

PRAVNI FAKULTET ZA PRIVREDU I PRAVOSUĐE U NOVOM SADU
UNIVERZITET PRIVREDNA AKADEMIJA U NOVOM SADU

PRAVO NA ŽIVOT I PRAVO NA SMRT

-DOKTORSKA DISERTACIJA-

MENTOR:

PROF. DR ZORAN PAVLOVIĆ

KANDIDAT:

MIRJANA ŽIVKOVIĆ

NOVI SAD, 2016. GODINA

УНИВЕРЗИТЕТ ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА У НОВОМ САДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИВРЕДУ И ПРАВОСУЂЕ
У НОВОМ САДУ

КЉУЧНИ ПОДАЦИ О ЗАВРШНОМ РАДУ

Врста рада:	Doktorska disertacija
Име и презиме аутора:	Mirjana Živković
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	Prof. dr Zoran Pavlović, vanredni profesor Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerziteta Privredna Akademija u Novom Sadu
Наслов рада:	Pravo na život i pravo na smrt
Језик публикације (писмо):	Srpski, latinica
Физички опис рада:	Унети број: Страница: 330 Поглавља: 12 Референци: 258 Табела: 10 Слика: 3 Графикона: 137 Прилога: 1
Научна област:	Krivičnopravna uža naučna oblast
Предметна одредница, кључне речи:	Ljudska prava, pravo na život, pravo na smrt, abortus, kloniranje, smrtna kazna, eutanazija.

Извод (апстракт или резиме) на језику завршног рада:

Uvod - Poslednja dva veka je obeležilo uvođenje ljudskih prava u sve Ustave, Međunarodne konvencije, povelje i protokole, iako koreni borbe za ljudska prava dosežu do antičkih vremena. Kao osnovno ljudsko pravo, pravo na život utemeljeno je još u vreme Hipokrata i u vreme Cicerona. Nažalost, i danas postoje mnoge nedoumice i nedorečenosti kada je pravo na život u pitanju. Pitanje abortusa, kloniranja, smrtne kazne i eutanazije su samo neke od nedorečenosti prava na život, koje već dugi niz godina izazivaju polemike među pravnicima, lekarima, filozofima, sveštenicima i građanima u najširem smislu reči. U svim evropskim zemljama, osim Belorusiji, ukinuta je smrtna kazna, abortus je legalizovan pod određenim uslovima, reproduktivno kloniranje ljudi zabranjeno je u svim zemljama sveta, a eutanazija je legalizovana u Holandiji, Belgiji, Švajcarskoj, Luksemburgu, Nemačkoj, Albaniji, Kolumbiji i trima američkim državama (Oregon, Montana i Vašington). Zagovornici prava na smrt, prava na dostojanstven život i prava na izbor o momentu okončanja života, sve su glasniji u zahtevima ozakonjenja eutanazije.

Pravo na život je osnovno ljudsko pravo, bez koga ostala prava nemaju smisla i iz koga proističu sva druga ljudska prava. Samim rođenjem čovek stiče ljudska prava koja su univerzalna i jednaka za sve i svako ima ista prava. Začeci ljudskih prava se nalaze još u antičkim vremenima i to u sklopu učenja o božanskom i prirodnom pravu. U vreme Rimskog carstva, Ciceron je tvrdio da su prirodna prava čoveka večna i nepromenljiva i da svi zakoni države imaju za osnovu jedan božanski zakon. („naturam si sequemur duces nonquam aberrabimus“ nikada nećemo zalutati ako se držimo prirode kao vođe – latinske izreke).

Konstitucionalizacija ljudskih prava i njihovo unošenje u Ustave počinje krajem 18. veka, i to 1791. godine u Americi unosi se 10 amandmana na Ustav iz 1787. godine. Prvi odeljak Francuskog ustava iz 1791. godine odnosi se na osnovna prava. U naš Sretenjski ustav ljudska prava se unose 1835. godine. Krajem 19. veka i stvaranjem Ujedinjenih Nacija (UN), u periodu između dva

svetska rata dolazi do internacionalizacije i univerzalizacije ljudskih prava. Ljudska prava postaju ustavnopravna i međunarodno pravna kategorija.

Cilj - Osnovna hipoteza ovog rada i istraživanja je da postoji neusaglašenost i nedorečenost kako domaćih, tako i međunarodnih zakona, povelja i protokola koji regulišu pravo na život i pravo na smrt. Iz postavljene hipoteze proizašao je cilj istraživanja. Osnovni cilj ovog rada je iznalaženje mogućnosti usaglašavanja zakonskih regulativa sa realnim stanjem u društvu vezano za pravo na život i pravo na smrt. Sveobuhvatno postavljen cilj ovog rada zahtevao je da se:

- Izvrši uporedna analiza međunarodnih pravnih akata, zakona zemalja iz okruženja i domaćeg zakonodavstva vezano za pravo na život i pravo na smrt.
- Utvrdi kakvo je mišljenje građana Republike Srbije u vezi ovih pitanja.
- Utvrdi kakvo je mišljenje pravnika – pravosudnih organa Republike Srbije po pitanju usaglašenosti domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima i slobodama, kao i o abortusu, kloniranju, smrtnoj kazni i eutanaziji.

Materijal i metode - Istraživanja za potrebe ovog rada sprovedena su u periodu od maja do jula meseca 2015. godine. Zapravo anketiranje ispitanika – građana Republike Srbije, putem Upitnika 1. zahtevalo je više vremena zbog velikog broja ispitanika, dok je anketiranje ispitanika – pravnika pravosudnih organa Republike Srbije putem Upitnika 2. sprovedeno u periodu od dve nedelje od 01. do 15. jula 2015. godine.

Oba upitnika su bila anonimna, što pretpostavljam da je davalo mogućnost da ispitanici budu iskreniji pri davanju odgovora. Broj ispitanika koji je učestvovao u anketi putem Upitnika 1. bio je 1640, ali je u obradu uzeto 1614 popunjena upitnika, jer je 26 bilo nevažeće. Ispitanici, stanovnici Beograda, Pančeva i Novog Sada,

dobijeni su slučajnim izborom, oba pola, starosti između 18 i 83 godine.

Na osnovu starosti svi ispitanici su podeljeni u dve kategorije, prva – starosti do 40 godina (srednja vrednost godina starosti 28.96 ± 10.03) i druga – starosti preko 40 godina (srednja vrednost godina starosti 59.42 ± 21.48). Ovakva primena starosne granice, korišćena je, jer smatram da se posle 40 godina života stiže životna i profesionalna zrelost.

Ispitanici su imali mogućnost da na postavljeno pitanje odgovore samo sa DA ili NE. S namerom nije data mogućnost neodlučnosti, iz razloga da bi se dobili jasni, definisani i konkretni odgovori.

Svi ispitanici su upisivali opšte podatke (pol, godinu rođenja, školsku spremu i veroispovest), da bi se kasnijom statističkom obradom utvrdilo da li postoje razlike u zavisnosti od pola, starosti, školske spreme ili veroispovesti.

U anketi putem Upitnika 2. učestvovalo je 132 ispitanika, ali za obradu je bilo validno 130 upitnika, dva su bila nevažeća. Ispitanici su bili oba pola, dobijeni slučajnim izborom, zapravo u zavisnosti ko je u periodu sprovođenja ankete bio na poslu, a istovremeno bio voljan da učestvuje u istraživanjima.

Ispitanici su upisivali opšte podatke (pol, godinu rođenja i profesiju), da bi se kasnijom statističkom obradom utvrdilo da li postoje razlike u zavisnosti od pola, starosti i profesije. Starost ispitanika je bila između 28 i 65 godina i na osnovu nje su podeljeni u dve starosne kategorije, prva – do 40 godina (srednja vrednost 34.2 ± 5.6) i druga - preko 40 godina (srednja vrednost 54.7 ± 12.5).

Svi dobijeni podaci iz upitnika pripremljeni su za statističku analizu unošenjem u računarsku bazu podataka (Excel softverski paket). Podaci dobijeni statističkim analizama prikazani su tabelarno i grafički.

Rezultati - Usporedna analiza međunarodnih pravnih akata, domaćih zakona i zakona zemalja iz okruženja - Pravo na život je zagarantovano kako našim Ustavom tako i Međunarodnim konvencijama. Član 24. Ustava Republike Srbije odnosi se na pravo na život „Ljudski život je neprikosnoven. U Republici Srbiji nema smrtne kazne. Zabranjeno je kloniranje ljudskih bića“. Član 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima glasi „Pravo na život svakog lica zaštićeno je zakonom. Niko ne sme biti namerno lišen života, osim prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom“. Članom 3. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima propisano je da svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost, a Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima utvrđeno je pravo na život članom 6. Takođe treba pomenuti i Afričku povelju o ljudskim i pravima naroda, čiji član 4. utvrđuje „Ljudska bića su neprikosnoveni. Svako ljudsko biće ima pravo da se poštuje, njegov život i celokupnost njegove ličnosti. Nikome ne može biti samovoljno oduzeto ovo pravo“.

Nesumljivo je da zakoni, konvencije, povelje i protokoli, koji se odnose na pravo na život nisu u potpunosti usaglašeni po pitanju abortusa, smrtne kazne i eutanazije.

Pravo na život se odnosi na čoveka od momenta rođenja pa do smrti, a organogeneza ljudske jedinice je završena u prvom tromesečju intrauterinog razvoja, svi organi su stvoreni i srce kuca. Iz toga bi proistekla zakonska zabrana abortusa u svim zemljama čiji zakoni proklamuju pravo na život. Prema Američkoj konvenciji o ljudskim pravima iz 1969. godine pravo na život, u načelu se štiti od trenutka začeća, ali ne definiše ni šta sve podrazumeva pod „zaćem“, niti kada ono počinje. Pod jakim uticajem katoličke vere zemalja Latinske Amerike doneta je ova konvencija iz koje sledi načelna zabrana abortusa, jer niko ne može biti proizvoljno lišen života. Dok u ostalim zemljama legalnost abortusa vezana je za period trudnoće, abnormalnosti

ploda, interese zdravlja majke, kao i slučajeve kada je trudnoća posledica silovanja ili incesta.

Evropska konvencija o ljudskim pravima članom 2 štiti pravo na život „svake osobe“, podrazumevajući ljudski život. Ovom konvencijom se ne definiše život, niti kada on počinje, šta se pod njim podrazumeva, niti kada se završava. Na taj način može se dovesti u pitanje i staviti pod sumnju zaštita garantovana članom 2. Jasna uputstva o primeni konvencija ne postoje ni u drugim međunarodnim instrumentima. Ovakvo nejasno i nedefinisano stanje posledica je izostanka opšteg i zajedničkog dogovora o vrlo osetljivom pitanju, pitanju da li fetus ima ili nema pravo na život. UNESCO je 1997. godine doneo Univerzalnu deklaraciju o humanom genomu i ljudskim pravima (Unesco i bioetika, 2008.) u čijoj preambuli se kaže: „Polazeći od demokratskih načela dostojanstva i jednakosti ljudskih bića... ljudski genom je zajedničko nasleđe čovečanstva, on naglašava temeljno zajedništvo svih članova ljudske porodice kao i uvažavanje nasleđenog dostojanstva svakog člana. U simboličnom smislu on je nasleđe čovečanstva“. U deklaraciji se navodi, da postupci koji su u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom, kao što je reproduktivno kloniranje ljudskih bića, nisu dopušteni. Savet Evrope je u narednoj deceniji nastavio da donosi Preporuke o genetskim manipulacijama – prvi dodatni Protokol iz 1998. godine, o zabrani ljudskog kloniranja i Protokol iz 2002. godine o transplantaciji organa i tkiva ljudskog porekla, kao i Dodatni protokol o biomedicinskim istraživanjima donet u Strazburu 2005. godine, ali ključni dokument je Konvencija o zaštiti prava i dostojanstva ljudskih bića s posebnim naglaskom na primenu u biologiji i medicini (Rinčić L.I., 2007.). Generalna Skupština UN-a donela je 2005. godine Deklaraciju Ujedinjenih Nacija o kloniranju ljudi, koja nažalost, nije donela nikakav konkretan zaključak po pitanju kloniranja, jer konsenzus među zemljama nije postignut, mada je Deklaraciju podržalo 84 zemlje.

Ustavima Republike Srbije i Republike Crne Gore zabranjuje se kloniranje ljudi. Kaznenim zakonima Republike Hrvatske, Republike Slovenije i ostalih država nastalih na teritoriji bivše Jugoslavije, takođe je zabranjeno i reproduktivno i terapijsko kloniranje.

Pravo na život je nespojivo sa smrtnom kaznom koja i dalje postoji u mnogim zemljama, kao što su Kina, Japan i SAD. Evropske zemlje su najposvećenije ukidanju smrtne kazne. Većina Evropskih organizacija, uključujući Evropsku Uniju (EU) i Savet Evrope (SE), postavljaju kao jedan od osnovnih preduslova koje države buduće članice treba da ispune pre prijema u EU, ukidanje smrtne kazne. Od 2000. godine smrtna kazna nije bila izrečena niti izvršena u 47 država članice SE, sa preko 800 miliona stanovnika. Konvenciji o ljudskim pravima SE je 1983. godine dodao Protokol broj 6 po kome se bezuslovno u doba mira ukida smrtna kazna. Protoklom broj 13 iz 2003. godine nalaže se i potpuno ukidanje smrtne kazne bez izuzetka u svim okolnostima. U našoj zemlji smrtna kazna je ukinuta 2003. godine. U Belorusiji, jedinoj evropskoj zemlji koja nije članica SE smrtna kazna se još izriče i izvršava i to streljanjem, ali se broj egzekucija na godišnjem nivou ne objavljuje. UN su usvojile mnogo važnih instrumenata kao što su: - Međunarodna povelja o ljudskim pravima, koja uključuje Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima (UDHR), - Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) i – Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR); kao i – Drugi opcioni protokol ICCPR, koji ukida smrtnu kaznu za sva krivična dela, pa čak i za izdaju i za vojna krivična dela. Generalna skupština UN usvojila je 2010. godine treću po redu Rezoluciju 65/206 o moratorijumu na izvršenje smrtne kazne. Usvojena su tri međunarodna pravna instrumenta koja zabranjuju smrtnu kaznu i to: - Opcioni protokol ICCPR, koji je 53 države ratifikovalo; - Protokol 6 EK ratifikovalo je 42 države, dok je - Međuamerički protokol potpisalo 9 država. Nažalost, svi ovi instrumenti državama potpisnicama dozvoljavaju da u vreme rata ili u slučaju neposredne ratne opasnosti zadrže

smrtnu kaznu, ali pod uslovom da su obavestile Generalnog sekretara o svojoj nameri. Međutim, ima članica UN, kao što je Oman, koji smatra da bi ukidanje smrtne kazne bilo u suprotnosti sa islamskim uverenjem po kome je ljudski život svetinja, a šerijatsko pravo nalaže da svako ko oduzme život drugom ljudskom biću mora za to da plati svojim životom. I pored toga, ICCPR naglašava da je ukidanje smrtne kazne i dalje konačni cilj, a da smrtna kazna može biti izrečena isključivo za teška krivična dela posle detaljnog i rigoroznog ispitivanja, u skladu sa zakonom, a ne može se izreći licu mlađem od 18 godina života i ne može se izvršiti nad trudnicom. Mada, i pored toga, države koje su zadržale smrtnu kaznu mišljenja su da UN ne treba da nameću sistem vrednosti jednih država članica drugim državama čiji je sistem vrednosti drugačiji i različit. Te države su zagovornice postojanja smrtne kazne sa ciljem očuvanja reda u državi.

Svakoj jedinki rađanjem je nametnut ili poklonjen život, ona ni na koji način nije učestvovala u donošenju odluke o otpočinjanju svog života. Po logici stvari i kraj života ili smrt su nezavisni od ljudske volje i njihove želje za životom. Iz toga proizilazi da pravo na život postoji od momenta prvog udaha vazduha do poslednjeg izdaha. Pravo na život po sebi isključuje mogućnost eutanazije, pa makar i bila iz samilosti i sa namerom prekraćivanja muka. Eutanazija može da se posmatra u sklopu drugih ljudskih prava, npr. pravo na samoodlučivanje ili pravo na ličnu autonomiju.

Iako je od davnina primenjivana, reč eutanazija je nastala u 17. veku u grčkom jeziku od prefiksa „eu“ – sa značenjem „dobro“ i reči „thanatos“ – sa značenjem „smrt“. Frensis Bekon je u 17. veku prvi upotrebio reč eutanazija u medicinskom kontekstu, da opiše laku, srećnu smrt, a gde je „lekar odgovoran da ublaži telesne patnje“. Platon u delu „O državi“ i Tomas Mor u delu „Utopija“, zagovarali su okončanje života onih koji boluju od neizlečivih bolesti ili trpe nepodnošljive bolove.

Eutanazija ili lišenje života iz samilosti spada u privilegovana ubistva, iako zakonodavac ne upotrebljava reč ubistvo. To je krivično delo koje predstavlja lišenje života punoletnog, teško

obolelog lica iz samilosti, na njegov izričit zahtev. Za ovu vrstu krivičnog dela predviđena je kazna zatvora od 6 meseci do 5 godina. Lišenje života iz samilosti je novouvedeno krivično delo, iako je postojalo još u najstarijim ljudskim društvima, ali bez sankcija. Još su Spartanci ubijali svoju fizički i mentalno slabu decu. U starom Rimu ovaj običaj je kodifikovan zakonom 12 tablica, a u četvrtoj tablici je propisivao da „nakazno dete treba odmah ubiti“. Stare osobe, Nomadi su ubijali ili napuštali jer nisu mogli ni da privređuju ni da drže tempo kretanja. Aboridžini su na plemenskim svečanostima ubijali decu i starce i to kako iz verskih tako i iz ekonomskih razloga. Američki Indijanci su svoje stare i iznemogle roditelje ostavljali da umru od gladi ili su ih odvodili u šumu gde su ih zveri rastrzale. Kod Šveđana je postojao običaj da na svečan način premlaćuju i ubijaju teške i neizlečive bolesnike kao i stare i iznemogle osobe. Prusi su ubijali stare i iznemogle roditelje, ali po njihovoj izričitoj želji. I kod naših predaka postojao je običaj ubijanja starih i iznemoglih roditelja u Svriljigu pod nazivom „lapot“, koji je bio ritualni čin olakšanja, skoro dobročinstva, ali ne kazna. Osobe nad kojima je bilo određeno da se izvrši lapot prihvatale su taj čin sa spokojstvom. Običaj ubijanja starih osoba kada napune određeni broj godina postojao je u Risnici kod Pirota.

Eutanazija se deli na aktivnu, u kom slučaju se medicinska terapija daje isključivo sa namerom da se nečiji život okonča i na pasivnu, koja podrazumeva da se obolelom ukida lečenje kojim se on održava u životu, što neminovno posle određenog vremena dovodi do smrti. Aktivna eutanazija se u mnogim zakonima izjednačava sa ubistvom ili ubistvom iz nehata i povlači iste kaznene mere, dok pasivna eutanazija pod određenim okolnostima može biti zakonom dozvoljena. Razlikuju se još samoubistvo uz pomoć lekara kada lekar obezbeđuje terapiju kojom će se oboleli sam rešiti života i potpomognuto samoubistvo, kada lekar na zahtev pacijenta u cilju prekraćivanja muka primeni postupak ili mu da sredstvo kojim će ga lišiti života. Osim toga, eutanazija se može klasifikovati i na osnovu datog pristanka i to na: - dobrovoljnu,

kada pacijent samostalno odlučuje o mestu, načinu i vremenu smrti, ukoliko je u pitanju pacijent na samrti ili oboleo od neizlečive bolesti; - nedobrovoljnu, kada je pacijent mentalno ili fizički nesposoban da donese odluku ili se nalazi u komi. Ova vrsta eutanazije je nezakonita, ali se često primenjuje diskretno iz samilosti; -terminalnu sedaciju, kada lekar daje obolelom na njegov zahtev lekove koji izazivaju stanje dubokog sna do smrti.

1939. godine zakonodavno telo Trećeg Rajha donelo je zakon o eutanaziji, čiji je idejni i duhovni tvorac bio Hitler. Po tom zakonu „dozvoljava se da lica koja su proglašena neizlečivim budu oslobođena od patnje“. Zbog velikog pritiska svetske javnosti Zakon je posle dve godine bio ukinut, jer je u vreme primene zakona 270.000 ljudi bilo ubijeno – „oslobođeno od patnji“, ali nažalost ukidanje zakona nije dovelo do prestanka ubijanja onih koji bi mogli da „kvare“ rasnu superiornost Nemačkog naroda. Eutanazija u obliku masovnog ubijanja nastavljena je u gasnim komorama koncentracionih logora umesto u specijalnim bolnicama. U Švajcarskoj je 1941. godine legalizovano samoubistvo uz pomoć ili bez pomoći lekara, mada Švajcarska ne zabranjuje strancima da na njenoj teritoriji izvrše eutanaziju uz navođenje čvrstih razloga kako je propisano švajcarskim zakonom. Danas taj fenomen nosi naziv samoubilački turizam.

SAD donele su 1976. godine prvi zakon o pravu na „prirodnu smrt“. Od 2002. godine dobrovoljna eutanazija i samoubistvo uz pomoć lekara u Holandiji su zakoniti, mada su ih sudovi tolerisali još od 1984. godine. U Belgiji je takođe od 2002. godine eutanazija zakonom dozvoljena i 203 osobe okončale su život uz pomoć lekara u toku prve godine od stupanja zakona na snagu. U 2008. godini parlament Luksemburga usvojio je zakon o pravu na dostojanstvenu smrt.

Pitanje „izbora“ možda je najjači argument u prilog legalizovanju eutanazije i potpomognutog samoubistva. Zagovornici legalizacije eutanazije smatraju da je eutanazija ili potpomognuto samoubistvo „vrhovno građansko pravo“ i da sprečavanje da se psihički zdravim, a neizlečivo bolesnim pacijentima koji žele sebi

da skrate muke pruži „pomoć da mirno umru“ predstavlja suštinski nepoštovanje prava na ličnu autonomiju.

Svakako da čovek osim prava na život ima pravo i da sam donosi odluku o svom sopstvenom životu i njegovom kvalitetu. Neizlečive bolesti praćene gubitkom svih atributa čovečnosti sigurno mogu biti razlog želje za prekraćivanjem muka, ali takvu želju i potrebu ne može i ne treba lekar da ispunjava. Svaki lekar, koji zna svoj posao, koji taj posao savesno obavlja, do poslednjeg momenta će se boriti za život svog pacijenta i preduzimati sve terapijske mere sa ciljem poboljšanja zdravstvenog stanja pacijenta i olakšanja - smanjenja muka.

Analiza rezultata dobijenih na osnovu Upitnika 1. i Upitnika 2.

2. - Rezultati dobijeni na osnovu Upitnika 1. pokazuju da su građani Republike Srbije čuli za eutanaziju i znaju šta ona znači; za sebe nisu spremni da prihvate čin eutanazije, samo 33.3% bi se odlučilo na eutanaziju; takođe, samo 23.2% njih bi svom bližnjem savetovalo eutanaziju; njih 57.8% ne podržava ukidanje smrtne kazne; njih 53.9 % prihvata abortus kao normalan uobičajen čin; dok je, njih 68.9% saglasno sa zabranom kloniranja ljudi.

Rezultati dobijeni analizom odgovora iz Upitnika 2. pokazuju da pravnici pravosudnih organa Republike Srbije nisu sigurni da je Ustav Republike Srbije usaglašen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (55.4 %), kao i za usklađenost Krivičnog zakonika RS sa EKLJP (61.5 %); ukidanje smrtne kazne ne smatraju jednom od najboljih tekovina našeg zakonodavstva u 41.6 % slučajeva; da zabrana kloniranja ima preventivnu ulogu 55.4 %, kao i da zabrana kloniranja ne sprečava razvoj i napredak nauke u istom procentu (55.4 %); njih 76.9 % smatra da zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor; njih 58.5 % smatra da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca, 46.1 % nije sigurno da li je eutanazija neodgovarajuće kvalifikovana u našem KZ; njih 81.5 % smatra da je pre legalizacije eutanazije potrebna javna rasprava i da je potrebno legalizovati eutanaziju (73.8 %) uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe, kao i da odluka o

izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku – lekaru (92.3 %).

Zaključak sa predlozima - Na osnovu analizirane, dostupne literature, međunarodnih Konvencija, povelja i protokola, kao i domaćih zakona i zakona zemalja iz okruženja, nastalih na teritoriji bivše Jugoslavije, koji se odnose na pravo na život i pravo na smrt, kao i dobijenih rezultata ankete građana Republike Srbije i pravnika Beograda, nedvosmisleno se mogu izvesti sledeći Zaključci:

1. Međunarodne Konvencije, Protokoli i Povelje ne nameću stroge zahteve državama potpisnicama. Oni zapravo, postavljaju određene minimalne standarde, istovremeno dozvoljavajući državama potpisnicama određenu slobodu izbora, „prostor slobodne procene“, u tome kako da ispune standarde. Obim tog diskrecionog prava je širok, zbog specifične prirode prava, kao i zbog odsustva evropske i svetske saglasnosti po pitanju prava na život i prava na smrt. Oni ne razjašnjavaju šta „život“ jeste, niti kada počinje ili se završava, a time niti kada počinje ili se završava zaštita ljudskog života, te nisu postavljeni precizni, opšteprihvaćeni standardi.
2. Postoji potpuna saglasnost između međunarodnih pravnih akata i zakonskih rešenja Republike Srbije vezano za pravo na život i pravo na smrt. Po međunarodnim Konvencijama, Poveljama i Protokolima zabranjena je smrtna kazna u svim slučajevima, bez izuzetka, kao i Ustavom Republike Srbije. Pitanje abortusa ne reguliše se direktno, već u vidu preporuke Evropske Komisije za ljudska prava, državama potpisnicama Konvencije “zakoni o abortusu moraju nužno da se baziraju na kompromisu između poštovanja nerođenog života i drugih suštinskih i vrednosnih pitanja“, dok je našim zakonom tačno dato vremensko ograničenje do 10 nedelje od začeća, majka donosi odluku, a u svim kasnijim slučajevima, samo ako

su život majke i/ili ploda ugroženi. Na osnovu Univerzalne Deklaracije o humanom genomu i ljudskim pravima, postupci koji su u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom, kao što je reproduktivno kloniranje ljudskih bića nisu dopušteni, dok je pitanje terapijskog kloniranja ostalo otvoreno; u našoj zemlji Ustavom je zabranjeno i reproduktivno i terapijsko kloniranje ljudi. Konvencija ne reguliše pitanje eutanazije, jer ona svojim odredbama štiti život, ali Deklaracijom Svetske medicinske asocijacije, izričito se navodi da je „eutanazija, tj. voljno prekidanje bolesnikovog života, bilo na njegov zahtev ili na zahtev njegovih bliskih srodnika, neetični čin“, dok Krivični zakonik Republike Srbije, eutanaziju tretira kao ubistvo iz milosrđa i predviđa kaznu zatvora do pet godina; ali Prednacrt Građanskog zakonika predviđa legalizaciju eutanazije.

3. Pravo na život i pravo na smrt su skoro identično definisani i regulisani zakonima u našoj zemlji i zemljama iz okruženja. Smrtna kazna je svuda ukinuta, kao i u svim evropskim zemljama, osim u Belorusiji i Republici Srpskoj, u izuzetnim slučajevima. Abortus je suštinski u svim zemljama iz okruženja, kao i zemljama Evrope zabranjen posle određenog perioda od trenutka začeća, a u svim kasnijim slučajevima, samo ako su život majke i/ili ploda ugroženi. Kloniranje u reproduktivne svrhe je zabranjeno u svim zemljama sveta, dok je terapijsko kloniranje dozvoljeno u Belgiji, Danskoj, Grčkoj, Holandiji, Nemačkoj i Velikoj Britaniji. Eutanazija je za sada zabranjena u Republici Srbiji, kao i svim zemljama sa teritorije bivše Jugoslavije, dok je legalizovana u Holandiji, Belgiji, Luksemburgu, Švajcarskoj, Nemačkoj i Velikoj Britaniji.
4. Građani Republike Srbije uglavnom abortus smatraju normalnim, uobičajenim činom, u velikoj većini saglasni su sa zakonom o zabrani kloniranja, dok je samo polovina

njih saglasna sa ukidanjem smrtne kazne, a samo jedna trećina bi za sebe izabrala čin eutanazije.

5. Manje od polovine anketiranih pravnika Beograda smatra da je Ustav Republike Srbije usklađen sa Evropskom Konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, dok preko 60% njih i slaže se i ne slaže da je Krivični zakon Republike Srbije usklađen sa Evropskom Konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.
6. Pravnici pravosudnih organa Republike Srbije, uglavnom smatraju da zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor, dok je velika većina njih neopredeljena po pitanju veštačkog stavljanja abortusa u zakonske okvire. Većina njih smatra da ukidanje smrtne kazne nije najbolja tekovina našeg zakonodavstva. Pravnici u većini smatraju da zabrana kloniranja ima preventivnu ulogu i da ta zabrana ne sprečava razvoj i napredak nauke. Većina pravnik smatra da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca, da je pre legalizacije eutanazije potrebna javna rasprava, kao i da je potrebno legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe, kao i da konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku – lekaru.

Kako je za dobro implementiranje ljudskih prava u svakodnevni život jedne države, neophodno sistematski raditi na građenju kulture ljudskih prava, što podrazumeva stvaranje društva koje je naklonjeno civilizacijski usvojenim ljudskim pravima od strane međunarodne zajednice, i upoznavanju stanovništva sa pravima, kao i obavezama koje iz njih proističu, a građani sami da pokazuju spremnost da ih priznaju i poštuju, a uzimajući u obzir trenutna zakonska rešenja vezana za pravo na život i iz njega proisteklog prava na prirodnu ili dostojanstvenu smrt mišljenja smo da je:

	<p>1. Pitanje abortusa na adekvatan način zakonom regulisano i maksimalno štiti pravo na život još nerođenog deteta, a istovremeno omogućava majci slobodan izbor. Predlog za moguće smanjenje broja abortusa na godišnjem nivou je:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kontinuirana kontrola rada privatnih i državnih zdravstvenih ustanova i provera da li se abortusi izvršavaju kako je predviđeno zakonom. - Stroža kaznena politika u odnosu na Ustanove i pojedince koji se ne pridržavaju zakonskih odredbi o prekidu trudnoće. - Agresivna medijska kampanja sa predočavanjem mogućih kobnih zdravstvenih posledica po buduće zdravlje majke. - Predavanja u školskim ustanovama o načinima zaštite i sprečavanja neželjene trudnoće. <p>2. Pitanje ukidanja smrtne kazne Ustavom regulisano, ali značajan procenat građana, kao i pravnika ne deli taj stav, tako da i po tom pitanju predlažemo organizovanje edukativnih programa i popularnih predavanja, koji će na prihvatljiv način tumačiti, koje sve loše posledice po državu i društvo može da ima primena smrtne kazne.</p> <p>3. Pitanje zabrane kloniranja ljudi Ustavom regulisano, kao i u svim zemljama sveta, ali ta zabrana u našoj zemlji obuhvata i terapeutsko kloniranje, koje je, ne bez razloga, dozvoljeno u mnogim zemljama. Svesni činjenice koliko terapeutsko kloniranje sobom nosi nebrojano rizika i opasnosti, uz ogromnu mogućnost zloupotrebe, ali u cilju zaštite prava na život svih onih pacijenata obolelih od Daunovog sindroma, nekih vrsta kancera, leukemija, sistemskih bolesti imunog sistema, cistične fibroze, i još oko 7000 bolesti, kojima bi primena terapeutskog kloniranja pružila šansu za normalan život, smatramo da kloniranje u terapeutske svrhe treba dozvoliti, ali uz propisane vrlo rigorozne uslove. Naime, treba dozvoliti istraživanja na embrionima u sledeće svrhe:</p>
--	--

- Omogućavanja napretka u tretmanu neplodnosti,
- Povećanja nivoa znanja o uzrocima kongenitalnih bolesti,
- Povećanja nivoa znanja o uzrocima nastanka spontanih pobačaja,
- Razvoja efektivnijih i uspješnijih tehnika kontracepcije,
- Razvoja metoda za otkrivanje prisustva genskih i hromozomskih abnormalnosti,
- Povećanja nivoa znanja o embrionalnom razvoju,
- Povećanja nivoa znanja o ozbiljnim i teškim bolestima,
- Unapređenja znanja primenljivih u razvoju terapije ozbiljnih i teških bolesti.

Osim određivanja u koje svrhe se dozvoljava terapijsko kloniranje neophodno je uspostaviti vrlo rigorozne kriterijume za Ustanove koje mogu da izvode ta istraživanja, kao i permanentnu kontrolu rada tih istraživačkih centara sa ciljem da se preduprede slučajne greške i propusti, kao i namerne zloupotrebe i uspostavljanje kaznenih mera u slučaju i najmanjeg propusta u radu, kako pojedinca, tako i čitave Ustanove.

4. Pitanje eutanazije ili ubistva iz milosrđa trenutno zakonom zabranjeno. Prednactom Građanskog zakonika predviđa se legalizacija eutanazije, ako se ispune propisani humani, psiho-socijalni i medicinski uslovi. (Uslovi i postupak za ostvarivanje prava na eutanaziju propisuju se posebnim zakonom).

Smatramo da lekarevu pomoć u samoubistvu i aktivnu direktnu i dobrovoljnu eutanaziju treba tretirati na isti način kao i pasivnu eutanaziju i aktivnu indirektnu eutanaziju, da se smatraju „normalnom medicinskom praksom“, „medicinskim izuzetkom“ i predmetom kontrole koja se primenjuje, prema sadašnjem zakonskom okviru, na druge postupke lekara kojima se skraćuje život pacijenta. U slučaju eutanazije smatramo da osim izveštaja nakon izvršenja eutanazije, da bi se predupredile

eventualne zloupotrebe i da bi se ispravile greške, kao i ono što se zamera zakonima Holandije i Belgije vezano za eutanaziju, neophodno je pre izvršenja eutanazije podneti zahtev etičkom komitetu i zaštitniku prava pacijenata (pravnik) ustanove u kojoj se izvršava eutanazija. Taj zahtev popunjava ordinirajući lekar i sadrži:

- Opis planiranog postupka skraćenja pacijentovog života, uključujući i lekove i njihove doze, ako su planirani.
- Opis mentalne sposobnosti pacijenta da učestvuje u donošenju odluke o okončanju svog života, u slučaju da postoji sumnja u mentalnu sposobnost pacijenta, neophodna je pisana izjava nezavisnog lekara (psihijatra).
- Izveštaj o toku razgovora sa pacijentom, potvrđen od strane svedoka, čiji pismeni iskaz je sastavni deo ovog zahteva.
- Zahtev pacijenta za medicinskim postupkom koji prekraćuje njegov život, ili saglasnost sa njim, u pisanoj formi sa potpisom.
- Pisana izjava nezavisnog lekara koji je bio konsultovan povodom predloženog postupka eutanazije.
- Pisana izjava medicinskog osoblja, najneposrednije uključenog u staranje o pacijentu, koja se tiče pacijentovog zdravstvenog stanja i zahteva.
- Pisana izjava bliskog člana porodice i/ili drugih osoba u neposrednom okruženju pacijenta, koja se tiče pacijentovog zdravstvenog stanja i zahteva, kao i postupka po kome je doneta odluka o okončanju pacijentovog života.

Etički komitet i zaštitnik prava pacijenata ustanove su u obavezi da u roku od 24h po prispelom zahtevu lekara donesu odluku (konsenzusom) o saglasnosti ili odbijanju čina eutanazije.

Tek po dobijenoj saglasnosti od etičkog komiteta i zaštitnika prava pacijenata lekar može da pristupi izvršenju čina eutanazije.

	<p>Po izvršenoj eutanaziji lekar podnosi izveštaj koji obavezno sadrži:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Potpuni opis postupka eutanazije, uključujući lekove (ukoliko su primenjeni), njihovu dozu i način davanja, sa tačnim vremenom upotrebe. - Odluku etičkog komiteta i zaštitnika prava pacijenata o datoj saglasnosti o izvršenju eutanazije. - Kompletnu dokumentaciju koja je predata etičkom komitetu i zaštitniku prava pacijenata za dobijanje saglasnosti o izvršenju eutanazije. - Pisane izjave osoba koje su bile prisutne u vreme kada je izvršena eutanazija. <p>Na ovaj način vrši se provera opravdanosti izvršenja eutanazije, kao i kontrola sprovedenog postupka eutanazije. Sam izveštaj po izvršenju eutanazije je postfaktum postupak, koji ne može da bude zaustavljen ili ispravljen, već samo potvrđuje da je postupak sproveden po propisu ili daje osnov za krivično gonjenje lekara.</p> <p>Propust od strane lekara da podnese zahtev i dobije saglasnost od etičkog komiteta i zaštitnika prava pacijenata, kao i nepodnošenje propisnog izveštaja o postupku izvršenja eutanazije predstavljalo bi krivično delo, koje povlači određene sankcije.</p>
<p>Датум одбране: (Попуњава накнадно одговарајућа служба)</p>	
<p>Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dr Zoran Stevanović, naučni saradnik na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu – <i>predsednik Komisije</i> 2. Prof. dr Zoran Pavlović, vanredni profesor Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu – <i>mentor</i> 3. Doc. dr Darko Golić, docent Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu – <i>član Komisije</i>

Напомена:	
-----------	--

UNIVERSITY BUSINESS ACADEMY IN NOVI SAD
FACULTY OF LAW FOR COMMERCE AND JUDICIARY
IN NOVI SAD

KEY WORD DOCUMENTATION

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Mirjana Živković
Menthor (title, first name, last name, position, institution)	Phd. Zoran Pavlović, associate professor, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad
Title:	Right to life and right to die
Language of text (script):	Serbian, latin
Physical description:	Number of: Pages: 330 Chapters: 12 References: 258 Tables: 10 Illustrations: 3 Graphs: 137 Appendices: 1
Scientific field:	Law (Scientific field of science: <i>Criminal Law</i>)
Subject, Key words:	Human rights, right to life, right to die, abortion, cloning, death penalty, euthanasia.
Abstract (or resume) in the language of the text:	Introduction - The last two centuries have been marked by introducing human rights into all Constitutions, Charters and Protocols, although the roots of fighting for human rights reach ancient times. The right to life, as a fundamental human right, was even established at the time of Hippocrates and Cicero. Unfortunately, there are many ambiguities and indefinabilities

related to the right to life. The issues of abortion, cloning, death penalty and euthanasia are just some of the concerns of the right to life, initiating debates for so long among legal persons, medical practitioners (of various profiles), philosophers, church representatives and citizens in the broadest sense of the word. In all European states, except for the Republic of Belarus, the death penalty has been abolished; the abortion has been legalized under certain conditions; human reproductive cloning has been banned all around the world, and euthanasia has been legalised in the Netherlands, Belgium, Switzerland, Luxembourg, Germany, Albania, the Republic of Colombia and three American states (Oregon, Montana and Washington). The supporters of the right to die, the right to live with dignity and the right to choice at the moment of life ending are louder requesting the legalization of euthanasia.

The right to life is a fundamental human right, without which other rights are meaningless and from which all the other human rights arise. By birth, a man is granted human rights which are universal and equal for all and everybody has the same rights. Their origins lie even in ancient times in the context of learning about divine law and natural law. At the time of Roman Empire, Cicero claimed that natural human rights were eternal and unchangeable and that all states had laws based on a divine law. ('naturam si sequemur ducem nonquam aberrabimus'; 'If we take nature for our guide, we shall never go astray' – a Latin proverb).

Human rights were constitutionalized and started being included in the Constitutions in the late 18th century. In 1791, ten amendments were ratified in the U.S. Constitution of 1787. The first chapter of French Constitution of 1791 referred to fundamental rights. Human rights were ratified in Candelmas Constitution (Constitution of the Principality of Serbia) in 1835. In the late 19th century and by creating the United Nations (UN), in the period between two World Wars, human rights got

internationalised and universalized. They became constitutional and internationally legal category.

Aim - The main hypothesis of this thesis and research is that there are incompliances and indefinabilities of both domestic and international laws, charters and protocols regulating the right to life and the right to die. The aim of the research has originated in the set-up hypothesis. The main aim of the thesis lies in finding possibilities of complying regulation with real state of the society in terms of the right to life and the right to die. The comprehensively set-up aim of this thesis has required that:

- The comparative analysis of the international legal acts, laws of neighbouring countries and domestic legislation related to the right to life and the right to die should be done;
- What the opinion of the citizens of the Republic of Serbia in respect of the right to life and the right to die should be determined;
- What the opinion of legal persons - the judicial authorities of the Republic of Serbia with reference to complying domestic legislation with the international conventions of human rights and freedoms, as well as abortion, cloning, death penalty and euthanasia should be determined.

Material and Methods - The research for the thesis was conducted from May to July 2015. In fact, interviewing the participants – citizens of the Republic of Serbia, using Questionnaire 1 took more time due to a great number of those responding, while interviewing the participants – legal persons of the judicial authorities of the Republic of Serbia using Questionnaire 2 was conducted within two weeks of July 2015 from the 1st to 15th.

Both questionnaires were anonymous which gave them the possibility to be more honest when answering the questions. There were 1.640 participants who filled in the Questionnaire 1, but 1.614 filled – in ones were analysed because 26 were invalid.

Those responding, the citizens of Belgrade, Pancevo and Novi Sad were chosen randomly and they were of both sexes, aged from 18 to 83. Based on age, all the participants were divided into two groups – the first one - age up to 40 (average value of age 28.96 ± 10.03) and the second one – age over 40 (average value of age 59.42 ± 21.48). This type of age limit was applied because, in my opinion, life and professional maturity have been acquired after 40 years of age. The participants were given the possibility to answer only with ‘yes’ or ‘no’ to the questions. The possibility of being indecisive was not given deliberately in order to get explicit, defined and definite answers. All participants filled in general data (sex, year of birth, education qualifications, religion) in order to determine by later statistical analysis if there are differences in answers according to sex, age, education qualifications or religion.

There were 132 of those taking part in Questionnaire 2 but 130 filled – in ones were analysed and 2 were invalid. Those responding were of both sexes, randomly chosen, in fact, depending on who was at work at the moment of the poll being conducted and who was willing to participate in the research. The participants filled in general data (sex, year of birth, professional qualifications) in order to determine by later statistical analysis if there are differences in answers according to sex, age and professional qualifications. Based on age from 28 to 65, the participants were divided into two age groups – the first one - age up to 40 (average value of age 34.2 ± 5.6) and the second one – age over 40 (average value of age 54.7 ± 12.5).

All the data obtained from the questionnaire were prepared for statistical analysis by filling the computer database (Excel Software package). The data obtained by statistical analysis were shown in tables and graphics.

Results - Comparative Analysis of International Legal Acts, Domestic Laws and Laws of Neighbouring Countries - The right to life is guaranteed by both the Constitution of the Republic

of Serbia and the International Conventions. The Article 24 of the Constitution of the Republic of Serbia refers to the right to life. 'Human life is inviolable. There shall be no death penalty in the Republic of Serbia. Cloning of human beings shall be prohibited.' Article 2 of the European Convention on Human Rights states that ' 1. Everyone's right to life shall be protected by law. No one shall be deprived of his life intentionally save in the execution of a sentence of a court following his conviction of a crime for which this penalty is provided by law.' Article 3 of the Universal Declaration of Human Rights prescribes that everybody has the right to life, liberty and security; the right to life is defined by Article 6 of International Covenant on Civil and Political Rights. African Charter on Human and People's Rights should be also mentioned, whose Article 4 determines that 'Human beings are inviolable. Every human being shall be entitled to respect for his life and the integrity of his person. No one may be arbitrarily deprived of this right.'

It is certain that the laws, conventions, charters and protocols, referring to the right to life do not completely comply in terms of abortion, death penalty and euthanasia.

The right to life relates to a human being from the moment of his birth until the day of his death and organogenesis of a human being is finished in the first trimester of intrauterine development; all the organs have been formed and the heart beats. This would lead to legal prohibition of abortion in all countries whose laws declare the right to life. According to U.S. Convention on Human Rights of 1969, the right to life is in principal protected from the moment of conception, but it does define neither what is meant under 'conception' nor when it starts. Under strong influence of the Catholic Church of the Latin American countries, this convention on general prohibition of abortion was ratified, because nobody can be arbitrarily deprived of life. In other countries, legalization of abortion refers to the period of pregnancy, fetal abnormalities,

the health of the mother, as well as the cases when the pregnancy is the consequence of rape or incest.

By Article 2, the European Convention on Human Rights protects the right to life of 'every person' taking into consideration a human life. This Convention does not define life, neither when it starts, what it meant by it, nor when it ends. In that way, the protection guaranteed by Article 2 can be questioned and raised doubt about. There are no definite instructions how to apply the Convention in other international instruments, either. This kind of indistinct and undefined state is a consequence of absence of general and mutual agreement on very subtle topic whether the fetus has the right to life or not.

In 1997 the Universal Declaration of the Human Genome and Human Rights was adopted by UNESCO (UNESCO and Bioethics, 2008), whose preamble refers to: 'the democratic principles of the dignity, equality and mutual respect of men'... The human genome underlies the fundamental unity of all members of the human family, as well as the recognition of their inherent dignity and diversity. In a symbolic sense, it is the heritage of humanity.'

It is stated in the Declaration that the practices which are contrary to human dignity, such as reproductive cloning of human beings, shall not be permitted. In the following decade, the Council of Europe went on declaring recommendations on genetic manipulations – the first additional Protocol of 1998 related to prohibition of cloning human beings and the Protocol of 2002 referring to the transplantation of organs and tissues of human origin as well as the additional Protocol concerning Biomedical Research entered into force in Strasbourg in 2005. However, the key document represents the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with the special emphasis on its applying in biology and medicine (Rinčić L.I., 2007).

In 2005 General Assembly of the United Nations adopted the United Nations Declaration on Human Cloning, which, did not, unfortunately, lead to any definite conclusion in terms of cloning because the states failed to achieve consensus although 84 of them voted for it.

Both the Constitution of the Republic of Serbia and the Constitution of the Republic of Montenegro prohibit cloning of human beings. Reproductive cloning and therapeutic cloning are also prohibited by the criminal laws of the Republic of Croatia, the Republic of Slovenia and the other countries, formed on the territory of the former Yugoslavia.

The right to life is incompatible with death penalty which still exists in many countries, such as the Republic of China, Japan and the United States of America. European states are the most dedicated to abolishing death penalty. Most European organizations, including the European Union (EU) and the Council of Europe (CE) consider abolition of death penalty as one of the fundamental prerequisites which future Member States should meet before EU accession. Since 2000, the death penalty has not been imposed nor carried out in 47 countries, the members of the Council of Europe, with over 800 million citizens.

In 1983 the Council of Europe added Protocol No. 6 to the European Convention on Human Rights referring to unconditionally abolishing death penalty in peacetime. Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (2002) declares the abolition of death penalty in all circumstances, without any exception. Death penalty was abolished in the Republic of Serbia in 2003. In the Republic of Belarus, the only state which is not a member of the Council of Europe, death penalty is still imposed and carried out by shooting but the number of executions is not announced on a yearly basis. The United Nations adopted many significant instruments such as: International Charter on Human Rights which includes the Universal Declaration on Human Rights (UDHR) – the

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR); as well as the Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), which abolishes death penalty for all criminal acts, even for treason and military criminal acts. In 2010 General Assembly of the United Nations adopted the third Resolution 65/206 related to a moratorium on carrying out the death penalty. Three international legal instruments in relation to abolishing death penalty were adopted and these were: the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), which was ratified by 53 states; Protocol No. 6 of the Council of Europe was ratified by 42 states while the Inter-American Convention was signed by 9 states. Unfortunately, all these instruments allow Member States to carry out death penalty during the war or in case of immediate danger of war but only if the Secretary General gets informed about their intentions. However, there are UN members, such as Oman, considering that abolition of death penalty would be contrary to Islamic belief according to which a human life is sacred, and Sharia law claims that everyone who deprives other human being of life has to pay for it by his own life. Moreover, the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) emphasizes that abolition of death penalty is still a final aim, and that death penalty can be imposed only for criminal offenses after detailed and strict interrogation, in accordance with the law; it cannot be pronounced to a person under 18 years of age and it cannot be executed over a pregnant woman. However, the countries that kept on supporting death penalty believe that the United Nations should not impose the system of values of Member States to other states whose system of values is different and diverse. Those countries support death penalty for the purpose of keeping order inside them.

By birth every human being is imposed or given life; they haven't in any way participated in making a decision in terms of beginning their lives. Logically, the end of life or death is independent of

human willingness and their wish for life. Therefore, the right to life exists from the first breath in until the last breath out. The right to life itself excludes the possibility of euthanasia, even if it was out of mercy or for the purpose of ending suffering. Euthanasia can be considered in relation to other human rights, for example, the right of self-decision or the right to personal autonomy.

Although used for ages, the word euthanasia originated in the 17th century from Greek prefix 'eu' meaning "well" or "good" and the word 'thanatos' meaning "death". The word "euthanasia" was first used in a medical context by Francis Bacon in the 17th century referring to an easy, painless, happy death, during which it was a "physician's responsibility to alleviate the 'physical sufferings' of the body." Ending life of the ones suffering from incurable illnesses or enduring unbearable pain was supported by Plato in his work 'The Republic' and Sir Thomas More in 'Utopia'.

Euthanasia or ending life out of mercy comes under privileged killing, although a legislator does not use the word killing. That is a criminal offense which represents ending life of an adult, severely ill person at his own request. Imprisonment from 6 months to 5 years is prescribed for this type of a criminal offense. Mercy killing is a newly introduced criminal offense, although it existed in the oldest societies, but without sanctions. Even the Spartans killed their physically and mentally weak children. According to Roman tradition, there was the Law of the Twelve Tables, and "A dreadfully deformed child shall be killed." was stated in the Fourth Table. Nomads killed or abandoned the elderly because they could not earn for a living and keep up the pace with the others. Aboriginal people killed children and the elderly out of economic and religious reasons during tribe ceremonies. African Indian people left their elderly and worn out parents to die of starvation or took them to the woods so the animals tore them apart. According to Swedish tradition, severely ill and incurably ill patients as well as elderly and very tired people were beaten and killed in a ceremonial way. Old Prussians killed their elderly and worn out parents explicitly at their own request. Even our

ancestors had a tradition of killing elderly and worn out parents in Svrljig called 'lapot' which was a ritual act of relief, almost of benevolence, but not punishment. The persons over whom 'lapot' was carried out accepted the act peacefully. The tradition of killing elderly people when they reach certain age existed in Risnica near Pirot.

Euthanasia is categorized in different forms: active – medical treatment is provided only in order to end the patient's life and passive – when a patient is deprived of the treatment that keeps him alive, which after some time causes death. Active euthanasia equals a murder or a negligent homicide and it has appropriate penal measures; while the passive one can be acceptable by law under certain circumstances. There is a difference between a physician-assisted suicide - when a physician provides treatment that will deprive the patient of life and an assisted suicide – at a patient's request, a physician applies a procedure or provides the drugs that will end the patient's life in order to deprive him of suffering. Besides, euthanasia can be categorized based on given consent: voluntary – when a patient (at a terminal stage of incurable disease) voluntarily decides about the place, way and time of death; involuntary – when a patient is mentally or physically disabled to make a decision or he is in vegetative state for a long time. This form of euthanasia is illegal, but it is usually applied directly out of mercy; terminal sedation - when a physician gives a patient the drugs causing the state of deep sleep until death at his own request.

In 1939 the legislature of the Third Reich passed the law on euthanasia, whose conceptual and spiritual creator was Hitler. According to that law, 'it was allowed that those incurably ill ones be deprived of suffering'. Due to the great pressure of international public, the law was annulled two years later, because 270 000 people were killed – 'deprived of suffering' at the time of its applying. Unfortunately, annulling the law did not lead to ceasing of killing those who might 'spoil' superiority of German race. Euthanasia in form of mass killing continued to be carried out in

gas chambers of concentration camps rather than in specialized hospitals. In 1941 Switzerland legalized a physician-assisted suicide or suicide without assistance, but foreign citizens are not forbidden euthanasia if accompanied by convincing reasons as provided by its law. Nowadays, this phenomenon is called suicide tourism. In 1976 the USA passed the first law regarding the right to 'natural death'. Since 2002, voluntary euthanasia and a physician-assisted suicide have become legal in the Netherlands although they have not been punished since 1984. Since 2002 euthanasia has also become legal in Belgium and there were 203 physician-assisted suicides during the first year since the law was passed. In 2008 the Parliament of Luxembourg passed the law regarding the right to die with dignity.

The issue of 'choice' might be the strongest argument in favour of legalization of euthanasia and an assisted suicide. Those supporting legalization of euthanasia believe that an assisted suicide is 'supreme civil right' and that preventing physically healthy but terminally ill patients who want to deprive themselves of suffering from "helping them die peacefully" represents an essential violation of the right to personal autonomy.

Certainly a person has, besides the right to life, the right to make a decision about his own life and its quality on his own. Incurable illness followed by loss of all the attributes of humanity can certainly be the reason for deprivation of suffering, but the physician cannot and should not fulfill that kind of wish and need. Every physician, knowing his job and doing it conscientiously, will fight for the life of his patient until his last breath in and take all therapeutic measures in order to improve the health status of the patient and release him of pain.

The Analysis of the Results Obtained from Questionnaire 1 and Questionnaire 2 - The results obtained from Questionnaire 1 are showing that the citizens of the Republic of Serbia have heard of euthanasia and they know what it means; they are not ready to accept the act of euthanasia for themselves; only 33% would choose euthanasia; 23,2% would advise their close ones on

euthanasia; 57,8% of those responding do not approve of abolishing death penalty; 53,9% approve of abortion as an ordinary act while 68,9% approve of prohibition of human cloning.

The results obtained by the analysis of the questions in Questionnaire 2 are showing that legal persons of the judicial authorities of the Republic of Serbia are not sure whether the Constitution of the Republic of Serbia complies with the European Convention on human rights and fundamental freedoms (55,4%) and whether the Criminal Code of the Republic of Serbia complies with the European Convention on human rights and fundamental freedoms (61,5%); 41,6% of those responding do not consider abolishing death penalty as one of the best inheritance of our legislation activities; 55,4% of those responding believe that prohibition of cloning has a preventive purpose and the same percentage of the participants (55,4%) believe that it does not prevent development and advancement of science; 76,9% think that prohibition of abortion violates women's rights of free choice; 58,5% of them believe that euthanasia is a form of free will of every individual; 46,1% are unsure whether euthanasia is inadequately categorized in the Criminal Code of the Republic of Serbia; 81,5% think that there should be a public debate prior to the legalization of euthanasia; 73,8% of those responding think that it is necessary to legalize euthanasia with strict legal restrictions which would prevent abuse and 92,3% believe that the final decision on performing euthanasia must not be given only to one person – a physician.

Conclusion with Proposals - Based on the analysed, available literature, the International Conventions, Charters and Protocols as well as domestic laws and the laws of the neighbouring countries, formed on the territory of the former Yugoslavia, in terms of the right to life and the right to die and the results obtained by the questionnaire from the citizens of the Republic of Serbia and legal persons of Belgrade, the following conclusions can be unequivocally made:

1. The International Conventions, Protocols and Charters do not impose strict requirements on Member States. In fact, they determine certain minimum standards, while allowing Member States some freedom of choice, 'space of free estimation' in order to meet the standards. The scope of discretion is broad, due to the specific nature of the rights and the lack of the European and world approval in terms of the right to life and the right to die. They do not explain what 'life' is, neither when it starts or ends, thus, when protection of human rights starts or ends so that precise and generally accepted standards were not established.
2. There is a complete agreement among the international legal acts and legal solutions of the Republic of Serbia referring to the right to life and the right to die. According to the International Conventions, Charters and Protocols, as well as the Constitution of the Republic of Serbia, death penalty is prohibited in all cases, with no exception. The issue of abortion is not directly regulated, but as a recommendation of the European Commission of human rights to Member States of the Convention; 'laws on abortion must be necessarily based on a compromise between respecting unborn life and other supreme values' while our law proposes time limit to 10 weeks after conception, the mother makes a decision but, in all subsequent cases, only if lives of the mother and/or fetus are at risk. According to the Universal Declaration of the Human Genome and Human Rights, the actions, contrary to human dignity, such as reproductive cloning of human beings, are not allowed, while the issue of therapeutic cloning has remained open; reproductive cloning and therapeutic cloning of human beings are prohibited by the Constitution of the Republic of Serbia. The Convention does not regulate the issue of euthanasia because it protects life by its provisions. However, it is explicitly stated by World Medical Association Declaration that 'euthanasia,

that is, the act of deliberately ending the life of a patient, even at the patient's own request or at the request of close relatives, is unethical' while the Criminal Code of the Republic of Serbia treats euthanasia as a suicide out of mercy and prescribes imprisonment of 5 years; preliminary draft of the Civil Code prescribes the legalisation of euthanasia.

3. The right to life and the right to death are almost identically defined and regulated by laws in our country and the neighbouring countries. Death penalty has been abolished everywhere, in all European countries, except for the Republic of Belarus and the Republic of Srpska, in exceptional cases. Abortion has been banned in all neighbouring countries and European states, after certain period from the moment of conception and, in all subsequent cases, if the lives of the mother and/or fetus are at risk. Reproductive cloning of human beings has been prohibited all around the world, while therapeutic cloning is allowed in Belgium, Denmark, Greece, the Netherlands and Great Britain. Euthanasia has been prohibited in the Republic of Serbia now, as well as in all countries from the territory of the former Yugoslavia, while it has been legalized in the Netherlands, Belgium, Luxembourg, Switzerland, Germany and Great Britain.
4. The citizens of the Republic of Serbia mostly consider abortion as an ordinary act; most of them approve of the law on prohibition of cloning; while just a half of them approve of abolition of death penalty, and only one third of them would choose euthanasia for themselves.
5. Less than half of polled legal persons of Belgrade believe that the Constitution of the Republic of Serbia complies with the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, while over 60% of them agree and disagree that the Criminal Code of the

Republic of Serbia complies with the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

6. Legal persons of judicial authorities of the Republic of Serbia mostly believe that prohibition of abortion violates women's rights of free choice while most of them are indecisive in terms of putting the abortion in legal framework. Most of them believe that abolition of death penalty is not the best inheritance of our legislation activities. Most legal persons believe that prohibition of cloning has a preventive purpose and that it does not prevent development and advancement of science. Most of them think that euthanasia represents a form of free will of every individual and that there should be a public debate prior to the legalization of euthanasia and that euthanasia should be legalized with strict legal restrictions which would prevent abuse and that the final decision on performing euthanasia must not be given to one person – a physician.

In order to implement human rights in every day life of a country, it is necessary to systematically improve the culture of human rights, including the forming of a society in favour of human rights civilizationally adopted by the international community and informing the citizens about the rights and obligations arising from them and that the citizens themselves show readiness to approve of them and respect them and taking into consideration correct laws related to the right to life and therefore the right to die by natural causes or with dignity, we believe that:

1. The issue of abortion is adequately regulated by the law and it completely protects the right to life of still unborn child and while allowing the mother to make a free choice. The proposal for possible decrease in the number of abortions on a yearly basis is:

	<ul style="list-style-type: none"> - Continuous control over private and public healthcare institutions and verification if the abortions are performed as prescribed by the law. - More rigorous punishments in relation to the institutions and individuals who do not abide legal provisions in terms of abortion. - Agressive media campaign presenting possible fatal consequences for health of the mother-to-be. - Lectures about protection and prevention of unwanted pregnancy in schools. <p>2. The issue of abolition of death penalty is regulated by the Constitution; however, a significant percentage of the citizens and legal persons disapprove of that. Therefore, we suggest organizing educational programmes and popular lectures, interpreting in an acceptable way what bad consequences can have the applying of death penalty on the state and society.</p> <p>3. The issue of prohibition of cloning of human beings is regulated by the Constitution in the Republic of Serbia and all around the world. However, this prohibition also includes therapeutic cloning, which is allowed in many states, not without reason. Aware of the fact how much risk and danger therapeutic cloning takes, with a huge possibility of abuse, but in order to protect the right to life of all those patients with Down syndrome, ill with some type of cancer, leukemia, autoimmune diseases, cystic fibrosis and over 7000 diseases who would be given a chance for normal life by applying rigorous conditions. In fact, research on embryos should be permitted for the following purposes:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Enabling advancement in the treatment of infertility, - Expanding the knowledge of the causes of congenital disorders,
--	--

- Expanding the knowledge of the causes of miscarriages,
- Developing more efficient and successful techniques of contraception,
- Developing methods for discovering presence of genetic and chromosomal abnormalities,
- Expanding the knowledge of the embryonic development,
- Expanding the knowledge of severe diseases,
- Advancement of skills applicable in the development of severe diseases.

In addition to determining the purposes for which therapeutic cloning is permitted, very rigorous criteria are necessary to be determined for the institutions which can conduct the research as well as permanent control over operating of those research centres in order to prevent random errors and omissions and deliberate abuse and determining punishment measures in case of the slightest flaws of the work of both an individual and the entire institution.

4. The issue of euthanasia or suicide out of mercy is prohibited by the law at the moment. The legalization of euthanasia is prescribed by the preliminary draft of the Civil Code in case all prescribed human, physcho-social and medical conditions have been met (the conditions and procedures for exercising the right to euthanasia are prescribed by a special law).

We think that a physician-assisted suicide, active direct and voluntary euthanasia should be treated in the same way as a passive one and active indirect euthanasia, as 'normal medical practice', 'medical exception' and the subject of control applied, under the current legal framework, onto other physicians' procedures by which the life of patients ends. In case of euthanasia, in addition to the report after

performing euthanasia and in order to prevent possible abuse and correct errors, as well as what laws of the Netherland and Belguim related to euthanasia have been critized for, prior to performing euthanasia, it is necessary to submit a request to the Ethical Committee and the Protector on Patient's rights in the Institution where the euthanasia is performed. The attending physician fills in the request which includes:

- Description of a detailed procedure of ending a patient's life including drugs and their dosages if planned.
- Description of mental ability of the patient to take part in making a decision on ending his life, in case there is a doubt in terms of mental ability of a patient, a written statement of an independent physician (psychiatrist) is necessary.
- Report on the conversation flow with the patient, confirmed by a witness, whose written statement represents an integral part of the request.
- The request of the patient for the medical procedure ending his life or an approval of it, in a written form and signed.
- Statement written by an independent physician who was consulted in terms of the suggested procedure of euthanasia.
- Statement written by medical staff, the most directly included in taking care of the patient, about patient's health state and requests.
- Statement written by a close family member and/or other persons in the patient's direct environment, related to patient's health state and requests as well as the procedure by which the decision about ending patient's life was made.

Ethical Committee and the Protector on Patient's Rigts of the Institution are required to make a decision (by consensus) on the

	<p>approval or rejection of the act of euthanasia within 24 hours upon receipt of the request made by a physician.</p> <p>Upon given approval by the Ethical Committee and the Protector on Patient's Rigts, the physician can start performing the act of euthanasia.</p> <p>Upon performed euthanasia, the physician submits a report which consists of:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Complete description of the procedure of euthanasia, including drugs (if applied), their dosage and the way of applying them, with an exact time of use. - The decision of the Ethical Committee and the Protector on Patient's Rigts on given approval of performing euthanasia. - Complete documentation submitted to the Ethical Committee and the Protector on Patient's Rigts for receiving the approval of performing euthanasia. - Statement written by persons present at the time of performing euthanasia. <p>The control of justification of performing euthanasia as well as the control of performed procedure of euthanasia are done in this way. The report on performing euthanasia itself is a post factum procedure which cannot be stopped or corrected, but it only confirms that the procedure was conducted according to the rules or it gives cause for the criminal prosecution of a physician.</p> <p>Physician's omission to submit a report and receive an approval by the Ethical Committee and the Protector on Patient's Rigts as well as not submitting a prescribed report on procedure of performing euthanasia would represent a criminal offense, which entails certain sanctions.</p>
<p>Defended: (The faculty service fills later.)</p>	

<p>Thesis Defend Board:</p> <p>(title, first name, last name, position, institution)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dr Zoran Stevanović, research fellow on Institute of criminological and sociological research in Belgrade – <i>President of the Commission</i> 2. Phd. Zoran Pavlović, associate professor, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad – <i>mentor</i> 3. Phd. Darko Golić, assistant professor, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad – <i>member of the Commission</i>
<p>Note:</p>	

SKRAĆENICE:

DNK – Dezoksiribonukleinska kiselina

EK- Evropska konvencija

ELSI – Etičke, pravne i društvene implikacije

EU – Evropska Unija

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

ICCPR – Međunarodni Pakt o građanskim i političkim pravima

ICESCR – Međunarodni Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

KZ – Krivični zakon

RS – Republika Srbija

SAD – Sjedinjene Američke Države

SE – Savet Evrope

UDHR – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

UN – Ujedinjene Nacije

UNESCO – Organizacija Ujedinjenih Nacija za obrazovanje nauku i kulturu

SADRŽAJ:

I	UVOD	-----	43
II	CILJ	-----	46
III	LJUDSKA PRAVA	-----	48
	1. Istorijat	-----	49
	2. Međunarodne konvencije o zaštiti ljudskih prava	-----	67
	3. Ustavi evropskih zemalja i ljudska prava	-----	71
	4. Domaće zakonodavstvo i implementacija međunarodnih konvencija	-----	76
	5. Implementacija međunarodnih Konvencija u zakone zemalja iz okruženja	-----	80
IV	PRAVNI ASPEKT PRAVA NA ŽIVOT	-----	95
	1. Abortus – kvalifikacija u međunarodnim aktima, u našim zakonima i zakonima zemalja iz okruženja	-----	98
	2. Kloniranje - kvalifikacija u međunarodnim aktima, u našim zakonima i zakonima zemalja iz okruženja	-----	108
	3. Smrtna kazna - kvalifikacija u međunarodnim aktima, u našim zakonima i zakonima zemalja iz okruženja	-----	119
V	PRAVNI ASPEKT PRAVA NA SMRT –		
	PRAVNI ASPEKT EUTANAZIJE	-----	132
	1. Eutanazija kroz vekove kod nas, u susednim zemljama i drugim zemljama sveta	-----	132
	2. Vrste primenjivane eutanazije danas	-----	135
	3. Eutanazija i zakoni	-----	137
	4. Komparativna analiza zakona i procedura vezanih za eutanaziju	-----	144
	5. Kvalifikacija dela – ubistvo ili smrtna kazna ili samoubistvo	-----	155
	6. Pravo na samoopredeljenje i slobodan izbor –		

pravo na dostojanstvenu smrt	-----	160
VI MEDICINSKI ASPEKT EUTANAZIJE	-----	167
1. Somatska – telesna smrt	-----	168
2. Čelijska smrt	-----	170
3. Klinička smrt	-----	171
4. Moždana smrt i kriterijumi za utvrđivanje moždane smrti	-----	171
5. Prividna smrt	-----	177
VII MORALNO-ETIČKI I TEOLOŠKI ASPEKTI EUTANAZIJE	-	178
VIII METODE ISTRAŽIVANJA	-----	194
IX REZULTATI	-----	201
1. Tabelarni i grafički prikaz statistički obrađenih podataka dobijenih analizom Upitnika 1.	-----	201
2. Tabelarni i grafički prikaz statistički obrađenih podataka dobijenih analizom Upitnika 2.	-----	257
X DISKUSIJA	-----	284
1. Diskusija dobijenih rezultata na osnovu Upitnika 1.	-----	284
2. Diskusija dobijenih rezultata na osnovu Upitnika 2.	-----	291
3. Mogućnosti i načini usklađivanja prava na život i prava na smrt	-----	299
XI ZAKLJUČAK I PREDLOZI	-----	306
XII LITERATURA	-----	312

I UVOD

Ideja da ljudska ličnost poseduje sopstvena prava, da njena prava treba da budu zaštićena i da državni zakoni moraju da vode računa o ljudskom dostojanstvu, susreće se u evropskom srednjem veku, kao i u mnogim filozofijama drugih kultura i kontinenata.

Ljudska prava su prava koja ljudima pružaju instrumente, sredstva, mogućnost i sposobnost da svoja garantovana prava štite preko sudova. Što je veća moć tih sudova, to oni nezavisnije odlučuju, i što je jednostavniji pristup sudovima, to su ljudska prava u datoj zemlji bolje zaštićena.

Današnji nivo civilizacije, nažalost, doveo je do velikog raslojavanja i preraspodele kapitala, gde su bogati još bogatiji, a siromašni još siromašniji u okviru svake zemlje, a na globalnom nivou to važi za podelu država na bogate i siromašne. U takvim uslovima ekonomske zavisnosti siromašnih od bogatih, gotovo ropskom odnosu, teško je govoriti o poštovanju ljudskih prava i sloboda. Ekonomski zavisan i ugnjetavan čovek ne može da ostvari ni osnovno ljudsko pravo na život, jer je gola egzistencija njega i njegove porodice svakodnevno ugrožena. U tom slučaju mnoštvo članova zakona koji štite ljudska prava i slobode ostaju mrtvo slovo na papiru, jer nezaposlen čovek bez osnovnih sredstava za život je i ekonomski i socijalno i politički ugrožen i obespravljen, jer nema ni snage ni materijalne mogućnosti da na sudu dolazi do svojih prava. Isti je slučaj i u međusobnom odnosu bogatih i siromašnih država. Svedoci smo najgrubljeg narušavanja ljudskih prava i sloboda malih i siromašnih naroda od strane velikih i bogatih sila, jer njihova politika ili samo postojanje ugrožava interese bogatih zemalja, što služi kao neubedljivo opravdanje za najgrublje kršenje osnovnih ljudskih prava.

Postoje i države koje u osnovi prihvataju ljudska prava da bi svoju sopstvenu lošu situaciju u pogledu ljudskih prava branile na taj način što njihovo opravdavanje prepuštaju bogatim, razvijenim i demokratskim državama. Može se desiti da se u interesu razvoja neke zemlje daje više prava kolektivu nego pojedinoj individui. Nasuprot tome, elementarna ljudska prava, pogotovu ona koja se tiču zaštite dostojanstva ili poštovanja telesnog integriteta, ne smeju se zloupotrebiti ni

stavom da je tu reč o luksuzu. Siromaštvo ne može i ne sme biti izvinjenje i opravdanje za državni teror i zlostavljanje (Fleiner T., 1996.).

Definitivno, glavni uslov mogućeg rešenja problematike ljudskih prava i njihove budućnosti ostaje smanjenje nejednakosti među ljudima. Početak je u okončanju bede i straha. Ostalo će već samo uslediti za ličnost oslobođenu stega siromaštva. Očekivanja dotle i dosežu (Mourgeon J., 1996.).

Pravo na život je, svakako, najosnovnije ljudsko pravo, budući da je postojanje ljudskog života neminovna pretpostavka za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava. Pravo na život je vitalna osnova svih drugih prava (Vodinić V., 1995.). Često se o pravu na život govori kao o prirodnom pravu čije se postojanje pretpostavlja i koje ne zavisi od pozitivnopravnih propisa. Sva ostala prava, kao i kvalitet samog života, uslovljeni su postojanjem ljudskog života.

Pravo na život je doživelo značajnu evoluciju u kontekstu obaveza država. U početku ovo pravo je u najvećoj meri podrazumevalo negativnu obavezu države da se suzdržava od svih oblika ugrožavanja života pojedinaca.

Za razliku od negativnih obaveza države, pozitivne obaveze podrazumevaju obavezu države da preduzme preventivne aktivnosti za zaštitu pojedinca od kriminalnog napada i svake druge neposredne opasnosti koja pretila gubitkom života (Etinski R., 2010.). Osnovna pretpostavka za ostvarivanje pozitivnih obaveza države jeste odgovarajuća zakonska regulativa. Države treba da donesu zakone iz oblasti krivičnog prava kojima će sankcionisati dela usmerena na povredu prava na život. Krivičnopravna zaštita predstavlja najcelishodniji vid zaštite prava na život, jer je u njenoj osnovi preventivno delovanje koje treba da odvraća od nezakonite upotrebe smrtonosne sile.

Danas je pravo na život znatno šire postavljeno i podrazumeva trostruku obavezu države: prvo, da se suzdrži od nezakonitog lišavanja života; drugo, da preduzme sve neophodne preventivne mere da bi se predupredilo nezakonito lišavanje života; treće, da u slučaju smrti neke osobe sprovede nezavisnu, detaljnu, pravovremenu i javnu istragu radi sankcionisanja onih koji su povredili tuđe pravo na život.

Međunarodno pravni dokumenti, a takođe i ustavi, kao najviši pravni akti na nacionalnom nivou, ne preciziraju kada počinje, a kada se završava pravna zaštita ljudskog života. Dileme povezane sa početkom i krajem života nisu isključivo

teorijskog karaktera, već su relevantne za pravno uređivanje moralno osetljivih pojava kao što su abortus, kloniranje, smrtna kazna ili eutanazija. I to je razlog što te pojave nisu jasno definisane i pravno regulisane u međunarodnim aktima, koji pokušavaju da daju osnovne smernice, a konačne odluke se prepuštaju državama i nacionalnim zakonodavstvima.

Neprikosnovenom zaštitom prava na život, međunarodni akti, kao i nacionalni zakoni zabranili bi vršenje abortusa, dozvolili reproduktivno kloniranje, zabranili izricanje i izvršavanje smrtne kazne i zabranili eutanaziju. Ali, stvarnost je drugačija. Svakodnevno se vrši nebrojani broj abortusa, reproduktivno kloniranje je zabranjeno u svim zemljama Sveta, smrtna kazna je zabranjena u velikom broju zemalja, ali još uvek postoji i upražnjava se u najmnogoljudnijim zemljama Sveta, a eutanazija je postala popularna i sve više primenjivana u mnogim zemljama naprednog Zapada.

Poštujući prava žena na ličnu autonomiju i samoopredeljenje, kao i rizike koje rađanje neželjene dece donosi, uspostavljeno je kompromisno rešenje, kojim se štiti pravo na život nerođenog deteta i istovremeno štite osnovna građanska prava žena i vodi računa o njihovom zdravlju. Razvoj medicinske nauke i otkriće tehnika kloniranja, stvorilo je mogućnost uspešnog lečenja genetski uslovljenih bolesti, te je terapijsko kloniranje dozvoljeno u mnogim najnaprednijim zemljama Evrope. Nasuprot zagarantovanog prava na život postoji i njegova suprotnost i neminovnost, pravo na smrt. Zagovornici ovog "protivprirodnog" prava, jer svakom živom biću je to pravo zagarantovano (samo onaj ko nije rođen neće ni umreti), sve su glasniji u zahtevima da se spreče nepotrebne i ponižavajuće muke umirućim pacijentima i da im se dopusti da svet napuste dostojanstveno i bez preterano muka, uz pomoć lekara.

Poštujući osnovne smernice i preporuke date od strane međunarodnih konvencija, povelja i protokola, pokušaćemo ovim radom da olakšamo pravno uređivanje moralno osetljivih pojava kao što su abortus, kloniranje, smrtna kazna i eutanazija.

II CILJ

Domaća, a isto tako i inostrana literatura obiluju radovima o pravu na život i pravu na smrt, ali su to pretežno lična mišljenja i gledišta o datim temama, sa primesama filozofskog, etičkog, verskog i medicinskog aspekta, bez poređenja zakonskih propisa u pojedinim zemljama i bez konkretnog predloga za prevazilaženje problema (Bogdanić M., Rakić J., 2014., Korljan E., 2012., Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i sloboda, 2003.). Osim toga, u domaćoj literaturi nema podataka o sprovedenim upitnicima, kako među običnim građanima, tako ni među pravnicima, na osnovu kojih bi se stekao uvid o mišljenju običnih građana, kao i stručne javnosti o postojećim zakonskim rešenjima kloniranja, abortusa, smrtna kazna i eutanazije. U međunarodnoj literaturi postoje podaci o sprovedenim anketama među običnim građanima i lekarima (Dying with dignity, 2012.).

Na osnovu toga, osnovna hipoteza ovog rada i istraživanja je da postoji neusaglašenost i nedorečenost kako domaćih, tako i međunarodnih zakona, povelja i protokola koji regulišu pravo na život i pravo na smrt. Iz postavljene hipoteze proizašao je cilj istraživanja. Osnovni cilj ovog rada je iznalaženje mogućnosti usaglašavanja zakonskih regulativa sa realnim stanjem u društvu vezano za pravo na život i pravo na smrt. Iz ovako široko i sveobuhvatno postavljenog cilja rada proistekli su mnogi zadaci istraživanja, koje je trebalo da ispunimo, da bi se došlo do ostvarenja cilja. Ti zadaci su:

1. Analizirati postojeća zakonska rešenja, u okviru Ustava Republike Srbije i Krivičnog zakona Republike Srbije, vezana za kloniranje, abortus, smrtnu kaznu i eutanaziju.
2. Analizirati međunarodna pravna dokumenta koja se odnose na zaštitu ljudskih prava, uključujući pravo na život i pravo na smrt.
3. Izvršiti uporednu analizu naših zakonskih rešenja i međunarodnih pravnih akata vezano za pravo na život i pravo na smrt.
4. Utvrditi zakonske osnove prava na život i prava na smrt (što uključuje kloniranje, abortus, smrtnu kaznu i eutanaziju) na osnovu uporedne analize krivičnih zakona i sudske prakse naše zemlje, zemalja iz okruženja i razvijenih zemalja Evrope.

5. Utvrditi kakvo je mišljenje građana Srbije u vezi prava na život i prava na smrt.
6. Utvrditi kakvo je mišljenje pravnika – pravosudnih organa Republike Srbije o zakonima – zakonskoj regulativi i usaglašenosti naših zakona sa međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima i slobodama.
7. Utvrditi kakvo je mišljenje pravnika – pravosudnih organa Republike Srbije, o kloniranju, abortusu, smrtnoj kazni i eutanaziji.
8. Predložiti mere za usklađivanje postojećih zakonskih rešenja sa realnim stanjem i mere za kontrolu primene zakonskih rešenja.
9. Uspostaviti pravna načela koja bi omogućila pravo na život i pravo na smrt bez zloupotrebe.

III LJUDSKA PRAVA

Poslednja dva veka obeležilo je uvođenje ljudskih prava u sve ustave, međunarodne konvencije, povelje i protokole, iako je borba za ljudska prava započela onda kada je prvi put došlo do narušavanja slobode, jednakosti, pravde i dostojanstva čoveka. Smatra se da ljudska prava mogu biti ostvarena samo u demokratskim društvima. Sama reč “demokratija” označava oblik vladavine gde odlučuju svi građani. Demokratija podrazumeva jednako pravo svakog građanina da učestvuje u odlučivanju o javnim i državnim poslovima. Pojam “demokratija” nastao je u antičkoj Grčkoj u petom veku pre naše ere. Demokratija ili grčki “demos” znači narod i “kretain” što znači vladati, te u izvornom smislu demokratija označava vladavinu naroda.

Sve države imaju veoma ambivalentan odnos prema ljudskim pravima. Dok Sjedinjene Američke Države optužuju druge države za nepoštovanje ljudskih prava i zahtevaju njihov drugačiji stav, desetine osuđenih ubica čekaju na izvršenje smrtne kazne, koja se vrši odmah ili u neodređenoj budućnosti. Strah koji oseća osuđenik na smrt, koji ne zna kada će se presuda izvršiti, predstavlja još goru kaznu od izvršenja presude. Evropski sud smatra da je to dugo i neizvesno iščekivanje i izloženost stalnom strahu od smrti osuđenika u ćeliji, težak greh. Oni koji u ime “prava na život” hoće da zabrane prekid trudnoće, na drugoj strani podržavaju ponovno uvođenje smrtne kazne ili atomsko naoružavanje država. Isto tako, pobornici mirovne politike u službi života brzo postaju spremni da podrže predliberalne zakone o abortusu. U Sjedinjenim Državama oni zahtevaju ličnu slobodu, tj. pravo žene da samostalno odlučuje o sudbini svoje trudnoće. Drugi, pak, u ime prava na život nerođenog deteta traže da se ograniči pravo majke na slobodu odlučivanja.

Poslednjih pola veka, rasprave o pravima prestala su da se bave pitanjima da li pojedinci treba da imaju prava i da li je država ovlašćena da im ih po nahođenju trenutne vlasti ukida i vraća, već su ljudska prava univerzalno uspostavljena, te danas i diktatori zaziru da ih izbace iz ustava i zakona. Ljudska prava su postala u stvari univerzalno priznata, nekada samo na papiru i rečima. Čak i u nedemokratskim režimima vlast je više nego ikada ranije osetljiva na primedbe o postojanju ozbiljnijeg i masovnijeg kršenja prava. Iz razloga što je danas

poštovanje ljudskih prava povezano sa mogućnostima međunarodne saradnje, učešća u međunarodnim organizacijama i udruženjima sa mogućnošću pristupa finansijskim i drugim tržištima, što svakoj zemlji donosi beneficije.

Ljudska prava su vrlo osetljiva tvorevina, da se čak i u najrazvijenijim demokratijama koje svojim dostignućima mogu da služe za uzor drugima, može govoriti o povredama ljudskih prava i sloboda, o čemu svedoče periodični izveštaji nezavisnih specijalizovanih međunarodnih agencija koje se bave istraživanjem stanja ljudskih prava u različitim zemljama, kao što su Amnesty International, Helsinki Group, i td..

Presude u predmetima koji se odnose na prava na život predstavljaju jednu od najobimnijih grupa presuda u celokupnom radu Evropskog suda za ljudska prava. Čudno je da do 1995. godine Sud nije doneo ni jednu presudu na osnovu člana 2. Međutim, vremenom Sud je proširio zaštitu koju član 2. pruža, vodeći računa da pri tom ne stavi preveliki teret na državu (Ovey C., White R.C., 2002.).

III 1. Istorijat

Koreni borbe za ljudska prava uobičajeno se traže još u antičkoj Grčkoj, zbog uvođenja demokratije, iako mnogi ne smatraju Atinu demokratskim društvom (samo je 16% ukupnog stanovništva imalo pravo glasa). Ali postoje podaci da je još Hamurabi, vladar Vavilonskog carstva od 1792 do 1750. godine pre n.e., pred kraj svoje vladavine, doneo zakone koji predstavljaju najbolje sačuvani i najduži zakonik Starog veka (Stanimirović V., 2011.). Ti zakoni uvode u pravo brojne novine sa težnjom uspostavljanja “pravne države”, te oslikavaju jednu visoko razvijenu civilizaciju. Ovaj zakonik pokazuje veliku težnju cara, koga su “bogovi izabrali i nadahnuli zakonima”, da nebesku pravednost sprovede u svojoj državi i da svojim ličnim primerom vladavine istraje na drevnom principu pravičnosti (Leick G., 1998.).

Posmatrano iz filozofsko političkog ugla, antička Grčka je bila tlo na kome su se pojavljivali začetci ideja na kojima se zasniva savremeni koncept ljudskih prava. Jedno od temeljnih načela atinske demokratije bila je “isonomia” – “jednakost pred zakonom”, mada se ta jednakost odnosila na isključivo slobodne građane u koje nisu spadale žene, robovi i stranci. Pravna jednakost je obuhvatala i “jednako pravo svih građana da javno govore i istupaju u državnim organima” ili “isegoriu”. Tim pravom su raspolagali ne samo slobodni građani, već i stranci i robovi (Lewis

J.D., 1989.), kao i pravo da se nekažnjeno može reći šta god se želi – “parrhesia”. Parrhesia je suštinski podrazumevala važno ljudsko pravo, koje se danas naziva “sloboda misli i njenog izražavanja” (Ober J., 1994.). Takođe, jedno od obeležja savremene pravne države, da su svi građani jednaki pred zakonom bez obzira na njihovu političku moć ili materijalni status, bilo je zastupljeno i u praksi demokratske Atine kao “ton nomon ison metechein” (Avramović S., 1997.).

Ideje koje su nastajale u staroj Grčkoj, preuzimane su i nadograđivane u starom Rimu, počev od rimskog cara, filozofa i aforističara, Marka Aurelija, koji je prvi iskazao ideju ljudskog dostojanstva “dignitas humana”, kao jezgra prirodnog prava (Tadić Lj., 2006.). Najveći doprinos državnika i pravnika, Cicerona, je u tome “što je sistematizovao i precizno i elegantno formulisao stoičko shvatanje prirodnog prava” (Lukić R., 1995.). Tvrdio je da su prirodna prava čoveka večna i nepromenljiva i da svi zakoni države imaju za osnovu jedan božanski zakon (Milosavljević B., 2011.); “Naturam si sequemur duces nonquam aberrabimus” – nikada nećemo zalutati ako se držimo prirode kao vođe (Antić D., 2001.).

Početak feudalizma obeležavaju ideje nadahnute hrišćanskim učenjem. Najznačajniji pretstavnik tog prvobitnog perioda hrišćanstva je Sv. Avgustin, koji ustanovljava ideju o troslojnosti prava. Po njemu postoje tri vrste zakona: božanski večni zakon (lex aeterna), prirodni zakon (lex naturalis) i pozitivni zakon (lex temporalis). Bog se više ne izjednačava sa prirodnim poretkom stvari, već je on njegov kreator. Zbog toga se prirodno pravo postavlja iznad pozitivnog prava, jer je izraz Božje volje (Simović D., 2013.).

Tek posle osam vekova od Sv. Avgustina, sholastička filozofija doživljava svoj vrhunac u delu Tome Akvinskog. Njegovo osnovno prirodnopravno načelo glasi: “Činiti dobro, izbegavati zlo” – “Bonum faciendum, malum vitandum”, a sva ostala prirodna pravila proizlaze iz njega ili su usaglašena sa njim. Po njegovom mišljenju Bog je stvarajući svet u njega ugradio zakone i vrednosti, koje čovek treba da otkrije pomoću saznajnih sposobnosti koje su mu takođe date aktom božanskog stvaranja. Time što ih sledi čovek ispunjava svrhu svoga postojanja. Takvo shvatanje dopušta i tumačenje, da prava ne pripadaju pojedincima nasuprot državi i političkom autoritetu, već određenom skupu pravila koja se odnose na sve pa i na vladara (Prokopijević M., 1996.).

Iako su začeci ideja o ljudskim pravima nastala u starom veku, do njihove institucionalizacije dolazi tek u srednjem veku u Engleskoj donošenjem “Velike povelje sloboda”. Velika povelja slobode ili Magna carta libertatum je engleski ustavni dokument, kojim je ograničena moć engleskih kraljeva, a potpisana je 15. juna 1215. godine u Ranimidu, zapadno od Londona. Velika povelja je nastala kao rezultat neslaganja između Rimskog Pape i kralja Jovana Bez Zemlje i njegovih barona u pogledu kraljevskih prava, koja su svedena u granice zakona što je omogućilo određene slobode plemstvu i običnim građanima. Iako je povelja ograničila kraljevsku moć i u svoje 63 tačke pokrila mnoga pitanja, uglavnom je zastupala veleposedničke interese.

Pitanja obuhvaćena poveljom kretala su se od prava slobodnih ljudi na suđenje i pravdu, pa sve do težina i mera, ribarskih mreža i položaja stranih trgovaca. Magna karta je, takođe, ograničila prava šerifa, čuvala slobode i privilegije okruga i gradova i načinila sporazum sa Krunom da se neće mešati u prava Crkve, niti da će bez pristanka Krunskog saveta nametati Klevetnički danak ili bilo kakav drugi porez. Tačkom 40. koja glasi: “Nikome nećemo prodavati pravo i pravednost, nikoga nećemo lišiti njih ili ga ometati u njegovom vršenju”, na određeni način se garantuju ljudska prava (Sušanj D., 2010.).

Magna karta libertatum je nesumnjivo značajno uticala na osnovne engleske ustavne slobode i bila je model za ustave novih nezavisnih zemalja. Danas, posle 800 godina, tri njene tačke su u službenoj upotrebi, od kojih se dve tačke odnose na ljudske slobode i nemogućnost da bilo koji slobodni građanin bude razvlašćen, pritvoren ili da mu budu oduzeta njegova građanska prava ako nije u sukobu sa trenutno aktuelnim zakonima zemlje. Magna karta je prvi korak dugog istorijskog procesa koji je doveo do vladavine ustavnog zakona i do današnje vladavine prava – pravne države, tako da svaka generacija u njoj može da nađe svoju vlastitu zaštitu.

U istom period na evropskom kontinentu su donešene slične povelje koje su ostale u senci slave Velike povelje i čiji pravi značaj nikada nije u potpunosti sagledan. To su mađarska Zlatna bula doneta 1222. godine i švajcarska Deklaracija nezavisnosti iz 1291. godine, koje proklamuju slična prava plemstvu i slobodnim građanima i uređuju odnose između vladara i potčinjenih (Fleiner T., 2009.).

Institucionalno ograničavanje monarhove vlasti karakteristično je za srednjevekovnu Srbiju u vidu Dušanovog zakonika iz 1349. godine, kojim se ukidaju stari oblici samosuda i proklamuje da se svakom sudi samo po zakonu. Bez obzira na krivicu zabranjuje se sprovođenje pravde mimo suda (Šarkić S., 1996.).

Proces uvođenja ljudskih prava u Engleskoj, koji je započet još u XIII veku nastavljen je tek 1628. godine donošenjem Peticije o pravima, kao uvod u Englesku revoluciju, a čiji je osnovni zadatak bio da ograniči kraljeva ovlašćenja. Ovaj akt nije zaživeo, jer ga je Čarls I smatrao običnom deklaracijom bez obavezujuće snage.

Engleski parlament u vreme vladavine Čarlsa II doneo je 1679. godine "Habeas Corpus Act", koji je trebalo da zajamči nepovredivost lične slobode (Charles II, 1679.).

I "Peticija o pravima" i "Habeas Corpus zakon" proistekli su direktno iz 39. tačke Velike povelje slobode iz 1215. godine, koja glasi: "Nijedan slobodan čovek neće biti uhapšen ili zatvoren u tamnicu, ili lišen poseda, ili neće biti stavljen van zakona ili izgnan, ili na bilo koji (drugi) način unesrećen, niti ćemo mi učiniti ma šta protiv njega što po zakonskoj presudi ne odgovara njegovim pravima i što nije saglasno zakonu zemlje" (A brief history of habeas corpus, 2005.). Ovaj zakon se smatra jednim od najznačajnijih izvora prava čoveka u anglosaksonskom pravu. On je propisao jedno od najvažnijih prava građana – zaštitu od arbitrarnog lišavanja slobode. Njime je izvršna vlast stavljena pod kontrolu sudske vlasti. Osnovna načela ovog zakona svode se na zabranu nezakonitog hapšenja bez sudske naredbe, zabranu dugotrajnog zadržavanja u pritvoru bez dokaza o krivici, zaštitu od maltretiranja u istrazi i iznuđivanja iskaza. Ovaj zakon je utvrdio obavezu da se uhapšeno lice odmah privede sudu koji treba da donese rešenje o opravdanosti lišavanja slobode.

Pravo iz Habeas corpus zakona je uneto u Američki ustav iz 1789. godine, i odigralo je značajnu ulogu u borbi za nezavisnost (Lewis, J.E., 2003.). Taj akt je pretočen u zakonsku formu u neznatno dopunjenom obliku 16. decembra 1791. godine u vidu Zakona o pravima ili "Bill of rights". Ovaj zakon "predstavlja ozakonjenje svršenog čina u ustavnoj i političkoj borbi dva organa vlasti, iz koje

je Parlament izašao kao pobednik i legalizovao dolazak vladara na presto“ (Basta L., 2012.).

Ljudska prava, kako su danas shvaćena, postupno su prenesena s područja filozofije i religije na područje prava i politike, te su rezultat dugotrajnog procesa raspravljanja na osnovu naučnih teorija i to prvenstveno političkih, ali i društvenih ili individualnih inicijativa. Važnu ulogu u razvoju ljudskih prava nesumnjivo su imali brojni filozofi i politički mislioci, posebno oni iz 17. i 18. veka, kada su po prvi put formirani zahtevi za građanskim i političkim pravima. To su pre svih Tomas Hobs (Thomas Hobbes, 1588-1679) i Džon Lok (John Locke, 1632-1704).

Tomas Hobs je smatrao da prirodna subjektivna prava ne treba izvoditi iz objektivnog prirodno-pravnog poretka, niti iz božanskog prava, već iz čoveku urođenog nagona za održavanjem života (Basta L., 2012.). Hobs polazi od ideje da su ljudi po prirodi jednaki, ali pri ostvarivanju svojih ciljeva koji su u najvećoj meri zasnovani na nagonu za samoodržanjem, ljudi ulaze u međusobne sukobe. U takvom ambijentu, neprestanog rata svakog čoveka protiv svih, ne može se govoriti o individualnim pravima, sigurnosti, kao ni o svojini, jer svakom pojedincu pripada samo ono što može da osvoji i isključivo do onog trenutka do kada to može i da sačuva. U svom delu “Levijatan” izlaže teoriju društvenog ugovora. Po njemu, ljudi sklapaju društveni ugovor kako bi iz “prirodnog stanja”, koje shvata kao rat svih protiv svih, prešli u stanje civilizovanog društva, prenoseći svoju vlast na pojedinca ili skup ljudi, odnosno državu. Tako gledano, država je rezultat društvenog ugovora i sredstvo osiguravanja mira, vladavine prava, razuma i zakona.

I Hobs i Lok polaze od teorije društvenog ugovora, ali za razliku od Hobsa, koji smatra da su prava suverena, apsolutna i nedeljiva, Lok kritikuje apsolutnu monarhiju. Prema Loku, političkom organizovanju društva prethodi prirodno stanje u kome su ljudi neograničeno slobodni i potpuno jednaki. Slobodni su jer mogu činiti sve što im se prohte, a nisu zavisni ni od čije volje, i jednaki su zato što niko nema više moći i prava nego drugi (Tadić Lj., 2006.). To predrzavno stanje karakterisala su tri prirodna prava – pravo na život, slobodu i svojinu.

Za razliku od Hobsa, Lok, čoveka smatra racionalnim bićem koje se podređuje zakonu ustanovljenom od strane razuma, te prirodno stanje karakterišu mir, dobra volja, uzajamno pomaganje i opstanak, a ne stanje neprijateljstva, zlobe, nasilja i

uzajamnog uništavanja. Ljudi iz prirodnog stanja prelaze u društvo da bi obezbedili sigurnost, sprečavajući nastanak rata i ropstva, uz očuvanje prirodnih zakona. Lok smatra da formirajući političku zajednicu, ljudi treba da obrazuju jedno političko telo, pod vrhovnom vladom, koje ovlašćuju da donosi zakone kako javno dobro društva to zahteva. On u prirodnom stanju vidi dominaciju prirodnog zakona, odnosno razuma, pa u cilju sprečavanja nerazumnih zloupotreba slobode i obezbeđivanja izvesnosti, nastaje društveno stanje koje treba da očuva prirodne zakone i slobodu (Faso G., 2007.). Cilj konstituisanja političke zajednice nije poništavanje prirodnog stanja, već nastojanje da se ono u što većoj meri očuva, budući da “u interesu samoodržanja nije potrebna neograničena, već ograničena vlast, jer je zakonito samo ono društvo koje ne tiraniše svoje članove” (Tadić Lj., 2006.).

Lok uvodi koncept podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i federalnu, te smatra da je narod jedini nosioc državnog suvereniteta. Zakonodavna vlast za Loka nije neograničena, već se temelji na zakonima koji su u službi naroda i jednaki za sve. U slučaju da nosioci zakonodavne vlasti zloupotrebe svoju vlast, narod im je može oduzeti, pa čak i silom. Time Lok potvrđuje pravo naroda na revoluciju.

Loka smatraju utemeljivačem liberalizma i rodonačelnikom modern teorije demokratije (Stanovčić V., 1988.). Zapravo, ljudi su konstituisali političku zajednicu kojom će rukovoditi većina, jer je nužno da se društvo kreće pravcem kuda ga vodi veća sila, a to je većina u zajednici. Jer, stupajući u društveno stanje, čovek se obavezuje da se pokorava odluci većine. Lok je ostavio mogućnost da se pripadnici zajednice saglase da se odluke donose nekim brojem koji je veći od proste većine. Neophodnost da se odluke u državi donose većinom Lok opravdava činjenicom da bi u suprotnom moglo doći do ugrožavanja temelja političke zajednice, pa i do njene propasti.

Stoleće kasnije Šarl Monteskje (Charles-Louis Montesquieu, 1689-1755.) je izneo celovitu i zaokruženu teoriju o podeli vlasti. Dok su tadašnji mislioci smatrali da je najuspešnije ograničenje vlasti ono koje vrše sami građani, Monteskje je tvrdio da samo vlast može da obuzda i kontroliše vlast. Da ne bi došlo do zloupotrebe vlasti, neophodno je da se raspodelom nadležnosti obezbedi da jedni nosioci ovlašćenja obuzdavaju druge.

Za Montesjkjea podela vlasti je politički i pravni uslov slobode, koji podrazumeva podelu državne vlasti na tri dela: zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Objašnjavajući to rečima: “kad su zakonodavna i izvršna vlast objedinjene u istoj osobi ili u istom upravnom telu, slobode nema, jer postoji bojazan da će taj monarh ili senat donositi tiranske zakone da bi ih izvršavao na tiranski način. Slobode nema ni kad sudska vlast nije odvojena od zakonodavne i izvršne vlasti. Ako bi bila spojena sa zakonodavnom vlašću, vlast nad životom i slobodom građana bila bi samovoljna, jer bi zakonodavac bio i sudija. Ako bi pak, bila spojena sa izvršnom vlašću, sudija bi mogao imati snagu ugnjetača...Sve bi bilo izgubljeno ako bi isti čovek ili telo uglednika, bilo plemića ili ljudi iz naroda, vršilo pomenute tri vlasti, naime vlast donošenja zakona, vlast izvršavanja javnih odluka i vlast suđenja za zločine ili u sporovima privatnih lica” (Monteskje Š., 1989.).

Monteskjeove teorije o podeli vlasti presudno su uticale na američke “očeve osnivače” i na stvaranje Sistema vlasti prvog modernog pisanog ustava donetog 1787. godine, koji je još uvek važeći. Takva ideja o podeli vlasti je i danas osnov savremenog konstitucionalizma.

Prirodnopravne teorije doživljavaju svoj vrhunac u delu Žan-Žak Rusoa (Jean-Jacques Rousseau, 1712. – 1778.). Čovekova je priroda po Rusou dobra, ali su ga pokvarili civilizacija i kultura, jer sav napredak nauke, umetnosti, tehnike i privrede znači gubitak izvorne ljudskosti, zdrave prirodne sreće i harmonije. U početnoj rečenici dela “Društveni ugovor”, koja glasi: “Čovek je rođen slobodan, a ipak svuda je u okovima” Ruso iskazuje svoju političku ideju o stvaranju suverene i slobodne građanske države u kojoj opšta volja, koja nije identična sa voljom svih, mora postati izvor i temelj svakog prava: “Ono što čovek gubi društvenim ugovorom jesu njegova prirodna sloboda i neograničeno pravo na sve što ga mami i što može da postigne, a ono što dobija su građanska sloboda i vlasništvo na sve što ima” (Ruso Ž.Ž., 1949.).

Obaveze koje ljudi dobijaju u okviru političke zajednice obavezne su za sve, samo zato što su uzajamne, te zato je, opšta volja koja nastaje na osnovu društvenog ugovora, ispravna. Ruso razlikuje opštu volju od volje svih, koja predstavlja prosti zbir pojedinačnih volja, i kaže: “prva i najvažnija maksima legitimne odnosno narodne vlade, to će reći one čiji je cilj opšte dobro, jeste dakle...da u potpunosti sledi opštu volju. Opšta volja, koja uvek teži zaštititi i blagostanju svih i svakog dela, i koja je izvor zakona, jeste... pravilo na osnovu koga se utvrđuje šta je

pravedno a šta nepravedno” (Koštunica V., 2002.). Ruso smatra da je neophodno da je više pretpostavki ispunjeno, kako bi u jednom društvu vladala opšta volja. Te osnovne pretpostavke su: da sami građani donose zakone, a ne njihova predstavnička tela; da lica koja donose zakone to ne čine kao članovi posebnih grupa, već kao pripadnici celog društva (Koštunica V., 2002.).

To pokazuje da je Ruso inspirisan antičkim političkim nasleđem bio pobornik neposredne demokratije, ali i sam je bio svestan nemogućnosti uspostavljanja demokratije u osnovnom značenju same reči: “da postoji kakav narod bogova, on bi sobom upravljao demokratski. Tako savršena vlada nije za ljude... Prava demokratija nije nikad postojala, niti će ikada postojati. Protivno je prirodnom poretku da veliki broj ljudi vlada nad malim. Ne može se zamisliti da narod ostane neprekidno sakupljen u jednom telu, da bi se bavio javnim poslovima, i lako se može ustanoviti da se u tu svrhu ne bi mogli ustanoviti odbori, a da se oblik uprave ne izmeni” (Ruso Ž.Ž., 1949.).

Što znači da je Ruso predstavničku demokratiju prihvatao kao nužno zlo. Rusoovo delo “Društveni ugovor” poslužilo je kao inspiracija za francusku revoluciju, a njegove ideje o slobodi kao suštini ljudskog bića neposredno su uticale na Kanta, Šilera (Schillera) i Getea (Gotea) i trajno nadahnjivale romantičnu literaturu i revolucionarne sanjare 18. i 19. veka, ali bile i temelj različitih ideologija kao što su nacionalizam, socijalizam i komunizam.

Volter (Francois-Marie Arounet, 1694. – 1778.), kao predstavnik prosvetiteljstva, filozof, književnik i istoričar dao je bitan doprinos vrednostima i idejama francuske revolucije. On je prvenstveno bio inspirisan delima Loka i jedan je od najistaknutijih boraca za građanska prava i slobode, zagovornik verske tolerancije, kao i principa odvojenosti crkve od države, strastveni kritičar aristokratije i režima, te ga mnogi smatraju prethodnikom Francuske revolucije (Pomeau R. H., 2004.). Volter je svojom borbom za slobodu duha podario snažan podsticaj mislima o duhovnom suverenitetu i slobodi čoveka. On se protivio apsolutnoj monarhiji, pa čak i katoličkoj crkvi, smatrajući je osloncem apsolutne države, a zahtevao je slobodu misli i slobodu učenja u državi i društvu (Stojanović D., 1989.).

Američki Kongres je 4. jula 1776. godine jednoglasno izglasao “Deklaraciju nezavisnosti” trinaest ujedinjenih država Amerike, čiji početni deo glasi: “...Mi

smatramo ove istine očiglednim: da su svi ljudi stvoreni jednaki, da su obdareni od strane njihovog Tvorca određenim neotuđivim pravima, među kojima su život, sloboda i težnja za srećom. U cilju obezbeđivanja ovih prava, vlade ustanovljene među ljudima, izvode svoje zakonite moći iz saglasnosti onih nad kojima se vlada. – Ako ikada ijedan oblik vladavine postane prepreka ostvarivanju ovih ciljeva, pravo je naroda da ga promeni ili ukine, da ustanovi novu vladu, koja će biti osnovana na temeljima takvih načela, i organizovati svoje moći tako da najbolje utiče na narodnu sigurnost i sreću...” (Američka deklaracija nezavisnosti, 1776.). Ova deklaracija prethodila je donošenju Ustava Sjedinjenih Američkih Država.

Ustav Sjedinjenih Američkih Država je najviši zakon u SAD, a ujedno najstariji ustav na svetu. Donesen je na Ustavnoj konvenciji u Filadelfiji 17. septembra 1787. godine. Formalno je stupio na snagu 21. juna 1788., a njegova primena je odpočela od 13. septembra 1788. godine. Ovim ustavom su SAD iz labavog saveza država pretvorene u federalnu državu.

Ustav je do današnjih dana na snazi, a sastoji se iz preambule i sedam velikih članova ili paragrafa. Preambulu sačinjava izjava o svrsi ustava i glasi: “Mi, narod Sjedinjenih Država, da bismo stvorili savršeniji Savez, uspostavili Pravdu, osigurali unutrašnji mir, pobrinuli se za zajedničku odbranu, unapredili opšte Blagostanje i obezbedili Blagodeti Slobode i sebi i svome Potomstvu – propisujemo i donosimo ovaj Ustav za Sjedinjene Američke Države”. Prvi član reguliše zakonodavnu vlast, drugi član izvršnu vlast, treći član sudsku vlast, četvrti član ovlašćenja i ograničenja država, peti član sadrži amandmane, šesti član reguliše federalnu vlast, a sedmi član se odnosi na ratifikaciju. (Ustav SAD, 1787.). Ovaj ustav je dopunjen sa 27 amandmana. Prvih deset amandmana predstavljaju Povelju o pravima (Bill of rights) i dodati su ustavu 1791. godine. Poslednji amandman je dodat 1992. godine. Ovaj ustav je uvek bio rado čitan od strane običnih građana, zbog konciznosti i jasnoće kojom je pisan. Po njemu, organizacija vlasti je zasnovana na principu trojne podele vlasti – na izvršnu, zakonodavnu i sudsku vlast, a vrhovnu izvršnu vlast vrši predsednik SAD, zakonodavnu Kongres, a sudsku Vrhovni sud.

Hronološkim redom posmatrano borba za ostvarivanje ljudskih prava nastavljena je u Francuskoj “Deklaracijom o pravima čoveka i građanina” 1789. godine, koja je izraz poznatog zahteva Francuske revolucije “liberte, egalite, fraternite”, te predstavlja političko i pravno utemeljenje ideje ljudskih prava.. Najvažnije ideje

sadržane u ovoj Deklaraciji jesu, da se čovek “rađa i ostaje slobodan i jednak u svojim pravima. Smatramo da su ove istine samorazumljive – da su svi ljudi stvoreni jednaki; da ih je njihov stvoritelj obdario određenim neotuđivim pravima; da su među njima život, sloboda i težnja ka sreći i da u osiguravanju tih prava ljudi osnivaju vlade koje dobijaju svoja pravična ovlašćenja na temelju saglasnosti onih kojima vladaju”. Francuski ustav iz 1791. godine preuzima Deklaraciju iz 1789. godine u kompletnom tekstu, kao svoj uvodni deo. Međutim u Delu I, označenom kao “Dispositions fondamentales garanties par la Constitution”, pridodaju se još neka “droits naturels et civiles”. U prava definisana samim ustavom, a ne spominju se u Deklaraciji, spadaju: sloboda kretanja, slobodno ispoljavanje misli, sloboda kulturnog izražavanja, sloboda okupljanja i pravo peticije (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.).

Montanjska Deklaracija o pravima čoveka i građanina iz 1793. godine je predhodila ustavu iz iste godine, a značajna je za istorijski razvoj ljudskih prava, jer obuhvata sva osnovna prava (kao i prethodna), ali proklamuje i niz drugih prava, prvenstveno ekonomskog i socijalnog karaktera. Sloboda je drugačije definisana, ona sada “ima za načelo prirodu, za pravilo pravdu, za zaštitu zakon”, koji se članom 4. određuje kao “slobodan i svečan izraz opšte volje. Sloboda i njena moralna dimenzija ističu se kroz princip “koji može biti etički osnov ukupnog ljudskog ponašanja, princip koji nije samo hrišćanski, nego i Konfučijevo “zlatno pravilo” i temelj Budinog učenja, a koji je u poznatoj biblijskoj formulaciji dat kurzivom u članu 6 Deklaracije: “Ne čini drugome ono što ne želiš da tebi drugi učine” (Stanovčić V., 1989.).

Francuski ustavi i njihove deklaracije prava uticali su u velikoj meri na ustave država kontinentalne Evrope. Švedski ustav iz 1809. godine, uopšte ne sadrži odredbe o pravima građana, a Norveški ustav iz 1814. godine je veoma slobodarskog sadržaja, ali prihvata samo mali broj individualnih prava. Španski ustav iz 1812. godine je prihvatio neke stavove francuskog ustava iz 1791. godine, vezane za pravosuđe i krivične stvari (Sommermann P., 1981.). Prvi ustav kraljevine Holandije iz 1814. godine poklanja malo pažnje osnovnim pravima, dok u novom ustavu posle ujedinjenja Belgije i severne Holandije, osnovnim pravima je dodeljeno istaknutije mesto. Tek u Ustavu Belgije iz 1831. godine dolazi do prve katalogizacije ljudskih prava, jer se proklamovana ljudska prava formulišu preciznije (Stojanović D., 1988.).

Srbija u XIX veku bila je plodno tlo za razvijanje najslobodumnijih ideja tog vremena. Konstituisanje Praviteljstvujušćeg sovjeta predstavlja prvi pokušaj organizovanja vršenja državne vlasti u ustaničkoj Srbiji, ali prvi Ustav Srbija dobija 15. februara 1835. godine "Sretenjski ustav". Tvorac ovog ustava, Dimitrije Davidović, bio je pod snažnim uticajem francuskog ustavnopravnog nasleđa i teorije prirodnog prava, jer on smatra, da sloboda pojedinca počiva prevashodno na normi pisanog prava, koja toj slobodi postavlja jedini solidan temelj (Popović D., 1992.). Posebna glava (XI) posvećena je ljudskim pravima. Sama činjenica da je u Srbiji sazrela ideja o potrebi donošenja ustava kojim bi se regulisalo i ograničilo vršenje državne vlasti, vredna je i značajna sama po sebi. Da te ideje nisu bile prihvaćene svedoči beskompromisno žestok otpor velikih sila. Sretenjski ustav je bio "u prvom redu neka vrsta Srbijine deklaracije nezavisnosti", ali je njegova neslavna sudbina pokazala da je za vršenje ustavotvorne vlasti potrebna određena faktička snaga, koju tadašnja Srbija svakako nije mogla imati (Pavlović M., 2008.).

Druga polovina XIX veka i početak XX veka nisu posebno značajni za proces konstitucionalizacije ljudskih prava, ali vredni pomena su događaji, kao što su, demonstracije žena u Njujorku 1857. godine, potom Linkolnov proglas o oslobađanju robova iz 1863. godine, pa radničke demonstracije u Čikagu 1886. godine, kao i prva međunarodna konferencija žena u Kopenhagenu 1910. godine. Svima njima je zajednička borba za ostvarivanje pojedinih segmenata ljudskih prava i njihovo unapređenje. Period između Napoleonovih ratova i I Svetskog rata se u pogledu ljudskih prava u Evropi može okarakterisati kao period u kome su se osnovna prava pojedinca etablirala, tako da ih ni autoritarni ustavi i diktatorski ukazi više nisu mogli sasvim ignorisati.

U periodu između dva svetska rata, u većini evropskih zemalja se pojačavaju liberalni tonovi ili se po prvi put donose liberalni ustavi u zemljama koje su nastale raspadom Austro-Ugarske monarhije.

Nažalost, razvoj ljudskih prava biva ugrožen komunističkim i fašističkim pokretima. Oba totalitarna poretka vodila su potpunom uskraćivanju prava pojedinaca i rušenju bilo kakvih prepreka neograničenoj državnoj vlasti (Čavoški K., 1982.). Novi revolucionarni pomak u konstitucionalizaciji ljudskih prava, čiji je smisao bio očuvanje čovekove slobode putem ograničenja državne vlasti, takođe je delo jedne revolucije, socijalističke revolucije u Rusiji. Tada, 1918.

godine, nastaje Deklaracija prava radnog i eksploataisanog naroda, koja je postala integralni deo ustava novokonstituisane sovjetske Rusije. Deklaracija se zasnivala na marksističkoj teoriji i jednoj od njenih osnovnih ideja o nužnosti revolucionarnog ukidanja klasnog društva. Ona je ne predviđajući individualna prava, proklamovala principe jednog novog društvenog uređenja koje se zasniva na ukidanju eksploatacije i privatne svojine, nacionalizaciji, vlasti sovjeta i pravu naroda na samoopredeljenje (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.).

Ustav iz 1918. godine osim Deklaracije sadrži politička prava, kao što su: sloboda savesti, mišljenja, zbora, udruživanja, prosvećivanja ..., koja se ustanovljavaju u cilju “ostvarivanja prava slobode trudbenika”. Lična i politička prava u praksi ostaju neostvarena i grubo kršena što potvrđuju reči sovjetskog profesora Voevodina: “Istinska sloboda mišljenja nije stoga bilo kakvo neometano širenje ideja, sudova i td., već samo slobodno širenje progresivnih i revolucionarnih shvatanja, ideja i mišljenja koji odgovaraju interesima narodnih masa – nosiocima društvenog poretka, pokretačkoj sili istorije. Samo pod ovim uslovom može se govoriti o istinskoj slobodi mišljenja, a posebno o slobodi govora, štampe, zbora i td” (Čavoški K., 1995.).

Januara 1919. godine, posle Pariske mirovne konferencije, osnovana je Liga ili Društvo naroda, preteča Ujedinjenih Nacija. Osnivači Lige naroda bile su sile pobednice iz Prvog svetskog rata. Društvo naroda bilo je prvi ozbiljniji pokušaj zbližavanja naroda, a njegovo postojanje i rad predstavljali su jednu od značajnih etapa u razvoju međunarodne zajednice. Društvo naroda brojalo je 45 država članica i doprinelo je razvoju međunarodnog prava, posebno ratnog. Pod njegovim okriljem doneti su Ženevski protokol iz 1925. godine o zabrani upotrebe otrovnih gasova i bakterioloških sredstava u ratu, Konvencije o ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima iz 1929. godine.

U Nemačkoj, Vajmarski ustav iz 1919. godine je ljudska prava zasnovao na socijaldemokratskim idejama. On je prvenstveno delo kompromisnog karaktera, koje je nastalo u burnim okolnostima u kojima su relevantne političke snage bili s jedne strane retrogradni monarhisti, a sa druge strane, komunistički pobunjenici. Ovaj ustav “otvara put od građanske liberalne pravne države ka socijalno-pravnoj državi”, koji će nakon Drugog svetskog rata slediti mnogi ustavi, kao što je ustav Italije iz 1947. godine (Stojanović D., 1989.).

Ustav Grčke iz 1917. godine, Ustav Čehoslovačke iz 1920. godine, Ustav Kraljevine SHS od 28. juna 1921. godine i Ustav Španije iz 1931. godine preuzimaju osnovnopravne sadržaje Vajmarskog ustava. Ustav Austrije iz 1920. godine ustanovljava normativne ustavnosudske kontrole koje su obuhvatale autoritativnu ocenu ustavnosti zakona, zakonitosti uredbi i pravovaljanosti međunarodnih ugovora. Ustav Španije iz 1931. godine prihvatio je nove, materijalne elemente osnovnih prava, pre svega socijalno-ekonomska prava, kao i specijalizovane institucije pravne zaštite osnovnih prava (Stojanović D., 1989.).

U periodu od kraja I Svetskog rata pa do početka II Svetskog rata, vredna pomena je Deklaracija o međunarodnim pravima čoveka koju je Institut za međunarodno pravo prihvatio na zasedanju u Njujorku, oktobra 1929. godine. Ona označava raskid s tradicionalnim stavom prema kome je odnos između države i njenih državljana stvar unutrašnjeg prava, u koju se niko ne može mešati. U uvodu Deklaracije se kaže: “Pravna svest civilizovanog sveta iziskuje da se pojedincu priznaju prava imuna od svakog napada od strane države” (Tomuschat C., 2003.).

Zahvaljujući zločinačkoj nacističkoj diktaturi širom Evrope, uvidelo se da državni aparat može da se pretvori u mašinu za ubijanje i da potpuno zanemari svoju osnovnu funkciju podrške i odbrane ljudskog dostojanstva svakog pripadnika zajednice pod svojom vlašću. Prvi korak u stvaranju organizacije Ujedinjenih Nacija bila je Londonska deklaracija 1941. godine potpisana u ime vlade Velike Britanije, Kanade, Novog Zelanda, Južno Afričke zajednice, osam vlada u egzilu (među kojima je bila i Jugoslovenska) i generala De Gola. U trenutcima kada se činilo da Sile Osovine stiču premoć u ratu predsednik SAD – Frenklin Ruzvelt i britanski premijer Vinston Čerčil u Atlanskoj povelji od 14. avgusta 1941. godine, izrazili su želju da stvore svet u kome “ljudi u svim zemljama mogu da prožive život u slobodi od straha i nemaštine”. Cilj povelje je jasno postavljen, a to je “Čovek” koji svuda u svetu mora da živi dostojnim životom. Sudbina pojedinca postala je briga međunarodne zajednice (Tomuschat C., 2003.).

Bilo je neophodno ustanoviti mehanizme međunarodne zaštite ljudskih prava. Ideja minimalnih standarda u oblasti ljudskih prava predstavljala je zamajac procesu internacionalizacije ljudskih prava koji je i formalno započet donošenjem Povelje Ujedinjenih nacija 1945. godine. U samom uvodu je proklamovano da su narodi koji stvaraju Ujedinjene Nacije rešeni da ponovo potvrde “veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost ljudi i

žena i nacija velikih i malih”. Kao i “unapređivanje i podsticanje poštovanja prava čoveka i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru”.

Tri godine kasnije 10. decembra 1948. godine Generalna skupština Ujedinjenih Nacija usvojila je prvi opšti međunarodni dokument o ljudskim pravima – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR, 1948).

Prvi put u istoriji čovečanstva stvoren je document koji je definisao prava svakog ljudskog bića nezavisno od njegove rase, boje, pola, jezika ili drugog statusa (Eide, 1990.). Prirodu, profil i sadržaj Deklaracije je odredio tadašnji međunarodni odnos političkih snaga. Umesto da postane ugovor ili bar konvencija koja potpisnike obavezuje da svoje zakone usklade sa njom, dokument je na insistiranje SSSR i drugih komunističkih zemalja (među njima i tadašnje Jugoslavije) postao deklaracija, koja podleže ratifikaciji, ali čiji sadržaj nije obavezujući.

Deklaracija je po svom duhu zasnovana na prirodnom pravu i definisana kao “zajednički standard kome treba da teže svi ljudi i narodi”. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima po svojoj pravnoj prirodi predstavlja izvor međunarodnog prava, jer je najveći broj njenih pravila postao deo opšteg – običajnog prava ili se može smatrati opštim pravnim načelima koja priznaju prosveteni narodi (Dimitrijević V. i Paunović M., 1997.). Osim uvodnog dela u kome je proklamovano da je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svetu, Deklaracija sadrži 30 članova.

Deklaracijom se proklamuju: načelo jednakosti i zabrana diskriminacije, pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost, slobodu od ropstva i kmetstva, slobodu od mučenja i surovog, neljudskog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, pravo na ličnost, pravo na delotvoran pravni lek, na slobodu od samovoljnog lišenja slobode ili izгона, pravo na pravično suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, na pretpostavku nevinosti, slobodu od uplitanja u privatnu sferu, porodicu i prepisku, slobodu kretanja, pravo azila, pravo na državljanstvo, pravo na sklapanje braka i zasnivanje porodice, pravo na svojinu, slobodu misli, savesti i veroispovesti, slobodu udruživanja, pravo na učešće u vlasti i slobodan pristup javnoj službi, pravo na socijalnu sigurnost, pravo na rad, pravo na odmor i slobodno vreme, pravo na dostojan standard života, pravo na obrazovanje i pravo na učešće u kulturnom životu zajednice. Deklaracijom dominiraju lična i politička prava –

prava prve generacije, a ekonomska, socijalna i kulturna prava navedena su u skromnom obimu, jer lična i politička prava čine jezgro korpusa ljudskih prava koji je zajednički svim državama bez obzira na njihov društveno-ekonomski razvoj, te je deklaracija samo sumirala dotadašnji razvojni put ljudskih prava (Gajin S., 2012.).

Nadovezujući se na Povelju i Ujedinjene nacije su donele više drugih konvencija koje se odnose na sferu prava, kao što su: Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida 1948. godine, Konvencija i Protokol o statusu izbeglica iz 1951. godine, Sporazum o političkim pravima žene iz 1953. godine, Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva iz 1954. godine, Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima iz 1960. godine, Sporazum o sprečavanju diskriminacije u nastavi iz 1960. godine, Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva iz 1961. godine, Međunarodni sporazum o prevladavanju svakog oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine, Međunarodni pakt o ekonomskim, društvenim i kulturnim pravima iz 1966. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine (Međun. Pakt, 1966.), Protokol o pravnom statusu izbeglica iz 1967. godine, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine, Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka iz 1984. godine, Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine, kao i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine (Gajin S., 2012.).

Osnivanje Saveta Evrope 1949. godine od strane deset zapadnoevropskih država (Belgija, Francuska, Luksemburg, Holandija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Irska, Italija, Danska, Norveška i Švedska) bilo je motivisano nastojanjem razvijanja regionalne saradnje koja bi predupredila sve ratne strahote i razaranja koja su obeležila prethodni period. Smisao ove međunarodne organizacije je ostvarivanje čvršćeg jedinstva između njenih članova radi zaštite i ostvarivanja ideala i principa koji predstavljaju njihovo zajedničko nasleđe i ostvarivanje njihovog ekonomskog i društvenog napretka. Osnivači Saveta Evrope su verovali da je jedino kolektivnim poštovanjem osnovnih prava bilo moguće obezbediti zajednički minimum standard koji čine osnovu demokratskog društva (Wildhaber L., 2007.).

Savet Evrope je 1950. godine doneo Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (EK., 1950.), koja je stupila na snagu 1953. godine. Danas, posle više od pola veka njene primene, sve države Evrope, izuzev Belorusije potpisnice su

Evropske Konvencije o ljudskim pravima. Naša zemlja je ovu konvenciju ratifikovala 2003. godine.

Najvažniji u procesu internacionalizacije ljudskih prava su Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine. Za razliku od Univerzalne Deklaracije koja je po svojoj prirodi preporuka, ovi paktovi su po svojoj prirodi međunarodni ugovori koji podležu ratifikaciji. Stupili su na snagu tek 1976. godine, nakon ratifikacije od strane dovoljnog broja (35) država. Tadašnja Jugoslavija (SFRJ), je još 1971. godine ratifikovala oba pakta, tako da oni predstavljaju izvor prava Republike Srbije.

Osim Ujedinjenih Nacija i Saveta Evrope formirana su i druga regionalna tela, kao što su: Evropska Unija, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Organizacija američkih država i Organizacija afričkog jedinstva, koje su stvarale regulative vezane za ljudska prava u vidu: Američke Konvencije o ljudskim pravima iz 1969. godine, Završnog akta Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi iz 1975. godine, Evropske socijalne povelje iz 1981. godine i Afričke povelje o ljudskim i narodnim pravima iz 1981. godine.

Američka Konvencija o ljudskim pravima iz 1969. godine, predstavlja regionalni ugovor koji u mnogome podseća na Evropsku Konvenciju i Pakt UN. U njegovom tekstu se ne razaznaje nikakva posebna politička filozofija Latinske Amerike. Ova Konvencija štiti ljudski život “od trenutka začeća”, članom 4. stav 1. Jednom opštom klauzulom, član 26. sve države ugovornice obavezuju se da preduzimaju mere radi punog ostvarenja “prava koja se podrazumevaju u ekonomskim, socijalnim, obrazovnim, naučnim i kulturnim standardima sadržanim u Povelji Organizacije američkih država”. Bez obzira na ovako široku proklamaciju, države članice Organizacije američkih država odlučile su da treba detaljno regulisati ljudska prava radi njihove stvarne zaštite i 1988. godine prihvatile su Protokol.

Afrička povelja o ljudskim i narodnim pravima iz 1981. godine ili Bandžulska povelja je originalna po tome što se istovremeno odnosi i na individualna prava ljudi i na kolektivna prava naroda. Što se tiče samih ljudskih prava, ona ne proklamuje samo klasična liberalna prava već i neka ekonomska i socijalna prava, kao što su pravo na rad, pravo na zdravlje i pravo na obrazovanje (Odinkalu A., 2001.). Afričke države su svoju odanost ljudskim pravima svečano potvrdile u

Deklaraciji u Grend Beju, na samitu Organizacije afričkog jedinstva, 1999. godine (<http://ncb.internet.mu/mfa/oau/decpl.htm>- 2002.godina).

Ljudska prava su principijelno apsolutna i večna, ali u savremenom društvu dolazi do preobražaja ljudskih prava, što predstavlja posledicu isprepletanosti prava i morala. Za prava koja su opšte prihvaćena, može se reći da su to osnovna prava i slobode, i ona se nalaze u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima i međunarodnim paktovima o ljudskim pravima. Postoje i posebna prava i slobode – ona koja su priznata određenim potencijalno naročito ugroženim kategorijama ljudi, kao što su pripadnici manjina, deca, žene...

Osim ove podele, ljudska prava se mogu klasifikovati i na osnovu načina njihovog ostvarivanja na: utuživa (justiciable) i neutuživa (non-justicable), kao i na osnovu kriterijuma koji se odnosi na ostvarivanje ciljeva tih prava u društvu na: građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna. Ideja ljudskih prava počiva na premisi da su to, pre svega prava pojedinaca – ona imaju individualni karakter, mada je realnost pokazala da je nekada njihovo ostvarivanje moguće samo u grupi ili kolektivu, te se na osnovu toga ljudska prava mogu podeliti na individualna i kolektivna.

U današnje vreme ljudska prava ideologizacijom postepeno gube pravni značaj i sve više postaju neodređeni i nejasni moralni postulati koji omogućavaju i legitimišu vođenje politike novog svetskog poretka. Veliki broj ili čak većina ratova današnjice vodi se u ime ljudskih prava i širenja demokratije. Osnovna ideja ljudskih prava, već od samog začetka u antičkim vremenima, preko začetka konstitucionalizacije u okriljima Američke i Francuske revolucije, bila je težnja za ograničavanjem nesputane vlasti suverena. Na idealima revolucije izrastaju i tri generacije ljudskih prava. Prema sadašnjoj terminologiji, ljudska prava prve generacije su “negativna” ljudska prava ili građanske slobode gde se državama nalaže da se uzdrže od mešanja u lične slobode. Sloboda i bezbednost ličnosti ili sloboda izražavanja tipični su primeri ove vrste prava.

U ljudska prava druge generacije ili “pozitivna prava” spadaju ekonomska ili socijalna prava, kao što su pravo na rad i pravo na socijalno osiguranje. Ljudska prava treće generacije su vrlo složena prava, kao što su pravo na razvoj, pravo na mir i pravo na čistu okolinu. Dok su prava prve i druge generacije izražena u mnogim ugovorima koji su obavezni prema međunarodnom pravu, prava treće

generacije postoje kao pravne norme, potvrđene od strane Generalne skupštine, ali nikada nisu uvrštena u neki od međunarodnih ugovora. Razlike između prve (individualne slobode) i druge (jednakost) grupe ljudskih prava postaju osnova kasnije nastupelog ideološkog hladnog rata na relaciji liberalizam – socijalizam.

Moderna epoha, nakon pobjede zapadnog sveta u hladnom ratu, nosi sa sobom i promenu cilja i uloge ljudskih prava, koja često postaju manipulativno sredstvo za potvrđivanje državnog legitimiteta (Minkler H., 2009.).

Etabliranjem tržišne demokratije kao režima koji je u ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom smislu superioran u odnosu na alternativne režime i sa njegovim širenjem iz Severne Amerike i Evrope na sve kontinente, definitivno su se etablirala i prava, tako da danas i diktatori zaziru od toga da ih izbace iz ustava i zakona.

Prava su postala univerzalno priznata, pa makar, samo na rečima. Poštovanje prava u nedemokratskim režimima je posebna priča, ali i tu su vlasti osetljivije nego ikada ranije na primedbu o ozbiljnijem i masovnijem kršenju prava. Jer pitanja poštovanja prava su danas povezana sa mogućnostima međunarodne saradnje, učešća u međunarodnim organizacijama i udruženjima, sa pristupom finansijskim i drugim tržištima. Ti oblici saradnje svakoj zemlji donose beneficije, tako da samo notorni tirani mogu sebi da dopuste ignorisanje ljudskih prava.

Ljudska prava, kao i vladavina prava postaju danas retorička neophodnost, koja se upotrebljava širom sveta. Iako su nastala kao plemenita ideja ograničavanja nesputane moći suverena, u današnje vreme ona su dovedena do apsurdna i izgubila svoj izvorni smisao. Njihov politizovan, ideološki karakter otvara prostor za subjektivnost i selektivnost prilikom tumačenja i primene, sa snažnom tendencijom ka kulturnom univerzalizmu i imperijalizmu. To najbolje potvrđuju aktuelna svetska dešavanja i ratovi koji se vode u ime ljudskih prava. Pozadinu te "borbe" za ljudska prava nije teško sagledati ni nazvati pravim imenom – borbom za geopolitičke interese vodećih svetskih sila. Podsetimo se reči Žaka Maritena (Jacques Maritain): "Sasvim sam siguran da je moj način opravdavanja vere u prava čoveka i ideal slobode, jednakosti i bratstva jedini način koji ima čvrsto utemeljenje u istini. To me ne sprečava da se oko tih praktičnih uverenja saglasim sa ljudima koji su, sa svoje strane, sigurni da je njihov način pravdanja, po svojoj

teorijskoj dinamici potpuno drugačiji ili čak suprotan mome, isto tako jedini način koji je utemeljen na istini” (Maritain J., 1949.).

Nažalost, iz ovoga se može zaključiti da će u odsustvu potpune saglasnosti, svaka lista ljudskih prava odražavati odnose moći i interese njenih tvoraca (Pavićević Đ., 2011.). Svuda u Svetu postoji sve jača svest da nije dovoljno da se država samo uzdržava od mešanja u ovlašćenja individue. Vlade su sve više i više opterećene osiguranjem blagostanja svojih građana. U pravnom smislu, ova tendencija se odrazila u doktrini jednake važnosti građanskih i političkih prava, s jedne strane, i ekonomskih i socijalnih sa druge strane. Međutim, ne postoji saglasnost o načinu koji je pogodan da osigura ekonomska i socijalna prava. Ona mnogo više zavise od društvenog konteksta nego tradicionalna prava prve generacije, te se neke države ustežu da ih ustavno zajamče, ali ih odobravaju na nivou običnog zakonodavstva.

III 2. Međunarodne konvencije

Najnoviji tekst Evropske konvencije o ljudskim pravima (EK, prav., www.conventions.coe.int.) u sebi sadrži Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, donetu u Rimu 4. novembra 1950. godine, Protokol br.14 od 1. juna 2010. godine. Tekst Konvencije je ranije izmenjen u skladu sa odredbama Protokola 3, koji je stupio na snagu 21. septembra 1970. godine, Protokola 5, koji je stupio na snagu 20. decembra 1971. godine, Protokola 8, koji je stupio na snagu 1. januara 1990. godine. Tekst Konvencije sadrži takođe i tekst Protokola 2, koji je stupanjem na snagu 21. septembra 1970. godine postao sastavni deo Konvencije. Sve odredbe koje su bile menjane ili dodavane tim protokolima menjaju se Protokolom 11, od 1. novembra 1998. godine. Od tog datuma Protokol 9, koji je stupio na snagu 1. oktobra 1994. godine, ukinut je, a Protokol 10 je izgubio svrhu.

U preambuli ove Konvencije piše: “Smatrajući da ova deklaracija ima za cilj da učini sigurnim univerzalno i stvarno priznavanje i poštovanje u njoj proklamovanih prava;

Smatrajući da je cilj Saveta Evrope da se ostvari veće jedinstvo među njegovim članicama i da je jedan od načina postizanja tog cilja očuvanje i daljnje sprovođenje ljudskih prava i osnovnih sloboda;

Potvrđujući ponovo svoju duboku veru u one osnovne slobode koje čine temelje pravde i mira u svetu, a koje se s jedne strane najbolje štite stvarnom političkom demokratijom a s druge zajedničkim shvatanjem i poštovanjem ljudskih prava od kojih zavise;

Odlučne kao vlade evropskih zemalja s istim stremljenjima i zajedničkim nasleđem političkih tradicija, ideala, slobode i vladavine prava, da preduzmu prve korake ka zajedničkom sprovođenju određenih prava navedenih u Univerzalnoj deklaraciji;

Saglasile su se o sledećem” – sledi tekst Člana 1., koji se odnosi na obavezu poštovanja ljudskih prava, a glasi: “Visoke strane ugovornice jamče svim licima pod svojom jurisdikcijom prava i slobode utvrđene u Delu I ove konvencije”.

I Deo konvencije se odnosi na prava i slobode, a sastoji se iz 17 članova (od 2.- 18. člana), koji proklamuju i garantuju određena prava, a zabranjuju sve ono što narušava ljudsko dostojanstvo i ugrožava sam život. To su pre svega: pravo na život, zabrana mučenja, zabrana ropstva i prinudnog rada, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na pravično suđenje, kažnjavanje samo na osnovu zakona, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja, pravo na sklapanje braka, pravo na delotvorni pravni lek, zabrana diskriminacije, odstupanje u vanrednim okolnostima, ograničenja političke aktivnosti stranaca, zabrana zloupotrebe prava i granice korišćenja ograničenja prava.

II Deo ove konvencije odnosi se na uspostavljanje Evropskog suda za ljudska prava i sadrži 33 člana (od 19. do 52. člana). Tim članovima se reguliše: uspostavljanje suda, broj sudija, uslovi za obavljanje službe, način izbora sudija, mandate i razrešenje, sekretarijat i izvestitelji, sud na plenarnoj sednici, sudija pojedinac, komiteti, veća i Veliko veće, nadležnost sudije pojedinca, nadležnost komiteta, odluke veća o prihvatljivosti i osnovanosti, ustupanje nadležnosti Velikom veću, ovlašćenje velikog veća, nadležnost suda, međudržavni sporovi, pojedinačne predstavke, uslovi prihvatljivosti, intervencija treće strane, skidanje predstavki, razmatranje slučajeva, nagodbe pred sudom, javna rasprava i pristup dokumentima, pravično zadovoljstvo, presude veća, obraćanje Velikom veću, konačna presuda, obrazloženje presuda i odluka, obaveznost i izvršenje presuda,

savetodavna mišljenja, savetodavna nadležnost suda, obrazloženje savetodavnih mišljenja, troškovi suda i privilegije i imunitet sudija.

III Deo se odnosi na razne odredbe i sadrži 8 članova (od 52. zaključno sa 59. članom). Ovim delom konvencije regulisani su: upiti generalnom sekretaru, osiguranje postojećih ljudskih prava, ovlašćenja ministara, isključenje drugih načina za rešavanje spora, teritorijalnu primenu, rezerve, otkazivanje i poslednjim članom regulisani su potpisi i ratifikacija konvencije.

Prava sadržana u Konvenciji mogu se podeliti na uslovna i bezuslovna prava. Pravo na život bi pripadalo bezuslovnim pravima, u koja bi spadala i: zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja prema članu 3, zabrana ropstva i prinudnog rada, definisani su u članu 4, pravo na slobodu i bezbednost u članu 5, pravo na pravično suđenje u članu 6, pravo na sklapanje braka u članu 12, pravo na delotvoran pravni lek u članu 13, zabrana diskriminacije u članu 14.

Protokol broj 1 uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, usvojenim 1952. godine, zemlje potpisnice želele su da osiguraju zajedničko sprovođenje određenih prava i sloboda koje nisu već uključene u I Deo konvencije. Ovaj Protokol sadrži 6 članova, kojim se regulišu: zaštita imovine, pravo na obrazovanje, pravo na slobodne izbore, teritorijalna primena, odnos prema Konvenciji, kao i potpis i ratifikacija.

Protokol broj 4 uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se osiguravaju određena prava i slobode koje nisu uključene u Konvenciju i Prvi protokol uz nju, usvojen je 1963. godine i sadrži 7 članova. Članovima protokola regulišu se: zabrana dužničkog zatvora, sloboda kretanja, zabrana proterivanja vlastitih državljana, zabrana grupnog proterivanja stranaca, teritorijalna primena, odnos prema Konvenciji, kao i potpis i ratifikacija.

Protokol broj 6. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda koji se odnosi na ukidanje smrtne kazne, usvojen je 1983. godine i sadrži 9 članova. Članovima Protokola regulišu se: ukidanje smrtne kazne, smrtna kazna za vreme rata, zabrana odstupanja, zabrana rezervi, teritorijalna primena, odnos prema Konvenciji, potpis i ratifikacija, stupanje na snagu, kao i funkcije depozitara.

Protokol broj 7. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, usvojen je 1984. godine i sadrži 10 članova. Protokolom 7. su bliže definisane procedure

zaštite ljudskih prava i regulišu se: proceduralne zaštite u vezi sa proterivanjem stranaca, pravo na žalbu u krivičnim stvarima, naknada za pogrešnu presudu, pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dva puta po istom predmetu, jednakost supružnika, teritorijalnu primenu, odnos prema Konvenciji, potpis i ratifikacija, stupanje na snagu i funkcija depozitara.

Protokol broj 12. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, usvojen je 2000. godine i sastoji se od 6 članova, koji regulišu: opštu zabranu diskriminacije, teritorijalnu primenu, odnos prema Konvenciji, potpisivanje i ratifikaciju, stupanje na snagu i funkcije depozitara.

Protokol broj 13. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, koji se odnosi na ukidanje smrtne kazne u svim okolnostima, usvojen je 2002. godine. Protokolom broj 13. Preduzeti su završni koraci u cilju ukidanja smrtne kazne u svim okolnostima i to se regulišu sa 8 članova kao: ukidanje smrtne kazne, zabrana derogacije, zabrana zadržavanja, teritorijalna primena, odnosi u Konvenciji, potpisivanje i ratifikacija i obaveze depozitara.

Članovi 2, 3, 4 i 7 Evropske konvencije, kao i Protokoli 6, 7 i 13 spadaju u apsolutna prava, te nikakva odstupanja od njih u skladu sa članom 15 nisu dozvoljena.

U Konvenciji ne postoji hijerarhija prava, što znači da Konvencija ne daje prednost jednom pravu u odnosu na drugo, ukoliko su u nekom slučaju dva prava u sukobu. Mada je ustanovljeno da, u nekim slučajevima, je neophodno postići ravnotežu između sukobljenih interesa.

U Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, uslovna prava se javljaju, kada pojedino pravo ukazuje da može biti u pojedinim slučajevima ometeno od strane države u cilju osiguranja određenog interesa. Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života iz člana 8 je tipičan primer uslovnog prava. U takvim slučajevima, država mora da utvrdi i potvrdi da je mešanje opravdano i apsolutno potrebno u demokratskom društvu i da je u skladu sa zakonom, te da se time štite važniji državni i društveni interesi. Država je u obavezi da pokaže da je takvo mešanje u uslovno pravo bilo neophodno da bi se obezbedio određeni legitimni cilj.

Konvencija o ljudskim pravima je postala i formalno deo nacionalnih pravnih Sistema većine država članica Saveta Evrope (SE). Ona u mnogim evropskim

zemljama ima veći značaj od domaćeg prava, te domaći sudovi u svojoj praksi moraju da postupaju u skladu sa Evropskom konvencijom i to na način na koji je tumači Evropski sud za ljudska prava (ESLJP).

Usaglašenost država i njihovih zakona sa Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (ICCPR) nadgleda Komitet za ljudska prava. To je telo sastavljeno od nezavisnih stručnjaka. Države su u obavezi da podnesu izveštaj godinu dana nakon pristupanja Paktu, kao i na svaki zahtev Komiteta, što se obično dešava svake četvrte godine. Komitet analizira svaki izveštaj i upućuje svoje preporuke državi ugovornici u obliku “zaključnih primedbi” (ICCPR).

Vlade država ugovornica preduzimaju uspostavljanje različitih mera i zakona u skladu sa sporazumnim obavezama i dužnostima koje su ratifikovale. Iz tog razloga, nacionalni pravni sistemi treba da obezbeđuju glavnu zaštitu ljudskih prava garantovanu međunarodnim pravom. U slučajevima kada nacionalni pravni postupci propuste da označe da ima elemenata kršenja ljudskih prava, oštećeni pojedinci ili grupe mogu da se žale na regionalnom ili međunarodnom nivou, koristeći različite procedure i mehanizme koji postoje da bi osigurali zaštitu, primenu i sprovođenje standard međunarodnih ljudskih prava (UDHR).

III 3. Ustavi evropskih zemalja i ljudska prava

Svi građanski ustavi doneti posle Drugog svetskog rata sadrže poseban katalog osnovnih prava, a u nekima od njih u tom katalogu su obuhvaćene i osnovne dužnosti, mada se u pojedinim ustavima neka osnovna prava garantuju izvan postojećeg kataloga. Kako se osnovna prava u takvom slučaju smatraju integralnim delom šire celine, ona su i namerno izostavljena iz kataloga osnovnih prava. Karakteristično je, za niz građanskih ustava da se politička prava, naročito izborna prava, izostavljaju iz kataloga osnovnih prava. Katalogu osnovnih prava dodeljuje se početno mesto u strukturi ustava. Na ovaj način trebalo bi da se pokaže i naročita važnost osnovnih prava koja imaju u odnosu na sistem vlasti, da se pokaže da je ovaj sistem vlasti podređen osnovnim pravima i da bi trebalo njima da služi. Obično se katalog osnovnih prava plasira odmah iza opštih odredbi ustava i preambule.

Ustav Holandije iz 1983. godine, počinje odmah sa osnovnim pravima u delu i pod nazivom “Osnovna prava”, bez bilo kakvih opštih odredbi ili ustavne preambule. Ovaj ustav ima 142 člana od čega 22 člana (od 1. do 23. člana) se odnosi na

osnovna prava. U ovom ustavu ne postoji sistematsko rasčlanjivanje osnovnih prava.

Ustav SR Nemačke ili osnovni zakon, počinje takođe sa osnovnim pravima, ako se ne računa kratka ustavna preambula. Ustavni tekst sadrži 146 članova, a 18 članova (od 1. do 19. člana) posvećena su osnovnim pravima. Ovaj odnos je nešto drugačiji kada se uzme u obzir da se niz osnovnih prava postavlja i u organizacionom delu ustava. U ovom ustavu, koji je poslužio kao uzor mnogim građanskim ustavima, ne postoji sistematsko raščlanjivanje osnovnih ljudskih prava.

Ustav Italije iz 1948. godine u I delu, koji se nalazi odmah iza osnovnih načela, nosi naziv "Prava i dužnosti građana". On sadrži ukupno 139 članova, od čega su 42 člana (od 13. do 54. člana) posvećena osnovnim pravima. U prvoj glavi "Građanski odnosi" (od 13. do 28. člana) izložena su uglavnom tradicionalna lična prava i slobode. U drugoj glavi "Moralno-društveni odnos" (od 29. do 34. člana) osim ličnih prava nalaze se izvesna prava i načela koja važe za socijalno područje, kao što su porodica, pravo na zdravlje, umetnost i nauka, pravo na školovanje. U trećoj glavi "Privredni odnosi" (od 35. do 47. člana) zajamčena su socijalno-ekonomska prava, uključujući i garanciju privatne privredne inicijative i privatne svojine. U četvrtoj glavi "Politički odnosi" (od 48. do 54. člana) osim političkih prava predviđaju se i određene osnovne dužnosti. Uočljivo je da nazivi glava uvek govore o odnosima, a ne o pravima., što odmah navodi na zaključak da se osnovnopravna utemeljenja ovog ustava postavljaju institucionalno i objektivno, a ne samo u obliku subjektivnih ovlašćenja pojedinca. Ovako sistematizovana osnovna prava, veoma su slična podeli osnovnih prava na lična, politička i socijalno-ekonomska prava, uz priznanje postojanja određenih osnovnih dužnosti.

U ustavu Grčke iz 1975. godine, samo je nekoliko opštih odredbi posvećenih formi države i odnosima crkve i države, članovi 1.-3., i odmah iza njih nalaze se "Individualna i socijalna prava". U drugom delu ovog ustava od člana 4. – 25. Pod nazivom "Individualna i socijalna prava". Ustav Grčke nije sledio moderne građanske ustave u pogledu sistematizacije ljudskih prava. Neka osnovna prava zagarantovana ustavom ne mogu se menjati čak ni u slučaju promene ustava (član 110.), kao što su: zaštita dostojanstva čoveka (član 4. stav 1, 4 i 7), opšte načelo jednakosti, pristup javnim službama načelno samo za grčke državljane i zabrana plemićkih titula i oznaka ranga (član 2. stav 1), slobodan razvitak ličnosti i

nepovredivost slobode ličnosti (član 4. stav 1 i 3) i nepovredivost slobode religioznog ubeđenja (član 13. stav 1).

Prvi deo Ustava Portugalije iz 1976. godine, pod nazivom “Osnovna prava i osnovne dužnosti”, koji je revidiran 1982. godine, nalazi se odmah iza kratke ustavne preambule i načelnih odredbi ustava. On sadrži ukupno 312 članova, a 68 članova (od 12. do 79. člana) posvećeno je osnovnim pravima. Ljudska prava su u ovom ustavu raščlanjena u tri posebne glave.

Prva glava “Opšta načela” (od 12. do 23. člana) ne sadrži samo načela i principe kojima je izražena koncepcija osnovnih prava, već princip univerzalnosti, načela jednakosti, obim prava, režim prava, slobode i garancije, kao i konkretna osnovnopravna utemeljenja.

Druga glava ustava “Prava, slobode i garancije” (od 24. do 58. člana) podeljena je u tri posebna dela: “Lična prava, slobode i garancije” (od 24. do 47. člana), “Prava, slobode i garancije političkog učestvovanja” (od 48. do 52. člana) i “Slobode i garancije radnika” (od 53. do 58. člana). U ovoj glavi uglavnom su sadržana lična i politička prava koja se na osnovu člana 18. neposredno primenjuju i obavezuju javna i privatna lica.

Treća glava, “Ekonomska, socijalna i kulturna prava i dužnosti (od 59. do 79. člana), takođe je podeljena u tri dela: “Ekonomska prava i dužnosti” (od 59. do 62. člana), “Socijalna prava i dužnosti” (od 63. do 72. člana) i “kulturna prava i dužnosti” (od 73. do 79. člana).

Ustav Španije iz 1978. godine u potpunosti se podudara sa ustavom Portugalije. Ovaj ustav od ukupno 169 članova, 46 članova posvećuje osnovnim pravima. Sva prava su sistematizovana u pet posebnih glava, kojima predhodi član 10. U njemu su definisane osnovne vrednosti koje pripadaju ličnosti i koje u isto vreme čine “osnove javnog poretka i socijalnog mira”. To su dostojanstvo ličnosti i od nje neodvojiva i nepovrediva prava, slobodan razvoj ličnosti i poštovanje zakona i prava drugih. On se može smatrati fundamentalnom ustavnom normom uopšte u čijim okvirima valja tumačiti sve druge ustavne norme o osnovnim pravima. Subjektivna prava ovaj član ne utemeljuje, već ima samo karakter osnovnog načela. U narednom stavu istog člana utvrđuje se, da će norme ustava koje se tiču osnovnih prava biti tumačene saglasno Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka i međunarodnim ugovorima i konvencijama koje je Španija ratifikovala.

Deo I španskog ustava "Osnovna prava i dužnosti" sastoji se od pet glava. Glava I "Španci i stranci" utemeljuje određena osnovna prava, ali ona po svom osnovnom predmetu odstupaju od druge i treće glave. Druga glava "Prava i slobode (od 14. do 38. člana) raščlanjena je u dva posebna odseka: "Osnovna prava i javne slobode" (od 15. do 29. člana) i "Prava i dužnosti građana" (od 30. do 38. člana). Treća glava "Rukovodna načela socijalne i privredne politike" (od 39. do 52. člana) sadrži u formi programskih načela socijalno-ekonomska i kulturna prava. U glavi IV "Garancije osnovnih prava i sloboda" nalaze se samo odredbe člana 53. i člana 54. Ona je značajna jer utemeljuje pravni postupak zaštite osnovnih prava, a u pogledu pravne zaštite postavlja specifično razlikovanje osnovnih prava. Poslednja glava "Suspendovanja prava i sloboda" (član 55.) sadrži samo jedan član čijim odredbama se predviđaju pretpostavke i uslovi generalne i individualne suspenzije osnovnih prava. Grupisanje osnovnih prava u španskom ustavu izvršeno je prema formalnom kriterijumu: dejstvu vezivanja i spovodljivosti osnovnih prava.

Ustavom Švedske iz 1977. godine, koji je nastao izmenom ustava iz 1975. godine, osnovna prava su obuhvaćena u posebnom delu (Drugi deo) pod nazivom "Osnovna prava i slobode". Ovim Ustavom uvedena je originalna podela osnovnih prava. Osnovni kriterijum podele je način ograničenja osnovnih prava. Jedna kategorija osnovnih prava, koja se očigledno smatra ključnom za demokratski poredak, potpuno je isključena od intervencije zakonodavca. Takva osnovna prava mogla bi se označiti apsolutnim pravima. Običnim zakonom ona se ne mogu ograničiti tako da je za njihovo ograničenje neophodno donošenje ustavnog zakona.

U grupu apsolutnih prava spadaju: sloboda religije, negativne slobode mišljenja, zaštita od registracije samo na osnovu političkih pogleda, zabrana smrtne kazne, zaštita od telesnih kazni, mučenja i medicinskih postupaka koji imaju za cilj iznuđivanje ili sprečavanje izjava, zaštita švedskih državljana od progonstva, sprečavanje ulaska u zemlju i oduzimanja državljanstva, garantovanje ispitivanja administrativnog oduzimanja slobode od strane suda ili institucija sličnih sudu, zabrana povratnog dejstva krivičnih zakona i zabrana vanrednih sudova. I garancija prava na odštetu u slučaju oduzimanja prava svojine takođe se ne može ograničiti, ali visina naknade, ostaje, međutim, rezervisana za zakonsko utvrđivanje.

U kategoriju relativnih osnovnih prava, tj. prava koja se mogu ograničiti običnim zakonom spadaju sledeća prava: sloboda izražavanja misli, sloboda informisanja, sloboda demonstriranja, sloboda okupljanja i udruživanja, pravo na telesnu nepovredivost, zaštita od telesnog pregleda, zaštita od kućnog pretresa i zaštita poverljivih saopštenja, sloboda ličnosti, sloboda kretanja i iseljavanja, odnosno putovanja, pravo na javni sudski postupak.

Ustav Francuske iz 1958. godine predviđa katalog ustavnih prava i sloboda, ali ga ne postavlja. U ovom ustavu nalaze se samo dva člana koja se odnose na osnovna prava: načelo jednakosti i sloboda ubeđenja – član 2. i princip habeas corpus – član 66. Dok kratka ustavna preambula sadrži dvostruko pozivanje na ljudska prava, potvrđujući vezanost francuskog naroda za ljudska prava proklamovana Deklaracijom iz 1789. godine, osnažena i dopunjena preambulom Ustava iz 1946. godine. Tako da katalog osnovnih prava ili javnih sloboda u ustavu iz 1958. godine obuhvata načela i slobode proklamovane Deklaracijom iz 1789. godine i preambulom ustava iz 1946. godine.

Svi građanski ustavi doneti posle Drugog svetskog rata sadrže poseban katalog osnovnih prava. U ustavnoj kompoziciji ovaj katalog je uglavnom drugi deo ustava, ali je suštinski prvi, jer se po pravilu nalazi odmah nakon ustavne preambule i odredbi kojima se postavljaju osnovni principi ili načela ustava. Izuzetak je samo ustav Danske iz 1953. godine u kome se katalog osnovnih prava nalazi tek u VII i VIII delu Ustava.

Pravna zaštita osnovnih prava, postavljena građanskim ustavima, opredeljena je funkcijom i sadržajem osnovnih prava. Kako je funkcija osnovnih prava prvenstveno odbrana pojedinca od suverene uprave, u sistemu zaštite dominira upravnosudska zaštita. Sudska zaštita osnovnih prava obuhvata i zaštitu od povreda ljudskih prava koje nanosi zakonodavac prekoračenjem ustavnih ovlašćenja. Ovaj oblik sudske zaštite osnovnih prava poveren je ustavnim sudovima ili se ostvaruje, specifičnom kontrolom ustavnosti samo onih zakona koji se tiču osnovnih prava.

U sve većem broju država, institucija ombudsmana, kao posebna institucija zaštite osnovnih prava građana, postaje neposredna ustavna kategorija, orijentisana isključivo na zaštitu osnovnih prava građana (Stojanović D., 1989.).

III 4. Domaće zakonodavstvo i implementacija međunarodnih konvencija

Narodna skupština Republike Srbije, na Drugoj posebnoj sednici Narodne skupštine Republike Srbije u 2006. godini, održanoj 8. novembra, donela je odluku o proglašenju ustava Republike Srbije, nakon referenduma održanog 28. i 29. oktobra 2006. godine (Ustav RS, 2006.). Ustav se sastoji iz deset delova ili celina.

Prvi deo obuhvata načela ustava na kojima počiva ustavni sistem Srbije. U zavisnosti od sadržaja načela izdvajaju se tri grupe pravila: opšta načela, načela koja se odnose na ljudska i manjinska prava i ustavne odredbe koje se odnose na formalna obeležja države. Kao osnovne ustavne principe Ustav navodi: vladavinu prava (član 3.), podelu vlasti (član 4.), suverenost građana (član 2.), politički pluralizam (član 5.), svetovnost države (član 11.), pravo građana na pokrajinsku autonomiju i lokalnu samoupravu (član 12.), kao i zabranu sukoba interesa (član 6.). Kao temeljne ustavne principe Ustav navodi: vladavinu prava, princip socijalne pravde, načela građanske demokratije, ljudska i manjinska prava i slobode, pripadnost evropskim principima i vrednostima.

Članom 3. ustav reguliše vladavinu prava: “Vladavina prava je osnovna pretpostavka Ustava i počiva na neotuđivim ljudskim pravima. Vladavina prava se ostvaruje slobodnim i neposrednim izborima, ustavnim jemstvima ljudskih i manjinskih prava, podelom vlasti, nezavisnom sudskom vlašću i povinovanjem vlasti Ustavu i zakonu”. Princip vladavine prava Ustav definiše kao osnovnu pretpostavku Ustava, a ljudska prava, kojima je dodat atribut neotuđiva, jesu osnova na kojoj počiva vladavina prava. Iako ova ustavna odredba može biti povod za različite interpretacije, nesumnjivo je da su osnovna načela međunarodnih konvencija uneta i nalaze se na samom početku ustava Republike Srbije. Što se jasno ogleda i u članu 16., koji nosi naziv “Međunarodni odnosi” i glasi: “Spoljna politika Republike Srbije počiva na opštepriznatim principima i pravilima međunarodnog prava. Opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni su deo pravnog poretka Republike Srbije i neposredno se primenjuju. Potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu sa Ustavom”. Čak je i venecijanska Komisija pozitivno ocenila prva dva stava ovog člana, sa određenom rezervom u odnosu na treći stav, uz savet, da bi bilo daleko poželjnije ako bi se a priori obezbedila potvrda saglasnosti ugovora sa

Ustavom pre potvrđivanja ugovora” (Evropska komisija za demokratiju putem prava, 2007.).

Drugi deo ustava nosi naziv “Ljudska i manjinska prava i slobode” i sačinjavaju ga članovi od broja 18. do 81., njih ukupno 63, što predstavlja više od četvrtine ukupnog broja (206. članova) članova ustava. Ovaj deo Ustava podeljen je u tri podgrupe: osnovna načela (članovi od 18. do 22.), ljudska prava i slobode (članovi od 23. do 74.) i prava pripadnika nacionalnih manjina (članovi od 75. do 81.). Mada, i u trećem delu Ustava postoji određen broj dodatih garancija koje na osnovu njihovog sadržaja treba kvalifikovati kao osnovna prava (članovi od 82. do 90.). Na ovaj način posmatrano 81 član ustava se bavi osnovnim pravima, ili jedna trećina od ukupno 206 članova Ustava, što je na osnovu mišljenja venecijanske komisije “sa međunarodnog i uporednog aspekta ova brojka izuzetna, i u apsolutnom i u relativnom smislu”.. “time se pokazuje da su ljudska prava sastavni i važan deo ustavnog prava i jasno ukazuje da je ovom elementu i osnovnoj osobini demokratskog društva poklonjena pažnja u smislu evropskih standarda kao što je Evropska konvencija o ljudskim pravima” (Evropska komisija za demokratiju putem prava, 2007.).

Članom 23. garantuje se dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti. Ustav utvrđuje da je ljudsko dostojanstvo neprikosnovo i propisuje obavezu svih subjekata da ga poštuju – stav 1 – “Ljudsko dostojanstvo je neprikosnovo i svi su dužni da ga poštuju i štite”. Uz dostojanstvo ljudske ličnosti garantuje se i pravo na slobodan razvoj ličnosti i načelno reguliše prostor slobode pojedinca čije okvire čine slobode i prava drugih – stav 2. – “Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti, ako time ne krši prava drugih zajamčena Ustavom”.

Članom 24. garantuje se pravo na život: “Ljudski život je neprikosnoven. U Republici Srbiji nema smrtne kazne. Zabranjeno je kloniranje ljudskih bića”. Ustav jemči neprikosnovenost ljudskog života, uvažavajući evropske standarde ljudskih prava, propisuje da u sistemu kazni u Srbiji nema smrtne kazne. Pravo na dostojanstvo i pravo na život pripadaju grupi apsolutno zaštićenih prava, po članu 202. stav 4., te kao takva ne mogu ni na koji način biti ograničena, ni za vreme vanrednih okolnosti ili rata. Međutim, ne može se tvrditi da je pravo na život apsolutnog karaktera, čak ni u onim ustavnim sistemima koji zabranjuju mogućnost izricanja smrtne kazne. Naime, kako je to predviđeno u članu 2 EKLJP,

postoje situacije u kojima se lišavanje života ne smatra protivpravnim (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.).

Članom 63. daje se sloboda odlučivanja o rađanju: “Svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece. Republika Srbija podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome”.

Treći deo ustava pod nazivom „ekonomsko uređenje i javne finansije“, sastoji se iz 15 članova (od člana 82. zaključno sa članom 96.), koji regulišu: ekonomsko uređenje, slobodu preduzetništva, položaj na tržištu, svojinska prava stranaca, ravnopravnost svih oblika svojine, državnu imovinu, zemljište, čuvanje nasleđa, zaštitu potrošača, javne finansije, poreze i druge prihode, budžet, javni dug, ujednačavanje razvoja, narodnu banku Srbije, kao i državnu revizorsku instituciju.

Četvrti deo ustava reguliše “nadležnost Republike Srbije“ i sastoji se od samo jednog člana (Član 97.), koji ima 17 stavova.

Peti deo ustava pod nazivom „uređenje vlasti“ sastoji se od 67 članova (od 98. do 165. člana), koji regulišu: položaj, nadležnost i sastav Narodne skupštine, izbor narodnih poslanika i konstituisanje Narodne skupštine, položaj i imunitet narodnog poslanika, položaj i nadležnosti Predsednika Republike, položaj, nadležnost i odgovornost Vlade, Državnu upravu, zaštitnika građana, vojsku Srbije, sudove, Visoki savet sudstva, kao i Javno tužilaštvo.

Šesti deo ustava reguliše položaj, nadležnosti i kompletan delokrug rada Ustavnog suda i sastoji se od 10 članova (od 166. do 176. člana).

Sedmi deo ustava pod nazivom „teritorijalno uređenje“ sastoji se od 18 članova (od 176. do 194. člana), koji regulišu: pokrajinsku autonomiju i lokalnu samoupravu, autonomne pokrajine i lokalnu samoupravu.

Osmi deo ustava odnosi se na „ustavnost i zakonitost“, a sastoji se od 9 članova (od 194. do 203. člana). Član 194. reguliše hijerarhiju domaćih i međunarodnih opštih pravnih akata, stavom 5. koji glasi: “Zakoni i drugi opšti akti doneti u Republici Srbiji ne smeju biti u suprotnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava“, jasno se iskazuje ne samo prihvatanje, već i sprovođenje međunarodnog prava, koje se postavlja iznad domaćih zakona.

Deveti deo ustava reguliše postupak promene ustava i sastoji se od 3 člana (od 203. do 206. člana).

Deseti, poslednji deo ustava ima samo jedan član (206.) i predstavlja završnu odredbu.

Kršenje ljudskih prava i sloboda ubraja se u krivična dela, te je njihovo sankcionisanje regulisano Krivičnim zakonikom Republike Srbije (KZ, 2006.). Krivični zakonik se sastoji iz opšteg i posebnog dela.

Opšti deo ima 12 glava i sve ukupno 112 članova (od 1. do 113. člana). One regulišu: osnovne odredbe, važenje krivičnog zakonodavstva, krivično delo, kazne, mere upozorenja, mere bezbednosti, oduzimanje imovinske koristi, pravne posledice osude, rehabilitaciju, prestanak pravnih posledica, osude i davanje podataka iz kaznene evidencije, zastarelost, amnestiju i pomilovanje, kao i značenje izraza.

Posebni deo krivičnog zakonika sadrži 24 glave (od 13. zaključno sa 36. glavom), sa ukupno 320 članova (od 113. zaključno sa 432. članom), i sa po dva člana izmene iz 2009. i 2013. godine. Glava trinaesta, četrnaesta, petnaesta, šesnaesta, sedamnaesta, osamnaesta, devetnaesta, dvadeseta i dvadeset prva sa 110 članova (od 113. do 123. člana), posvećene su direktno zaštiti ljudskih prava i regulišu njihovo sankcionisanje. Tih devet glava odnosi se na krivična dela protiv: života i tela, sloboda i prava čoveka i građanina, izbornih prava, po osnovu rada, časti i ugleda, polne slobode, braka i porodice, intelektualne svojine i imovine.

U dvadeset trećoj, dvadeset četvrtoj i dvadeset petoj glavi, sa ukupno 44 člana (od 246. do 289. člana), takođe se štite ljudska prava i slobode, a obuhvataju krivična dela protiv: zdravlja ljudi, životne sredine, kao i opšte sigurnosti ljudi i imovine.

Glavom trideset četiri, koja sadrži 25 članova (od 370. do 394. člana), direktno se regulišu krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, kao što su: genocid, zločin protiv čovečnosti, ugrožavanje lica pod međunarodnom zaštitom, finansiranje terorizma, terorističko udruživanje, uništenje i oštećenje nuklearnog objekta, javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela, vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela, terorizam, trgovina maloletnim licima radi usvajanja, zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu, trgovina ljudima, učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi, organizovanje učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj

državi, kršenje sankcija uvedenih od strane međunarodnih organizacija, zloupotreba međunarodnih znakova, agresivan rat, uništavanje kulturnih dobara, nespriječavanje vršenja krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, povreda parlamenta, surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima, neopravdano odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika, protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja, protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih, upotreba nedozvoljenih sredstava borbe, nedozvoljena proizvodnja, promet i držanje oružja čija je upotreba zabranjena, ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina, ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, kao i ratni zločin protiv civilnog stanovništva.

III 5. Implementacija međunarodnih konvencija u zakone zemalja iz okruženja

Na teritoriji bivše Jugoslavije nastalo je šest nezavisnih zemalja, kao i dve teritorije sa posebnim statusom – Republika Srpska i Kosovo. S tim, što je položaj Republike Srpske jasno međunarodno definisan, dok Kosova nije. Osnovna ustavna i zakonska načela u tim novostvorenim, nezavisnim zemljama temelje se sa jedne strane na zakonima zemlje iz koje su nastali, a s druge strane na međunarodnim konvencijama.

Ustav Republike Hrvatske (Ustav RH, 2010.) iz 2010. godine sastoji se iz 9 delova, sa ukupno 152 člana. Prvi deo sadrži “izvorišne osnove” i predstavlja preambulu ustava u kojoj je dat istorijat Hrvatske državnosti od VII veka do današnjih dana.

Drugi deo ustava pod nazivom “temeljne odredbe” sadrži 13 članova koji regulišu državno uređenje, podelu vlasti, političke stranke, granice zemlje, grb, zastavu i himnu, vojsku, službeni jezik i td. Član 3. ovog ustava, daje garanciju poštovanja ljudskih prava i sloboda u svim segmentima života i glasi: “Sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost polova, očuvanje mira, socijalna pravda, poštovanje prava čoveka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovekove okoline, vladavina prava i demokratski višestranački sistem najviše su vrednosti ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava”.

Treći deo ustava odnosi se na zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, što pokazuje da se tim pravima pridaje veliki značaj, kao što je slučaj sa ustavima

zemalja Evropske unije i našim ustavom. Ovaj deo ustava ima ukupno 56 članova (od 14. do 71. člana) i sadrži tri dela: zajedničke odredbe, sa 7 članova (od 14. do 21. člana), lične i političke slobode i prava, sa 27. članova (od 21. do 48. člana) i vlasnička, socijalna i kulturna prava sa 22 člana (od 48. do 71. člana). U zajedničkim odredbama osim osnovnih načela garantovanja ljudskih prava, data je i mogućnost njihovog ograničenja zakonima u cilju zaštite sloboda i prava drugih ljudi, pravnog poredka, javnog morala i zdravlja. Osim toga, Hrvatski Sabor dvotrećinskom većinom poslanika, ili na predlog vlade uz potpis predsednika vlade, ili Predsednika Republike mogu ograničiti prava zajamčena ustavom, u doba ratnog stanja ili neposredne ugroženosti nezavisnosti i jedinstvenosti države, kao i prilikom velikih prirodnih nepogoda. Lične i političke slobode i prava regulišu u stvari temeljna i neotuđiva ljudska prava. Vlasničkim, socijalnim i kulturnim pravima štite se i garantuju u stvari prava druge generacije, koja se nadograđuju na osnovna ljudska prava.

Četvrti deo ustava pod nazivom “ustrojstvo državne vlasti” sastoji se od 55 članova (od 71. do 126. člana) i reguliše funkcionisanje i izbor sabora, predsednika Republike, Vlade, sudstva i tužilaštva.

Peti deo ustava sadrži 7 članova (od 126. do 133. člana) i reguliše funkcionisanje i nadležnosti Ustavnog suda Republike Hrvatske.

Šesti deo ustava ima 6 članova (od 133. do 139. člana) i reguliše rad mesne, lokalne i regionalne samouprave.

Sedmi deo ustava pod nazivom “međunarodni odnosi” ima 4 člana (od 139. do 144. člana), a sastoji se iz dva dela: međunarodni ugovori i udruživanje i razdruživanje.

Osmi deo ustava pod naslovom Evropska Unija sadrži 10 članova (od 143. zaključno sa 152. članom) i sastoji se iz tri dela, koji regulišu: pravni osnov članstva i prenos ustavnih ovlašćenja, sudelovanje u institucijama Evropske unije, pravo Evropske unije, kao i pravo građana Evropske unije.

Deveti deo ustava sa 4 člana (od 147. do 151. člana) reguliše uslove i način promene ustava.

Poslednji, deseti deo ustava sa 2 člana (od 151. zaključno sa 152. članom) predstavlja završne odredbe.

Jasno je da Ustav Republike Hrvatske u velikoj meri sadrži međunarodne konvencije, jer 67 članova ustava od ukupno 152, odnosi se na zaštitu ljudskih prava, poštovanje i čak prenos ustavnih ovlašćenja na institucije Evropske Unije, što je razumljivo jer je Republika Hrvatska ravnopravni član Evropske Unije.

Kazneni zakon Republike Hrvatske, koji je na snazi od maja 2015. godine (Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne novine, br.61/15), sastoji se iz dva dela: opšteg i posebnog, sa ukupno 387 članova.

Opšti deo sadrži osam glava sa 87 članova (od 1. do 88. člana) i reguliše: temeljne odredbe, primenu kaznenog zakonodavstva Republike Hrvatske, kaznena dela, kazne, mere sigurnosti, oduzimanje imovinske koristi, oduzimanje predmeta i javno objavljivanje presude, zastarivanje, kao i značenje izraza u ovom zakonu.

Posebni deo sadrži 27 glava (od IX zaključno sa XXXV glavom), sa 300 članova (od 88. zaključno sa 387. članom). Glave pod brojem IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX i XXI, sa ukupno 136 članova (od 88. člana do 223. člana), predstavlja nešto više od 30% od ukupnog broja članova i odnose se na ljudska prava, zapravo na kaznene mere u slučaju kršenja zagarantovanih ljudskih prava i regulišu kaznena dela protiv: čovečnosti i ljudskog dostojanstva, života i tela, ljudskih prava i temeljnih sloboda, radnih odnosa i socijalnog osiguranja, lične slobode, privatnosti, časti i ugleda, polne slobode, polnog zlostavljanja i iskorišćavanja deteta, braka, porodice i dece, zdravlja ljudi, okoline, kao i opšte sigurnosti.

Na samom kraju ovog zakona, u XXV glavi i članu 386. dat je spisak svih akata Evropske unije, sa kojima su odredbe ovog zakona u skladu. Ta akta su: “ – Direktiva 2008/99/EZ Evropskog parlamenta i Veća od 19. novembra 2008. godine o zaštiti okoline putem kaznenog prava, - Direktiva 2009/52/EZ Evropskog parlamenta i Veća od 18. juna 2009. godine kojom se predviđaju minimalni standardi o sankcijama i merama protiv poslodavaca koji zapošljavaju državljane trećih zemalja, - Direktiva 2010/53/EU Evropskog parlamenta i Veća od 7. jula 2010. godine o standardima kvaliteta i sigurnosti ljudskih organa namenjenih transplantaciji, - Direktiva 2005/35/EZ Evropskog parlamenta i Veća od 7. septembra 2005. godine o zagađenju sa brodova i uvođenju kazni za prekršaje, - Direktiva 2009/123/EZ Evropskog parlamenta i Veća od 21. oktobra 2009. godine o izmenama i dopunama Direktive 2005/35/EZ o zagađenju sa brodova i uvođenju

kazni za prekršaje, - Direktiva 2008/98 Evropskog parlamenta i Veća od 19. novembra 2008. godine o otpadu koja zamenjuje određene direktive, - Seveso II direktiva 96/82/EC, 2003/105/EC o sprečavanju velikih industrijskih nesreća i ublažavanju posledica ako se one dogode, - Direktiva 2002/90/EZ Evropskog parlamenta i Veća od 28. novembra 2002. godine o definisaniu olakšavanja neovlašćenog ulaska, tranzita i boravka, - Direktiva 2003/6/EZ Evropskog parlamenta i Veća od 28. januara 2003. godine o nezakonitoj kupoprodaji deonica i manipulaciji tržištem, - Okvirna odluka Veća 2008/913/PUP od 28. novembra 2008. godine o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije kazneno-pravnim sredstvima, - Okvirna odluka Veća 2005/212/PUP od 24. februara 2005. godine, o oduzimanju imovinske koristi, sredstava i imovine pribavljene kaznenim delom, - Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Veća od 5. aprila 2011. godine o suzbijanju i borbi protiv trgovanja ljudima i zaštiti žrtava, - Okvirna odluka Veća 2001/500/PUP od 26. juna 2001. godine o pranju novca, identifikaciji, praćenju, zamrzavanju, plenidbi i oduzimanju imovine i imovinske koristi ostvarene kaznenim delima, - Okvirna odluka Veća 2002/946/PUP od 28. novembra 2002. godine o jačanju kaznenopravnog okvira za sprečavanje pomaganja neovlašćenog ulaska, tranzita i boravka, - Okvirna odluka Veća 2002/475/PUP od 13. juna 2000. godine o suzbijanju terorizma, - Okvirna odluka Veća 2002/212/PUP o oduzimanju predmeta, sredstava i imovine stečene kaznenim delima od 24. februara 2005. godine, - Konvencija od 26. jula 1995. godine, koja se donosi na temelju člana K 3 Ugovora o EU, o zaštiti finansijskih interesa Evropske zajednice (SL C 316, 27.11.1995., str 49), - Protokol od 27. septembra 1996. godine, koji se donosi na temelju člana K 3 Ugovora o EU, uz Konvenciju o zaštiti finansijskih interesa Evropske zajednice (SL C 313, 23.10.1996., str. 2), - Drugi Protokol od 19. juna 1997. godine, koji se donosi na temelju člana K 3 Ugovora o EU, uz Konvenciju o zaštiti finansijskih interesa Evropske zajednice (SL C 221, 19. 7. 1997., str. 12), - Konvencija o sprovođenju Sporazuma iz Schengena, - Okvirna odluka Veća 2000/383/JHA od 29. maja 2000. godine, o povećanju zaštite kaznenim i drugim sankcijama protiv krivotvorenja povezanog s uvođenjem evra, - Okvirna odluka Veća 2004/757/PUP od 25. oktobra 2004. godine, koja utvrđuje minimalne odredbe vezane za sastavne elemente kaznenih dela i zakonskih kazni na području nedopuštene trgovine drogom, - Direktiva 2013/40/EU Evropskog parlamenta i Veća od 12. avgusta 2013. godine o napadima na informacioni sistem i o zameni Okvirne odluke Veća

2005/222/PUP, - Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Veća od 13. decembra 2011. godine o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorišćavanja dece i dečje pornografije, te o zameni Okvirne odluke Veća 2004/68/PUP, - Direktiva 2014/62/EU Evropskog parlamenta i Veća od 15. maja 2014. godine o kaznenopravnoj zaštiti evra i drugih valuta od krivotvorenja, kojom se zamenjuje Okvirna odluka Veća 2000/383/PUP”.

Ovo su nesumnjivi pokazatelji da je zakonodavstvo Republike Hrvatske implementiralo evropske i druge međunarodne konvencije, sporazume, protokole i odluke ne samo po pitanju ljudskih prava već i svih ostalih, što je bilo neminovno zbog priključenja Evropskoj uniji.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, donet marta 1994. godine (Ustav FBiH, 1994.) sastoji se iz uvodnog dela ili preambule i 9 poglavlja sa ukupno 115 članova, zatim aneksa ustavu kao i pridodatih XXVI amandmana, koji su usvajani 1994., 1996., 1997., 2000., 2001., 2002., 2003., 2004., 2005. i 2008. godine.

Prvo poglavlje sa ukupno 6 članova pod nazivom „uspostavljanje Federacije“ reguliše i definiše konstitutivne narode, status teritorije Republike Bosne i Hercegovine, kantone, službeno ime, glavni grad, grb, zastavu, himnu i pečat, kao i službeni jezik.

Drugo poglavlje sadrži ukupno 16 članova, a sastoji se iz opštih odredbi sa 7 članova i imenovanja i funkcije ombudsmana sa 9 članova.

Treće poglavlje sadrži 4 člana i reguliše podelu nadležnosti između federalne i kantonalne vlasti.

Četvrto poglavlje sadrži ukupno 54 člana i sastoji se iz tri dela. Prvi deo pod nazivom „zakonodavna vlast Federacije – parlament Federacije“ sastoji se od 21. člana, koji regulišu i definišu: predstavnički dom, dom naroda, opšte odredbe, odlučivanje u domovima, kao i nadležnosti Parlamenta Federacije. Drugi deo pod nazivom „izvršna vlast federacije“ sastoji se od 10 članova, koji regulišu i definišu: Predsednika i Potpredsednika federacije, Vladu Federacije, podelu izvršnih nadležnosti, kao i imunitet. Treći deo pod nazivom „sudska vlast federacije“ sastoji se od 23 člana, koji regulišu i definišu: opšte odredbe o sudovima, opšte odredbe o sudovima Federacije, Ustavni sud, Vrhovni sud, kao i Sud za ljudska prava.

Peto poglavlje sadrži 11 članova, koji regulišu i definišu: opšte odredbe, zakonodavna tela kantona, izvršnu vlast kantona, kao i kantonalno sudstvo.

Šesto poglavlje sadrži 7 članova, koji regulišu i definišu opštinsku vlast.

Sedmo poglavlje sadrži 4 člana i reguliše međunarodne odnose.

Osmo poglavlje sa 2 člana reguliše amandmane na ustav.

Deveto poglavlje sadrži 11 članova, koji definišu i regulišu usvajanje i stupanje na snagu ustava i prelazna rešenja.

Kako se ni jedno poglavlje ustava Federacije Bosne i Hercegovine ne odnosi na ljudska prava i implementaciju međunarodnih konvencija i povelja, poseban deo, kao aneks ovom ustavu su instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji imaju pravnu snagu ustavnih odredbi.

Ti navedeni instrumenti za zaštitu ljudskih prava su: - Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine, - Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine, - Ženevska konvencija I-IV, o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine i Ženevski dopunski protokol I-II iz 1977. godine, - Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i dopunski protokol iz 1950. godine, - Konvencija o pravnom statusu izbeglica iz 1951. godine i dopunski protokol iz 1966. godine, - Konvencija o nacionalnosti udatih žena iz 1957. godine, - Konvencija o smanjenju broja apatrida iz 1961. godine, - Evropska socijalna povelja iz 1961. godine i dopunski protokol 1., - Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta rasne diskriminacije iz 1965. godine, - Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine i pripadajući mu dopunski Opcionalni protokoli iz 1989. godine, - Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine, - Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta diskriminacije žena iz 1979. godine, - Deklaracija Ujedinjenih naroda o eliminisanju svih vrsta netolerancije i diskriminacije na osnovu vere ili veroispovesti iz 1981. godine, - Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984. godine, - Evropska konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1987. godine, - Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine, - Konvencija o pravima radnika na privremenom radu u inostranstvu i članova njihove porodice iz 1990. godine, - Dokument sastanka u Kopenhagenu Konferencije o ljudskoj dimenziji KESS-a,

Poglavlje IV iz 1990. godine, - Preporuke parlamentarne skupštine Evropskog saveta o pravima manjina, paragrafi 10.13, iz 1990. godine, - Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, verskim ili jezičkim manjinama iz 1990. godine, i – Evropska povelja o regionalnim jezicima i jezicima manjina iz 1992. godine.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, (KZ FBiH, 2010.), sastoji se iz 34 glave i ukupno 421. člana. U prvih 15 glava reguliše se: opšti-uvodni deo, osnovne odredbe, primena krivičnog zakonodavstva u Federaciji, zastarelost, krivično delo, krivična odgovornost, kazne, mere upozorenja, sigurnosne mere, pravila o vaspitnim preporukama, o vaspitnim merama i o kažnjavanju maloletnika, opšte odredbe o izvršenju krivičnihopravnih sankcija, lišenje imovinske koristi pribavljene krivičnim delom i pravne posledice osude, rehabilitacija, amnestija, pomilovanje i brisanje osude, odgovornost pravnih lica za krivična dela, kao i krivična dela protiv ustavnog poretka Federacije.

Glave pod brojem: XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXIV, XXV, XXVI i XXVII sa ukupno 130 članova, što predstavlja 25% od ukupnog broja članova, regulišu krivična dela koja krše ljudska prava i slobode. U tim glavama regulisana su krivična dela protiv: života i tela, slobode i prava čoveka i građanina, terorizma, braka, porodice i omladine, zdravlja ljudi, radnih odnosa, imovine, životne okoline, poljoprivrede i prirodnih dobara, kao i opšte sigurnosti ljudi i imovine.

Ustav Republike Makedonije, objavljen novembra 1991. godine (Ustav Republike Makedonije, 1991.), dopunjen je amandmanima 1992. godine, 1998. godine, 2001. godine, 2003. godine, 2005. godine, 2009. godine i 2011. godine. Ustav sadrži 9 delova, 134 člana i 32 amandmana.

Prvi deo Ustava odnosi se na osnovne odredbe i sadrži 8 članova.

Drugi deo Ustava sa 53 člana (od 9. do 61. člana), odnosi se na osnovne slobode i prava čoveka i građanina, što predstavlja skoro 40% od ukupnog broja članova. U ovom delu regulišu se: građanske i političke slobode i prava, ekonomska, socijalna i kulturna prava, garancije osnovnih sloboda i prava, kao i osnove ekonomskih odnosa.

Od trećeg dela pa zaključno sa devetim delom ovog ustava, sa ukupno 74 člana (od 61. zaključno sa 134. članom) reguliše se: organizacija državne vlasti, Ustavni

sud, lokalna samouprava, međunarodni odnosi, odbrana Republike, izmena ustava, kao i prelazne i završne odredbe.

Krivični zakonik Republike Makedonije donet 1996. godine, pretrpeo je mnoge izmene i dopune i to 1999., 2002., 2003., 2004., 2005., 2006., 2008., 2009., 2011., 2012. i 2013. godine (KZ Republike Makedonije, 1996.). Ovaj zakon sastoji se iz dva dela, posebnog i opšteg.

Opšti deo sadrži 13 glava sa ukupno 122 člana, kojima se regulišu: osnovne odredbe, krivična dela i krivična odgovornost, kazne, alternativne mere, mere bezbednosti, kazne za pravna lica, konfiskacija imovine, rehabilitacija, zastarelost krivičnog dela, amnestija i pomilovanje, važenje krivičnog zakonodavstva na osnovu mesta izvršenja krivičnog dela, kao i značenje izraza u ovom zakonu.

Posebni deo sadrži 23 glave sa ukupno 304 člana, kojima se regulišu krivična dela protiv: života i tela, sloboda i prava čoveka i građanina, izbora i glasanja, radnih odnosa, časti i ugleda, polnih sloboda i morala, braka i potomstva, zdravlja ljudi, životne sredine i prirode, imovine, kulturnog nasleđa i prirodnih retkosti, javnih finansija i platnog prometa, opšte sigurnosti ljudi i imovine, bezbednosti javnog saobraćaja, države, oružane sile, službenih lica, pravosuđa, pravnog poslovanja, javnog reda, čovečnosti i međunarodnog prava, kao i prelazne i završne odredbe.

U Krivičnom zakoniku Republike Makedonije oko 35% (144 člana) od ukupnog broja članova (426 članova) odnosi se na kazne zbog kršenja ljudskih prava i sloboda, što ukazuje na značajnu implementaciju Evropskih i međunarodnih konvencija u zakonodavstvo Republike Makedonije.

Ustav Republike Slovenije donet 1991. godine pretrpeo je izmene i dopune 1997., 2000. i 2003. godine (Ustav Republike Slovenije, 1991.). Osim preambule ovaj Ustav sadrži 10 delova, sa ukupno 174 člana.

Prvi deo Ustava sadrži opšte odredbe, definisane sa 13 članova.

Drugi deo sa 52 člana (od 14. do 66. člana) definiše i reguliše ljudska prava i temeljne slobode, kojima je posvećeno 30% od ukupnog broja članova Ustava Republike Slovenije.

Poglavlja od trećeg zaključno sa desetim sa ukupno 109 članova (od 66. zaključno sa 174. članom) regulišu i definišu: društvenu i socijalnu zaštitu, državno uređenje,

samoupravu, javne finansije, ustavnost i zakonitost, ustavni sud, postupak za promenu ustava, kao i prelazne i završne odredbe.

Krivični zakonik Republike Slovenije stupio je na snagu 2008. godine (Kazenski zakonik, 2008.) i sastoji se iz dva dela sa ukupno 36 poglavlja i 381 članom.

Prvi – opšti deo sadrži 13 poglavlja sa 99 članova i reguliše i definiše: temeljne (osnovne) odredbe, važenje krivičnog zakonika, opšte odredbe u prekršaju, kazne, upozoravajuće sankcije, mere predostrožnosti, pravne posledice osude, rehabilitaciju, brisanje osude i uslove za davanje podataka iz kaznene evidencije, osnovne odredbe o izvršavanju kaznenih sankcija, zastarelost, amnestiju i pomilovanje, kao i korišćeni izrazi u ovom zakonu.

Drugi – posebni deo sadrži 23 poglavlja sa 282 člana (od 100. zaključno sa 381. članom) reguliše i definiše kaznene odredbe za dela protiv: čovečnosti, života i tela, prava i sloboda čoveka, izbora i izbornog prava, časti i imena, polnog integriteta, zdravlja ljudi, braka, porodice i dece, radnog odnosa i socijalnog osiguranja, imovine, pravnog prometa, radne obaveze i javnih obaveza, vojne službe, pravosuđa, javnog reda i mira, opšte sigurnosti ljudi i imovine, bezbednosti javnog saobraćaja, životne sredine i prirodnih dobara, suvereniteta Republike Slovenije i njenog demokratskog ustavnog uređenja, odbrambenih snaga države, međunarodnog prava, kao i prelazne i završne odredbe.

Vidi se da značajan broj članova Krivičnog zakona, njih 174 ili 45% od ukupnog broja odpada na kazne predviđene za kršenje ljudskih prava i sloboda, što samo po sebi ukazuje da su Evropske i međunarodne konvencije implementirane u Kazneni zakon Republike Slovenije, tim pre što je donošenje ovog zakona predhodilo ulasku R. Slovenije u Evropsku Uniju.

Usvajanju ovog zakona predhodile su žučne polemike i kritike kao što je izneto u zaključku rada Dr. sc Matjaž Amroža (Ambrož M., 2008.): „Predlog KZ bio je za veliki deo slovenačke stručne javnosti iznenađenje. Da je Kazneni zakonik trebalo inovirati, zacemento nije bilo sporno. U tu svrhu bio je pokrenut i istraživački projekt koji je finansiralo Ministarstvo pravosuđa. Cilj tog projekta bio je priprema osnove za inoviranje zakona. No i pre nego je navedeni istraživački projekt dovršen, Ministarstvo pravosuđa objavilo je već izrađen nacrt predloga novog Kaznenog zakonika. Kako je Slovenija prilično stabilna država sa čvrstim pravnim sistemom, postavilo se pitanje zašto nakon trinaest godina važenja Kaznenog zakonika

donositi novi, koji je pripremljen na brzinu i bez opširnog stručnog dijaloga. Obrazloženje predloga takav je korak opravdavalno opštim navodima o potrebi sadržajne i formalne integracije kaznenog zakonodavstva u pravni sistem, o podređivanju Kaznenog zakonika načelu zakonitosti, o zahtevima Evropske unije za usaglašavanjem kaznenopravnih odredaba, o potrebi za radikalnijim provetravanjem kaznenopravnih odredaba i slično, dok su nedostajali konkretni razlozi. U stručnoj literaturi bilo je objavljeno više radova koji su upozoravali na neke sistemske neusaglašenosti i nedorađenosti u predlogu KZ i odvrćali od žurbe u donošenju tako važnog zakona. To zakonodavca ipak nije pokolebalo u donošenju zakona; u parlamentarnoj raspravi dominirala su pitanja doživotnog zatvora i seksualnih delikata, dok za „finese“ opšteg dela nije bilo većeg interesa“.

Ustav Republike Crne Gore, donet oktobra 2007. godine (Ustav RCG, 2007.) sastoji se iz 8 delova sa ukupno 158 članova i preambule.

Prvi deo Ustava pod nazivom „Osnovne odredbe“ sastoji se od 16 članova (od 1. do 17. člana), koji definišu: državu, suverenost, državnu teritoriju, državne simbole, glavni grad, ljudska prava i slobode, zabranu izazivanja mržnje, zabranu diskriminacije, pravni poredak, granice sloboda, podelu vlasti, crnogorsko državljanstvo, jezik i pismo, odvojenost verskih zajednica od države, odnos sa drugim državama i međunarodnim organizacijama, kao i zakonodavstvo.

Član 9. Ustava Crne Gore glasi. „Potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni su dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva“. Ovakvim rešenjem Vukčević (Vukčević M. i Ćupić D., 2011.) smatra da je dat primat međunarodnom pravu samo u odnosu na domaće zakonodavstvo, ali ne i na pravo, jer se koristi preuzak termin „zakonodavstvo“, koji ne obuhvata Ustav, podzakonske akte, niti jurisprudenciju sudova i drugih državnih organa. On smatra da je ovakva formulacija u Ustavu Crne Gore neodrživa i iz razloga što se prioritet međunarodnog prava ljudskih prava u odnosu na unutrašnje pravo treba zasnivati na konceptu bezuslovne adopcije.

Drugi deo Ustava RCG odnosi se na ljudska prava i slobode, a sadrži 65 članova (od 17. do 82. člana), što je više od 40% od ukupnog broja članova, jer i u prvom delu bar 3 člana se odnose na regulisanje ljudskih prava. Ovaj deo Ustava sastoji

se od 6 tačaka, koje sistematizovano po grupama definišu ljudska prava i slobode, obuhvatajući: zajedničke odredbe, lična prava i slobode, politička prava i slobode, ekonomska, socijalna i kulturna prava i slobode, posebna – manjinska prava, kao i ulogu zaštitnika ljudskih prava i sloboda.

Treći deo Ustava odnosi se na uređenje vlasti i sadrži 57 članova (od 82. do 139. člana) raspoređenih u 8 tačaka koje definišu pojedine segmente vlasti i to: skupštinu Crne Gore, predsednika CG, vladu, lokalnu samoupravu, sud, vojsku, savet za odbranu i bezbednost, kao i državno tužilaštvo.

Četvrti, peti, šesti, sedmi i osmi deo Ustava sa ukupno 20 članova (od 139. zaključno sa 158. članom) definišu i regulišu: ekonomsko uređenje, ustavnost i zakonitost, ustavni sud, promenu ustava, kao i prelazne i završne odredbe. Prelazne i završne odredbe za sprovođenje Ustava podrazumevaju ustavni zakon, koji stupa na snagu istovremeno sa Ustavom.

Krivični zakon Republike Crne Gore donet je 1993. godine uz tri izmene iz 1994. godine, 2002. i 2003. godine (KZ RCG, 1993.), sastoji se iz dva dela, 20 glava i ukupno 231. člana.

Prvi deo Krivičnog zakona sadrži 4 glave sa 29 članova. U ovom delu zakona regulisane su: uvodne odredbe, osnovne odredbe o zaštitnom nadzoru, osnovne odredbe o uslovnom otpustu, kao i odredbe o vaspitnim merama i maloletničkom zatvoru.

Drugi deo Krivičnog zakona sadrži 16 glava i 201 član (od 30. do 231. člana). S tim što se 8 glava (od 5. do 13. glave) sa ukupno 86 članova (od 30. do 116. člana) odnose na kaznene odredbe vezane za kršenje ljudskih prava i sloboda, što predstavlja skoro 40% od ukupnog broja članova Krivičnog zakona Republike Crne Gore. U njih spadaju kaznene odredbe za krivična dela protiv: života i tela, sloboda i prava čoveka i građanina, izbornih prava, radnih odnosa, časti i ugleda, dostojanstva ličnosti i morala, braka i porodice, kao i zdravlja ljudi i životne sredine. U preostalih osam glava regulisane su kaznene odredbe za krivična dela protiv: privrede, imovine, opšte sigurnosti ljudi i imovine, javnog saobraćaja, pravosuđa, javnog reda i pravnog saobraćaja, službene dužnosti, korupcije, kao i završne odredbe.

Ustav Republike Srpske donet 1992. godine pretrpeo je mnoge izmene i dopune (Ustav Republike Srpske, 1992.), tako da se sastoji iz 11 poglavlja, 140 članova, preko 80 amandmana i preambule koja je zamenjena amandmanom 66.

U I poglavlju, koje se sastoji iz 9 članova iznete su osnovne odredbe, kojima se definiše ustavno-pravni entitet Republike Srpske i njene nadležnosti.

Drugo poglavlje (od 10. do 50. člana) sa ukupno 40 članova odnosi se na ljudska prava i slobode, što je nešto manje od 30% od ukupnog broja članova ustava. Poslednjim članom (49.), stavom 5. koji glasi: „Odredbe članova 13, 22, 23, 24, 25, 26, 28 i 30. Ustava o pravima i slobodama ostvarivaće se u skladu sa odgovarajućim odredbama članova 8. do 11. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda“, jasno i nedvosmisleno se pokazuje implementacija Evropske konvencije u Ustav Republike Srpske.

Treće poglavlje pod nazivom „ekonomsko i socijalno uređenje“, sastoji se od 16 članova (od 50. do 66. člana).

Ostala poglavlja od 4. zaključno sa 11. sadrže ukupno 75 članova i regulišu: prava i dužnosti Republike, organizaciju Republike, teritorijalnu organizaciju, odbranu, ustavnost i zakonitost, Ustavni sud, sudove i javna tužilaštva, kao i promenu ustava.

Krivični zakon Republike Srpske stupio je na snagu 1. jula 2003. godine (KZ RS, 2003.). Ovaj zakon se sastoji iz opšteg i posebnog dela i ukupno sadrži 34 glave i 441 član.

Opšti deo sadrži 15 glava sa 147 članova (od 1. do 148. člana). Ovim delom Krivični zakon reguliše: osnovne odredbe, krivično delo i krivičnu odgovornost, kazne, upozoravajuće sankcije, mere bezbednosti, vaspitne preporuke, mere i kazne za maloletnike, oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim delom, pravne posledice osude, rehabilitaciju i uslove za davanje podataka iz kaznene evidencije, osnovne odredbe o izvršenju krivičnih sankcija, zastarelost, amnestiju i pomilovanje, važenje krivičnog zakonodavstva Republike Srpske prema mestu izvršenja krivičnog dela, odgovornost pravnih lica za krivična dela, kao i značenje izraza u ovom zakonu.

Posebni deo sadrži 19 glava sa ukupno 294 članova (od 148. zaključno sa 441. članom). Kaznene odredbe vezane za narušavanje ljudskih prava i sloboda

sadržane su u glavama 16., 17., 18., 19., 20., 21. i 22. (sa ukupno 88 članova), zatim u glavi 31 (sa 8 članova), u glavi 25, 6 članova se takođe odnosi na mere zaštite ljudskih prava., kao i u glavi 33 (sa 13 članova). Od ukupnog broja članova Krivičnog zakona Republike Srpske, na zaštitu ljudskih prava i sloboda odnosi se 111 članova, što predstavlja 25%, kao i u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine.

U ovom posebnom delu Krivičnog zakona Republike Srpske, članovima koji se odnose na zaštitu ljudskih prava regulišu se krivična dela protiv: života i tela, sloboda i prava građana, izbornih prava, polnog integriteta, braka i porodice, zdravlja ljudi, prava iz radnih odnosa i socijalnog osiguranja, terorizam, uzimanje talaca, finansiranje terorističkih aktivnosti, diverzija, sabotaža, upućivanje i prebacivanje na teritoriju Republike Srpske oružanih grupa, oružja i municije, opšte sigurnosti ljudi i imovine, kao i životne sredine.

Potpuno je sigurno da nema evropske zemlje u čijim zakonima značajno mesto ne zauzimaju ljudska prava i slobode, zapravo njihova zaštita, kao i predviđene kazne u slučaju njihovog kršenja i nepoštovanja. Isti je slučaj i sa zakonima naše zemlje, gde u Ustavu i Krivičnom zakonu u proseku 35% članova se odnosi na zaštitu ljudskih prava i sloboda, vrlo sličan procenat članova je i u zakonima Republike Hrvatske (37%), Republike Makedonije (37.5%), Republike Slovenije (37.5%), Republike Crne Gore je veći procenat i iznosi 40%, dok u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj je nešto niži oko 25%, ali u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine postoji poseban deo ili aneks kojim su dati svi instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji imaju pravnu snagu ustavnih odredbi, a sadrže sve međunarodne konvencije i protokole počev od 1948. godine, pa do današnjih dana. Međutim, stepen njihove primene je pod velikim znakom pitanja.

Kristijan Tomušat (Tomuschat C., 2003.), u svom delu „Ljudska prava između idealizma i realizma navodi:

„Mnogo je lakše štititi ljudska prava ako osnovna struktura u potpunosti odgovara zahtevima demokratije i vladavine prava. Čak i pod takvim uslovima, kada ljudska prava nisu pod sistemskom pratnjom, do kršenja ljudskih prava – koja uglavnom više predstavljaju greške nego namerne pokušaje skretanja s puta legalnosti – dolazi iznova i iznova.

Mada prava demokratija sprečava državne institucije da se ponašaju na način koji zanemaruje dobrobit naroda, uvek je moguće da oni koji su vlast i deluju u ime države sebe izoluju i otuđe od onih koji su im poverili brigu o celom kolektivu, ili jednostavno podlegnu onim slabostima koje dele sva ljudska bića.

Zapadna Evropa se ne može pohvaliti potpuno čistim dosijeom kada je u pitanju poštovanje ljudskih prava, i to uprkos generalno povoljnim uslovima koji su podržavali njen preporod posle Drugog svetskog rata....

U državama koje propadaju zbog nedostatka resursa, ili u onim državama u kojima vlasti koriste državni aparat u kriminalne svrhe, spoljna pomoć kroz međunarodne mehanizme je još značajnija. Ponekad, kao u Avganistanu, unutrašnja situacija se može toliko pogoršati da se sve nade stanovništva polažu u međunarodnu zajednicu. Svakako je tačno da u ovako ekstremnim slučajevima mešanje međunarodne zajednice može dovesti do ključnih promena i novog početka. Ipak, u konačnoj istanci, uvek se samo društvo mora suočiti sa svojom budućnošću.

Samoopredeljenje neophodno prati preuzimanje odgovornosti. Ljudska prava moraju prožimati celokupnu strukturu određenog društva, i svi ljudi moraju shvatiti da su, s jedne strane, oni ti koji se moraju boriti za održanje svojih prava, a sa druge, da isto tako moraju biti spremni da priznaju prava i interese njihovih sugrađana. Mada je državna vlast jedan moćan instrument za sprovođenje kolektivnih odluka, usvojenih u ime cele nacije, ona nije savršeno sredstvo za stvaranje društva u kome su ljudska prava za sve njegove pripadnike u potpunosti osigurana“.

Današnji nivo civilizacije, nažalost doveo je do velikog raslojavanja i preraspodele kapitala, gde su bogati još bogatiji, a siromašni još siromašniji u okviru svake zemlje, a na globalnom nivou to važi za podelu država na bogate i siromašne. U takvim uslovima ekonomske zavisnosti siromašnih od bogatih, gotovo ropskom odnosu, teško je govoriti o poštovanju ljudskih prava i sloboda. Ekonomski zavisni i ugnjetavani ljudi ne mogu da ostvari ni osnovno ljudsko pravo na život, jer je gola egzistencija njega i njegove porodice svakodnevno ugrožena. U tom slučaju mnoštvo članova zakona koji štite ljudska prava i slobode ostaju mrtvo slovo na papiru, jer nezaposleni čovek bez osnovnih sredstava za život je i ekonomski i socijalno i politički ugrožen i obespravljen, jer nema ni snage ni materijalne mogućnosti da na sudu dolazi do svojih prava. Isti je slučaj i u

međusobnom odnosu bogatih i siromašnih država. Svedoci smo najgrubljeg narušavanja ljudskih prava i sloboda malih i siromašnih naroda od strane velikih i bogatih sila, jer njihova politika ili samo postojanje ugrožava interese bogatih zemalja, što služi kao neubedljivo opravdanje za najgrublje kršenje osnovnih ljudskih prava.

Definitivno, glavni uslov mogućeg rešenja problematike ljudskih prava i njihove budućnosti ostaje smanjenje nejednakosti među ljudima. Početak je u okončanju bede i straha. Ostalo će već samo uslediti za ličnost oslobođenu stega siromaštva. Očekivanja dotle i dosežu (Mourgeon J., 1996.)

IV PRAVNI ASPEKT PRAVA NA ŽIVOT

Lična prava i slobode su centralni sadržaj kataloga osnovnih prava (Stojanović D., 1989.). U građanskim ustavima ova prava su na sličan način regulisana. Lična prava obuhvataju ona prava koja pojedincu obezbeđuju slobodu i sigurnost u odnosu na državu, te se nazivaju i “odbrambenim pravom”. Individualna prava često se poistovećuju sa ličnim pravima, mada “individualno pravo” označava postojanje ustavnih normi na osnovu kojih se može zahtevati sudska zaštita interesa pojedinca, te se samo ona smatraju “justiciabilnim” i samo njih karakteriše “pozitivitet” i “efektivitet” (Sigel B., 1981.).

Lična prava se uzimaju za prototip subjektivnih javnih prava, te imaju karakter neposredno primenljivog ustavnog prava u odnosu na javne vlasti, a samo izuzetno imaju dejstvo i prema trećim licima. Ona uživaju prioritet u odnosu na obično zakonsko pravo, jer ustav i osnovna prava idu ispred zakona. U Švedskoj prioritet nekih ličnih prava je apsolutan u odnosu na zakon, jer određena lična prava mogu da se ograniče samo promenom ustava.

Lična prava uživaju najširu moguću pravnu zaštitu, koja podrazumeva upravnosudsku zaštitu, a u mnogim državama obuhvata i zaštitne mogućnosti koje pruža ustavno sudstvo. Jasno je da se građanski ustavi u pogledu garantovanja ličnih prava nalaze skoro na potpuno jednakim pozicijama, jer su sve zapadnoevropske države, kao i naša potpisnice Evropske konvencije o zaštiti prava čoveka i osnovnih sloboda. Razlike koje postoje nisu suštinske, već su posledica istorijskog razvitka konkretne države. Zato je razumljivo, što se u Nemačkoj dostojanstvo čoveka postavlja na čelo kataloga osnovnih prava, a u Švedskoj presudan značaj za demokratski poredak imaju slobode izražavanja mišljenja, u španskom ustavu težište je na garancijama postupka lišenja slobode i “habeas corpus” zaštiti, što je slučaj i sa ustavima Portugalije i Grčke.

Pravo na život je, svakako, najosnovnije ljudsko pravo, budući da je postojanje ljudskog života neminovna pretpostavka za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava. Pravo na život je vitalna osnova svih drugih prava (Vodinelic V., 1995.). Često se o pravu na život govori kao o prirodnom pravu čije se postojanje pretpostavlja i koje ne zavisi od pozitivnopravnih propisa. Sva ostala prava, kao i kvalitet samog života, uslovljeni su postojanjem ljudskog života. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, članom 3. povezuje pravo na život, slobodu i

bezbednost ličnosti, a Evropska konvencija članom 2. garantuje ekstrateritorijalnu primenu prava na život, što znači da štiti sve pojedince od proterivanja ili ekstradicije u zemlju u kojoj im preta ozbiljna opasnost po život.

Evropska konvencija o ljudskim pravima i njen član 2 garantuju pravo na život, ali Konvencija se mora posmatrati kao celina, jer prava sadržana u njoj ne deluju izolovano jedna od drugih. Osnovni koncepti i pristupi, kao što je concept “zakona” i ispitivanja “legitimnog cilja”, “neophodnosti”, “proporcionalnosti”, “neproizvoljnosti” i “pravične ravnoteže” provlače se kroz čitavu Konvenciju i razna prava sadržana u njoj. Osim toga, postoje posebne veze između određenih članova, kao što je u okviru prava na život, veza između člana 2 stav 1 i Protokola 6 i 13 kada je u pitanju smrtna kazna; između člana 2 stav 2 i člana 15 Konvencije. Slučajevi koji se odnose na jedno pitanje, često su podvedeni pod različite članove, za šta su dobar primer slučajevi vršenja abortusa, lekareve pomoći prilikom samoubistva i lekarskim greškama sa fatalnim ishodom. U takvim slučajevima, pristup Suda je jedino moguć pozivanjem na sve relevantne članove.

Ono što je neophodno naglasiti je da Konvencija ne nameće stroge zahteve državama potpisnicama iste. Ona postavlja minimalne standard i time dozvoljava državama potpisnicama slobodu izbora i slobodu u proceni na koji način će ispuniti postavljene standard. To diskreciono pravo država zavisi od prirode prava, prirode i vrste problema i važnosti interesa o kojima se radi, kao i od postojanja ili odsustva evropske ili druge međunarodne saglasnosti o problem koji se razmatra (Korff D., 2006.).

Pravo na život je doživelo značajnu evoluciju u kontekstu obaveza država. U početku ovo pravo je u najvećoj meri podrazumevalo negativnu obavezu države da se suzdržava od svih oblika ugrožavanja života pojedinaca. Iz toga proističe da pravo na život nema rang apsolutno zaštićenog prava, jer lišavanje života se ne smatra protivpravnim članu 2 ukoliko proističe iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna i to: radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja; da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode; prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju s ciljem suzbijanja nereda ili pobune. Sila koja se upotrebi mora biti srazmerna postizanju ciljeva izloženih u podstavovima 2 (1), (2) i (3) člana 2. (Mowbray A.R., 2004.).

Za razliku od negativnih obaveza države, pozitivne obaveze podrazumevaju obavezu države da preduzme preventivne aktivnosti za zaštitu pojedinca od kriminalnog napada i svake druge neposredne opasnosti koja pretila gubitkom života (Etinski R., 2010.). Osnovna pretpostavka za ostvarivanje pozitivnih obaveza države jeste odgovarajuća zakonska regulativa. Države treba da donesu zakone iz oblasti krivičnog prava kojima će sankcionisati dela usmerena na povredu prava na život. Krivičnopravna zaštita predstavlja najcelishodniji vid zaštite prava na život, jer je u njenoj osnovi preventivno delovanje koje treba da odvraća od nezakonite upotrebe smrtonosne sile.

Negativne i pozitivne obaveze države imaju za cilj da preduprede moguće povrede prava na život, dok procesne obaveze države nastaju nakon nastale povrede prava na život nekog lica. Država je u obavezi da sprovede nezavisnu, pravovremenu, efikasnu, detaljnu i javnu istragu radi rasvetljavanja svih relevantnih okolnosti smrti lica, kao i da pokrene odgovarajući sudski postupak protiv izvršioca.

Konvencijom je predviđeno pravo na samoodbranu, međutim u pogledu drugih krivično-pravnih instituta gde se lišavanje života ne smatra protivpravnim, kao što su nužna odbrana i krajnja nužda, situacija je mnogo složenija. U pogledu nužne odbrane, vladajuće teorije o njenim socijalno-etičkim granicama ne isključuju mogućnost njenog postojanja, ukoliko se napadač liši života da bi se odbio istovremeni protivpravni napad na svoj ulu život drugog lica (Stojanović Z., 1997.). Treba naglasiti da se ovako brani jedino život, jer nema drugih argumenata koji bi mogli legitimirati povredu života da bi se zaštitilo neko drugo dobro, a ne život napadnute osobe.

Situacija je još komplikovanija kod instituta krajnje nužde, jer on uglavnom dozvoljava povredu prava na život druge osobe ako se istovremena opasnost otklanja tako da počinjeno zlo nije veće od onog koje je pretilo. U tom slučaju života se lišava neko nevino lice, a ne napadač da bi se spasio život. U nekim zakonodavstvima u takvim slučajevima lišavanja života ne isključuje se postojanje krivičnog dela, ali se može isključiti krivična odgovornost (Stojanović Z., 1998.). Ovako negiranje prava na život kod instituta krajnje nužde ne ide u prilog stavu da je parvo na život prirodno pravo čoveka. Prihvaćeno je shvatanje da član 2 Evropske konvencije nema značaja na pravo pojedinca na nužnu odbranu, jer ne reguliše odnos između pojedinaca, već između države i pojedinca (Stojanović Z., 2006.).

Evropski sud smatra da član 2 nameće “pozitivnu obavezu” državama da istraže smrtne slučajeve koji su mogli nastati kršenjem ovog člana.

Danas je pravo na život znatno šire postavljeno i podrazumeva trostruku obavezu države: prvo, da se suzdrži od nezakonitog lišavanja života; drugo, da preduzme sve neophodne preventivne mere da bi se predupredilo nezakonito lišavanje života; treće, da u slučaju smrti neke osobe sprovede nezavisnu, detaljnu, pravovremenu i javnu istragu radi sankcionisanja onih koji su povredili tuđe pravo na život.

Međunarodno pravni dokumenti, a takođe i ustavi, kao najviši pravni akti na nacionalnom nivou, ne preciziraju kada počinje, a kada se završava pravna zaštita ljudskog života. Generalno se uzima da se pravna zaštita pruža od momenta rađanja i ovakav stav u načelu zastupaju razna tela za zaštitu ljudskih prava. Izuzetak je Američka konvencija o ljudskim pravima, koja članom 4. predviđa da se pravo na život štiti od trenutka začeća. Mada, članom 6. stavom 5. Pakt o građanskim i političkim pravima kaže da se smrtna kazna ne može izvršiti nad trudnom ženom, što navodi na zaključak o pružanju zaštite još nerođenom detetu. Dileme povezane sa početkom i krajem života nisu isključivo teorijskog karaktera, već su relevantne za pravno uređivanje moralno osetljivih pojava kao što su abortus, kloniranje, smrtna kazna ili eutanazija.

IV 1. Abortus – kvalifikacija u međunarodnim aktima, našim zakonima i zakonima zemalja iz okruženja

Abortus predstavlja namerni i dobrovoljni prekid trudnoće uz žrtvovanje ploda – fetusa. Ovakvo definisanje abortusa otvara mnoge moralne, zdravstvene, pravne i verske dileme, samo na osnovu pitanja da li majka, i pod kojim uslovima ima pravo da okonča biološku egzistenciju nerođenog deteta. Nesumnjivo je da pravo majke da raspolaže svojim telom i pravo partnera da odlučuju o svom potomstvu dolazi u sukob sa pravom fetusa na život. Pravo majke na abortus je u najneposrednijem sukobu sa pravom nerođenog deteta. Osnovno pitanje koje se tu postavlja je da li još nerođeno dete ima pravo na život? Ako ga ima, nameće se sledeće pitanje, od kog trenutka počinje pravna zaštita života.

Istorijski gledano, stav o početku života je promenljiva kategorija. U starom veku smatralo se da život počinje rođenjem, zapravo prvim udahom. U srednjem veku smatralo se da ljudski život počinje kada embrion oživi, i to za muški embrion 40

dana nakon začeća a za ženski embrion nakon 90 dana (Vodinić V., 1995.). Taj stav bio je dominantan i u pravnoj nauci sve do 18. veka, kada preovladava mišljenje da život počinje od trenutka začeća. Razvoj prirodnih nauka u 20. veku donosi nove dileme i različite stavove o početku života.

Danas se u glavnom mogu izdvojiti tri različita pristupa u određivanju početka ljudskog života. Na osnovu prvog pristupa život počinje od samog začeća, jer oplodnjom ženske jajne ćelije spermatozoidom muškarca nastaje nova jedinka sa genima dobijenim od roditelja, sa svim informacijama za stvaranje novog, jedinstvenog i neponovljivog ljudskog bića (Živojinović D., 2007.). Drugi pristup podrazumeva da ljudski život započinje trenutkom rađanja. Treći pristup predstavlja kompromis između prvog i drugog pristupa i ispoljava se u više varijanti. Po jednom stanovištu život započinje nakon 40 dana od začeća, jer je to period kada počinje formiranje nervnog sistema i mozga. Po drugom stanovištu život počinje nakon 14 dana od začeća, jer u tom period dolazi do implantacije (nidacije) oplodene jajne ćelije u zid materice. U oko 60 % slučajeva oplodena jajna ćelija se ne implantira u zid materice, te izostaje dalji tok trudnoće. Po trećem stanovištu život počinje nakon 12 dana od začeća, jer se tada završavaju procesi cepanja ćelija, nakon čega se smatra da je oformljen individualitet nove jedinke (Simović D., Avramović D., Zekavica., 2013.).

Jasno je da period od začeća do rođenja predstavlja kontinuirani, ali krajnje individualni proces razvoja ljudskog ploda, te je teško sa sigurnošću precizirati kada i u kom trenutku dolazi do nastanka odgovarajućeg stadijuma u razvoju. Iz tog razloga izgleda da je najmanje sporno stanovište koje za trenutak početka života uzima samo začeće. U cilju izbegavanja mogućnosti manipulisanja ljudskim plodom, pravno je najcelishodnije kao trenutak početka života odrediti samo začeće.

Ovakav pristup svakako ne podrazumeva da svaki namerni prekid trudnoće predstavlja ubistvo (Vodinić V., 1995.). Pristalice i zagovornici prava na abortus smatraju da je fetus samo potencijalno ljudsko biće, a suštinski samo deo postojećeg ljudskog bića – majke. Odnos majke i fetusa nije odnos dva entiteta, te je reč o odnosu nezavisnog subjekta – žene, kome pripadaju prava kao ljudskom biću i zavisnog “fizičkog dodatka” (Jovanović S., Simeunović-Patić B., 2007.). Neki autori prave razliku između genetske ljudskosti i moralne ljudskosti koju odlikuje pet osobina: svesnost, racionalnost, samoinicijativna delatnost,

sposobnost komunikacije i samosvest (Warren M.A.,1973.) i zato smatraju da tek rođeno dete ne raspolaže odlikama moralne ljudskosti.

Pitanje moralnog statusa embriona je pitanje „moralnog suda“ u odnosu na bića ili stvari (Glossary, 1993.). Osnov višeg moralnog statusa embriona je po nekim autorima i njihovim gledištima njegovo ljudsko poreklo, činjenica da od momenta začeća predstavlja novi genetski entitet koji pripada ljudskoj vrsti (Brody B., 1978.). Taj argument počiva na ideji „porekla“, zapravo činjenici da je ljudski embrion pripadnik vrste homo sapiensa. Po nekim autorima ovakvo gledište označeno je kao argument „humanosti“, dok nasuprot tome ističe se argument da pripadništvo vrsti ne može biti osnov za priznavanje moralnog statusa embriona, već da to mogu biti samo određene karakteristike koje ga čine vrednim poštovanja i koje mu daju osnov za priznavanje moralnog statusa. Ta druga vrsta argumenata označava se kao argument „humaniteta“.

To znači da postoje dva osnovna gledišta o tome šta čini osnovu moralnog statusa embriona i to su: pripadništvo ljudskoj vrsti (što je određeno momentom začeća) i posedovanje određenih svojstava koja embrion stiče kao pripadnik ljudske vrste (što se događa u određenom stadijumu razvića). Po jednima, to svojstvo je stupanj u razvoju embriona koji ga čini nepromenljivim entitetom, dok je po drugima to određen „mentalni“ kvalitet embriona, koji se manifestuje sposobnošću osećaja bola (Kandić-Popović Z., 1999.).

Istorijski posmatrano, nema podataka koji bi svedočili kada je abortus počeo da se primenjuje. U najstarijim ljudskim zajednicama kontrola rađanja vršena je ili izlaganjem dece nepovoljnim klimatskim uslovima i gladi, ili se javljala u vidu čedomorstva (Rašević M., 2003.). Nasilan prekid trudnoće nastaje verovatno kao rezultat čovekovog traganja za humanijim rešenjem, i prvi pisani dokument o nekom vidu kontrole rađanja pronađen je u starom kineskom medicinskom tekstu koji je pisan tokom vladavine Shen Hunga (2737-2697. g. pre n. e.) (Paunović M., Krivokapić B., Krstić I., 2015.).

Kako je u starom veku vladalo uverenje da život počinje rođenjem, u tom periodu namerni prekid trudnoće nije bio kriminalizovan. Redak izuzetak je upozorenje persijskog Vendidada upućeno trudnim ženama da ne uništavaju plod, jer u slučaju vršenja pobačaja, otac, majka, kao i oni koji su trudnu ženu snabdeli abortivima smatrani su odgovornim za ubistvo (Jovanović S., Simeunović-Patić B., 2007.).

Rimsko pravo je uspostavilo krivičnu odgovornost žene koja je prekinula trudnoću bez saglasnosti muža, što je istovremeno bio razlog za razvod braka. Značajan preokret po pitanju odgovornosti za izvršenje abortusa, predstavlja Justinijanov zakonik iz VI veka koji je prekid trudnoće izjednačio sa ubistvom (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.).

U srednjem veku zbog dominacije religije, vladao je veoma negativan stav prema abortusu, koji je tretiran kao ubistvo. U XIX veku u mnogim državama doneti su zakoni kojima se potpuno zabranjuje abortus, bez obzira na fazu gestacije (Jovanović S., Simeunović-Patić B., 2007.). Velika Britanija je 1803. godine zakonom (Lord Ellenborough s Act) zabranila svaki prekid trudnoće, a težina dela je zavisila od faze razvoja ploda, u zavisnosti od toga da li se abortus obavio pre ili posle pokretanja ploda u uterusu majke. Postepena legalizacija abortusa uz izrazito restriktivne uslove nastaje u prvoj polovini XX veka. U Danskoj je prvo legalizovan abortus 1937. godine, a u Švedskoj 1938. godine.

Danas postoji apsolutna zabrana abortusa samo u Čileu, Nikaragvi, Malti i Salvadoru, dok ostale države proklamuju pravo na abortus uz veća ili manja ograničenja. Američki zakonodavni sistem, razmatra pobačaj iz dva vladina izvora – zakonodavstva pedeset država i Federalnog (Vrhovnog) suda. Pre 1965. godine svih pedeset država smatralo je pobačaj u svim stadijumima trudnoće, kažnjivim delom (Burnside A.S., 1999.). Zapravo, do određenog perioda trudnoće fetus se ne smatra subjektom za koji se vezuje pravo na život, te majka ima punu slobodu da odlučuje o njegovoj sudbini. Tome ide u prilog i odluka Vrhovnog suda SAD iz 1973. godine, kojom je pravo na prekid trudnoće dobilo rang ustavnog prava, jer se pod određenim uslovima ograničavanje prava na abortus proglašava protivustavnim (Ponjavić Z., 1995.). Na osnovu te odluke Vrhovnog suda, pravo na donošenje odluke o vršenju abortusa u prvom tromesečju trudnoće spada u isključivu nadležnost majke, dok se u drugom tromesečju trudnoće prava na abortus ograničavaju isključivo radi zaštite zdravlja majke. Poslednje tromesečje trudnoće je period kada fetus može da ostvari vanmaterični život, te država ima legitiman interes da zabrani abortus, izuzev ako je neophodno radi očuvanja života i zdravlja majke. Za razliku od ovakvog stava Vrhovnog suda SAD, nalazi se odluka Ustavnog suda Nemačke kojom se proglašava neustavnim načelno dopuštanje prava na prekid trudnoće, čime se štiti pravo na život fetusa.

Jedan od prvih predmeta iz 1980. godine, koji se odnosio na abortus, a o kome je odlučivala Komisija za ljudska prava, odbačen je stav koji daje fetusu apsolutno pravo na život, jer se tim pravom ne uzima u obzir rizik po život majke, jer nerođeni život fetusa bi se smatrao životom veće vrednosti od života majke. U okviru iste odluke Komisija za ljudska prava je iznela stav da „uopštena upotreba termina „svaka osoba“ u Evropskoj Konvenciji za Ljudska Prava i kontekst u kome se taj termin koristi u članu 2 pokazuju tendenciju da se podržava stanovište da ovaj član ne obuhvata nerođene“. Značaj ove odluke je u tome što je Evropski sud po prvi put izrazio stav da je „fetus neodvojivi deo trudne žene“ i da je „život fetusa prisno povezan sa životom trudne žene, te da ne može biti razmatran izolovano“ (Petrušić N., 2007.).

Inače najrestriktivnija rešenja u Evropi u pogledu prava na abortus imaju Irska i Poljska. Ustav Irske podrazumeva da „država priznaje pravo nerođenog života, dolično vodeći računa o životu majke i jemčeći da će u svojim zakonima poštovati to pravo i u meri u kojoj je to ostvarivo, braniti ga i štiti“ (član 40, stav 3, tačka 3), što na određen način omogućava zaštitu interesa majke. Evropski sud pravde je u jednom predmetu iz Irske, zauzeo stav da žene imaju pravo da odlaze u druge države radi prekida trudnoće (Colvin C., 1991.). U Poljskoj je Zakonom o planiranju porodice iz 1993. godine, abortus dozvoljen samo ukoliko je fetus ozbiljno oštećen, ili ukoliko su život i zdravlje majke ozbiljno ugroženi, ali samo do momenta u kome fetus postaje sposoban za život izvan uterusa, kao i u slučaju kada je trudnoća posledica krivičnog dela, ali samo do dvanaeste nedelje trudnoće.

Komisija Evropskog suda je u jednom predmetu iz 1992. godine zaključila da u određenim okolnostima fetus može da uživa zaštitu na osnovu prve rečenice člana 2 Evropske Konvencije za ljudska prava, bez obzira na značajne razlike u mišljenjima u državama potpisnicama, o tome da li i u kojoj meri ovaj član štiti nerođeni život.

Takav stav Komisije zasnivao se na dotadašnjoj praksi austrijskog, nemačkog i norveškog prava, da „zakoni o abortusu moraju nužno da se baziraju na kompromisu između poštovanja nerođenog života i drugih suštinskih i vrednosnih pitanja“ (Korff D., 2007.). Evropski sud je ovaj problem detaljno obradio u predmetu Vo protiv Francuske (Plomer A., 2005.). Gospođi Vo je zbog greške lekara bio izvršen terapijski abortus. Kako je Kasacioni sud Francuske bio stava da fetus ne može biti žrtva ubistva iz nehata, izostala je krivična odgovornost

lekara, te je pred Evropskim sudom bio zadatak da odgovori na pitanje da li nepostojanje pravnog leka u okviru krivičnog zakonodavstva Francuske, kojim bi se sankcionisalo uništenje fetusa iz nehata, predstavlja propust da zakonom zaštiti pravo na život garantovano članom 2 Evropske konvencije za ljudska prava.

Evropski sud je na osnovu dotadašnje prakse zaključio da se nerođeno dete ne smatra „osobom“ koja je neposredno zaštićena članom 2 Evropske konvencije za ljudska prava, a da ukoliko nerođeno dete ima pravo na život ono je ograničeno pravima i interesima majke. Evropski sud u odnosu na osnovno pitanje predstavke, koje se odnosilo na nedostatak pravnih lekova u krivičnom pravu koji bi sveobuhvatno štitili pravo na život, nije utvrdio povredu Evropske konvencije o ljudskim pravima od strane Francuske države, već je proklamovao stav da u oblasti nemara u medicini, pravni lekovi i pravna sredstva iz građanskog ili upravnog prava, kao i disciplinske mere mogu biti dovoljni.

Krivični zakoni zemalja iz okruženja, bivših Republika Jugoslavije, na sličan način definišu kaznene mere u slučaju nedozvoljenog prekida trudnoće.

Kazneni zakonik Republike Hrvatske (KZ RH, 2015.) u 115. članu, koji nosi naziv „Protivpravni prekid trudnoće“, jasno definiše kaznene mere:

„(1) Tko protivno propisima o prekidu trudnoće, trudnoj osobi izvrši, potakne je ili joj pomogne izvršiti prekid trudnoće s njezinim pristankom, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Ako je kaznenim djelom iz stavka 1. ovoga članka prouzročena smrt trudne osobe ili joj je zdravlje teško narušeno, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do deset godina.

(3) Tko trudnoj osobi bez njezinog pristanka izvrši prekid trudnoće, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina“.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (KZ FBiH, 2010.) u 171. članu, koji nosi naziv „Protupravni prekid trudnoće“ glasi:

„(1) Ko protivno propisima o prekidu trudnoće trudnoj ženi s njezinim pristankom započne činiti, učini ili joj pomogne učiniti prekid trudnoće, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.

(2) Ko trudnoj ženi bez njezina pristanka započne činiti ili učini prekid trudnoće, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.

(3) Ako je krivičnim djelom iz stava 1. ovog člana trudna žena teško tjelesno ozljeđena, ili joj je zdravlje teško narušeno ili je prouzrokovana smrt trudne žene, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

(4) Ako je krivičnim djelom iz stava 2. ovog člana trudna žena teško tjelesno ozljeđena, ili joj je zdravlje teško narušeno ili je prouzrokovana smrt trudne žene, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora najmanje jednu godinu“.

Krivični zakon Republike Makedonije (KZ RM, 2001.) u 129. članu, koji nosi naziv „Protivpravno prekidanje bremenitosti“ glasi:

„(1) Onaj ko suprotno propisima za prekidanje trudnoće, bremenitoj ženi uz njenu saglasnost izvrši, započne da vrši ili pomogne izvršenje prekida trudnoće, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine,

(2) Onaj ko se bavi vršenjem dela iz stava 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Onaj ko bremenitoj ženi bez njene saglasnosti izvrši ili započne vršenje prekidanja trudnoće, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina.

(4) Ako kao posledica dela iz stavova 1, 2 i 3 nastupi teško narušavanje zdravlja ili smrt trudne žene, izvršioc će se kazniti za delo iz stava 1 zatvorom od šest meseci do pet godina, a za dela iz stava 2 i 3 zatvorom od najmanje jedne godine“.

Kazneni zakon Republike Slovenije (KZ R Sl., 2008.) u petnaestom poglavlju pod nazivom „Dela protiv života i tela“, članom 121 jasno definiše kaznene mere u slučaju prekida trudnoće protivno propisima i to u 7 stavova, uključujući i protivzakonitu trgovinu jajnim ćelijama. Kazne u zavisnosti od težine dela i posledica izvršenog dela su u rasponu od šest meseci do petnaest godina.

Krivični zakon Republike Crne Gore (KZ CG, 2013.) u članu 35, koji se odnosi na Protivpravni prekid trudnoće kaže:

„(1) Ko protivno propisima bremenitoj ženi sa njenim pristankom izvrši, započne da vrši ili joj pomogne da izvrši prekid trudnoće, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(2) Ko bremenitoj ženi, bez njenog pristanka, izvrši ili započne da vrši prekid trudnoće, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

(3) Ako je usljed dela iz st.1 i 2 ovog člana nastupilo teško narušavanje zdravlja bremenite žene, učinilac će se kazniti za djelo iz stava 1 ovog člana zatvorom od šest mjeseci do pet godina, a za djelo iz stava 2 ovog člana, zatvorom od jedne do osam godina.

(4) Ako je usljed dela iz st. 1 i 2 ovog člana nastupila smrt bremenite žene, učinilac će se kazniti za djelo iz stava 1 ovog člana zatvorom od jedne do deset godina, a za djelo iz stava 2 ovog člana, zatvorom od jedne do dvanaest godina.

(5) Ko se neovlašćeno bavi vršenjem prekida trudnoće sa pristankom bremenite žene, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina“.

Krivični zakon Republike Srpske (KZ R Srps., 2003.), članom 154 definiše kaznene mere u slučaju protivpravnog prekida trudnoće i glasi:

„(1) Ko protivno propisima o prekidu trudnoće trudnoj ženi sa njenim pristankom izvrši prekid trudnoće, započne da vrši prekid trudnoće ili joj pomogne da prekine trudnoću, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

(2) Ko trudnoj ženi bez njenog pristanka, a ako je mlađa od šesnaest godina i bez pismene saglasnosti njenog roditelja, usvojioca ili staraoca, izvrši ili započne da vrši prekid trudnoće, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.

(3) Ako je usljed djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt, teška tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ženskog lica nad kojim je vršen prekid trudnoće, učinilac će se kazniti za djelo iz stava 1. ovog člana zatvorom od šest mjeseci do pet godina, a za djelo iz stava 2. ovog člana zatvorom od dvije do dvanaest godina.“

Domaće zakonodavstvo jasno definiše mogućnost prekida trudnoće. Krivičnim zakonikom Republike Srbije (KZ, 2006.) i to u Posebnom delu, u trinaestoj glavi, članom 120 definisane su kaznene mere za nedozvoljeni prekid trudnoće:

„(1) Ko protivno propisima o vršenju prekida trudnoće bremenitoj ženi sa njenim pristankom izvrši pobačaj, započne da vrši pobačaj ili joj pomogne da izvrši pobačaj, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(2) Ko se bavi vršenjem dela iz stava 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Ko bremenitoj ženi bez njenog pristanka, a ako je mlađa od šesnaest godina bez njenog pristanka i bez pisane saglasnosti njenog roditelja, usvojioca ili staraoca, izvrši ili započne da vrši pobačaj, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.

(4) Ako je usled dela iz st.1. do 3. ovog člana nastupila smrt, teško narušavanje zdravlja ili druga teška telesna povreda žene nad kojom je vršen prekid trudnoće, učinilac će se kazniti za delo iz st. 1. i 2. ovog člana zatvorom od jedne do sedam godina, a za delo iz stava 3. ovog člana zatvorom od dve do dvanaest godina“.

U prednacrtu Građanskog zakonika Republike Srbije (2016.) u drugom delu koji se odnosi na posebne odredbe, u glavi I, članu 24. se kaže: “Začeto dete još pre rođenja ima posebnu pravnu sposobnost čija se sadržina i obim utvrđuju posebnim zakonom“. Data alternativa istog člana glasi: „Začeto dete, pod pretpostavkom da će se živo roditi, smatra se kao rođeno, u pogledu prava koja bi imalo, da je rođeno“.

Sa jedne strane Građanskim zakonom se daju prava detetu od začeca, dok sa druge strane, abortus je legitiman i legalan čin do desete nedelje trudnoće, pa čak i kasnije.

Zakonom o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama (16/95 i 101/2005.) regulišu se uslovi i postupak prekida trudnoće. Članom 6. su data vremenska ograničenja izvršenja abortusa i to: “Prekid trudnoće može se izvršiti do navršene desete nedelje trudnoće. Izuzetno, prekid trudnoće može se izvršiti i posle navršene desete nedelje trudnoće: 1) kada se na osnovu medicinskih indikacija utvrdi da se na drugi način ne može spasiti život ili otkloniti teško narušavanje zdravlja žene; 2) kada se na osnovu naučno-medicinskih saznanja može očekivati da će se dete roditi sa teškim telesnim ili duševnim nedostacima; 3) kada je do začeca došlo izvršenjem krivičnog dela (silovanja, obljava nad nemoćnim licem, obljava nad maloletnim licem, obljava zloupotrebom položaja, zavodjenje i rodoskrnavljenje)“.

Na prvi pogled dobra i pravična rešenja data zakonom, bivaju demantovana samim životom. Da su roditelji i lekari znali da majka Nika Vujičića nosi bebu bez razvijenih i gornjih i donjih ekstremiteta, pitanje je da li bi Nik bio rođen?

Međutim, Nik Vujičić je danas motivacioni govornik i upravnik neprofitne organizacije „Život bez udova – Life without limbs“ organizacije za ljude sa

invaliditetom. On je postao velika inspiracija ljudima širom sveta, i redovno se obraća velikom broju ljudi i govori o prevazilaženju prepreka i ostvarivanju snova. Živi u Južnoj Kaliforniji sa suprugom i sinom i u svojoj poslednjoj knjizi za sebe kaže: „Rođen sam bez udova iz još uvek neutvrđenih razloga, ali sam u svakom drugom pogledu blagosloven. Moj najveći blagoslov je porodica puna ljubavi, koja mi je uvek pružala podršku... Uvek se setim svojih roditelja, koji su se spremali za radost rođenja prvog sina, ali ih je dočekao šok kada su saznali da sam na svet došao bez ruku i nogu. Često su mi pričali o tom trenutku spoznaje u porodilištu, i mnogim strahovima i brigama, koje su umesto radosti izazvale zaprepašćenje i žalost, ali dok nisam i sam dobio sina, nisam bio sposoban da u potpunosti shvatim kako su se osećali. Možete li da zamislite koliko sam bio srećan kada je trebalo da im pokažem svog dečaka, i kada sam video radost u njihovim očima? Od tog trenutka sam počeo da razmišljam, a uveren sam da su razmišljali i moji roditelji, o dugačkom putu koji smo zajedno prešli...“(Vujičić N., 2016.).

Slučaj Nika Vujičića, rođenog sa teškim telesnim nedostacima, otvara mnoga moralna, etička i medicinska pitanja kada su u pitanju ne samo abortus, već i eutanazija, jer on potvrđuje da volja za životom i ljubav okoline čine život vredan življenja.

U Srbiji i pored relativno rigoroznih zakonskih mera za izvršenje prekida trudnoće, broj indukovanih abortusa od 1969. do 1985. godine bio je u stalnom porastu, povećavao se od 162.643 u 1969. na 214.806 u 1985. godini. Podaci za 1986., 1987. i 1988. godinu pokazuju postepeno smanjivanje apsolutnog broja abortusa u Srbiji, čiji trend je nastavljen tokom 90-tih godina, kao i nakon 2000. godine. Razlog nerealnih oficijalnih podataka o abortusima je taj što oni u najvećem broju slučajeva ne uključuju namerne prekide trudnoće koji se izvrše u privatnim zdravstvenim ustanovama, iako je zakonska obaveza, najveći broj tih abortusa je neregistrovan (Rašević M., 2008.).

Još je 1964. godine rezultatima ankete Zavoda za zdravstvenu zaštitu pokazano da je preko 95% dozvoljenih abortusa vršeno na osnovu socijalnih, a samo 5% na osnovu medicinskih i pravno-etičkih indikacija (Mojić A., 1967.). i na osnovu svega toga ne čude podaci izneti u medijima od strane ginekologa, koji pokazuju da je u Republici Srbiji 15% žena imalo pobačaj, a od toga procenta 30% više ne može prirodnim putem da zatrudni, te se svaki sedmi, a u nekim sredinama svaki

peti par leći od steriliteta. Na jednu rođenu bebu izvrši se tri abortusa, što su svakako poražavajući podaci kada je u pitanju zemlja koja želi da popravi natalitet.

Ponovo se dolazi do činjeničnog stanja, koje pokazuje da zakoni postoje i pokušavaju da regulišu određeni problem i pojavu, ali njihovo sprovođenje i kontrola su neodgovarajući.

IV 2. Kloniranje – kvalifikacija u međunarodnim aktima, u našim zakonima i zakonima zemalja iz okruženja

Pod pojmom “klon” (od grčke reči klon, što znači mladica) podrazumeva se svaki organizam nastao putem aseksualne reprodukcije. To je organizam koji ima identičan genetski materijal sa entitetom čija je kopija. Svako aseksualno razmnožavanje je kloniranje, koje predstavlja najjednostavniji oblik razmnožavanja, odnosno duplikacije genetičkog materijala. Jedini je oblik razmnožavanja jednoćelijskih organizama, dok je kod svih živih organizama prisutno na ćelijskom nivou, na taj način se multipliciraju sve pojedinačne ćelije živog organizma (Antonić S., 2009.).

Definiciju pojma i procesa kloniranja u *in vitro* uslovima utvrdio je Inter Academy Panel, i ona glasi: “Kloniranje organizma uglavnom podrazumeva tehniku pod imenom transfer jedra telesne ćelije, gde je jedro jajne ćelije (sa genetskim materijalom) uklonjeno i zamenjeno jedrom telesne ćelije uzete iz odrasle jedinke. Ukoliko je modifikovana ćelija uspešno pobuđena na deljenje, ona se može razviti do predimplantivne blastocistne faze. Kod reproduktivnog kloniranja, klonirana blastocista se implantira u matericu jedinke ženskog pola i nastavlja da se razvija do rođenja. Ukoliko je reč o kloniranju u istraživačke ili terapijske svrhe, umesto implantacije u matericu, klonirana blastocista se preinačuje u kulturu tkiva, da bi se proizvela linija matičnih ćelija za istraživanje i kliničku primenu” (Antonić S., Arsanjani M.H., 2006.).

Kloniranje ljudi u zavisnosti od primene kloniranja, može biti u terapijske svrhe i reproduktivne svrhe. Kod kloniranja u terapijske svrhe uglavnom se primenjuje metoda cepanja embriona, dok se u reproduktivne svrhe uglavnom primenjuje metoda transplantacije jedra. Matične ćelije imaju ključnu ulogu kod kloniranja u terapijske svrhe i predstavljaju mogućnost za lečenje mnogih bolesti. One su još nediferentovane ćelije, iz kojih uz pomoć savremene tehnologije, mogu postati bilo koja ćelija organizma. Odgovarajućom manipulacijom RNK utiče se na

sintezu proteina i određuje funkcija ćelije, što omogućava uzgajanje različitih tkiva i čitavih organa.

Zahvaljujući otkriću osobenosti strukture DNK od strane Džejmsa Votsona i Frensisa Krika, još 1953. godine, u Sjedinjenim Američkim Državama je 1985. godine započet projekat mapiranja humanog genoma, zapravo ukupne genetske šifre pojedinačnog organizma (Đelić N., Stanimirović Z., 2004.). Ta fizička mapa humanog genoma završena je 2000. godine, a predstavlja samo stanje genetičkog materijala u tom datom trenutku. Kako je genetski materijal podložan promenama izazvanim različitim faktorima sredine (jonizujuće zračenje, nejonizujuće zračenje, hemijske materije i td.) mapa organizma obolelog čoveka bi odstupala od „normalne mape“, te naučnici sada rade na izradi „morbidne mape“, koja bi trebalo da utvrdi sve moguće genske anomalije i malformacije različitih DNK-a sekvenci i čitavih hromozoma. Za sada je utvrđeno da izvesne bolesti, njih oko 7000, kao što su Daunov sindrom, neke vrste kancera, leukemija, sistemske bolesti imunog sistema, cistična fibroza i dr., uzrok imaju baš na nivou genskih oštećenja (Zergolern-Čupak Lj., 2006.). Lečenje ovih bolesti moguće je kloniranjem DNK sekvenci, čitavih lanaca DNK, gena, hromozoma, kao i stvaranjem matičnih ćelija procesom kloniranja.

Samo nekoliko godina po odpočinjanju projekta izrade mape humanog genoma, osnovano je posebno telo – ELSI (Ethical, Legal, Social Implications – Etičke, pravne i društvene implikacije) koje se bavilo etičkim, pravnim i društvenim implikacijama humanog genetskog koda i manipulacije istim (Greely H.T., 1998).

UNESCO je 1997. godine doneo Univerzalnu deklaraciju o humanom genomu i ljudskim pravima (Unesco i bioetika, 2008.) u čijoj preambuli se kaže: „Polazeći od demokratskih načela dostojanstva i jednakosti ljudskih bića... ljudski genom je zajedničko nasleđe čovečanstva, on naglašava temeljno zajedništvo svih članova ljudske familije kao i uvažavanje nasleđenog dostojanstva svakog člana. U simboličnom smislu on je nasleđe čovečanstva“. U deklaraciji se navodi, da postupci koji su u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom, kao što je reproduktivno kloniranje ljudskih bića, nisu dopušteni. Savet Evrope je u narednoj deceniji nastavio da donosi Preporuke o genetskim manipulacijama – prvi dodatni Protokol iz 1998. godine, o zabrani ljudskog kloniranja i Protokol iz 2002. godine o transplantaciji organa i tkiva ljudskog porekla, kao i Dodatni protokol o biomedicinskim istraživanjima donet u Strazburu 2005. godine, ali ključni

dokument je Konvencija o zaštiti prava i dostojanstva ljudskih bića s posebnim naglaskom na primenu u biologiji i medicini (Rinčić L.I., 2007.). Generalna Skupština UN-a donela je 2005. godine Deklaraciju Ujedinjenih Nacija o kloniranju ljudi, koja nažalost, nije donela nikakav konkretan zaključak po pitanju kloniranja, jer konsenzus među zemljama nije postignut, mada je Deklaraciju podržalo 84 zemlje.

Postoje određeni problemi medicinske, moralne i pravne prirode vezani za član 6 Pakta. Naime, sa napretkom tehnologije i nauke, teško je napraviti razliku koliko se daleko proteže odgovornost države da štiti pravo na život. Genetski inženjering i kloniranje direktno se tiču pitanja života i dostojanstva ljudskih bića. Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini Saveta Evrope iz 1997. godine, članom 13, propisuje da intervencija na ljudskom genomu mora biti ograničena na preventivne, dijagnostičke ili terapijske svrhe bez menjanja ili uticaja na genom potomstva; dok članom 21 propisuje da se nikakav profit ne sme sticati od upotrebe ljudskog tela ili njegovih delova. Prvi Dodatni protokol uz ovu Konvenciju iz 1998. godine traži zabranu kloniranja ljudi. sa ciljem sprečavanja etičkih i moralnih problema koji bi neizbežno nastali kloniranjem ljudi, savet Evrope je pozvao Sjedinjene Američke Države i ostale narode da se pridruže evropskim naporima protiv kloniranja ljudskih bića.

U današnje vreme, nema zemlje koja zakonom ili protokolima dozvoljava reproduktivno kloniranje ljudskih bića. S obzirom na zabranu tih metoda, tri pristupa su se ustalila u nacionalnim zakonima:

1. Zabrana stvaranja klona embriona, putem deljenja embriona ili transfera jedra somatskih ćelija;
2. Zabrana implantacije klona embriona u uterus;
3. Bez karakterizacije metode, zabranjen je bilo koji način arteficialnog kreiranja ljudskog bića genetski identičnog drugom ljudskom biću (embrion ili fetus), živom ili mrtvom.

S druge strane, uzimajući u obzir terapijsko kloniranje, različite zakonske regulative konstatovane su u različitim nacionalnim zakonima. Regulacija transfera jedra somatskih ćelija za stvaranje embriona su ređe pominjani u zakonskim tekstovima, ali kreiranje takvog embriona je uglavnom regulisano

istraživanjem embriona. Trenutno, postoje tri različita gledišta vezana za istraživanje embriona:

1. Uglavnom postoji zabrana istraživanja na embrionima (sa nekim specifičnim izuzecima) i /ili stvaranje embriona u istraživačke svrhe;
2. Dozvola istraživanja na prekobrojnim embrionima stvorenih tretmanom fertiliteta, ali zabranjuje stvaranje embriona u istraživačke svrhe;
3. Dozvola stvaranja embriona u istraživačke svrhe pod striktno definisanim uslovima.

Gledišta pod 1 i 2 se interpretiraju kao zabrana terapijskog kloniranja, dok se gledište pod 3 tumači kao moguća dozvola terapijskog kloniranja u zavisnosti od uslova istraživanja embriona.

Ipak neke dvosmislenosti postoje u gledištu pod 1, kada izuzetak od zabrane istraživanja na embrionu postoji sa ciljem “istraživanja za prevenciju ili tretman bolesti” ili “istraživanje u terapijske svrhe”. Neke zemlje su tumačile taj izuzetak kao dozvolu terapijskog kloniranja. Pojedine zemlje su unele izmene i dopune tog teksta u postojeće zakone tumačeći poziciju terapijskog kloniranja.

Na osnovu podataka iznetih od strane UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)(Division of the Ethics of Science and Technology, 2004.), pregled nacionalnih zakona zemalja Evrope i Sveta vezanih za reproduktivno i terapijsko kloniranje pokazuje da je u:

- Argentini zabranjeno reproduktivno kloniranje dekretom Predsednika države još 1997. godine, uz zaduženje Ministarstva zdravlja da pripreme nacrt zakona, koji su usvojeni 2000., 2001. i 2003. godine;
- Australiji je 2000. godine donet akt o genskim tehnologijama, a 2002. godine i akt kojim se zabranjuje kloniranje ljudi;
- Austriji je 1992. godine donet zakon o medicinskoj humanoj reprodukciji, koji zabranjuje kloniranje ljudi, iste godine je donet i zakon o zabrani terapijskog kloniranja;
- Belgiji je 2003. godine donet zakon o zabrani kloniranja ljudi u reproduktivne svrhe, dok isti zakon daje mogućnost stvaranja embriona u istraživačke svrhe;

- Brazilu je 1995. godine donet zakon kojim se zabranjuje genetski inženjering i sve tehnike koje mogu da stvore genetski modifikovan ljudski organizam;
- Čileu je 1993. godine donet zakon kojim se zabranjuje i reproduktivno i terapeutsko kloniranje;
- Danskoj je aktom etičkog naučnog komiteta i istraživačkim biomedicinskim projektom iz 1992. godine zabranjeno stvaranje genetski identičnih osoba. Te zabrane su potvrđene aktom iz 1997. godine, ali aktom iz 2003. godine dozvoljena su istraživanja na prekobrojnim embrionima i dobijenim matičnim ćelijama u terapeutske svrhe. Sva ta istraživanja zahtevaju predhodnu proveru od strane uspostavljenog odbora;
- Egiptu je na osnovu mišljenja Islamske Istraživačke Akademije striktno zabranjeno istraživanje sa ciljem reproduktivnog kloniranja ljudi, a dozvoljava se kloniranje humanih tkiva i ćelija u terapeutske svrhe, sve do onog trenutka do god su ljudka prava i dostojanstvo poštovani;
- Finskoj je aktom o medicinskim istraživanjima iz 1999. godine zabranjeno reproduktivno kloniranje ljudi, kao i stvaranje embriona isključivo za istraživačke svrhe. Istraživanja na embrionima i gametima sa ciljem modifikacije urođenih karakteristika je takođe zabranjeno, osim u slučaju lečenja ili prevencije teških urođenih bolesti. Ovaj Akt je interpretiran kao odobravanje terapeutskog kloniranja;
- Francuskoj je, na zahtev Predsednika Širaka, Nacionalni Etički Komitet Zdravlja izneo mišljenje 1997. godine, koje poziva na globalnu saradnju protiv reproduktivnog kloniranja. 2004. godine je donet Bioetički zakon kojim se zabranjuju i reproduktivno i terapeutsko kloniranje;
- Grčkoj je 1988. godine Generalni Savet Zdravstvenog Sistema eksplicitno zabranio reproduktivno kloniranje, a 2002. godine je donet zakon kojim se zabranjuje reproduktivno kloniranje, dok je istraživanje na prekobrojnim embrionima u terapeutske svrhe dozvoljeno;
- Holandiji je 2002. godine Aktom o embrionu zabranjeno reproduktivno kloniranje ljudi i precizno su regulisani uslovi za istraživanja na embrionu;
- Islandu je 1996. godine donet Akt o arteficialnoj fertilizaciji, kojim se zabranjuju reproduktivno i terapeutsko kloniranje;

- Indiji je 2000. godine donet dokument o etičkim principima biomedicinskih istraživanja na humanim subjektima, kojim se zabranjuje reproduktivno kloniranje, ali ostavljaju otvorena vrata za terapijsko kloniranje u zavisnosti od slučaja do slučaja na osnovu izveštaja Nacionalnog bioetičkog komiteta;
- Izraelu je 1999. godine donet zakon koji zabranjuje genetske intervencije, sa postojanjem posebnih izuzetaka od opšte zabrane ukoliko Ministar zdravlja dozvoli stvaranje ljudskog bića primenom genetski modifikovane reproduktivne ćelije, s tim da to ne povredi ni na koji način ljudsko dostojanstvo;
- Italiji je 1997. godine donet propis kojim se zabranjuje i reproduktivno i terapijsko kloniranje ljudskih bića, a kasnije i istovetni zakon;
- Japanu je 2001. godine stupio na snagu zakon, koji reguliše primenu tehnika humanog kloniranja i drugih sličnih tehnika, dok su iste godine izdate smernice, kojima se istraživanja na embrionima dozvoljavaju jedino u slučaju prekobrojnih embriona u prvih 14 dana razvoja. 2004. godine Bioetički Komitet je izdao saopštenje u kome se zaključuje da stvaranje embriona u istraživačke svrhe uključujući klon embriona može biti dozvoljeno uz poštovanje striktnih uslova;
- Jermeniji je 1997. godine donet zakon kojim se u vezi kloniranja kaže: „Humano kloniranje primenom metoda genetskog inženjeringa se zabranjuje. Država će kontrolisati istraživanja na polju genetskog inženjeringa u skladu sa zakonom;
- Južnoj Africi je Zakonom o humanom tkivu iz 1983. godine implicitno zabranjeno kloniranje ljudskih ćelija, što obuhvata zabranu kako reproduktivnog, tako i terapijskog kloniranja;
- Kanadi je 2004. godine donet zakon o podpomognutoj humanoj reprodukciji, kojim se zabranjuje i reproduktivno kloniranje i terapijsko kloniranje;
- Kini je Ministarstvo zdravlja 2003. godine izdalo „Pravila o reproduktivnim tehnologijama“, kojima se zabranjuje kloniranje ljudi u reproduktivne svrhe, kao i „Etičke principe o primeni reproduktivnih tehnologija i upotrebi banke humane sperme“ kojima se dozvoljava kloniranje u terapijske svrhe uz poštovanje svih proklamovanih etičkih principa;

- Kolumbiji je 2000. godine donet zakon koji zabranjuje i reproduktivno i terapeutsko kloniranje;
- Koreji je Bioetičkim zakonom iz 2003. godine zabranjeno stvaranje embriona u reproduktivne svrhe, dok prekobrojni embrioni nastali veštačkim oplodjenjem mogu biti korišćeni u istraživačke svrhe;
- Kosta Riki su dekretom iz 1995. godine zabranjeni svi oblici manipulacije genetskim kodom embriona, kao i eksperimenti na embrionu, uz implicitnu zabranu terapeutskog i reproduktivnog kloniranja;
- Letoniji je 2002. godine Parlament usvojio zakon o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, čijim se članom 16 zabranjuje humano kloniranje, kao i primena medicinskih tehnika sa ciljem stvaranja ljudskog bića genetski identičnog sa drugim živim ili mrtvim ljudskim bićem;
- Meksiku je Opštim zakonom o zdravlju iz 1997. godine zabranjeno reproduktivno kloniranje, kao i upotreba embrionalnog ili fetalnog tkiva u bilo koje svrhe;
- Nemačkoj je Aktom o zaštiti embriona iz 1990. godine eksplicitno zabranjeno kloniranje ljudi u bilo koje svrhe. Ali je 2002. godine Aktom o matičnim ćelijama, dozvoljeno uzimanje matičnih ćelija prekobrojnih embriona;
- Norveškoj su zakonom o medicinskoj primeni biotehnologija iz 1994. godine zabranjena istraživanja na embrionima, kao i primene tehnika koje imaju za cilj stvaranje genetski identičnih osoba. A 2002. godine vlada je podnela Parlamentu predlog zakona kojim se eksplicitno zabranjuje terapeutsko kloniranje, kao metod stvaranja matičnih ćelija embriona za medicinska istraživanja;
- Novom Zelandu je zakonom iz 2002. godine zabranjeno reproduktivno i terapeutsko kloniranje ljudi, ali zbog brzog napredka naučnih znanja iz oblasti podpomognute humane reprodukcije, 2003. godine unete su izmene u postojeći zakon, kojima se i dalje zabranjuje reproduktivno kloniranje, ali dozvoljava terapeutsko kloniranje uz poštovanje definisanih uslova;
- Peruu je 1997. godine donet Opšti zakon o zdravlju, kojim se zabranjuje kako reproduktivno, tako i terapeutsko kloniranje ljudskih bića;
- Portugaliji je još 1997. godine Nacionalni Etički Savet izneo mišljenje koje glasi: „Kloniranje ljudskih bića, zbog problema koji mogu da nastanu

vezano za dostojanstvo čoveka; usaglašenost vrsta i života u društvu, etički je neprihvatljivo i mora biti zabranjeno“;

- Ruskoj Federaciji je 2002. godine usvojen zakon o trajnoj zabrani kloniranja ljudi, kojim su predviđene i kazne u slučaju kršenja date zabrane;
- Singapuru je 2002. godine Savetodavni Bioetički Komitet, predložio zabranu reproduktivnog kloniranja, i takođe zaključio da stvaranje humanog embriona, bilo in vitro fertilizacijom ili transferom jedra somatske ćelije, u istraživačke svrhe može biti dozvoljeno uz striktno regulisane uslove. Dati predlog je iste godine i usvojen od strane Vlade;
- Sjedinjenim Američkim Državama je 2003. godine podnet zakon na usvajanje, kojim se zabranjuje i reproduktivno i terapeutsko kloniranje ljudskih bića, ali diskusije još traju naročito oko dela koji se odnosi na terapeutsko kloniranje. U osam država je prošao zakon o zabrani humanog kloniranja, dok je u pet od tih osam zabranjeno kloniranje iz bilo kog razloga. U najmanje 22 države primenjuje se zabrana reproduktivnog kloniranja ljudskih bića;
- Slovačkoj je Aktom o Zdravstvenoj Zaštiti iz 1994. godine zabranjeno i reproduktivno i terapeutsko kloniranje ljudskih bića;
- Španiji je zakonom iz 1988. godine zabranjeno reproduktivno kloniranje ljudi, kao i primena drugih tehnologija za stvaranje embriona;
- Švajcarskoj je Federalnim zakonom, koji je stupio na snagu 2001. godine zabranjeno embrionalno i oocitno kloniranje sa predviđenim krivičnim sankcijama u slučaju kršenja te zabrane. Godinu dana kasnije Federalni Savet je dao objašnjenje, da se postojećim zakonom takođe zabranjuje terapeutsko kloniranje ljudi;
- Švedskoj je zakonom iz 1991. godine zabranjeno kako reproduktivno, tako i terapeutsko kloniranje ljudskih bića, dok je 2001. godine Istraživački Savet izneo stav da bi stvaranje embriona putem transfera jedra somatskih ćelija u terapeutske svrhe „mogao biti etički branljiv“, ali zahteva legalnu formulaciju od strane Švedske vlade;
- Tajlandu je na predlog Ministarstva Zdravlja 2002. godine usvojen zakon kojim se zabranjuje reproduktivno kloniranje;
- Trinidadu i Tobagu je Senat 1999. godine usvojio zakon kojim se eksplicitno zabranjuje reproduktivno kloniranje ljudi;

- Tunisu je na zahtev Ministarstva Zdravlja, Nacionalni Medicinski Etički Komitet ispitao problem i zaključio da bilo koja tehnologija humanog kloniranja treba biti zabranjena, jer podriva humanu reprodukciju i dostojanstvo ljudske vrste, a otvara vrata raznim vidovima zloupotrebe;
- Urugvaju je zakonom iz 2003. godine zabranjeno reproduktivno kloniranje ljudskih bića, uz krivične kazne zatvorom za prekršioce zakona u trajanju od dve do devet godina;
- Velikoj Britaniji je Aktom o humanoj fertilizaciji i embriologiji iz 1990. godine, kao i Aktom o reproduktivnom kloniranju iz 2001. godine, zabranjeno reproduktivno kloniranje. Istim aktima je dozvoljeno istraživanje na embrionima u sledeće svrhe:
  1. Omogućavanja napretka u tretmanu neplodnosti,
  2. Povećanja nivoa znanja o uzrocima kongenitalnih bolesti,
  3. Povećanja nivoa znanja o uzrocima nastanka spontanih pobačaja,
  4. Razvoja efektivnijih tehnika kontracepcije,
  5. Razvoja metoda za otkrivanje prisustva genskih i hromozomskih abnormalnosti,
  6. Povećanja nivoa znanja o embrionalnom razvoju,
  7. Povećanja nivoa znanja o ozbiljnim i teškim bolestima,
  8. Unapređenja znanja primenljivih u razvoju terapije ozbiljnih i teških bolesti.
- Vijetnamu je dekretom 2003. godine zabranjeno i reproduktivno i terapeutsko kloniranje ljudi.

Ustavom Republike Srbije, članom 24, zabranjeno je kloniranje ljudskih bića, tako da se Krivičnim zakonom (KZ R Srbije, 2008.) i ne predviđaju kaznene mere za takvo delo. Prednacrtom Građanskog zakona Republike Srbije (2016.) u članu 27 pod nazivom Kloniranje i izbor pola, kaže se: „Zabranjeno je reprodukciono kloniranje ljudskih bića i primena biomedicinskih tehnika radi izbora pola deteta“. Dok član 28, pod nazivom Intervencija na ljudskom genomu, glasi: „Intervencija u pokušaju modifikovanja ljudskog genoma može se preduzeti isključivo u preventivne, dijagnostičke ili terapeutske svrhe i samo ako nema za cilj bilo kakve promene u genomu nekog potomka“. Kodeks Profesionalne Etike Lekarske Komore Srbije (2007.) sa dva člana reguliše kloniranje u reproduktivne svrhe i istraživanja, odnosno zdravstvene svrhe. Član 26 glasi: “deontološki nije

dozvoljeno veštačko održavanje embriona ili fetusa u životu sa namerom da se obavi istraživanje ili uzimanje tkiva u zdravstvene svrhe...Upotreba ili uzimanje tkiva iz embriona ili fetusa dozvoljeno je samo u terapijske, dijagnostičke ili naučnoistraživačke svrhe pod posebnim uslovima“. Član 37 glasi: „Stvaranje genski identičnih lica suprotno je etici i poštovanju ljudskog dostojanstva. Zabranjeni su eksperimenti usmereni na stvaranje istovetnog ljudskog bića, odnosno sa istim genetskim sistemom koji ima i drugo ljudsko biće – živo ili umrlo“.

Od država nastalih raspadom Jugoslavije jedino u Ustavu Republike Crne Gore (2007.) i Kaznenim zakonima Republike Hrvatske i Republike Slovenije (članicama Evropske unije) proklamuje se zabrana kloniranja i definišu se kaznene odredbe vezane za kloniranje. I to Ustavom Republike Crne Gore (2007.) članom 27, pod nazivom Biomedicina, propisano je: „Jamči se pravo čovjeka i dostojanstvo ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine.

Zabranjena je svaka intervencija usmjerena na stvaranje ljudskog bića koje je genetski identično sa drugim ljudskim bićem, živim ili mrtvim.

Zabranjeno je na ljudskom biću, bez njegove dozvole, vršiti medicinske i druge ogleda“.

Kaznenim zakonom Republike Hrvatske (2015.) članom 108, koji nosi naziv Kloniranje i promjena ljudskog genoma, a propisano je:

„(1) Tko postupa s ciljem stvaranja ljudskog bića koje s drugim živim ili mrtvim ljudskim bićem dijeli isti set gena stanične jezgre, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

(2) Tko poduzme zahvat usmjeren na promjenu ljudskoga genoma koji nije za preventivne, dijagnostičke ili terapijske svrhe, ili koji je za preventivne, dijagnostičke ili terapijske svrhe, ali je cilj promjene uvođenje preinaka u genomu potomka pacijenta, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina“.

Dok član 109, pod nazivom Zabrana miješanja ljudskih spolnih stanica sa životinjskim, glasi: „Tko oplodi žensku jajnu stanicu sa sjemenom stanicom bilo koje druge vrste osim sjemene stanice čovjeka ili životinjsku jajnu stanicu sa sjemenom stanicom čovjeka, izmijeni ljudski zametak presađivanjem životinjskih zametaka ili ljudske spolne stanice ili ljudski zametak unese u životinju ili

životinjske spolne stanice ili životinjski zametak unese u ženu, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina“.

Krivičnim zakonom Republike Slovenije (2008.) i to članom 114, pod nazivom Zabranjena tvorba živih bića, definišu se kaznene mere, koje se kreću u rasponu od tri do petnaest godina u zavisnosti od težine povrede zabrane, a po odredbama međunarodnog prava.

Kešina Ivan, sa Katoličkog bogoslovskeg fakulteta, Sveučilišta u Splitu (Kešina I., 2005.), smatra da je moralno nedopustivo služiti se živim ljudskim embrionima za dobijanje embrionalnih matičnih ćelija, jer je svaki ljudski embrion od trenutka spajanja ljudskih polnih gameta, ljudski subjekt. Kao ljudski individuum, on ima pravo na vlastiti život. I zato je vađenje unutarćelijske mase blastocite, koja teško oštećuje ljudski embrion, time što prekida njegov razvoj, teško nemoralan i potpuno nedopušten čin. Iz toga proizilazi da svaka vrsta terapijskog kloniranja koja uključuje proizvodnju ljudskih embriona kao i njihovo uništenje kako bi se dobile embrionalne matične ćelije, etički nije dopuštena. To znači da nijedna svrha, ma koliko dobronamerna bila, ne može opravdati zahvat kao što je upotreba embrionalnih matičnih ćelija u terapijske svrhe.

Na sreću današnjeg čovečanstva, ni u jednoj zemlji Sveta nije dozvoljeno reproduktivno kloniranje ljudskih bića, tako da je za nadanje da ni u narednim vekovima planetom zemljom neće koračati ljudi – klonovi klonova svojih bogatih ili narcisoidnih predaka. Zastrašujuća je i pomisao da se u dolazećim godinama bilo u kojoj zemlji dozvoli kloniranje ljudi, ali isto uznemiravajuća je i mogućnost da neki bolesni um mimo zakona i zabrane otpočne kloniranje ljudi. To bi na određeni način bio kraj ljudske civilizacije u kojoj sada živimo i čiju istoriju poznajemo i prihvatamo kao svoju. I zato, bez obzira, koliko terapijsko kloniranje ima svoje dobre i korisne učinke, ono sobom nosi nebrojano rizika i opasnosti, uz ogromnu mogućnost zloupotrebe. Iz tog razloga, neophodno je uspostaviti vrlo rigorozne kriterijume za mogućnost izvođenja tih istraživanja, kao i permanentnu kontrolu rada tih istraživačkih centara, samo sa ciljem da se preduprede slučajne greške i propusti, kao i namerne zloupotrebe.

IV 3. Smrtna kazna – kvalifikacija u međunarodnim aktima, u našim zakonima i u zakonima zemalja iz okruženja

Pravo na život kao osnovno ljudsko pravo, nažalost, nije apsolutnog karaktera zbog činjenice da može biti ograničeno postojanjem smrtne kazne. O smrtnoj kazni, kao najtežem obliku krivičnog sankcionisanja, u teoriji su vođene veoma zanimljive rasprave o opravdanosti i legitimitetu postojanja smrtne kazne.

Po O'Byrne-u (O'Byrne J., 2003.), „Smrtna kazna je najsračunatije od svih ubistava sa predumišljajem sa kojim se ni jedno krivično delo, koliko god bilo sračunato, ne može uporediti. Kad bi to i bilo moguće, na smrtnu kaznu bi trebalo osuditi kriminalca koji je žrtvu unapred obavestio o danu i času kada će je na jeziv način ubiti, a potom je mesecima držao u zatočeništvu. U običnom životu takvih monstruma nema“.

Najčešći argumenti pristalica smrtne kazne, u prilog odstupanja od apsolutne prirode prava na život su: (1) ubica je samim činom ubistva izgubio pravo da traži zaštitu svog života i dostojanstva; (2) država ima pravo da se pozove na nužnu odbranu, odnosno da oduzme život zločinca kako bi ga sprečila da ponovi delo i ujedno obezbedila zastrašujući efekat na potencijalne ubice, čime se ostvaruje zaštita društvenih interesa; (3) ukidanjem smrtne kazne građani bi pribegavali samopomoći – uzimali zakon u svoje ruke, usled nezadovoljstva postupanjem države (Panović-Đurić S., 1996.). Slične argumente sa početka XX veka imao je i docent Pravnog fakulteta u Beogradu, Dragoljub Arandžević, koji svoj stav prema smrtnoj kazni zasniva na retributivnoj teoriji i poziva se na moralni nagon za osvetu – to osećanje postoji u narodu i o njemu zakonodavac mora voditi računa (Arandžević D., 1906.).

Argumenti zbog kojih se smrtna kazna određuje kao čin okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg karaktera su: (1) nejednakost primenjivanja smrtne kazne je ta koja je čini okrutnom, i usled koje smrtna kazna predstavlja odricanje od koncepta humanosti; (2) smrtna kazna je okrutna, jer je konačna i neopoziva, a ni danas opasnost od sudske zablude nije isključena; (3) dehumanizujući efekat dugotrajnog čekanja u neizvesnosti da li će smrtna kazna biti potvrđena ili ukinuta; (4) okrutnost koja prati sam način izvršenja smrtne kazne; (5) smrtna kazna je okrutna na osnovu same činjenice da njena primena nije neophodna (Panović-Đurić S., 1996.).

Jedan od glavnih argumenata zagovornika postojanja smrtne kazne, da je njeno postojanje delotvorno na planu prevencije, nije dobio naučnu verifikaciju. Jer, istraživanja su pokazala da tri četvrtine svih studija koje su se bavile generalno preventivnim dejstvom smrtne kazne u odnosu na krivično delo ubistva sadrže zaključak da „ne postoji značajna relacija između smrtne kazne i stope ubistva“ (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.).

Istorijski gledano, smrtna kazna je nastala iz „krvne osvete“, koja je bila nepisano pravilo, u plemenima i društvenim zajednicama koje su živele pre više hiljada godina, a nažalost u nekim krajevima Sveta se održala i do danas. Krvna osveta je omogućavala i dopuštala rodbini ubijene žrtve da se osvete počinitelju, njegovoj porodici i čitavom plemenu, što je dovodilo do beskonačnih svađa, pa čak i istrebljenja čitavih plemenskih zajednica. U najstarijim pravnim izvorima, kao što je Kodeks Ur-Nammuiz oko 2100. godine pre nove ere, predviđena je smrtna kazna za ubistvo i neverstvo. U Hamurabijevom Zakoniku spominje se Talionsko načelo, koje označava zadovoljenje pravde na principu „oko za oko“, „zub za zub“. To načelo je ograničavalo osvetu samo na onoga ko je počinio delo. U Tori ovo načelo je još više ograničeno, jer navodi da naknada štete treba biti srazmerna počinjenoj šteti. Što znači da ona zahteva naknadu štete od počinitelja, a ne osvetu od strane porodice žrtve. Osim toga, u Tori se navodi niz verskih, društvenih i seksualnih prekršaja, koji su smatrani za pretnju egzistenciji čitavog naroda, a za koje se određuje smrtna kazna. U te prekršaje su spadali: fizičko zlostavljanje roditelja, vraćanje, poštovanje i pridavanje žrtve drugim bogovima, preljuba, homoseksualnost, incest ... i dr. Tora pravi razliku između ubistva s namerom i ubistva u odbrani, a za valjanu smrtnu presudu zahtevalo se postojanje najmanje dva nepristrasna svedoka i temeljno proveravanje njihovih iskaza od strane sudije, kako bi se izbegle netačne i nepravedne presude. U mnogim carstvima starog veka pored smrtne kazne, primenjivale su se novčane kazne i ropstvo, a bila su popularna javna izvršenja smrtnih kazni, i to sa jedne strane da se zabavi narod, a sa druge strane da se taj isti narod istovremeno i zaplaši.

U Rimskom carstvu, tokom tristotine godina, hrišćani, koji su odbijali bilo kakav oblik nasilja čiji je ishod usmrćivanje, bili su surovo proganjani. Međutim, nakon što je Konstantin I 313. godine službeno dozvolio ispovedanje hrišćanstva i ono 380. godine postalo državna religija, izvođenje smrtne kazne od strane carstva nije opalo, već je naprotiv raslo, a crkva je u tome aktivno učestvovala. Istočno Rimsko

carstvo od osmog veka postupno je smanjivalo izvršenje smrtnih kazni i zamenjivalo ih kaznama, kao što su, odsecanje noseva i ušiju, da bi na taj način izvršili pedagoški uticaj na narod. U istoriji ima veoma malo podataka o mišljenju i ulozi crkve vezano za smrtnu kaznu. Tek u srednjem veku (1208. godine) jedan tekst pape Nikole L., kao i jedan govor pape Pija XII. Prema Piju XII, „nije država ta koja ima pravo raspolaganja životom pojedinca, već je sam kriminalac taj koji je svojim zločinom sam sebe lišio prava na život, a državna vlast je samo izvršitelj kazne“ (Tomašević L., 2002.). U kasnijem periodu srednjeg veka, ugrožavanjem moći, položaja i monopola pape, careva i plemstva dolazi do povećanja broja izvršenja smrtnih kazni, kao i njihove okrutnosti, u čemu je prednjačila inkvizicija lovom na veštice. Tek u 18. veku razvija se opozicija smrtnoj kazni, a Francuska revolucija je u mnogome doprinela razvoju ljudskih prava i sloboda, a time i borbi za ukidanje smrtne kazne. Do kasnog srednjeg veka izvršenja smrtnih kazni su bila pojedinačna pogubljenja: razapinjanja, nabijanja na kolac, spaljivanja na lomači, giljotiranja, sve dok se u poslednjih trisetnaest godina nije pribeglo masovnim pogubljenjima čitavih naroda, poznatim pod nazivom – genocid.

Tokom duge istorije smrtne kazne javljali su se i mnogi različiti oblici egzekucije. U Starom Rimu korišćena je izrazito okrutna metoda razapinjanja na krst. Tokom srednjeg veka u Evropi, pod uticajem katoličanstva nije zadržana metoda razapinjanja na krst, ali su zato osmišljene mnoge metode egzekucije, kao što su vešanje i spaljivanje na lomači, dok je odrubljivanje glave mačem bila povlastica privilegovanih pojedinaca i plemstva. 1792. godine uvedena je giljotina u Francuskoj, odakle se proširila u ostale delove Evrope. Smrtnu kaznu je obično izvodila jedna osoba, samo za taj posao određena – dželat, koja je preko lica nosila masku i njihov pravi identitet bio je poznat samo malom broju ljudi.

Za svaki deo Sveta postojao je karakterističan oblik egzekucije. U Saudijskoj Arabiji i Iraku najčešće je primenjivano odrubljivanje glave, u Egiptu, Iranu, Japanu, Pakistanu i Singapuru vešanje, u Belorusiji, Kini, Somaliji, Tajvanu, Uzbekistanu i Vijetnamu streljanje, u Avganistanu, Sudanu i Bliskom Istoku kamenovanje žrtve.

U prve četiri decenije 19. veka u zapadnoevropskim zemljama, usled protivljenja javnog mnjenja i sve uticajnije klase obrazovanih činovnika, građanskog aktivizma i abolicionističke kampanje, kao i relativna stabilnost državnih vlasti, doveli su do ublažavanja smrtne kazne, što nije bio slučaj i sa Srbijom, kako po

broju izvršenih smrtnih kazni, tako i po načinu pogubljenja i postupkom sa telom pogubljenog. Godišnji proseki izvršenih smrtnih kazni u Londonu, u periodu od 1821. do 1830. godine iznosio je 23, dok je u celoj Engleskoj i Velsu bio 67 (Gatrell V.A.C., 1994.), dok je u Francuskoj u istom periodu izvršeno oko 50 smrtnih kazni godišnje (Wright G. 1985.). U istom periodu u proseku broj pogubljenja u Pruskoj iznosio je osam, u Bavarskoj dva ili tri, a u Austriji oko dvadeset (Shiple M., 1907.), u Belgiji ni jedan (Shiple M., 1905.). Iako se u svim evropskim zemljama, kao i u Srbiji, smrtne kazne izvršavaju javno, ali u prvim decenijama 19. veka sve su glasnjiji zahtevi da se ukinu javna pogubljenja, a u nekim severnoameričkim državama to je i učinjeno već tridesetih godina (Masur L.P., 1989.).

Srbija je prihvatila načine pogubljenja sa svih strana: lomljenje kostiju i stavljanje na točak dok žrtva ne izdahne (posle dva ili tri dana) bio je uobičajeni način egzekucije širom Evrope (u Francuskoj do pronalaska giljotine); nabijanje na kolac je vizantijski izum preuzet širom Srednje Evrope, ne samo od Turaka; „mrtva šiba“ (prolazak kroz špalir od batina do smrti) austrijski je specijalitet koji je Karađorđe doneo iz Vojvodine, gde je jedva izbegao isti taj špalir. Osim toga sekli su sabljama, vešali kako znaju, ubijali iz vatrenog oružja (Vasić M., 2012.).

Broj izvršenih smrtnih kazni u Srbiji 1857. godine bio je 10, i daleko je premašivao broj izvršenih smrtnih kazni u odnosu na ukupan broj stanovnika u drugim delovima Evrope; u Engleskoj sa Velsom 14, u Pruskoj 14 i Francuskoj 25.

U sedmoj deceniji 19. veka u nekim evropskim i vanevropskim državama došlo je do potpunog ukidanja smrtne kazne (de iure ili de facto). Potpuna abolicija je sprovedena u Rumuniji 1864. godine zakonom, a 1866. godine i ustavom. U Portugaliji je 1867. godine ukinuta smrtna kazna, dok je u Holandskom parlamentu 1865. godine abolicija odbačena tesnom većinom, da bi najzad bila usvojena 1870. godine (Kistjakovski A.F., 1910.). Pojedeni vladari su odbijali da potvrđuju smrtne kazne, te od 1860 do 1870. godine nije bilo ni jednog izvršenja kazne u Badenu, Bremenu i Oldenburgu, dok saksonski kralj Johan ne samo da je uvek pomilovao osuđene na smrt nego je dekretom iz 1868. godine ukinuo smrtnu kaznu u Saksonskoj (Evans R.J., 1996.). Slične pojave su zabeležene i u pojedinim švajcarskim kantonima, kao što su Fribur, Nojšatel, Ciriš i San Marino (Kistjakovski A.F., 1910.). U Južnoj Americi, smrtna kazna je ukinuta u Kolumbiji 1863. godine, u Venecueli 1864. godine, a u Meksiku 1868. godine (Kistjakovski

A.F., 1910.). Još ranije, smrtna kazna je ukinuta u Mičigenu 1841. godine, u Rod Ajlandu 1852. godine, a u Viskonsinu 1853. godine (Banner S., 2002.).

U Srbiji je godinama smrtna kazna bila zakonom propisana za mnoga, raznovrsna krivična dela, uključujući i imovinske delikte – opasne krađe, sve do 1901. godine. Još veći problem bile su smrtne presude političkim protivnicima. Sudska ubistva (pogubljenja političkih protivnika bez obzira na nevinost) bila su pre pravilo nego izuzetak; vrhunac je bio Solunski proces, koliko politički razumljiv toliko pravno skandalozan; te se o tome i danas raspravlja. Ipak je u Srbiji, kao u ostalom delu Evrope postojao trend smanjenja izvršenja smrtnih kazni, pa je u periodu od 1889. godine, zaključno sa 1903. godinom izvršeno ukupno 177 smrtnih kazni, a u periodu od 1903. do 1914. godine 98 izvršenih smrtnih kazni (Janković I., 2012.).

Nastanak nove države SHS, pa Jugoslavije, doneo je nove probleme. Austrougarska tradicija držala se vešanja, a srpska streljanja. Osim toga, politika osude na smrt i pomilovanja bila je u austrougarskoj tradiciji benevalentnija nego u srpskoj. Vešanje je preovladalo kao način pogubljenja između ostalog i zato što su vojnici i žandarmi bili neskloni streljanju (Vasić M., 2012.). U periodu od 1920. do 1921. godine u Srbiji je smrtnih kazni izvršeno 61, u Vojvodini 2, u Hrvatskoj 1, u Crnoj Gori 1, u Bosni i Hercegovini 2, dok u Sloveniji i Dalmaciji nije bilo ni jedno izvršenje smrtne kazne. U Srbiji su u periodu od 1922. do 1929. godine izvršene 134 smrtne kazne, dok je u periodu od 1930. do 1941. godine izvršeno 50 smrtnih kazni.

Nažalost taj trend smanjenja je prekinut II svetskim ratom, tako da je u periodu od 1945. do 1948. godine u Srbiji pogubljeno 151 lice, u čitavoj Jugoslaviji 208, u Bugarskoj 219, u Francuskoj 39, u Belgiji 30, u Mađarskoj 16, u Danskoj 11, u Norveškoj 10, a u Holandiji i Austriji po 4 (Elster J., 2006.). Ovi podaci nesumnjivo pokazuju da je u novim komunističkim zemljama bila izražena odmazda nove vlasti. U prilog tome idu i podaci da je u periodu od 1946. do 1951. godine bilo pravosnažno izrečenih smrtnih presuda u Srbiji 455, samo u Vojvodini 90, a u čitavoj Jugoslaviji 1778. U periodu od 1951. do 1958. godine, još uvek je bio veliki broj izvršenih smrtnih kazni kako u Srbiji 76, tako i u Jugoslaviji 202. Od 1959. godine počinje da se smanjuje broj izvršenih smrtnih kazni, pa je u periodu od 1959. do 1977. godine u Srbiji bila izvršena 31 smrtna kazna, a u Jugoslaviji 63. Trend smanjenja je nastavljen i u periodu od 1977. do 1991. godine,

tako da je u Srbiji izvršeno 27 smrtnih kazni, a u Jugoslaviji 38. (Janković I., 2012.).

Neposredno po završetku Drugog svetskog rata, o ukidanju smrtne kazne nije se ozbiljno razmišljalo. Čak, kada se Urugvaj usprotivio uključivanju smrtne kazne u donošenje presuda u Nirnberškom procesu, bio je kritikovan da podržava naciste (Schabas W. A., 2002.). Aprila 1946. godine Savezničke sile su osnovale Tribunal za ratne zločine u Tokiju, u kome su vođeni sudski procesi protiv vođa carskog Japana za ratne zločine.

Sudski procesi koji su okončani egzekucijom mnogih ličnosti visokog ranga iz rukovodstva Nemačke i Japana, doživeli su mnoge kritike. Rada Binod Pal (Radha Binod Pal), jedan od sudija Tribunala u Tokiju, smatrao je da taj sud nije bio u stanju da donese pravičnu presudu i da je sam sudski proces bio nepravedan i nelogičan, kao i da nije dao nikakav značajniji doprinos trajnom miru. Usamljen u svojim kritikama, on je to suđenje nazivao “lažnim vođenjem sudskog procesa da bi se zadovoljila žeđ za osvetom“. On je smatrao da izuzimanje zapadnog kolonijalizma i upotreba atomske bombe od strane SAD, sa liste ratnih zločina, kao i neuključivanje sudija neprijateljskih zemalja u proces, predstavlja „neuspeh Tribunala da učini nešto više od pukog pružanja prilike pobednicima da se osvete“ (Onishi N., 2007.). Sudija Pal je u izdvojenom mišljenju rekao da je samo izgubljeni rat zločin, a ne i dobijeni rat (Škulić M., 2002.).

Nakon II svetskog rata odpočinje međunarodna borba za ljudska prava i to donošenjem Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija). Time se otvara put i za ukidanje smrtne kazne, kao jednom od najtežih oblika kršenja osnovnog ljudskog prava – prava na život.

Italija je prva, 1947. godine ukinula smrtnu kaznu za većinu krivičnih dela, mada ju je zadržala za neka specifična krivična dela. Zapadna Nemačka je ukinula smrtnu kaznu za sva krivična dela 1949. godine, a nakon ujedinjenja dve Nemačke, od 1990. godine, primenjuje se na celoj teritoriji Nemačke. Holandija je 1982. godine ukinula smrtnu kaznu za sva krivična dela, dok je Španija, dve godine nakon smrti generala Franka, 1978. godine, ukinula smrtnu kaznu za obična krivična dela, a za sva dela 1995. godine.

U Francuskoj je poslednji put za izdaju izvršena smrtna kazna streljanjem, 1963. godine nad vazduhoplovnim potpukovnikom, osuđenim za pokušaj atentata na predsednika De Gola. Zahvaljujući odbrani advokata Robert-a Badinter-a, koji je bio protivnik smrtne kazne, nekoliko osuđenika je uspelo da izbegne smrtnu kaznu. Poslednji slučaj izvršenja smrtne kazne za silovanje, mučenje i ubistvo devojčice, bio je giljotiniranjem u Francuskoj 1977. godine. U Francuskoj je 1981. godine usvojen zakon, koji je imao samo jedan član koji glasi: “Ukida se smrtna kazna” (Assemblée Nationale, 2005.).

Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (iz 1950. godine, koja je stupila na snagu 1953. godine), još uvek je dopušteno postojanje smrtne kazne, kao i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (iz 1966. godine), članom 6, dozvoljava se državama da zadrže smrtnu kaznu kao sankciju u svojim zakonodavstvima, ali uz niz obaveza koje države u tom slučaju moraju poštovati: 1. Smrtna kazna može biti izrečena samo za najteža krivična dela. (“najteža krivična dela” imaju različita značenja u različitim sredinama); 2. Smrtna kazna mora biti izrečena u skladu sa zakonom koji je važio u trenutku kada je krivično delo izvršeno; 3. Smrtna kazna ne može biti izrečena, a da se time povredi neko drugo pravo koje je zaštićeno PGPP-om ili Konvencijom o genocidu. Tokom postupka moraju biti ostvarene minimalne garancije odbrane, pretpostavka nevinosti i pravo na žalbu, a odluku mora doneti sud koji je ustanovljen zakonom, koji je nezavisan i nepristrasan; 4. Zabranjeno je izricanje smrtne kazne licu koje je bilo mlađe od 18 godina u trenutku izvršenja krivičnog dela (ovo ograničenje predviđeno je i Konvencijom o pravima deteta); 5. Smrtna kazna se ne može izvršiti nad trudnom ženom (ovaj uslov se odnosi namo na izvršenje smrtne kazne, a ne i na njeno izricanje). Konačno, svaki osuđenik na smrtnu kaznu ima pravo da traži pomilovanje i zamenu kazne, pa se mora ostaviti određeno vreme potrebno za ukidanje ili smanjenje kazne od strane nadležnog organa. A u slučaju izricanja i izvršenja smrtne kazne, mora biti ostvaren princip jednakosti, a svaka patnja koja bi vodila nehumanom postupanju prema zatvoreniku mora biti zabranjena (Paunović M., Krivokapić B. i Krstić I., 2015.).

Drugi fakultativni protokol uz PGPP, koji je Generalna skupština UN usvojila 1989. godine, članom 1, proklamuje da niko ko je u nadležnosti država ugovornica ne može biti pogubljen, i da će države ugovornice preduzeti sve mere kako bi ukinule smrtnu kaznu. Ali, članom 2, stav 1, predviđena je i mogućnost stavljanja

rezerve uz Protokol, na osnovu koje, države ugovornice mogu da zadrže pravo da izriču smrtnu kaznu u doba rata na osnovu osude za najteža krivična dela vojne prirode, izvršena za vreme ratnog stanja. Ovaj protokol je stupio na snagu 1991. godine, a do jula 2013. godine ratifikovalo ga je 77 država. Protokol na Američku konvenciju o ljudskim pravima sadrži sličnu odredbu vezano za ukidanje smrtne kazne, osim u slučaju rata, za najteže zločine vojne prirode (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima uvažava teškoće koje postoje u ratnim uslovima i zato dopušta da države odstupe od svojih obaveza prihvaćenih potpisivanjem međunarodnih paktova o ljudskim pravima “u vanrednim situacijama kada postoji opasnost za celu naciju” i uz blagovremeno obaveštavanje Ujedinjenih nacija o namerama da se pribegne smrtnoj kazni u takvim okolnostima.

U Evropskoj Uniji je 2002. godine donet Trinaesti protokol, koji je stupio na snagu 2003. godine, kojim se smrtna kazna ukida i precizira da nijedna odredba ovog protokola ne može biti ukinuta na osnovu člana 15 Konvencije, odnosno ne može se staviti van snage. Konačno, povelja EU o fundamentalnim pravima koja je dobila potpuni pravni efekat 2009. godine stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona, članom 2, predviđa da niko neće biti osuđen na smrtnu kaznu, niti će ona biti izvršena. Poslednja evropska država koja je još uvek zadržala smrtnu kaznu je Belorusija. Ustavni sud Rusije je efektivno ukinuo smrtnu kaznu novembra 2009. godine. Smrtna kazna još uvek formalno postoji, iako se ne izvršava, u Pridnjestrovlju i Severnom Kipru (Paunović M., Krivokapić B. i Krstić I., 2015.).

Međutim, posle terorističkog napada na Njujork, 11. septembra 2001. godine, debata o smrtnoj kazni u SAD, a i u svetu dobila je novi tok, uzimajući u obzir činjenicu da su čak i neki koji su sebe smatrali protivnicima ove brutalne mere, izjavljivali kako bi mogli da promene mišljenje kada je reč o teroristima. Takva promena stave ličila je na rezerve koje su ranije iskazivale neke evropske države vezano za opravdanost ukidanja smrtne kazne u vreme neposredne ratne opasnosti. Neke zemlje Trećeg sveta gledale su na američku politiku borbe protiv terorizma i na dva rata koje je vodila na Bliskom Istoku, kaon a širenje imperijalizma, sa namerom da se oslabi ili čak uništi islam. One su dovodile u pitanje legitimnost rata u Avganistanu, jer za njegovo odpočinjanje navodno nije bio ispunjen

preduslov “oružanog napada” koji (kako tvrde protivnici ovog rata), predviđa da je napad izvršila vlast neke države, a ne pojedinci. Glavni pravni savetnik UN-a na ovo je odgovorio tvrdnjom da je Povelja živi document koji se mora tumačiti u skladu sa okolnostima. Tako široko tumačenje zabrinjava abolicioniste, koji smatraju da se na taj način omogućava nalaženje opravdanja za rat i dalje zadržavanje smrtne kazne (Dunder B., Geurtsen H., 2002.).

Smrtna kazna u Srbiji konačno je ukinuta Ustavom SCG iz 2003. godine. Što je i potvrđeno Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine, i to članom 24 pod nazivom “Pravo na život”, koji glasi: “Ljudski život je neprikosnoven. U Republici Srbiji nema smrtne kazne. Zabranjeno je kloniranje ljudskih bića”.

U svim ostalim državama nastalim na teritoriji bivše Jugoslavije smrtna kazna je ukinuta, što je potvrđeno i ustavima i to: - u Ustavu Republike Hrvatske iz 2010. godine, članom 21, koji glasi: “Svako ljudsko biće ima pravo na život. U Republici Hrvatskoj nema smrtne kazne”; - u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine iz 2008. godine, u drugom delu, članom 2, koji glasi: “Federacija će osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u aktima navedenim u Aneksu. Posebno:(1) - Sve osobe na teritoriji Federacije uživaju pravo na: a) život...; - u Ustavu Republike Makedonije iz 1991. godine, članom 10, koji glasi: “Ljudski život je neprikosnoven. U Republici Makedoniji ne može se izreći smrtna kazna ni po jednoj osnovi”; - u Ustavu Republike Slovenije iz 2003. godine, članom 17, pod nazivom “Neprikosnovenost ljudskog života”, koji glasi: “Ljudski život je nedodirljiv. U Sloveniji nema smrtne kazne”.; - u Ustavu Republike Crne Gore iz 2007. godine, članom 26, pod nazivom “Zabrana smrtne kazne”, koji glasi: “U Crnoj Gori zabranjena je smrtna kazna”.

Po tom pitanju jedini izuzetak je Ustav Republike Srpske iz 2005. godine, koji daje mogućnost izricanja smrtne kazne članom 11, koji glasi: “Život čovjeka je neprikosnoven. Smrtna kazna može se izuzetno propisati i izreći samo za najteže oblike teških krivičnih dela”. Do sada u Republici Srpskoj nije niti izvršena, niti izrečena smrtna kazna, a bilo bi i nemoguće, jer federalni ustav, koji je iznad kantonalnih ustava ne predviđa smrtnu kaznu.

Danas se većina država u Svetu smatra abolicionističkim, ali više od 60% svetskog stanovništva i dalje živi u zemljama koje primenjuju smrtnu kaznu jer ona postoji

u četiri najmnogoljudnije zemlje, a to su Kina, Indija, Indonezija i SAD (www.amnesty.org,2013.).

Belorusija je jedina evropska zemlja u kojoj još uvek postoji smrtna kazna i izvršava se. Ono što je interesantno je da je smrtna kazna u Belorusiji tri puta ukidana od 1912. godine, ali je uvek bila ponovo uspostavljena. Vrhovni sud Belorusije, 2011. godine, osudio je Dmitrija Konovalova i Vladislava Kovaleva na smrtnu kaznu zbog podmetanja bombe u metrou u Minsku. Tom prilikom Generalni sekretar Saveta Evrope rekao je da „smrt nije rešenje“ i apelovao na vlasti u Belorusiji da ne izvrše smrtnu kaznu nad osuđenima, jer je to osveta a ne kazna. I Komesar za ljudska prava i humanitarnu pomoć vlade Savezne Nemačke, tražio je od državnih organa Belorusije da ukinu smrtnu kaznu u cilju poštovanja ljudskih i građanskih prava, ali bez uspeha. Predstavnik Amnesty International-a Evropu i Centralnu Aziju, smatra da suđenje ovim osobama optuženim za teroristički napad, nije ispunjavalo osnovne standarde pravičnog suđenja. Osim toga, izražava sumnju u sredstva koja su korišćena da se od optuženih dobije priznanje za bombaški napad i smatra da optužba nije podnela dovoljno validnih dokaza protiv osumnjičenih. Obojica su osuđena na smrt, iako, stepen njihove umešanosti u teroristički napad nije bio jednak. Evropska unija je takođe zatražila od Belorusije da zabrani ovu surovu kaznu, kao čitava Evropa, ali i pored sankcija protiv ove države, beloruske vlasti su dale do znanja da se stav države prema smrtnoj kazni neće menjati.

Egzekucija se u Belorusiji izvodi pucanjem u potiljak osuđenog, a ni rodbina ni sam osuđenik se ne obaveštavaju kada će biti sprovedena. Posle izvršenja smrtno kazne, rodbina ne dobija informaciju gde je telo sahranjeno.

Američka javnost u većini podržava smrtnu kaznu, kao uobičajen deo kaznenog sistema, ali u javnosti je sve prisutnija svest o nepravdnoj primeni smrtno kazne i greškama pravosudnog sistema. To što neke greške u pravosudnom sistemu i postupku vođenja procesa koji se okončava izvršenjem smrtno kazne, a potom smenom sudija najvišeg ranga, zbog načinjenih propusta i grešaka, ne umanjuje strahote koje proizilaze iz smrtno kazne. Iako se smrtna kazna još uvek primenjuje u dve trećine država Amerike, opšti smer i tendenca ka ukidanju smrtno kazne čine se neumitnim. Troškovi čuvanja osuđenika na smrt su sve veći, a sama Kalifornija ima više od 700 zatvorenika koji čekaju na izvršenje kazne („Dying out“, 2011.). Čekanje smrtno kazne je od 1978. godine koštalo ovu državu više od 4 milijarde

američkih dolara. Od 1978. godine, u SAD je pogubljeno 1242 osuđenika, dok je samo njih 13 od ukupnog broja pogubljeno u Kaliforniji. Primer Kalifornije pokazuje da smrtne kazne postoje više u teoriji nego u praksi. Mnogi od osuđenika koji decenijama čekaju na izvršenje, umrli su od starosti, bolesti ili samoubistva.

Koliko je sam sudski proces koji može da dovede do smrtne kazne neodgovarajući, očigledno ilustruje primer Erickson Dimas – Martinez-a, 26-o godišnjeg ubice osuđenog na smrtnu kaznu zbog pljačke i ubistva 17-o godišnjeg dečaka (Gideon M., 2011.). Njegova osuđujuća presuda je ukinuta kada su sudije vrhovnog suda obavestene od njegovog advokata, da je jedan od porotnika „tvitovao“ tokom suđenja (Poruka Rendija Frenka, 2011.). Porotnici su znali i bili svesni da im nije dozvoljeno da razmenjuju informacije koje se odnose na slučaj, pogotovu ne na društvenim mrežama. Vrhovni sud ima jedno opšte pravilo koje ne dozvoljava upotrebu elektronskih sprava u sudnici (Daily Mail, 2011.).

Sa izuzetkom Nebraske, u Sjedinjenim Američkim Državama, smrtna kazna se sprovodi ubrizgavanjem smrtonosne injekcije. U Nebraski se za izvršenje smrtne kazne još uvek koristi električna stolica. Procedura koja se primenjuje u svim ostalim državama, uvedena je još 1977. godine. Osuđenom na smrt prvo se daje jaka doza barbiturata za izazivanje gubitka svesti, zatim se daje sredstvo koje izaziva paralisanje tela i prekid disanja (relaksant), a na kraju se ubrizgava smrtonosna doza kalijum-hlorida, koja dovodi do srčanog udara.

S jedne strane amerikanci podržavaju smrtnu kaznu, dok sa druge strane se zgražavaju što je republikanski kandidat za predsedničke izbore, kao guverner države Teksas 236 puta prisustvovao izvršenjima smrtne kazne.

Indija spada u države u kojima se smrtna kazna još uvek sprovodi, ali od 1999. do 2008. godine pogubljen je samo jedan osuđenik. Zagovornik abolicije, gospođa Rputham Ammal, po pitanju smrtne kazne izjavljuje: “Ova kazna nije potrebna. Na smrtnu kaznu najviše se osuđuju ljudi iz zaostalih sredina, manjine i nemoćni“. Osuđenici na smrt u Indiji decenijama čekaju na izvršenje kazne. Jedan advokat je rekao sudijama vezano za odlaganje izvršenja smrtne kazne u poslednji čas: „Vi ga praktično ubijate svaki dan“.

Danas je Kina vodeći svetski dželat, jer se procenjuje da se za tri dana u njoj ubije više osuđenika nego za godinu dana u SAD, koja zauzima peto mesto u svetu po broju egzekucija. Tokom 2010. godine u Kini je osuđeno više ljudi na smrt, nego

u svim ostalim zemljama zajedno. Nevladina organizacija za zaštitu ljudskih prava sa sedištem u SAD, procenjuje da se u Kini ubije oko 5000 ljudi svake godine. Najveći broj pogubljenja vrši se ubrizgavanjem smrtonosne injekcije ili pucnjem u glavu osuđenika. Slab pravosudni sistem u Kini i nacionalna politika koja dopušta smrtnu presudu za krivična dela za koja se u drugim zemljama ta presuda ne izriče, su dva osnovna razloga tako velikog broja smrtnih kazni. U Kini ljudi bivaju pogubljeni zbog korupcije, pronevere, kriminala u vezi sa drogom, za veće krađe, pa čak i zbog ubistva pande u krivolovu (92.net., 2012.). Mada zvuči neverovatno, posle ovako velikog broja izvršenih smrtnih kazni, ali pristup smrtnoj kazni u Kini polako se menja. Obznanila je da smanjuje broj krivičnih dela za koja se može izreći smrtna kazna, revidirana je lista krivičnih dela i ukinuta je smrtna kazna za osobe starije od 75 godina. U Tajvanu se povela javna debata o smrtnoj kazni, što je za nadanje da će imati odjeka i u susednoj Kini i da će se i u njoj pokrenuti pitanje smrtno kazne i njenog eventualnog ukidanja (Death Penalty in China, 2011.). Dijalog o ljudskim pravima između Kine i Evropske unije pokazuje određene znake pomaka, što pokazuje da Kina zbog ekonomskog napretka i reformi postaje manje represivna zemlja (The Economist, 2011.).

U Japanu, kao u svakom pogledu posebnoj zemlji, postoji specifičan sistem izricanja i izvršenja smrtno kazne. Pre svega ne postoji pretpostavka nevinosti, a priznanje krivice je ključni deo krivičnog postupka i smatra se značajnijim od objektivnih dokaza. Čitav istražni postupak fokusiran je na dobijanje priznanja u roku od 23 dana. Iscrpljivanje osumnjičenog je moćno oruđe za iznuđivanje priznanja, tako da osumnjičeni često posle višerasovnog ispitivanja pristaju da daju izjavu koju policija traži od njih. Smrtna kazna se još uvek sprovodi vešanjem (www.jca.apc.org., 2011.). I pored napora Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih nacija i preporuka Japanu da ukine smrtnu kaznu, japanska vlada se po pitanju ukidanja smrtno kazne kreće u suprotnom pravcu od međunarodne zajednice koja danas većinski podržava aboliciju.

Zanimljiva je vest koju je objavio Tanjug 01. septembra 2016. godine pod naslovom „Pogubljen član vlade jer je zaspao na sastanku“. Naime, Severna Koreja je pogubila zamenika premijera zato što je zaspavši za vreme sastanka kojim je predsedavao Kim Jong Un pokazao nepoštovanje, a još dva funkcionera su poslata na „prevaspitavanje“, saopštili su zvaničnici te zemlje. Potpredsednik vlade zadužen za obrazovanje Kim Jong je pogubljen kao „antistranački i

antirevolucionarni agitator“. U saopštenju se dalje navodi da je zamenik premijera „izazvao gnev predsednika Kima zato što je zadremao za vreme sastanka, zbog čega je uhapšen na licu mesta i priveden na intenzivno ispitivanje u Ministarstvo državne bezbednosti“.

Ovaj primer pokazuje koliko je opasno postojanje smrtne kazne naročito u diktatorskim režimima, gde samovolja pojedinaca iz vlasti odlučuje po svom nahođenju o životu i smrti.

U današnje vreme, kada je sazrela ideja u društvu o dostojanstvu ljudske osobe, o vrednosti ljudskog života i o neotuđivom pravu na život, te su Crkva i njeno učenje postali svesni da je smrtna kazna neprilična u modernom društvu (Tomašević L., 2002.).

V PRAVNI ASPEKT PRAVA NA SMRT – PRAVNI ASPEKT EUTANAZIJE

Savremeni čovek, od sredine 20. veka zahvaljujući napretku nauke i tehnike, osetio se moćnim, smatra da je zagospodario prirodom, pa hoće da stavi u pravne okvire i osnovne prirodne zakone.

Pravo na smrt je neminovno i neumitno ljudsko pravo, kao i svih živih stvorenja na planeti Zemlji. Svako biće koje je rođeno, posle određenog vremena i umire. Pravo na smrt niko ne može da ospori, te se ne može ni svrstati u osnovna ljudska prava. Današnji čovek u želji da sve drži pod kontrolom, želi da mu se omogući da sam odluči kada želi da okonča život, kada po njegovim potrošačkim kriterijumima taj život više nije dostojan lepog, mladog i uspešnog čoveka, jer je postao svoja suprotnost, star, ružan i bezkoristan. Kao da se želi da se točak istorije okrene unazad i da se svi oni koji iz bilo kog razloga: starosti, bolesti, nesposobnosti fizičke ili mentalne ne mogu da doprinesu prosperitetu zajednice, treba da budu ubijeni.

Reč „eutanzija“ vodi poreklo od grčkog prefiksa „eu“, sa značenjem „dobro“ i reči „thanatos“ sa značenjem „smrt“, te bi doslovan prevod bio „dobra smrt“. Izvorno reč „eutanzija“ je podrazumevala proces umiranja, koji je lak, spokojan, bez bola i patnje. Iako je primena eutanazije počela mnogo ranije, reč „eutanzija“ je nastala u 17. veku, kada je Frensis Bekon upotrebio u medicinskom kontekstu, da opiše laku, srećnu smrt, a gde je dužnost lekara da ublaži telesne patnje bolesnika i pruži im mirnu i spokojnu smrt (Bogdanić M. i Rakić J., 2014.).

Pod uticajem britanskog istoričara Lekija (Lecky W.E.H.), reč eutanazija je dobila drugačiju konotaciju, jer je ovaj termin koristio za označavanje čina lišenja života beznadežno bolesne osobe iz razloga milosrdnosti (Essex K., 2000.). Tako se i danas ovim pojmom označava lišenje života neizlečivog bolesnika na njegov sopstveni zahtev (Kolarić D., 2006.a, 2007.b.). Suštinski eutanazija je ozakonjeno ubistvo kao što je i smrtna kazna, s tim što se ova dva pojma razlikuju, ali ne i institucionalno.

V 1. Eutanazija kroz vekove kod nas, u susednim zemljama i drugim zemljama Sveta

U najstarija vremena sa ciljem opstanka same društvene zajednice, preduzimane su različite mere koje su omogućavale njihov relativan prosperitet. Među

preduzimanim merama osim smrtne kazne, postojalo je i usmrćivanje članova, koji su na bilo koji način ometali opšti prosperitet. Usmrćivanje članova zajednice nije bila kaznena mera kao smrtna kazna, već racionalno rešenje, jer je trebalo eliminisati člana zajednice koji zbog nekih svojih fizičkih ili mentalnih karakteristika nije mogao da prati životni ritam ostalih članova zajednice, te je postojao prepreka i smetnja u opstanku ili napretku zajednice. Na taj način nastaje eutanazija kao izraz potrebe društvene zajednice da opstane, bez sankcije počinioca.

Još su Spartanci ubijali svoju fizički i mentalno zaostalu decu, pa čak i kada njihova opšta konstitucija nije bila takva da bi se uspešno snalazili u ratovima. Na sličan način tretirani su i teški bolesnici, nemoćni iz bilo kog razloga, kao i stare osobe jer nisu ispunjavali kriterijume koji bi po vladajućem stavu tog ratničkog naroda bio prihvatljiv za dalji život. To je verovatno razlog što je ljudski vek u Sparti iznosio samo dvadeset jednu godinu (Ilić D., 2001.). Razlog takvog postupanja Spartanaca je verovatno dvojak. Prvo, njihova želja za poboljšanjem ratničkih kvaliteta jedne izrazito ratničke nacije sa ekonomskim motivima koji se manifestuju u teškoćama jedne ratničke države u izdržavanju neproduktivnog dela stanovništva, bez perspektive da to bilo kada postane. I drugo, ti običaji su imali ideološku, moralnu i zakonsku osnovu u stavovima njihovih najslavnijih i najautoritativnijih građana, filozofa i zakonodavaca kao što su Likurg, Solon, Aristotel i Platon. U starom Rimu ovaj običaj je kodifikovan zakonom 12 tablica, a u četvrtoj tablici je propisivao da „nakazno dete treba odmah ubiti“. Poznato je da su stari rimski mudraci imali običaj, shvativši svoju bolest, istrošenost i bespomoćnost, da se bace u reku Tibar, uz objašnjenje da skraćuju svoje muke. Heleni su ubijali svoje stare i iznemogle, pred smrt, tvrdeći da tako čiste svoje grešne duše a grehe prenose na žrtvovane (Milenković M., 1940.).

Nomadi su stare osobe ubijali, jer nisu mogli ni da privređuju ni da drže tempo kretanja. Aboridžini su na plemenskim svečanostima ubijali decu i starce, kako iz verskih, tako i iz ekonomskih razloga, a na kraju su žrtve rituala pojedene. Američki Indijanci, kao nomadi, nisu mogli da dozvole da ih ostareli i iznemogli saplemenici sputavaju, te su svoje stare i iznemogle roditelje ostavljali da umru od gladi i žeđi, ili su ih odvodili u šumu gde su ih zveri rastrzale. To su činili iz isključivo racionalnih razloga, bez religijskih premisa, mada nisu bili isključeni ritualni i folklorni elementi prilikom obavljanja obreda (Dimovski D., 2010.). Kod

Šveđana je postojao običaj da na svečan način premlaćuju i ubijaju teške i neizlečive bolesnike kao i stare i iznemogle osobe. Prusi su ubijali stare i iznemogle roditelje, ali po njihovoj izričitoj želji (Ilić D., 2001.).

Kod starih severnih Slovena, mnoge žene su iz isključivo ekonomskih razloga, ubijale svoju žensku decu (jer su one rađale mnogobrojnu decu). Na taj način mogle su da ishrane ostalu, pretežno mušku decu, kojoj je pridavana mnogo veća važnost, jer su mogli da privređuju i ratuju. Lužički Srbi su ubijali svoje stare i iznemogle roditelje, rođake, poznanike, prijatelje, pa čak i strance, samo ako nisu bili sposobni za privređivanje. Često su ih žive zakopavali, čak ih kuvali i jeli, priređujući tom prilikom naročite svečanosti. U XVI veku je jedan sudija u Lotaringiji, na sramotu pravosuđa, osudio na smrt spaljivanjem 800 baba – veštica (Milenković M., 1940.).

Stari Indusi su postupali slično Slovenima. „Stari vračevi Inda imali su lakši posao, jer su svi lečili samo izlečive bolesnike; neizlečive ne imadoše lečiti jer bi ih njihove svojte odvezle do reke Ganga, natrpale im nos i usta sa posvećenim limunom i pobacale ih u vodu“ (Biankini A., 1909.).

Kod naših predaka postojao je, takođe, običaj ubijanja starih i iznemoglih roditelja. Poznato je da su u Svrljigu ubijani iznemogli starci i starice, a to se ubijanje zvalo „lapot“. Birov je išao od kuće do kuće vičući: „Hajde lapot je u tom i tom selu, u toj i toj kući, dođite na podušje“. Pred skupljenim svetom porodica bi premlatila starca ili staricu, i to najčešće batinom ili tojagom, ređe kamenjem ili sekirom. Ko god je vođen na „lapot“ išao je bez ikakvog straha nadajući se boljem životu na onom svetu. Obično su ih ubijala njihova rođena deca (Milenković M., 1940.).

Milenković navodi da ubijanje starih i nemoćnih nije bilo karakteristično samo za Svrljig i okolinu. Na pet kilometara zapadno od Krepoljina nalazi se vlaško selo Sige, u kome su po predanju ubijali starce. Kada osoba napuni 70 godina, skupe se starešine svih zadruga, izvedu preživelu starinu, čisto obučenog, i to na određeno mesto, na sred sela, stave mu na glavu umešenu proju, izgovarajući: „Ne ubijamo te mi već ovaj hleb“. Posle izrečene smrtne presude ubijaju ga, zatrpavaju i razilaze se svojim kućama (Milenković M., 1940.).

U Risnici kod Pirota, sinovi su ubijali svoje ostarele očeve. Obično su ih premlaćivali motkama i posle ih drvenim kukama vukli od kuće do groblja, jer su

se gadili da mrtvaca dodirnu rukom. Po predanju, jedan čovek kada je ubio svoga oca i kukom ga izvukao iz kuće, a kuku zatim bacio, što je sve gledalo njegovo dete, koje je dohvatilo bačenu kuku i ponelo kući. Na očevo pitanje šta će mu ta kuka, dete je odgovorilo: „Hoću da je čuvam, pa kad ti ostariš, da i ja tebe ubijem kao ti svoga oca, da te sa njom zakačim i odvučem do groba“. Tek tada je taj čovek uvideo kako je gnusno ubiti svoga oca i izvlačiti ga kukom iz kuće. Od tada su se u selu dogovorili da to kao pametni ljudi više nikada ne čine (Milenković M., 1940.).

Eutanazija se primenjivala i u okolini Zenice, Krbave i Karlovca, zatim u Homolju i Timočkoj krajini, regionima koji gravitiraju Ohridskom i Dorjanskom jezeru, u okolini Pirota, kao i u pojedinim delovima Crne Gore. Na području današnje Like primenjivana je eutanazija na neobičan način. Glava čoveka koji „više nije za život“ postavi se na posudu u kojoj se mesi hleb, i onda ubija udarcem sekire ili malja u glavu. U Crnoj Gori su stare pre nego što im okončaju život, polagali na „pustenjaku“, prostirku napravljenu od vune (Kozomarka J., 1986.).

Sa prodorom hrišćanstva i njegovog prihvatanja kao zvanične religije u najvećem delu Evrope, kao i delu Azije, eutanazija počinje blago da se menja jer je temeljno hrišćansko načelo „ne ubij“, pa makar i iz milosrđa. Srednji vek obeležava dominantan uticaj hrišćanstva i teze o božijoj vlasti nad ljudskim životom, te se i pitanje eutanazije ne postavlja, budući da se ona zasniva na namernom prekidu života.

1920. godine dva nemačka naučnika, Karl Binding, profesor prava i Alfred Hoche, lekar, napisali su delo pod nazivom: „Dozvola da se prekine život koji više nije vredan življenja“, kojim su zagovarali eutanaziju, kao metod lečenja iz samilosti. Binding zagovara zakonsku institucionalizaciju, ustanovljavanjem pravno-lekarske ustanove, koja će odlučivati o smrti. Dok Hoch smatra da lekar ima samo relativnu dužnost da održava život pod svim okolnostima (Otašević V., Pejaković S., 2001.).

V 2. Vrste primenjivane eutanazije danas

Eutanazija se na osnovu načina izvršenja deli na aktivnu i pasivnu.

Aktivna eutanazija podrazumeva primenu medicinske terapije isključivo sa namerom da se nečiji život okonča. Po svom obliku može biti direktna i indirektna. Direktna aktivna eutanazija predstavlja direktno i namerno skraćanje života

neizlečivo bolesnog pacijenta, od strane lekara aktivnim merama koje utiču na proces bolesti i proces umiranja. Obavlja se davanjem neizlečivo bolesnom pacijentu visoke doze hipnotičkih sredstava, opojnih droga ili otrovnih materija, kao što je kalijum-hlorid. Ovaj oblik eutanazije popularno se naziva „ubistvo iz milosrđa“. Aktivna direktna eutanazija se u mnogim zakonima izjednačava sa ubistvom ili ubistvom iz nehata i povlači iste kaznene mere. Indirektna aktivna eutanazija podrazumeva skraćivanje života pacijenta, koje je „uzgredno dejstvo“ medicinskih mera upravljenih na ublažavanje bola. To bi bio vid terminalne sedacije, koja podrazumeva da lekar teško obolelom pacijentu na njegov zahtev daje lekove, najčešće visoku dozu morfijuma, koji izazivaju stanje dubokog sna do smrti. Pravna teorija i praksa nekih zemalja (kao što su Načela savezne lekarske komore Nemačke) stoje na stanovištu da kvalitet života, koji se postiže ublažavanjem bolova, treba da ima prednost nad kvantitetom života (Radišić J., 2008.).

Pasivna eutanazija podrazumeva da se obolelom ukida lečenje kojim se on održava u životu, što neminovno posle kraćeg ili dužeg vremena dovodi do smrti. Ona predstavlja nepreduzimanje ili obustavljanje mera, kao što su veštačko davanje pacijentu vode, hrane, kiseonika, veštačko disanje, veštačko davanje lekova, transfuzija krvi ili dijaliza, kojima se produžava život umirućeg pacijenta. Pasivna eutanazija pod određenim okolnostima može biti zakonom dozvoljena, jer je regulisana staleškim propisima u mnogim zemljama Evrope (Radišić J., 2008.).

Razlikuje se još samoubistvo uz pomoć lekara i potpomognuto samoubistvo (Korljan E., 2012.).

Samoubistvo uz pomoć lekara podrazumeva da lekar obezbeđuje terapiju kojom će se oboleli sam lišiti života. Ova vrsta eutanazije, gde lekar pomaže pacijentu da okonča život po sopstvenoj želji i pod strogo propisanim uslovima i kriterijumima, legalna je samo u Belgiji, Švajcarskoj, Holandiji, Luksemburgu, Albaniji, Kolumbiji i trima američkim državama: Oregonu, Montani i Vašingtonu.

Potpomognuto samoubistvo podrazumeva da lekar na zahtev pacijenta u cilju prekraćivanja muka primeni postupak ili mu da sredstvo kojim će ga lišiti života. Ono je u većini zemalja krivično delo, koje se izjednačava sa ubistvom ili ubistvom iz nehata.

Osim toga eutanazija se može klasifikovati i na osnovu datog pristanka i to na: dobrovoljnu, i nedobrovoljnu.

Dobrovoljna eutanazija podrazumeva da pacijent samostalno odlučuje o mestu, načinu i vremenu smrti, ukoliko je u pitanju pacijent na samrtni ili oboleo od neizlečive bolesti.

Nedobrovoljna eutanazija podrazumeva da je pacijent mentalno ili fizički nesposoban da donese odluku ili se nalazi u komi. Ova vrsta eutanazije je nezakonita, ali se često primenjuje diskretno iz samilosti.

Osim ovih podela, eutanazija se može podeliti na eutanaziju de facto i eutanaziju de iure.

Eutanazija de facto se sprovodi ekstralegalno i pretežno u slučajevima kada pozitivno zakonodavstvo tretira eutanaziju kao obično ili privilegovano ubistvo, te se u odsustvu zakonske dozvole vrši tajno.

Eutanazija de iure sprovodi se na način i pod uslovom kako je to regulisano zakonskim ili podzakonskim aktima.

U suštini eutanazija de facto je vrsta eutanazije de iure, a razlika se sastoji samo u tehnici propisivanja. Od društvenih interesa zavisi da li će se otkriveni slučaj eutanazije kvalifikovati kao obično ubistvo ili će mu se dati neki privilegovani oblik. U mnogim slučajevima gde se ona mimo zakona sprovodila i bila de facto institut, postojala je odgovarajuća tolerancija države koja bi intervenisala samo kada bi dobila obim i kvalitet koji se iz bilo kog razloga ne može dozvoliti (Ilić D., 2001.).

V 3. Eutanazija i zakoni

Prve naznake savremenih zakona koji regulišu eutanaziju naziru se 1936. godine u Ujedinjenom Kraljevstvu, kada je kralju Džordžu Petom, koji je bolovao od kardio-pulmonalnih problema, po odluci njegovog lekara, lorda Dosona, ubrizgana smrtonosna doza morfijuma i kokaina, kako bi se ubrzala smrt (Lelyveld J., 1986.). Ovaj događaj je od javnosti skrivan više od pedeset godina, ali vremenski se poklapa sa predlogom zakona o legalizaciji eutanazije u Gornjem domu Britanskog parlamenta.

Eutanazija je svoj procvat doživela u nacističkoj Nemačkoj. Sa pasivnom eutanazijom je započeto još 1933. godine, jer su deca sa posebnim potrebama

(hendikepirana deca) i psihijatrijski bolesnici izlagani smrti gladovanjem (Essex K., 2000.). U oktobru 1939. godine započeto je sa drastičnijim oblikom eutanazije – aktivnom eutanazijom, kada je zvanično proklamovan program (Akcija T4), a na osnovu zakona o eutanaziji, koji je donelo zakonodavno telo Trećeg Rajha. Proklamovani program je nalagao svim doktorima da evidentiraju mentalno retardiranu i fizički nesposobnu novorođenčad. O podvrgavanju te dece „milosrdnom lišavanju života“, odlučivala je tročlana komisija jednoglasnom odlukom. U početku ovim programom bila su obuhvaćena isključivo deca do tri godine starosti, ali kasnije je obuhvatao i odrasle. Zvanično je obustavljen avgusta 1941. godine, zbog protesta javnog mnjenja, na čijem čelu su bili roditelji čija su deca bila podvrgnuta aktivnom ubijanju. I pored toga, u nemačkim koncentracionim logorima nastavljeno je sa politikom ubijanja mentalno zaostalih osoba, homoseksualaca i Jevreja. Ta nacistička politika, koja je zloupotrebila ideju eutanazije i pomoći umirućim osobama, u cilju stvaranja čiste i plemenite arijevske rase, stvorila je zastrašujuću sliku o eutanaziji, pa je u narednom periodu, po završetku II svetskog rata, najveći broj ljudi imao averziju prema toj ideji.

Vremenom, rasprave o eutanaziji počinju da dobijaju u masovnosti i postaju aktuelnije. Prvo u raspravama pravnik, filozofa, lekara i dr. da bi vremenom ovo pitanje postalo i predmet opštenarodne rasprave. Nastaju i prvi zakonski predlozi koji potiču od pojedinih asocijacija, grupa građana i profesionalnih organizacija sa zahtevom da se eutanazija legalizuje. Posebnu upornost pokazuju razna društva koja se zalažu za laganu smrt i humano umiranje, kojih je najviše na Zapadu, u SAD i Australiji. Prvi zakon o pravu na „prirodnu smrt“ donose SAD 1976. godine, kojim se omogućava da teški, stari i iznemogli pacijenti imaju pravo da odbiju dalje preduzimanje terapijskih mera sa ciljem održavanja života.

Prilično negativna stanovišta prema eutanaziji krunisana su Deklaracijom Svetske medicinske asocijacije, usvojene u Madridu 1987. godine u kojoj se izričito navodi da je „eutanazija, tj. voljno prekidanje bolesnikovog života, bilo na njegov zahtev ili na zahtev njegovih bliskih srodnika, neetični čin“ (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.).

Tokom godina, zbog nepostojanja tačno definisanih zakona, odluke sudova po pitanju eutanazije razlikovale su se od slučaja do slučaja, što dokumentuju primeri objavljeni u *History of Euthanasia in America* (<http://www.123HelpMe.com/view.asp?id=188850>).

Vrhovni sud države Nju Džersi (New Jersey), 1976. godine, odobrio je zahtev roditelja Karin En Kvinlan (Karen Ann Quinlan), koja se nalazila u komi izazvanoj sedativima i alkoholom, da mogu da je skinu sa respiratora. Međutim, ona je umrla tek devet godina kasnije. Ovo je primer, da kada postoji mogućnost izbora, mnogo je lakše izabrati za sebe smrt, nego izabrati smrt u ime drugoga.

Džordž Dilari (Georg Delury), 1995. godine objavljuje dnevnik svoje žene, koja je vodila dugu borbu sa multiplom sklerozom, pod naslovom „Ali šta ako ona želi da umre“. U knjizi se opisuje agonija kroz koju je prolazio par dok nisu doneli odluku o okončanju njenog života prekomernom dozom sedativa. Dilari je proveo četiri meseca u zatvoru, zbog uloge pomagača u njenoj smrti. 1997. godine Vrhovni sud je jednoglasno doneo odluku da Ustav ne garantuje pravo na izvršenje suicida uz pomoć lekara. Odluka podržava zakone u državama Njujork i Vašington da je nelegalno ukoliko lekar da letalnu dozu leka umirućem pacijentu.

Slični primeri se navode i u članku Euthanasia (<https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/rankorder/2102rank.html>):

Do 1973. godine eutanazija je u Holandiji bila nelegalna. Tek kada je jedan lekar bio osuđen za ubistvo svoje majke koja je bila u terminalnom stadijumu neizlečive bolesti stvari su počele da se menjaju. Ubrzo je učinjen presedan i sud je postepeno uvodio u zakon izuzetke od pravila; ti izuzeci su podrazumevali da eutanazija mora biti dobrovoljna i da pacijent mora da se nalazi u terminalnom stadijumu bolesti.

1985. godine, sud u Holandiji je odlučio da pacijenti više ne moraju da budu u terminalnom stadijumu bolesti, da bi zahtevali podpomognuto samoubistvo.

U slučaju Claire Controy iz 1985. godine, sudska debata se kretala od ukidanja medicinskog tretmana, kao što je primena respiratora, do definisanja hrane i vode kao opcionog tretmana umesto osnovne zdravstvene nege.

Holandski parlament je 1986. godine dobio predlog zakona kojim je tražena legalizacija eutanazije. Ovom predlogu predhodilo je plebiscitarno izjašnjanje Holanđana za ili protiv eutanazije, kojim je pokazano da je 87% Holanđana za legalizaciju eutanazije. Taj predlog predviđao je „da lekari budu oslobođeni krivičnog gonjenja ukoliko eutanaziju izvrše u skladu sa zakonski definisanim kriterijumima: ako pomognu osobama koje već umiru ili koje trpe nepodnošljive fizičke ili duševne patnje, pacijent mora sam da traži da mu se okonča život, a

konačnu odluku donosi lekar nakon konsultacije sa „nezavisnim stručnjakom“, s tim što ovaj čin mora da se izvrši u prisustvu sudskih vlasti“.

Elizabet Buvje (Elizabeth Bouvja), žena koja je od rođenja bila potpuno zavisna od drugih, jer je bolovala od cerebralne paralize, podnela je 1986. godine sudu u Kaliforniji, zahtev, da ima bolničku pomoć pri samoubistvu. Međutim, posle dobijene borbe u sudu, promenila je mišljenje i odlučila da želi da nastavi da živi.

Vrhovni sud Misuria je 1989. godine odbio da dozvoli prestanak davanja hrane i tečnosti teško povređenoj ženi koja nije bila na umoru.

Dvadesetšestogodišnju Terri Schindler Schiavo je 1990. godine iz nepoznatih razloga zadesio trenutni prestanak rada srca i pluća (kardio-respiratorni arrest). Postavljena joj je dijagnoza hipoksična encefalopatija – neurološki poremećaj izazvan nedostatkom kiseonika u mozgu i priključena je na respirator. Uskoro je bila u mogućnosti da sama diše. Međutim, nalazila se u vrlo teškom neurološkom stanju – stanju vegetiranja i putem sonde je dobijala hranu i tečnost. Teri je održavana u životu zahvaljujući dobijanju hrane i tečnosti putem sonde. Marta 2005. godine, njena porodica započela je borbu sa sudom koji je naložio njenom mužu da izvadi sonde za hranu i tečnost. Trinaest dana njena porodica zajedno sa Organizacijom „Za život“, vodila je borbu sa sudom. 31. marta 2005. godine Teri je umrla od izražene dehidracije zbog ne unošenja hrane i tečnosti duže od 13 dana, po odluci Okružnog suda. Teri je imala 41 godinu.

1995. godine u Holandiji nije bilo neuobičajeno da doktori ubijaju svoje pacijente, bez njihovog zahteva (aktivnom nedobrovoljnom eutanazijom), uključujući i bebe sa urođenim anomalijama. Takođe, iste godine, u Severnom delu Australije dozvoljena je eutanazija, koja je 1996. godine ozakonjena, ali je naredne godine zakon povučen.

Vrhovni sud države Mičigen je 1995. godine zabranio ženi, čiji je muž imao teška oštećenja mozga, da mu izvadi sonde za unos hrane i tečnosti. Kasnije je i Vrhovni sud SAD odbio ženin apel.

U državi Oregon 1998. godine legalizovano je samoubistvo uz pomoć lekara.

Skoro u svojoj literaturi vezanoj za eutanaziju (Paunović M., Krivokapić B., Krstić I., 2015.; Korljan E., 2012.; Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.) spominje se slučaj Diane Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva, koji je došao do

Evropskog suda za ljudska prava. Žalba od strane gospođe Pretty nije bila upućena na kršenje člana 2 EKLJP, već na povredu člana 3 u odnosu na odbijanje države da preduzme korake i zaštiti podnosioca žalbe od neprikladne patnje, koja je prouzrokovana neuspehom države da pruži imunitet suprugu za pomoć u njenom samoubistvu. Gospođa Pretty je umirala od oboljenja motornih neurona, degenerativne neizlečive bolesti koja zahvata mišiće. Bila je potpuno nepokretna od vrata naniže, a prognoze su ukazivale da je njena smrt neminovna u kraćem vremenskom periodu. Kako je njena bolest bila mučna i nedostojanstvena, tražila je obećanje od državnog tužioca da njen muž neće biti krivično gonjen u slučaju da joj pruži pomoć pri samoubistvu. Pošto je njen zahtev odbijen, uputila je žalbu Evropskom sudu, tvrdeći da član 2 EKLJP štiti izbor pojedinca da li će živeti ili ne, kao i da je pravo na smrt posledica prava na život pa je time zaštićeno članom 2. Ona je tvrdila da je vlada Ujedinjenog Kraljevstva u obavezi da preduzme korake u pravcu zaštite lica, koja su izložena nehumanom ili ponižavajućem postupanju. Evropski sud je svojom odlukom podsetio da član 2 EKLJP štiti pravo na život, bez čijeg življenja je onemogućeno korišćenje svih ostalih prava i sloboda. I zato država nema samo obavezu da se uzdrži od namernog ili nezakonitog lišavanja života, već mora da preduzima odgovarajuće korake da zaštiti živote onih koji se nalaze u okviru njene nadležnosti. Što znači da je država u obavezi da preduzme preventivne mere kako bi zaštitila pojedinca čiji je život u opasnosti od krivičnog delovanja drugog pojedinca.

Sud je napravio razliku između pozitivne obaveze koja je nametnuta državi u ostalim slučajevima koji se tiču člana 3 i u ovom konkretnom slučaju. U prvom slučaju, obaveza države proizilazi iz potrebe za uklanjanjem ili umanjavanjem povrede, kao što je sprečavanje lošeg postupanja od strane javnih tela, privatnih lica ili staranjem o poboljšanju uslova ili nege u pomenutom slučaju, pozitivna obaveza koja se traži, zahteva od države da odobri radnje koje za cilj imaju okončanje života, a ova obaveza ne može biti izvedena iz člana 3 Konvencije. Na ovaj način Sud je pokazao da još uvek ne može prihvatiti neke institute koji nisu opšte prihvaćeni u svim državama Evrope, a čije bi usvajanje moglo prouzrokovati brojne posledice. Iako, danas većina nacionalnih sistema dozvoljava isključenje aparata bolesniku koji se nalazi u stanju kome iz koje teško može da izađe, uz pristanak rodbine i stručno mišljenje lekara.

Pozivajući se takođe na član 2 Konvencije, gospođa Pretty je tvrdila da se radi o pravu na samoopredeljenje u pogledu života ili smrti, zbog čega država nema obavezu da natera nekoga da živi život koji ne želi. Pošto država ima obavezu da štiti pravo na život, iz toga po njoj prirodno proizilazi da ima obavezu da štiti i pravo na smrt. Ovo gledište reflektuje stavove pobornika slobodne volje i autonomije u pogledu izbora života, pa po logici stvari i smrti.

Sud se sa tim gledištem nije složio, te je doneo zaključak da član 2 ne sadrži i pravo da osoba bira smrt umesto života. Ali sud je uvažio mogućnost da ovakva pitanja mogu da daju povoda za preispitivanje člana 8 i prava na privatni život koji on reguliše. Sud je u donošenju odluke napravio jedan mali iskorak. U obrazloženju odluke da nije došlo do kršenja člana 8, stav 1, stoji: „...ne negirajući ni na koji način princip svetosti života, razmatranje „kvaliteta života“ je validno u smislu člana 8 (1), a sa napretkom medicinske tehnologije... mnogi ljudi su zabrinuti da neće biti primorani da dočekaju duboku starost nemoćni ili u stanju teške fizičke ili mentalne onesposobljenosti koje je u suprotnosti sa čvrsto ukorenjenim osećajem ličnog identiteta“.

Sud je takođe primetio da u domaćem pravu osoba može da iskoristi „izbor da umre“ tako što će odbiti da prima terapiju koja joj produžava život. Podrška koju je sud dao onoj vrsti izbora čiji je cilj da se prekinu besmislena lečenja, već i izborima čiji je cilj da se prekine besmisleni život, izgleda da je u suprotnosti sa stavom Suda da ne želi da negira principe očuvanja neprikosnovenosti života. Sud, podržavajući ovaj izbor, indirektno odobrava samoubistvo, čime se podriva nezakonitost potpomognutog samoubistva.

Na osnovu člana 14, gospođa Pretty je tvrdila da je bila sprečena da iskoristi pravo koje imaju osobe koje mogu da okončaju svoj život bez pomoći drugog lica, zato što nemaju nikakvu telesnu manu ili bolest. Sud je prihvatio da, s obzirom na to da se radi o materijalnom pravu garantovanom Konvencijom, sadržanom u članu 8, član 14 se automatski aktivira, ali je zaključio da se slično rezonovanje primenjuje da bi se onemogućilo samoubistvo uz pomoć osoba koje su fizički sposobne, i da se ne pravi razlika u zakonu na one koji jesu i one koji nisu fizički sposobni da počine samoubistvo. Sud je smatrao da je granična linija između ove dve kategorije često vrlo tanka i da bi njeno ozakonjenje ozbiljno podrilo zaštitu života koju zakon garantuje, a uveliko se povećao rizik od zloupotreba (Freeman M., 2002.).

Sud je, oktobra 2001. godine, odbio zahtev gospođe Pretty da se Državni Javni Tužilac obaveže da će izuzeti njenog muža od krivičnog gonjenja, navodeći da Tužilac nema ovlašćenje da odobrava takve zahteve. Advokati gospođe Pretty smatrali su da su se sudije oslonile na tumačenje prava garantovanih Konvencijom koje je „najjuže, najkonzervativnije i najneliberalnije...moguće, tumačenje koje će „pitanja ljudskih prava vratiti desetine godina unazad“ (Grayling A.C., 2001.).

Gospođa Pretty je preminula u bolnici, pod tačno onakvim okolnostima koje je želela da izbegne. Ovaj slučaj postao je poznat širokoj javnosti, kako sa pravnog, tako i sa humanog gledišta zahvaljujući jednoj filmskoj ekipi (BBC Panorama, 2002.), koja je snimala poslednje trenutke njenog života. Evropski sud doneo je istorijsku odluku da podrži stav Gornjeg doma Britanskog parlamenta, uz obrazloženje da pravo na život samo po sebi ne daje pravo i na smrt, čime je automatski bila isključena mogućnost ukidanja zakonske zabrane samoubistva uz pomoć lekara – potpomognutog samoubistva.

U kontekstu evropskog prava ljudskih prava, kvalitet života nema većeg značaja, jer se pravo na život ne definiše u etičkom smislu, već kao specifičan pravni koncept koji ima precizno značenje. Zaključci Suda u dosadašnjoj praksi i preciznost kojom je formulisan tekst člana 2 dozvoljavaju sudijama ograničenu slobodu tumačenja (Lord Irvine of Lairg, 1999.).

Slično tumačenje od strane Suda pojavilo se i u predmetu Gian Kaur protiv države Pendžab, koji je vođen u Vrhovnom sudu Indije 1996. godine, povodom tumačenja člana ustava Indije, a u vezi toga da li pravo na život uključuje i pravo na smrt. Mišljenje suda je da pravo na smrt, ako ono uopšte postoji, nije istovetno pravu na život, kao što ni smrt i život nisu jedno isto (Commonwealth Law Bulletin 749.).

Vrlo ugledni stručnjaci iz ove oblasti ocenili su da... institucije u Strazburu ni dan danas ne uvažavaju princip po kome je očuvanje „kvaliteta“ života relevantan faktor (Ovey C., White R.C., 2002.).

Jedan od presudnih slučajeva, koji ide u prilog protivnika eutanazije, bio je slučaj Glas (Glass) protiv Ujedinjenog Kraljevstva.

Dejvid Glas (David Glass) je rođen 1986. godine sa teškim fizičkim i psihičkim oštećenjima zbog kojih mu je bila potrebna dvadesetčetvoro časovna nega. Pre nego što se rodio, lekari su ga otpisali kao nekoga „čiji život nije vredan življenja“

i da oštećenja koja ima nisu kompatibilna sa životom. Rođen je prevremeno u sedmom mesecu, a majci je rečeno da je dete mrtvorodeno i ako i preživi biće samo „biljka“. Lekari nisu ni pokušavali da ga ožive, ali zahvaljujući odlučnosti i upornosti majke, Dejvid je dobio zdravstvenu negu koja mu je bila neophodna, iako teško hendikepiran doveden je kući gde je bio okružen ljubavlju i pažnjom ukućana.

Dejvidovo stanje se pogoršalo jula 1998. godine, primljen je u bolnicu, gde su ga operisali, ali su nastale komplikacije. Lekari koji su ga lečili zaključili su 20. oktobra, da on umire i preporučili su da mu se da dijamorfin „kako bi mu se olakšale muke“.

I pored protivljenja gospođe Glas, koja je verovala da lekari pokušavaju tajno da izvrše eutanaziju, Dejvid je dobio dijamorfin. Bez pristanka familije u njegov lekarski nalaz upisana je instrukcija „ne oživljavati“. Sledećeg dana Dejvidovo stanje se pogoršalo, porodica je zahtevala prekid terapije dijamorfinom, ali lekari su rekli da je to moguće samo pod uslovom, ako pristanu da Dejvid ne bude oživljavaan. Ali ipak, gospođa Glas je uspela da ga oživi, stanje mu se popravilo i Dejvid je 21. oktobra pušten kući. On i sada živi sa svojom porodicom, iako teško hendikepiran, slavi jedan rođendan za drugim.

Posle mnogih neuspelih sudskih procesa i mišljenja lekarskog društva Britanije, gospođa Glas je uložila predstavku Evropskom sudu na osnovu člana 2. Sud je jednoglasno doneo odluku o prihvatljivosti predstavke, čime je pokazao koliko su lekari i Klinički centar pogrešili kada su jednoglasno doneli odluku u vezi sa Dejvidovim životom (Glass v. United Kingdom, no.61827/00).

Mnoga pitanja vezana za primenu člana 2 Konvencije, još uvek traže odgovore, pogotovu pitanja vezana za lečenje smrtno bolesnog pacijenta u situaciji kada mentalno priseban pacijent traži pomoć da umre (INTERIGHTS, 2008.). Nepostojanje konsenzusa među evropskim državama u vezi sa tim pitanjima, možda ukazuje, da državama treba dati veću slobodu u proceni takvih slučajeva.

V 4. Komparativna analiza zakona i procedura vezanih za eutanaziju

Danas preovlađuju zakonska rešenja koja prave oštru razliku između s jedne strane, pasivne eutanazije i aktivne indirektno eutanazije, a s druge strane lekareve pomoći kod samoubistva i aktivne direktne i dobrovoljne eutanazije. U načelu i krivično i građansko pravo priznaju pravo na pasivnu eutanaziju, te ne zahtevaju

od pacijenta da se, protivno svojoj volji, podvrgne medicinskim tretmanima koji imaju za cilj veštačko produžavanje života. Zapravo i krivično i građansko pravo priznaju pravo na aktivnu indirektnu eutanaziju, zapravo, dopuštaju da pacijent prima lekove za oslobađanje od bola u završnoj fazi neizlečive ili smrtonosne bolesti, čak i ako se time ubrzava okončanje života.

Međutim, zakonima se nerado prihvataju prava pacijenta na samoodređenje u odnosu na vlastiti život, zapravo na vlastitu smrt, i zakonodavci ne pokazuju spremnost ka uvođenju novih pravila koja bi odobrila pravo na pomoć lekara pri samoubistvu, kao i pravo na aktivnu direktnu i dobrovoljnu eutanaziju (Klajn-Tatić V., 1996.).

Pri pravnom tretiranju pomoći u samoubistvu uočavaju se dva suprotstavljena stava, koja zauzimaju pravni sistemi pojedinih država. Po jednom stavu, pomoć u samoubistvu koje je opravdano samo po sebi ne podleže sankcijama u zakonodavstvu Švedske, Nemačke, Škotske, Švajcarske, Francuske i Teksasa (SAD), ali pod uslovom da se tim postupkom ne narušavaju prava bilo koje treće osobe (Klajn-Tatić V., 2005.). Po drugom stavu, pomoć u samoubistvu predstavlja i danas krivično delo, iako samoubistvo samo po sebi to nije, i koji je zastupljen u zakonodavstvu najvećeg broja država, sa izuzetkom Oregona (SAD).

Zakoni o potpomognutom samoubistvu razlikuju se od države do države. U nekim su jasni, u nekim nejasni, a u mnogim državama i ne postoje. Nejasno definisano u krivičnom zakonu pomaganje u izvršenju samoubistva, ne znači da to delo ne podleže krivičnoj odgovornosti. U većini država potpomognuto samoubistvo, jeste krivično delo koje se izjednačava sa ubistvom ili ubistvom iz nehata. Zbog velikih mogućnosti zloupotrebe, i vrlo različitih medicinskih i pravnih uslova, garancije da se obezbedi pravilno sprovođenje procesa podrazumevaju vođenje dokumentacije, kao i lekarskih nalaza, a u njih spadaju direktna i indirektna dokumentacija. Direktna dokumentacija je ona gde se beleži koji lekovi i u kojim dozama su davani pacijentu, kao i iz kojih razloga. Indirektna dokumentacija je ona gde se beleži koje doze i kojih lekova su date pacijentu i šta nije urađeno u datom trenutku u toku boravka pacijenta u bolnici. Osim toga, podstiče se pacijent da svoju želju za života (codicil) da u formi unapred datih instrukcija (advance directives), što se koristi kao definitivni dokaz da je pacijent dao pristanak, te se time pomagač u samoubistvu i samoubica štite od bilo kakve zloupotrebe i krivične odgovornosti.

Različiti načini izvršenja, samoubistva uz pomoć lekara osoba na samrti i/ili potpomognutog samoubistva smrtno obolelog pacijenta koji je svestan, dozvoljeni su u nekoliko država. Svaka je uspostavila sopstvena pravila, procedure i smernice i sve, osim Švajcarske, zabranjuju strancima da u njihovoj zemlji izvrše eutanaziju. To su: Švajcarska (od 1941.), Oregon (od 1994.), Kolumbija (od 1997.), Albanija (od 1999.), Holandija (od 2002.), Belgija (od 2002.), Vašington (od 2008.), Luksemburg (od 2008.), Montana (od 2009.) i Nemačka (od 2010.).

Kada je u pitanju aktivna direktna i dobrovoljna eutanazija ili „ubistvo iz milosrđa“, pravni sistemi država zauzimaju tri različita stava. Po jednom stavu, aktivna eutanazija se kvalifikuje kao ubistvo prvog stepena, taj stav je zastupljen u zakonodavstvu Republike Srbije (KZ RS, 2006.), Velike Britanije, Francuske (Jelačić O., Tolić B., 1976.) i SAD (American Law Institute, 1985.). Na osnovu drugog stava, eutanazija se kvalifikuje kao privilegovano ubistvo i u izricanju kazne izvršiocu uzima se u obzir i/ili motiv izvršioca i/ili zahtev žrtve. Ovaj stav je zastupljen u krivičnim zakonima Nemačke, Švajcarske, Austrije, Slovenije, Crne Gore, Grčke, Danske, Poljske, Italije, Norveške, Kanade, Indije i Urugvaja (Klajn-Tatić V., 2005.). A po trećem stavu, aktivna eutanazija je u medicinskom kontekstu legitiman postupak. Taj stav je zastupljen u japanskom, kolumbijskom, kineskom, belgijskom, holandskom i luksemburškom pravu.

U Holandiji, dobrovoljna eutanazija i samoubistvo uz pomoć lekara zakoniti su od 2002. godine, ali još od 1984. godine takvi slučajevi nisu bili procesuirani. Holandski zakon ima odredbe koje dozvoljavaju potpomognuto samoubistvo u retkim slučajevima neizlečivo mentalno obolelih osoba, pod uslovom da je data osoba prisebna kada o tome odlučuje. Iako su samoubistvo uz pomoć drugog lica i eutanazija krivična dela, pod određenim okolnostima, i uz zahtev pacijenta, lekar koji učestvuje u njihovoj realizaciji može biti oslobođen krivičnog gonjenja, pod uslovom da su ispunjeni mnogi kriterijumi i uslovi. Ti kriterijumi i uslovi su:

- Pacijent trpi neizdržljive bolove i nema nikakve nade da će doći do poboljšanja.
- Zahtev za eutanaziju mora biti dobrovoljan.
- Zahtev mora da postoji.
- Zahtev mora da je načinjen bez uticaja drugih osoba, psihijatrijske bolesti ili lekova.

- Pacijent mora biti u potpunosti obavešten o svom stanju, mogućnostima i perspektivi.
- Najmanje jedan nezavisni lekar opšte prakse mora biti konsultovan, koji se slaže sa uslovima prethodno iznetim.
- Pacijent mora biti najmanje dvanaest godina star.
- Za pacijente starosti između 12 i 16 godina, mora da postoji saglasnost roditelja.
- Eutanazija mora biti izvršena u prisustvu doktora i na odgovarajući način.

Doktor je u obavezi da napiše izveštaj o smrti, koji uključuje i uzrok smrti. Propis takođe predviđa da je eutanazija izvršena po direktivi o načinu izvođenja eutanazije, sa pisanom željom pacijenta, koja se apsolutno poštuje. Postoji poseban protokol za slučaj dečje eutanazije.

Ono što predstavlja lošu stranu ovih kriterijuma je to što oni podležu kontroli tek po izvršenom činu eutanazije, a trebalo bi da imaju preventivnu ulogu (Menon M., 2011.).

Švajcarska je još 1941. godine legalizovala samoubistvo uz pomoć ili bez pomoći lekara. Iako ne zabranjuje strancima da na njenoj teritoriji izvrše eutanaziju, oni moraju da imaju čvrste razloge za to, kao što su: neizlečiva bolest, ozbiljno mentalno oboljenje ili da pate od neizlečive kliničke depresije (Korljan E., 2012.). Tu vrstu pomoći strancima pruža organizacija „Dignitas“, koja nudi usluge eutanazije u posebno pripremljenim prostorijama po ceni od 4000 evra (Imamo li kao na život pravo i na smrt?). Ovaj fenomen je čak dobio i ime „samoubilački turizam“.

Ubrzo posle Holandije i u Belgiji je donet 2002. godine zakon koji dozvoljava eutanaziju, ali ne definiše metode izvođenja eutanazije. Zakon dopušta odraslim osobama „čije je zdravstveno stanje beznadežno i koje trpe nepodnošljiv fizički i psihički bol, koji se ni na koji način ne može umanjiti“ da traže dobrovoljnu eutanaziju. U zakonu je naglašeno da je eutanazija moguća samo pod određenim uslovima, a ti uslovi su:

- Pacijent je potpuno svestan kada podnosi zahtev.
- Zahtev mora biti dobrovoljan i ponovljiv.
- Pacijent mora da je konstantno izložen neizdržljivim fizičkim ili mentalnim patnjama, koje ne mogu biti uklonjene.

Po datim uslovima i lekar je u obavezi da predhodno upotrebi sve mere u cilju poboljšanja stanja pacijenta, kao i da pribavi mišljenje i drugog nezavisnog lekara. Ova pravila predviđaju i mehanizme za način donošenja odluke u slučaju permanentnog vegetativnog stanja pacijenta, i daju mogućnost prethodnog davanja zahteva u pisanoj formi. Svaki slučaj eutanazije se prikazuje pred specijalnom komisijom, koja onda odlučuje kada će eutanazija biti izvršena u skladu sa propisanim uslovima.

Ovaj Belgijski zakon je kritikovan i primećeno je da ima iste nedostatke kao i Holandski zakon, a to je nedostatak regulatornih mehanizama za prevenciju zloupotrebe, već samo daje mogućnost post-faktum kritičkim razmišljanjima (Schotsman P., 1997.).

Zakon o eutanaziji u Luksemburgu sličan je rešenjima datim u zakonima Holandije i Belgije. Ono što na neki način predstavlja prednost ovog zakona jeste to da lekar mora pre izvršenja eutanazije da traži odobrenje od Nacionalnog saveta.

U Velikoj Britaniji, po zakonu o samoubistvu iz 1961. godine, samoubistvo nije smatrano krivičnim delom, ali za pružanje pomoći pri samoubistvu drugog lica moglo se dobiti i 14 godina zatvora. Za pokretanje postupka na sudu, bila je potrebna dozvola Predsednika Javnog Tužilaštva u Londonu. U periodu od 1936. do 2003. godine Parlamentu je podneto osam nacрта zakona i amandmana, sa ciljem da se u zakone unesu izmene koje bi dozvoljavale ubrzanu smrt. Debate su vođene na relaciji pristalica i protivnika eutanazije, da bi 1996. godine Dom Lordova izdao priručnik na osnovu konsultacija sa sudijama, kojim se regulišu procedure u slučajevima zahteva za eutanaziju. Najvažnije iz tog priručnika je:

- U svim slučajevima, neophodno je prvo dobiti dozvolu Suda.
- Dijagnoza mora biti postavljena od strane vrhunskog stručnjaka, i da je podržana izveštajem od strane nezavisnog neurologa ili doktora specijaliste za poremećaje svesti.
- Rođaci pacijenta moraju dati izjavu pred zvaničnim službenim zastupnikom, o njihovom i pacijentovom zahtevu, koji je predhodno dat u pisanoj formi.
- Podnosilac zahteva mora biti neko od rođaka ili druga osoba koja je u bliskoj vezi sa pacijentom ili relevantni predstavnik zdravstvenih vlasti.
- U slučaju maloletne osobe, podnosilac zahteva mora biti staratelj.

Treba naglasiti da ove procedure su primenjive samo za slučaj pasivne eutanazije. Aktivna eutanazija je i dalje ilegalna i njena primena povlači kaznene mere kao za ubistvo (Menon M., 2011.).

U Sjedinjenim Amerčkim Državama aktivna eutanazija je ilegalna. U nekim zemljama, kao što su Montana, Oregon i Vašington postoje zakoni koji dozvoljavaju pasivnu eutanaziju i potpomognuto samoubistvo. 1994. godine u Oregonu je donet Akt pod nazivom „Dostojanstvena smrt“ ili „Death With Dignity Act. Taj akt je sadržao uslove koje je trebalo ispuniti pre izvršenja eutanazije:

- Pacijent mora da je stariji od 18 godina i sposoban da donosi odluke.
- Pacijent mora biti u terminalnom stadijumu bolesti, ne manje od šest meseci pre nego što mu se odobri eutanazija.
- Zahtev za eutanaziju mora biti napisan u obliku propisanom ovim Aktom.
- Obaveza lekara je da informiše pacijenta o njegovom stanju i predoči mu sve moguće opcije.
- Drugi lekar mora da se saglasi sa odlukom.
- Osoba koja pati od depresije mora biti savetovana.
- Predstavnik državne vlasti, kao i pacijentovi rođaci moraju biti obavješteni pre izvođenja procedure (Menon M., 2011.).

U Japanu je još 1963. godine Vrhovni sud formulisao principe za razlikovanje eutanazije od kažnjivog ubistva. Naime, potrebno je da budu ispunjeni sledeći uslovi:

- Bolest koju savremena medicina ne leči.
- Nepodnošljivi bolovi pacijenta, uočljivi od strane svakog posmatrača.
- Očuvana svest pacijenta.
- Ozbiljna molba pacijenta za ubistvo iz milosrđa.
- Sredstva koja izazivaju smrt mogu biti upotrebljena samo od strane lekara.
- Da je metod koji izaziva smrt moralno prihvatljiv (Klajn-Tatić V., 2002.).

Ustavni sud Kolumbije podržao je eutanaziju za neizlečive bolesnike koji to izričito traže, 1997. godine, a u Republici Kini, Vlada je 1998. godine, odobrila bolnicama da primenjuju eutanaziju za ljude u završnoj fazi bolesti ukoliko oni to formalno zatraže (Bogdanić M., Rakić J., 2014.).

U Indiji eutanazija nije dozvoljena zakonom, ali 2009. godine, posle nekoliko slučajeva pacijenata u terminalnom stadijumu bolesti ili stalnom stanju vegetiranja

pred Vrhovnim sudom, koji je odlučio da je pasivna eutanazija dozvoljena u sličnim slučajevima uz poštovanje sledećih procedura:

- Odluka mora biti doneta od strane roditelja, supružnika ili bliskih rođaka pacijenta, a u slučaju njihove odsutnosti od strane ordinirajućeg lekara.
- Predhodna saglasnost Višeg Suda mora biti dobijena pre izvršenja eutanazije.
- Dobijanjem zahteva Sud mora da traži mišljenje od nezavisnog konzilijuma, koji sačinjavaju tri doktora i to neurologa, opšte prakse i psihijatra.
- Istovremeno, zahtev najbližih rođaka i porodice pacijenta, kao i njihovo viđenje stanja pacijenta mora biti uzeto u obzir.
- Mora proći razumni rok pre nego što Sud prihvati ili odbaci zahtev (Menon M., 2011.).

U zakonima naše zemlje i zemalja iz okruženja, zemalja nastalih na teritoriji bivše Jugoslavije, eutanazija se na sličan način tretira.

Krivični zakon Republike Srbije (KZ RS, 2006.), u Posebnom delu i XIII glavi, članom 117 i članom 119 definiše kaznene mere u slučaju lišavanja života iz samilosti, kao i navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu.

Član 117. glasi. "Ko liši života punoletno lice iz samilosti zbog teškog zdravstvenog stanja u kojem se to lice nalazi, a na njegov ozbiljan i izričit zahtev, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina".

Član 119. glasi: „(1) Ko navede drugog na samoubistvo ili mu pomogne u izvršenju samoubistva, pa ovo bude izvršeno ili pokušano, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(2) Ko drugom pomogne u izvršenju samoubistva pod uslovima iz člana 117. ovog zakonika, pa ovo bude izvršeno ili pokušano, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(3) Ko delo iz stava 1. ovog člana učini prema maloletniku ili prema licu koje se nalazi u stanju bitno smanjene računljivosti, kazniće se zatvorom od dve do deset godina.

(4) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema detetu ili prema neuračunljivom licu, učinilac će se kazniti po članu 114. ovog zakona (od jedne do osam godina).

(5) Ko surovo ili nečovečno postupa sa licem koje se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, pa ono usled takvog postupanja izvrši ili pokuša samoubistvo koje se može pripisati nehatu učinioca, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina“.

Radnim tekstom pripremljenim za javnu raspravu, sa alternativnim predlozima, Građanskog zakonika Republike Srbije, članom 92. ustanovljava se Pravo na dostojanstvenu smrt (eutanziju) i glasi: „Pravo na eutanaziju, kao pravo fizičkog lica na saglasni, dobrovoljni i dostojanstveni prekid života, može se izuzetno ostvariti, ako se ispune propisani humani, psiho-socijalni i medicinski uslovi.

Uslovi i postupak za ostvarivanje prava na eutanaziju propisuju se posebnim zakonom.

Zloupotreba prava na eutanaziju, radi pribavljanja neosnovane materijalne ili druge koristi, predstavlja osnov za krivičnu odgovornost.

Alternativa: Prethodni član se briše.

Napomena: Zbog kompleksnosti ostvarivanja prava na eutanaziju, koje ima, pored pravnih i medicinske, psihološke i socijalne aspekte, Komisija će se tek posle održane javne rasprave izjasniti o alternativnom predlogu na osnovu argumenata stručnjaka iz različitih oblasti i profesionalnih delatnosti. Eventualnim usvajanjem osnovnog predloga, izvršila bi se odgovarajuća promena u Krivičnom zakoniku“.

Kazneni zakon Republike Hrvatske iz 2015. godine (KZ RH, 2015.) u trećem stavu člana 118. definiše kaznu u slučaju izvršenja eutanazije i glasi: „... (3) Tko usmrti drugoga na njegov izričit i ozbiljan zahtjev iz suosjećanja zbog njegovog teškog zdravstvenog stanja, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine“.

U slučaju sudelovanja u samoubistvu članom 113. određene su kaznene mere, a on glasi: „(1) Tko navede drugoga na samoubojstvo ili mu iz niskih pobuda pomogne u samoubojstvu pa ono bude počinjeno ili pokušano, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Tko djelo iz stavka 1. ovoga članka počini u odnosu na dijete koje je navršilo četrnaest godina ili osobu čija je sposobnost shvaćanja svog postupanja bitno smanjena, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina“.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine iz 2010. godine (KZ FBiH, 2010.), članom 170. definiše kazne u slučaju pomaganja pri izvršenju samoubistva i glasi:

„(1) ko navede drugog na samoubistvo ili mu pomogne u samoubistvu, pa ono bude učinjeno, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do pet godina.

(2) Ko djelo iz stava 1. ovog člana učini prema maloljetniku ili prema osobi čija je sposobnost shvaćanja značenja svog djela ili upravljanja svojim postupcima bitno smanjena, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

(3) Ko djelo iz stava 1. ovog člana učini prema djetetu ili prema osobi koja nije mogla shvatiti značaj svog djela ili upravljati svojim postupcima, kaznit će se po članu 166. (Ubistvo) stav 1. ovog zakona.

(4) Ko okrutno ili nečovječno postupa s osobom koja se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti i time iz nehata izazove samoubistvo te osobe, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina“.

Krivični zakonik Republike Makedonije iz 2001. godine (KZ RM, 2001.), članom 124. reguliše kazne u slučaju eutanazije i glasi: „Taj što drugog liši života iz milosrdnih pobuda, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina“. Članom 128. definišu se kazne predviđene za navođenje na samoubistvo i pomaganje pri samoubistvu. Za navođenje i pomaganje punoletnim osobama za izvršenje samoubistva predviđena kazna je u trajanju od tri meseca do tri godine. Za navođenje i pomaganje pri samoubistvu maloletne osobe koja je napunila 14 godina, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina, a za maloletnu osobu mlađu od 14 godina kazniće se zatvorom u trajanju od najmanje deset godina do doživotnog izdržavanja kazne.

Kazneni zakonik Republike Slovenije iz 2008. godine (KZ RSL., 2008.), članom 120. definiše kazne predviđene za pomoć pri samoubistvu u trajanju zatvorske kazne od šest meseci do pet godina. Ukoliko je u pitanju dete starije od 14 godina, propisana kazna zatvorom je u trajanju od jedne do deset godina, a ukoliko je u pitanju dete mlađe od 14 godina, propisana kazna zatvorom od najmanje petnaest godina.

U krivičnom zakonu Republike Crne Gore (KZ RCG, 2003.), članom 34. definisane su kazne za navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu, a glasi: „(1) Ko navede drugog na samoubistvo ili mu pomogne u izvršenju samoubistva, pa ovo bude izvršeno, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina.

(2) Ko djelo iz stava 1 ovog člana učini prema maloljetniku koji je navršio četrnaest godina ili prema licu čija je sposobnost da shvati značaj svog djela ili da upravlja svojim postupcima bila bitno smanjena, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.

(3) Ako je delo iz stava 1 ovog člana učinjeno prema maloljetniku koji nije navršio četrnaest godina ili prema licu koje nije moglo shvatiti značaj svog djela ili nije moglo upravljati svojim postupcima, učinilac će se kazniti po članu 30 ovog zakona (kaznom zatvora najmanje deset godina do četrdeset godina).

(4) Ko surovo ili nečovječno postupa sa licem koje se prema njemu nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti i time iz nehata izazove samoubistvo tog lica, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

(5) Ako je usljed djela iz st.1 do 4 samoubistvo samo pokušano, sud može učinioca blaže kazniti“.

Krivičnim zakonom Republike Srpske iz 2003. godine (KZ RS, 2003.), članom 153. regulisane su kaznene mere u slučaju navođenja na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu, a on glasi: „(1) Ko navede drugog na samoubistvo ili mu pomogne u izvršenju samoubistva, pa ovo bude izvršeno, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

(2) Ko djelo iz stava 1. ovog člana učini prema maloljetnom licu ili prema licu čija je sposobnost da shvati značaj svog djela ili da upravlja svojim postupcima bila bitno smanjena, kazniće se zatvorom od dvije do deset godina.

(3) Ako je djelo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema djetetu ili prema licu koje nije moglo shvatiti značaj svog djela ili upravljati svojim postupcima, učinilac će se kazniti po čl. 150 ili 151. ovog zakona (kaznom zatvora u trajanju od jedne do deset godina ili šest meseci do pet godina).

(4) Ko surovo ili nečovječno postupa sa licem koje se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, pa ono usljed takvog postupanja izvrši samoubistvo koje se može pripisati nehata učinioca, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

(5) Ko drugome pomogne u samoubistvu koje je izvršeno, pri čemu su postojale osobito olakšavajuće okolnosti, kazniće se zatvorom do tri godine.

(6) Ako je usljed djela iz st. 5. ovog člana samoubistvo samo pokušano, sud učinioca može blaže kazniti“.

Domaće zakonodavstvo, do nedavno nije pravilo razliku između običnog ubistva i ubistva iz milosrđa. Sve glasniji zahtevi za legalizacijom eutanazije, kao i prihvatanje prava pacijenata za odbijanje medicinskog tretmana i terapije doveli su do promene u stavu srpskog zakonodavca, te je propisano krivično delo lišenje života iz samilosti, koje povlači kaznu od 6 meseci do pet godina. Ako i kada se usvoji novi Građanski zakonik Republike Srbije, kojim je predviđena mogućnost legalizacije eutanazije, biće neophodno izmeniti i Krivični zakonik.

Ako se uporedi stav našeg zakonodavstva sa zakonodavstvima okolnih Republika, uočava se da je, uglavnom prihvaćeno srednje rešenje kojim je ubistvo iz milosrđa privilegovano krivično delo. Ipak po pitanju pasivnog subjekta Hrvatska i Slovenija imaju tolerantniji stav. Zapravo, naš zakonodavac je izričit da pasivni subjekt može biti samo punoletno lice, dok je kod naših suseda upotrebljena formulacija „ko usmrti drugog“, što podrazumeva svako lice pa i maloletno. Na osnovu ovoga onaj ko bi u Srbiji, udovoljio zahtevu maloletnika i lišio ga života iz samilosti odgovarao bi za krivično delo ubistva za koje je predviđena teža kazna (Bogdanić M., Rakić J., 2014.).

Privilegovanjem ubistva iz milosrđa i predviđenim novim Građanskim zakonikom učinjen je veliki pomak u odnosu na ranija zakonodavstva, ali treba napomenuti da je privilegovanje ubistva iz milosrđa poznavao i Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine. Tim zakonikom, od skoro pre sto godina privilegovano je lišenje života „na izričit i ozbiljan zahtev ili molbu žrtve“, a predviđena kazna bila je kazna zatvora u trajanju do pet godina, a u slučaju da je lišenje života učinjeno „usled sažaljenja prema bednom stanju žrtve“, predviđena kazna bila je tri godine zatvora (Klajn-Tatić V., 2002.). Što pokazuje da je zakonik Kraljevine Jugoslavije, iz perioda između dva svetska rata, bio liberarniji, kako za vreme u kome je primenjivan, tako i u odnosu na naše donedavno zakonodavno rešenje.

Pasivna eutanazija je de facto legalizovana, ne pod tim nazivom, ali priznajući pravo pacijenta na odbijanje svake vrste medicinskog tretmana, pa i onog kojim se spašava ili održava život. Pravo na odbijanje tretmana svoj osnov ima u pravu na samoodređenje.

Analizirajući član 62. Kodeksa profesionalne etike lekarske komore Srbije (KPELK, 2007.), pod nazivom „zabrana eutanazije“, u stvari striktno ne zabranjuje eutanaziju, jer se koriste izrazi „odbacuje“ i „osuđuje“ („lekar odbacuje i osuđuje eutanaziju i smatra je lažnim humanizmom“). Osim toga članom 61., koji propisuje da je dužnost lekara da preduzme sve mere kako bi neizlečivom bolesniku ublažio bolove i psihičku patnju i obezbedio dostojanstvenu smrt. Ovakvo određenje može se protumačiti kao čin eutanazije, ukoliko bi se terminalnom bolesniku ubrizgali lekovi koji ublažavaju bol, ali istovremeno, ubrzavaju neminovnu smrt.

V 5. Kvalifikacija dela – ubistvo ili smrtna kazna ili samoubistvo

Često se u javnosti pravi analogija između smrtne kazne i eutanazije, ali smrtna kazna je odgovor na zločin, dok kod eutanazije postoji kazna, a da joj ne predhodi zločin. Smrtna kazna i eutanazija su bez obzira na neke spoljašnje sličnosti i pojmovno i faktički različite institucije, iako među njima postoje sličnosti koje su formalne i vizuelne prirode, a ne suštinske.

U radu Eutanazija (Pravo na smrt), docent pravnog fakulteta u Prištini, dr Ilić Dragan izneo je dobru sistematizaciju sličnosti i razlika između smrtne kazne i eutanazije (Ilić D., 2001.). Po njemu sličnosti između smrtne kazne i eutanazije ogledaju se u:

- Smrtna kazna i eutanazija predstavljaju lišavanje života, a u slučaju kada je eutanazija legalizovana, onda i smrtna kazna i eutanazija predstavljaju legalizovano ubistvo, jer je isključena protipravnost i društvena opasnost, dok u slučaju nelegalizovane eutanazije, ona predstavlja krivično delo ubistvo, dok je smrtna kazna legalizovano ubistvo koje se ne sankcioniše.
- Rezultat primene i smrtne kazne i eutanazije je isti, a to je veštački izazvana smrt neke osobe.
- I smrtna kazna i eutanazija su neopozive.
- I kod jedne i kod druge postoji objektivna mogućnost greške, koja se ni u jednom ni u drugom slučaju ne može ispraviti, kao i što postoji mogućnost zloupotrebe u bilo koje svrhe.

Mogućnost greške i zloupotrebe su tradicionalno vrlo snažni i ubedljivi argumenti protivnika smrtne kazne i eutanazije.

Dok se razlike između smrtne kazne i eutanazije ogledaju u:

- Smrtna kazna je krivična sankcija koja se izriče počinioocu krivičnog dela za učinjeno krivično delo, dok je eutanazija akt milosrđa, koja se sastoji u prekraćivanju života neizlečivo bolesnim ili nemoćnim osobama, kada dalji život zbog svoje bezperspektivnosti i patnji nema nikakve svrhe.
- Smrtna kazna se izriče presudom koja je individualni akt sudske vlasti, dok eutanazija to nije. Eutanazija se nikada ne dozvoljava i ne sprovodi presudom.
- Smrtna kazna je krivičnopravna institucija, dok eutanazija to ne mora biti, ona se izvršava i ekstralegalno a da pri tom uvek zadržava osnovne karakteristike akta milosrđa, za razliku od smrtne kazne koja kada nije legalna, to prestaje da bude i postaje ubistvo, jer je izgubila svojstvo legalnog akta pravosuđa.
- Eutanazija se primenjuje prema neizlečivo bolesnim osobama, kojima savremena medicina ne može pomoći, dok se smrtna kazna izvršava samo nad zdravim krivcem. Čak se ide toliko daleko u poštovanju tog kriterijuma da ukoliko je osuđenik na smrt oboleo, izvršenje smrtne kazne se odlaže dok ne ozdravi.
- Smrtna kazna, u današnje vreme, tamo gde još nije ukinuta, izvršava se streljanjem, vešanjem, električnom strujom i slično, što znači činjenjem, dok se eutanazija vrlo često izvršava i nečinjenjem, uskraćivanjem lekova i lečenja. Ali, nekada je i smrtna kazna izvršavana nečinjenjem, uskraćivanjem vode, hrane, vazduha i slično, međutim, savremena istorija ne poznaje ovakav njen vid.
- Dok se broj krivičnih dela koja se štite smrtnom kaznom smanjuju, kao i broj država koje je imaju među svojim krivičnim sankcijama, dotle se polje primene eutanazije povećava i dobija u masovnosti. Tendencija širenja primene eutanazije je vrlo eksplozivna, dok je težnja za reduciranjem smrtne kazne evidentna.
- Eutanaziju sprovode lekari, dok smrtnu kaznu izvršavaju ovlašćena lica, ili lica određena odgovarajućim zakonskim ili podzakonskim aktima. To je ili policija ili zatvorska služba, ili pak specijalista koji se naziva dželatom ili justifikatorom. Lekar nikada nije dželat.
- Smrtna kazna se uvek pojavljuje kao izvesno zlo koje se sastoji u lišavanju života počiniooca krivičnog dela, dok je eutanazija dobro koje se čini nevinim ljudima.

- Cilj svake kazne, pa i smrtne je sprečavanje vršenja krivičnih dela u budućnosti, uticaj na druge da ne vrše krivična dela i jačanje društvene discipline građana, njihovog morala i odgovornosti, dok je svrha eutanazije oslobođanje od daljih i nepotrebnih patnji.

Eutanazija i samoubistvo, akti su slobodne volje čoveka koji je zbog očuvanog stanja svoje svesti ovlašćen da raspolaže svojim životom, tako što ga može uništiti na odgovarajući način. Samoubistvo se u najvećem broju modernih zakonodavstava ne kažnjava, dok, eutanazija, izuzimajući nekoliko izuzetaka predstavlja zabranjenu radnju i kvalifikuje se kao privilegovano ili obično ubistvo, koje objektivno predstavlja zločin.

Kroz vekove odnos društvene zajednice prema samoubistvu bio je različit. Inače, samoubistvo je pojava stara koliko i čovečanstvo. Iz prvobitnih zajednica nema tragova o izvršenju samoubistava, ali ne zato što ih nije bilo, već naši preci nisu pridavali samoubistvu veći značaj, smatrajući da je uništenje sopstvenog života lična stvar svakog pojedinca. Antički filozofi zauzimaju različite stavove prema samoubistvu. Aristotel (Aristotel, 1960.) uviđa štetnost za porodicu i društvo kada jedan član zajednice svesno i namerno napušta ovaj svet ostavljajući drugima da rešavaju probleme koji su se postavili pred samoubicu. Za razliku od njega Plinije, veliča samoubistvo. On tvrdi da je samoubica u svome činu veći i od bogova, jer bogovi kao besmrtni ne mogu da unište svoj život, a čovek to može. Čovek je jedino živo biće na zemlji kome pripada pravo i sposobnost da uništi svoj život.

Rimljani su svoje samoubice kažnjavali konfiskovanjem imovine. Sa jačanjem crkve na samoubistvo se gleda sve strože, te se leševi samoubica spaljuju, bacaju u duboke jame ili gladnim životinjama, jer se samoubistvo ne tretira kao delo čoveka, nego delo "sotone nastanjene u čoveku". U to vreme na samoubistvo se gledalo kao na zločin protiv društva, protiv vladara i protiv Boga.

U Engleskoj Šekspir je branio samoubice rečima: „Ako smo doterani od neprijatelja do ponora, zar nije bolje da sami skočimo u njega nego da nas neprijatelj gurne u ponor“.

U Evropi kažnjavanje pokušaja samoubistva zadržalo se najduže u Mađarskoj, sve do pred kraj Drugog Svetskog rata, a sličnih presuda između dva rata bilo je i u Grčkoj, Engleskoj i Kanadi. U toku II Svetskog rata, u fašističkim vojnim formacijama pokušaj samoubistva tretiran je kao „nečastan odnos prema zastavi“.

Zastrašujući su podaci koje navodi Šovljanski (Šovljanski M., 1976.), da je u II Svetskom ratu poginulo 32 miliona ljudi, a ranjeno 35 miliona, dok je u narednih 25 godina u svetu izvršilo samoubistvo 8 miliona i sedamstotina hiljada ljudi, a između 60 i 70 miliona je pokušalo da izvrši samoubistvo. Zemlje Centralne Evrope (Mađarska, Austrija, Čehoslovačka) dugo godina neprikosnoveno drže primat u samoubistvima, a odmah uz njih nalaze se Finska, Japan, Nemačka, Danska i Švajcarska, dok neke njima susedne zemlje, kao što su Holandija i Poljska imaju dva do tri puta manji broj samoubistava.

Retko kad je samoubistvo motivisano samo jednim činiocem, po pravilu, kod svakog samoubistva radi se o kombinaciji i kumulaciji više činioca i faktora koji kao krajnji rezultat daju samoubistvo. Među najčešće navođenim motivima samoubistva su: telesna i mentalna oboljenja, alkoholizam, porodični konflikti, staračka usamljenost i iznemoglost, strah od kažnjavanja i sramote, ljubavni konflikti, neuspeh u školi, konflikti na radnom mestu i akutni materijalni problemi.

Milanović je u svojim istraživanjima na uzorku od 464 samoubistva pokazao da u 53 slučaja bolest se pojavljuje kao jedini motiv, a u još 106 slučajeva kao glavni motiv za samoubistvo. Njegova istraživanja su pokazala da je 45.6% slučajeva samoubistva pretežno ili jedino motivisano somatopatološkim uzrocima, i to nespecifičnim zapaljenjima 18.9%, sifilisom 15.6%, tuberkulozom 9.5% i neoplazmom 2%. Danas bi ti somatopatološki uzroci sigurno bili druge etiologije i drugog procentualnog odnosa, ali ukupan procenat samoubistava zbog bolest verovatno bi ostao isti. Mađarski istraživači su ustanovili da je u 43.6% slučajeva samoubistva bolest bila dominantan uzrok.

U opsežnim istraživanjima sprovedenim sedamdesetih godina prošlog veka u Vojvodini (kao oblasti sa najvećim procentom samoubistava u našoj zemlji), na uzorku od 2281 samoubistva Šovljanski je našao da je u 861 slučaju (37.7%) samoubistvo motivisano somatskim ili psihičkim oboljenjem. U toj grupi od 861 samoubice 556 osoba bilo je starije od 50 godina. Ostali motivi samoubistva ređaju se po opadajućem nizu i to 523 slučaja samoubistva čiji je osnovni uzrok alkoholizam, 273 slučaja gde su uzrok porodični sukobi i konflikti, 110 slučaja starost i iznemoglost, 83 slučaja strah od kazne, 66 slučaja ljubavni konflikti, 52 slučaja ljubomora, 21 slučaj slabe ocene i 292 slučaja sa nepoznatim i ostalim motivima.

Ako se postavlja analogija između smrtne kazne i eutanazije, još logičnije je postavljati analogiju između samoubistva i eutanazije. Kada bi eutanaziju podelili samo na dve osnovne grupe: dobrovoljnu i nedobrovoljnu, onda bi ta analogija mogla delimično da se prihvati. Nedobrovoljna eutanazija bez zahteva pacijenta, porodice i bez rigorozne kontrole mogla bi da predstavlja smrtnu kaznu, gde je uloga tužioca, branioca i sudije objedinjena u jednoj osobi, u lekaru, koji donosi odluku, pa čak i izvršava eutanaziju. Dobrovoljna eutanazija, bez obzira da li je u pitanju aktivna ili pasivna ili potpomognuto samoubistvo lako može da se poistoveti sa samoubistvom. Naime, ako se porede sličnosti i razlike dolazi se do sledećeg:

Sličnosti između eutanazije i samoubistva:

- Eutanazija i samoubistvo predstavljaju lišavanje života.
- Svojevoljna odluka jedne osobe – žrtve samoubistva ili eutanazije.
- Najčešći razlozi izvršenja i samoubistva i eutanazije su: neizlečiva bolest, starost, depresija i kompletan gubitak razloga daljeg življenja.
- Samoubistvo i eutanazija su neopozivi.
- Rezultat njihove primene je isti – veštački izazvana smrt
- Objektivna mogućnost greške koja se ni u jednom ni u drugom slučaju ne može ispraviti, ali greške u oba slučaja jedne osobe koja je imala želju da prekrati život.

Razlike između eutanazije i samoubistva:

- Kod samoubistva je ista osoba i izvršioc i žrtva, koja je imala dovoljno snage i mogućnosti da sama izvrši samoubilački čin.
- Kod eutanazije izvršioc je lekar, koji pomaže u izvršenju dela ili aktivno učestvuje u njemu, a žrtva je osoba koja ima želju da izvrši samoubistvo, ali, ili nema dovoljno snage ili nema mogućnosti da izvrši taj čin.

Određenu nadu u skorašnju legalizaciju eutanazije i stvaranja odgovarajuće pravne regulative daju nastale promene pre svega u ljudskoj svesti. Naime, pozitivna zakonska rešenja koja regulišu medicinski treman smrtno ili neizlečivo bolesnog pacijenta, temelje se na gledištu o ograničenoj svetinji ljudskog života koje zagovaraju tradicionalna medicinska etika, pravna doktrina i medicinska i sudska praksa (osim onih u Holandiji). Ali u novijoj medicinskoj etici, pravnoj doktrini i sudskoj i medicinskoj praksi, sve važnije mesto zauzima stav na osnovu koga, u donošenju odluke o okončanju ljudskog života, procena pacijentovog kvaliteta

života od njega samog, kao i stručnih lica mora imati dominantnu ulogu (Stauch M., Wheat K., Tingle J., 1998.).

V 6. Pravo na samoopredeljenje i slobodan izbor – pravo na dostojanstvenu smrt

Svakoj jedinki rađanjem je nametnut ili poklonjen život, ona ni na koji način nije učestvovala u donošenju odluke o otpočinjanju svog života. Po logici stvari i kraj života ili smrt su nezavisni od ljudske volje i njihove želje za životom. Pravo na život po sebi isključuje mogućnost eutanazije, pa makar i bila iz samilosti i sa namerom prekraćivanja muka. Eutanazija može da se posmatra u okviru drugih ljudskih prava, npr. Pravo na samoodlučivanje ili pravo na ličnu autonomiju. Ljudska bića poseduju fundamentalno ljudsko dostojanstvo, koje ne može ničim biti eliminisano. Čovek poseduje to dostojanstvo u osnovi svoje prirode, koje utiče na racionalno ponašanje i pored situacije u kojoj se trenutno nalazi. Kao ljudsko biće, čovek poseduje značajne moralne karakteristike ili prednosti svojstvene samo njemu, kao što su znanje, prijateljstvo, a i sam život po sebi (Germain G., Boyle J., Finnis M.J., 1987.). Mnoge odluke koje čovek donosi zavise od činjenice da li su te odluke dobre za njega, ali i za druge ljude. Na žalost, nemaju sva ljudska bića mogućnosti da poseduju sve životne prednosti svojstvene čoveku, osim samog života. Život je jedino ljudsko dobro na koje čovek uvek može da računa, onoliko dugo koliko postoji. To je jedna objektivna vrednost, ali ne kao uživanje čoveka u ljudskim dobrima, već kao postojanje čoveka na svetu (Watt H., 2002.).

Smrt je kao i rađanje sastavni i neraskidivi deo života, koja neumitno dolazi i zato je neophodno olakšati je i učiniti što dostojanstvenijom. Pitanje je da li legalizacija eutanazije i sam čin eutanazije omogućavaju dostojanstvenu smrt. Podrazumeva se da se lekari i čitavo društvo zalažu i bore za dostojanstven kraj života, jer u odnosu jednog društva prema smrti pokazuje se i odnos prema životu (Rujević N., 2014.).

Izboreno i sveopšte prihvaćeno pravo na život, svakako ne podrazumeva pravo na prostu egzistenciju, već podrazumeva minimum kvaliteta života (Ethics guide). U ovakvom gledištu o ulozi kvaliteta života i njegovog dostojanstva, u donošenju odluke o eutanaziji leži velika zamka, jer patnja, nesreća, bol i ljudski očaj su sastavni delovi života koji se na žalost ne mogu odagnati sa ovoga sveta. Pre svega kvalitet života i posledična dostojanstvenost tog života razlikuju se od osobe do

osobe, životnog doba u kome se posmatra, socioekonomskih, kulturoloških, verskih i mnogih drugih osobnosti čoveka.

Koncept o kvalitetu života ne može se koristiti za odobravanje eutanazije iz dva osnovna razloga. Prvo, ne postoje validne metode i instrumenti za procenu kvaliteta života, a drugo, u slučaju mentalno obolelih osoba ili tek rođenih beba, njihovo ne prihvatanje života je samo pretpostavka (Bellieni C., 2006.).

Vrlo je demoralisujuće za bolesne i nesposobne osobe, kada dobiju poruku da je život u njihovom stanju neprihvatljiv za lekare i društvo (Gormally L., 1994.). Lekari ne smeju da obeshrabruju pacijente iznoseći svoje gledište da njihov život nije vredan življenja i da bi mogli da ga se liše. Umesto toga, neophodno je upoznati pacijente sa načinima podrške – fizičke, emocionalne i duhovne – koje potvrđuju njihove vrednosti kao ljudskog bića (Watt H., 2002.).

Najčešće navođeni argumenti koji idu u prilog eutanaziji su: svetinja ljudskog života (argument koji često koriste i protivnici eutanazije), individualna autonomija, pravo na izbor, pravo da se ne trpi bol i patnja, pravo da se ne bude izložen ponižavanju, pravo na dostojanstvo, privatnost i na uživanje u životu.

Pitanje “izbora” je verovatno jedan od najjačih argumenata u prilog legalizovanju eutanazije i potpomognutog samoubistva. Zagovornici su mišljenja da je eutanazija (kao i potpomognuto samoubistvo) “vrhovno građansko pravo”, a da sprečavanje da se mentalno i psihički zdravim, a smrtno bolesnim pacijentima koji žele sebi da skrate muke i pruži pomoć da mirno umru, predstavlja suštinski nepoštovanje prava na ličnu autonomiju. Oni takođe smatraju da je legalizacija eutanazije neophodna “polisa osiguranja” kojom će se obezbediti da niko ne mora da umire u neizdržljivim bolovima i da se dugo muči. Po njima, pomaganje da se kontroliše bol nije daleko od eutanazije, jer u oba slučaja se koriste jaki lekovi, koji ne retko nenamerno dovedu do brže smrti pacijenta. Takođe tvrde da lekari potajno vrše eutanaziju, pa je iz tog razloga legalizacija neophodna sa ciljem zaštite ranjive grupe pacijenata od zloupotreba koje postoje u sadašnjoj zakonski neregulisanoj praksi. Pobornici eutanazije su uvereni da bi “zaštitne smernice” zaštitile ranjive pacijente od nepravredne smrti, dok bi pacijentima koji zahtevaju eutanaziju bile skraćene muke i omogućena mirna i željena “dostojanstvena” smrt. Smatraju da je protivljenje ovim merama uglavnom verski zasnovano, što

suštinski zakone koji ih zabranjuju čini neustavnim, jer krše princip odvojenosti države od crkve.

Zagovornici aktivne ili pasivne, u svakom slučaju dobrovoljne eutanazije teško i neizlečivo bolesnih ljudi smatraju da su ljudi slobodna bića i da stoga sami treba da odluče o kraju sopstvenog života. Zato bi slobodnim ljudima koji time “imaju mogućnost vrednovanja sopstvene egzistencije” trebalo ispuniti njihovu želju, odnosno omogućiti im da iskoriste svoje “pravo” da jedino oni, a ne lekari, etičari ili teolozi, smeju i treba da odlučuju o svom sopstvenom životu. Ti slobodni ljudi, vlasnici svojih sopstvenih ovozemaljskih života, svoje zemaljske egzistencije, trebalo bi da donose odluke o potrebi vremenskog skraćivanja njihovih nepodnošljivih telesnih muka i bolova. A to znači da odluku o kraju života treba uzeti iz ruku lekara i teologa i predati je u ruke vlasnika života – u ruke pacijenta. Na taj način bi pacijent sačuvao svoje dostojanstvo, jer bi se u tom slučaju radilo o vraćanju odluke o životu, onome ko taj život i poseduje, ko ga živi (Markešić I., 2011.).

Odlučna kampanja i zagovaranje prava na smrt od strane ser Teri Pračeta (Sir Terry Pratchett) je vredno pažnje. Pračet je autor mnogih bestselera iz oblasti naučne fantastike, koji boluje od progresivne Alchajmerove bolesti, i smatra da bi u njegovom slučaju eutanazija bila zdravorazumsko rešenje (BBC 1, 2010.). Pračet je rekao da je shvatio da osoba, koja je posle pažljivog razmišljanja i vaganja za i protiv, donela odluku da okonča svoj život na neki blag način, u stvari ima “uravnotežen um koji je jasan, realističan, pragmatičan, stoički i britak”. On smatra da je najveća zamerka protivnika eutanazije, iz razloga da stari ljudi mogu da budu nezakonito primorani da traže da im se prekine život.

Pračet predlaže da se osnuje komisija (tribunal ili konzilijum), koja bi se sastojala od jednog pravnog stručnjaka, jednog lekara i nekoliko članova starijih od 45 godina, koji su do tada stekli “dar mudrosti”, a sa zadatkom da ustanove prave činjenice, pre svega, da je osoba koja traži eutanaziju svesna šta radi, da je dobro obavestena o tome šta ta odluka podrazumeva, kao i da je nepokolebljiva u svojoj nameri, da pati od neizlečive i po život opasne bolesti i da nije pod uticajem drugog lica.

O željama o sopstvenom životu Pračet kaže: “...Voleo bih da umrem mirno, slušajući Tomasa Talisa na iPod-u, prenego što me bolest ophrva, a nadam se da

to neće biti tako skoro, jer, kada bih znao da mogu da umrem u kom god trenutku poželim, onda bi iznenada svaki dan bio dragocen kao million funti. Kada bih znao da mogu da umrem, živeo bih. Moj život, moja smrt, moj izbor”.

Odnos društva i društvene zajednice prema starim osobama i osobama sa ozbiljnim fizičkim ili mentalnim hendikepom je od presudnog značaja, a pitanje je da li bi ove grupe legalizovanjem eutanazije postale još ranjivije. To treba uvek imati na umu, jer istorija nije imala mnogo milosti za “slabe”, a nacistički režim nam je pokazao najmračniju stranu ljudske prirode.

Stvoreno je mnogo grupa koje se protive eutanaziji, iz straha od “odstranjivanja” osoba zato što nisu korisne za porodicu ili društvo, kao što je grupa za pomoć hendikepiranima “Not dead Yet” (“Nismo još mrtvi”). Ova grupa je pokrenula 2010. godine kampanju i pozvala sve poslanike u parlamentu da potpišu “Povelju otpora 2010.”, uz izjavu da će podržati palijativnu negu i pružanje usluga za samostalan život, kao i da će omogućiti pravnu zaštitu svim smrtno bolesnim ili hendikepiranim osobama.

I zato se u argumente protiv eutanazije ubrajaju i poboljšanje palijativne nege, uviđanje značaja nege pacijenata, dobrobit pacijenata i kvalitet života. Ono što se mora uspostaviti je sistem i mehanizam provere, kao i razgraničenje nadležnosti što bi garantovalo da su sve forme lečenja i olakšavanja bola primenjeni, pre nego što se donese konačna i nepovratna odluka o prekidu tuđeg života.

U zdravstvenoj nezi važno mesto zauzima kvalitet života, zašta nažalost, ne postoje odgovarajuća merila i objektivna procena, na osnovu kojih bi se pouzdano identifikovali pacijenti koji osećaju da njihov “život nije vredan življenja”. Takve dileme uvek postoje kod uskraćivanja ili odustajanja od životno važnih medicinskih postupaka trajno vegetirajućih stanja, kao i kod donošenja odluka na kraju života kompetentnih ili nekompetentnih osoba. U svim bioetičkim raspravama manje se govori o distanziji – produžetku agonije, patnje i odgađanju smrti, a mnogo više o direktnoj ili indirektnoj eutanaziji. Mnogi bioetičari pak, smatraju da je između te dve krajnosti, najcelishodniji izbor, ortotanazija ili dostojanstvena smrt, smrt bez skraćanja života, ali i bez dodatnih patnji, putem odgovarajuće palijativne nege (Frković A., 2007.).

Komitet za ljudska prava Ujedinjenih Nacija nije ubeđen da holandski sistem može da spreči zloupotrebe, kao što je pritisak koji se vrši na pacijenta da izvrši

eutanaziju (Kebers C., 2005.). To je i potvrđeno brojkama, jer je u Holandiji u 2003. godini registrovano 1815 slučajeva eutanazije, 2007. godine 2098 slučajeva, 2008. godine 2331 slučaj, a 2009. godine 2636 slučajeva. Ti izveštaji o porastu potpomognutih samoubistava u Holandiji daju povoda za zabrinutost, a protivnicima eutanazije još jedan dokaz da je legalizacijom eutanazije došlo do urušavanja Sistema palijativne nege. I zato protivnici eutanazije i potpomognutog samoubistva smatraju da bi legalizovanje tih postupaka povelu društvo opasnim putem, gde bi pre ili kasnije ubijanje starih ili depresivnih ljudi postalo legalno, kao i onih koji nisu mentalno sposobni da traže da im se prekine život. Na osnovu Holandskog iskustva tvrde da “zaštitni mehanizmi” ne štite ugrožene kategorije bolesnika i da se u savremenoj medicine promovišu ti postupci samo iz ekonomskih razloga, kao način smanjenja troškova u zdravstvu. Takođe poriču da je potajna eutanazija široko rasprostranjena u kliničkoj medicinskoj praksi, na osnovu nekoliko objavljenih studija, te zato urgiraju da zbrinjavanje u domovima i odgovarajuće lečenje pruže moralno prihvatljive odgovore na teškoće koje se ponekad javljaju u procesu umiranja (Korljan E., 2012.).

Najčešće navođeni argumenti protiv eutanazije su: eutanazija ne bi bila primenjivana samo na terminalno obolelim pacijentima, eutanazija bi mogla postati sredstvo uštede zdravstvenih fondova, eutanazija bi postala nedobrovoljna, legalizacija eutanazije i samoubistvo uz pomoć lekara vode ka epidemiji samoubistava, eutanazija je odbacivanje i negiranje važnosti i vrednosti ljudskog života (Euthanasia Pros and Cons, 2014.).

Bol je simptom koji se najčešće sreće pred kraj života i, ako su zdravstveni radnici dobro obučeni, u većini slučajeva može biti dobro kontrolisan. U poslednje vreme povećane su mogućnosti kupiranja bola kod umirućih pacijenata, i ove mogućnosti su iznete u priručnicima i vodičima (Borgsteede D.S. i sar., 2011.).

Predominantni razlozi zahteva za izvršenje eutanazije su od pacijenata u terminalnom stadijumu karcinoma, sa pogoršanjem beznadežnih bolesti, sa intenzivnim bolovima, sa depresivnim simptomima i onih koji su zavisni od tuđe pomoći (Van Alpen E.J., Donker A.G., Mrquet L.R., 2010.; Hall S., Longhurst S., Higginston I., 2009.). Zapaženo je da neki pacijenti sa simptomima depresije i intenzivnog bola vremenom promene mišljenje o zahtevu za eutanazijom (Van Alpen E.J., Donker A.G., Mrquet L.R., 2010.).

Pristalice eutanazije pogrešno propagiraju da je potpomognuto samoubistvo neophodno kod pacijenata u terminalnom stadijumu bolesti koji su suočeni i trpe veliki neizdržljiv bol. Ali većina stručnjaka koji se bave bolom, tvrde da 95 do 98% tih bolova može biti neutralisano adekvatnom terapijom (Quill E.T. Cassel K.C., 2003.). U većini slučajeva, pacijenti koji su zahtevali pomoć pri samoubistvu zbog bola, povlače zahtev posle terapije bola i depresije (New York State Task Force, 1994.). Tvrdnja da jedini način da se ubije bol, je da se ubije sam pacijent, potpuno je pogrešna (The sanctity of life, 2014). Većina, ako ne i svi pacijenti u terminalnom stadijumu bolesti, koji su izrazili želju da okončaju život, pokazuju znake izražene depresije ili nekog drugog mentalnog stanja (New York State Task Force, 1994.). Depresija je često nedijagnostikovana i netretirana, pogotovu kod starijih pacijenata sa hroničnim ili terminalnim bolestima (New York State Task Force, 1994.). Želja za okončanjem života je u korelaciji sa depresijom (Math B.S., Chaturvedi K.S., 2012.). Rezultati jedne studije, pokazuju da je terapija depresije smanjila suicidalne ideje kod 90% pacijenata (New York State Task Force, 1994.).

Gubitak autonomije, gubitak dostojanstva i smanjenje mogućnosti da učestvuju u životnim radostima su retki razlozi zbog kojih pacijenti zahtevaju pomoć lekara pri samoubistvu (Oregon Death with Dignity, 2014.). Mnogi pacijenti koji zahtevaju pomoć lekara pri samoubistvu su indirektno prisiljeni ili prinuđeni od strane porodice. Neki pacijenti veruju da će biti na „teretu“ svojoj porodici. U Oregonu i Vašingtonu tokom 2010. godine jedna četvrtina pacijenata koja je lišena života davanjem letalne doze leka se odlučila na taj čin, jer nisu želeli da budu na „teretu“ članovima svoje porodice (Oregon Death with Dignity, 2014.). Pacijenti u terminalnom stadijumu bolesti takođe se suočavaju sa vidom prisile od strane zdravstveno osiguravajućih društava i drugih ustanova zdravstvenog osiguranja koje pokrivaju finansijske troškove za pomoć pri samoubistvu, ali ne pokrivaju troškove tretmana bolesti ili palijativne nege (Harned E.M., 2012.). Lekovi primenjeni za pomoć pri samoubistvu koštaju oko 40 dolara, dok bi pravilan tretman i terapija pacijenta koštali oko 40.000 dolara (Euthanasia Pros and Cons, 2014.).

U poslednjih trideset godina u Holandiji eutanazija se kretala od ljudi koji su u terminalnom stadijumu bolesti, do eutanazije onih koji su hronično bolesni; od eutanazije za fizičke bolesti do eutanazije za mentalne bolesti; od eutanazije

mentalno obolelih do eutanazije psiholoških poremećaja, a sada do eutanazije ako je osoba starosti preko sedamdeset godina i „umorna od života“ (Pereira J., 2012.).

Dužnost lekara je pre svega poboljšanje zdravlja, smanjenje patnje i zaštita života. Psihijatri, među čijim pacijentima su i osobe koje su nesposobne i nekompetentne za donošenje odluka, treba da budu svesni da gledišta pacijenta mogu biti poremećena zbog mentalnog oboljenja. U takvim slučajevima uloga psihijatra je da leči bolest obolelog pacijenta (Vogel L., 2012.).

Legalizacijom eutanazije, postoji mogućnost nastanka društva u kome će želja za životom morati da se pravda. Bol, nemoć i upućenost na druge neraskidivi su deo ispunjenog života, isto kao i radost, snaga i samostalnost. Ispravan odgovor na sve duži životni vek nije pomoć za umiranje, već pomoć pri bolovima onima koji umiru prirodnim putem (Rujević N., 2014). Legalizacija eutanazije je neetička alternativa za ispravku trenutnih nedostataka palijativnog zbrinjavanja iznose lekari i advokati Kanade. Adekvatna pristupačnost palijativne nege možda neće u potpunosti sprečiti zahteve za eutanazijom, ali dokle god ljudi imaju „relativno dobar način da kontrolišu patnju“ legalizacija eutanazije bi predstavljala pogrešan izbor između bola i smrti (Vogel L., 2012.).

Kako zaista izgleda dostojanstven odnos prema terminalno obolelim osobama pokazuju medicinske ustanove za neizlečivo bolesne – hospisi, kao i odeljenja palijativne medicine. Pacijentima u terminalnom stadijumu bolesti ono što treba je profesionalna briga, bliskost i vreme. Ako se već nalaze na putu smrti, onda im treba profesionalna palijativna i psiho-socijalna pratnja, koju mogu dobiti u hospisima. To je vreme kada sve treba da bude u službi pacijentovog što ugodnijeg bitisanja. Sve intervencije su usmerene na uklanjanje bola i drugih simptoma, kao i na emocionalnu i duševnu podršku kako pacijenta tako i njihovih najbližih (Euthanasia Pros and Cons, 2014.).

VI MEDICINSKI ASPEKT EUTANAZIJE

Kodeks profesionalne etike lekarske komore Srbije (Sl.glasnik RS br.121/2007.) u članu 62., koji nosi naziv Zabrana eutanazije, nalaže: “Lekar odbacuje i osuđuje eutanaziju i smatra je lažnim humanizmom.

Namerno skraćivanje života u suprotnosti je s medicinskom etikom. Želju dobro informisanog bolesnika od neizlečive bolesti, jasno izraženu pri punoj svesti u pogledu veštačkog produživanja njegovog života, lekar će uvažiti.

Ako bolesnik nije pri svesti, lekar će postupiti po svom najboljem znanju i savesti, a u skladu sa stavom 1. ovog člana“.

Jasno je da načela medicinske etike isključuju mogućnost izvršenja eutanazije, već naprotiv nalažu lekaru borbu za život čoveka do poslednjeg trenutka trajanja života. Član 61. Kodeksa profesionalne etike lekarske komore Srbije glasi: „Kod neizlečivog bolesnika jedan od osnovnih zadataka lekara je da efikasno preduzima sve mere lečenja koje će pacijentu ublažiti bolove i psihičku patnju. Istovremeno lekar upoznaje bolesnikove bližnje sa njegovim stanjem i nastoji da obezbedi njihovo razumevanje bolesnikovih tegoba i pružanje adekvatne podrške.

Kod umirućeg pacijenta, tj. u terminalnom stadijumu bolesti lekar treba da obezbedi čoveku dostojne uslove umiranja, jer bi nastavljanje intenzivnog lečenja bolesnika u ovom stanju isključilo pravo umirućeg na dostojanstvenu smrt“.

Etički kodeks izričito navodi da je namerno skraćivanje života u suprotnosti sa medicinskom etikom, a u stručnoj javnosti postoje različiti stavovi prema upotrebi medikamenata u nameri ublažavanja bolova u dozama za koje se unapred zna da mogu biti smrtonosne. Etički kodeks upućuje na poštovanje poslednje želje umirućeg pacijenta, ali lekaru se dozvoljava da odstupi od nje ukoliko ona nije u skladu sa etičkim merilima lekara i predstavlja eutanaziju. Odredba Krivičnog zakona o lišenju života iz samilosti i prihvaćene teorije krivičnog prava o uzročnosti kod krivičnog dela ubistva jasno upućuju da je zabranjeno davanje sredstava za olakšavanje bola umirućim pacijentima u dozama koje mogu biti smrtonosne, bez obzira na namere lekara.

Tek nastali smrtni ishod uslovljava prestanak primene terapije kojom se pokušavalo da se očuva ljudski život, bez obzira na težinu i stadijum neizlečive bolesti i životno doba pacijenta. Član 63. Kodeksa profesionalne etike lekarske

komore Srbije glasi: „Prema bolesniku koji je bolestan, lekar mora preduzeti sve mere koje su potrebne za smisleno lečenje i olakšanje u trpljenju.

Umiranje bolesnika i smrt je deo lekarskog lečenja“.

Umiranje i smrt su oduvek bile misteriozne, zagonetne i nedokučive pojave koje su uticale na svest i biološki opstanak ljudskog bića (Vuković R., 2006.). Smrti obično neposredno prethodi agonija (Agonia) ili hropac, koja je direktna posledica ireverzibilnog gašenja vitalnih funkcija organizma sa specifičnim patofiziološkim, metaboličkim, funkcionalnim i morfološkim poremećajima u organizmu. Iako, po pravilu, agonija završava smrću, ona ne sme biti razlog na osnovu koga se donosi odluka o prekidu pružanja medicinske pomoći. Osoba u agoniji se smatra živom, te svako povređivanje ili izazivanje smrti od strane druge osobe podleže krivičnom gonjenju.

Smrt kao konačni završetak života sa medicinskog aspekta ima nekoliko pojavnih oblika koji su tačno sa medicinske strane definisani i nalažu određene radnje od strane lekara.

VI 1. Somatska – telesna smrt

Somatska ili telesna smrt predstavlja ireverzibilni (nepovratni) prestanak rada i funkcionisanja vitalnih sistema ljudskog organizma. Vitalni sistemi ljudskog organizma su centralni nervni sistem, respiratorni sistem i kardiovaskularni sistem. Njihov prestanak rada kod određene osobe (utvrđivanjem znakova smrti) označava da je osoba mrtva u medicinskom, a i pravnom smislu, jer može da se sahrani.

Član 219. Zakona o zdravstvenoj zaštiti glasi: „Za svako umrlo lice utvrđuje se vreme i uzrok smrti na osnovu neposrednog pregleda umrlog lica. Utvrđivanje vremena i uzroka smrti može vršiti samo doktor medicine. Za lica umrla u zdravstvenoj ustanovi vreme i uzrok smrti utvrđuje se u zdravstvenoj ustanovi i o tome obaveštava nadležni organ opštine odnosno grada. Nadležni organi opštine odnosno grada određuju doktora medicine za stručno utvrđivanje vremena i uzroka smrti umrlih izvan zdravstvene ustanove i izdavanje potvrde o smrti. Doktor medicine iz stava 4. ovog člana dužan je da u roku od 12 sati od primljenog poziva izvrši neposredan pregled umrlog i utvrdi vreme i uzrok smrti. Sredstva za pregled umrlih lica i stručno utvrđivanje vremena uzroka smrti za lica umrla van zdravstvene ustanove obezbeđuju se u budžetu opštine, odnosno grada“. (ZZZ,

2005.). Na osnovu ovoga, utvrđivanje smrti obaveza je svakog lekara, a nepoštovanje zakonskih odredbi povlači krivično-pravne posledice. Lekar utvrđuje smrt osobe na osnovu znakova smrti.

Znaci smrti mogu biti nesigurni ili neposredni, verovatni ili rani znaci (lešne osobine) i sigurni ili kasni znaci (lešne promene).

Nesigurni ili neposredni znaci smrti nastaju odmah nakon prestanka funkcije kardiovaskularnog, respiratornog i centralnog nervnog sistema. Ti znaci su istovremeno i znaci kliničke smrti, te mogu biti reverzibilni ukoliko se preduzme pravovremena i adekvatna kardiopulmonalna reanimacija. U ove znake se ubrajaju: prestanak disanja, prestanak srčanog rada, prestanak cirkulacije, besvesno stanje, gubitak svih refleksa, nereagovanje na bolne stimuluse, gubitak tonusa mišića ili primarna mrtvačka mlitavost (Flacciditas Mortis), prestanak motiliteta creva, promene na očima (zenice su centralno postavljene zbog relaksacije mišića dužice, pad pritiska u očnoj jabučici...).

Verovatni ili rani znaci smrti (*lešne osobine*) nastaju u periodu od nekoliko sati nakon smrti, a pojavljuju se posle nesigurnih, a pre sigurnih znakova smrti. Ti znaci mogu da se jave i tokom agonije i zato se ne mogu smatrati sigurnim znacima smrti. U rane znakove smrti ili lešne osobine ubrajaju se: mrtvačka ukočenost (Rigor Mortis) od 1 do 72 sata posle smrti, mrtvačke mrlje – postmortalna hipostaza (Livores Mortis), mrtvačka hladnoća (Algor mortis), isušenje leša ili postmrtno isušenje (Exsiccatio S. Desiccatio Postmortalis) i posmrtna autoliza ili postmortalna autoliza (Autolysis Postmortalis).

Sigurni ili kasni znaci smrti (*lešne promene*) predstavljaju progresivno razlaganje tkiva koje utiče na spoljašnji izgled leša u vidu destruktivnih ili konzervativnih lešnih promena. U destruktivne lešne promene spadaju: truljenje (Putrefactio) i raspadanje (Decompositio) u vidu truležnog prebojavanja, truležnog transudata, truležne nadutosti, truležnog mehura i truležnog zadaha, kao i maceracija ili gnjiljenje (Maceratio) koja predstavlja autolizu tkiva nastalu u vlažnoj sredini bez bakterija. U konzervativne lešne promene spadaju: saponifikacija (Saponificatio) kada dolazi do transformacije masnog tkiva u amorfnu masu žućkasto-bele ili sivo-bele boje, a nastaje u sredinama visoke vlažnosti i nedovoljnog prisustva kiseonika; i mumifikacija (Mumificatio) kada dolazi do isušivanja kože i

nemogućnosti razvoja truležnih promena usled strujanja toplog vazduha (Tasić M., 2006.).

VI 2. Ćelijska smrt

Nastanak i konstatovanje somatske smrti ne znači da su sve ćelije u organizmu mrtve (ćelije epitela respiratornog trakta i spermatozoidi ostaju živi i 36 časova nakon somatske smrti) (Popović V., Atanasijević T., 2010.). Ćelijska smrt predstavlja odumiranje ćelija usled prestanka metaboličkih procesa u njima, a kao posledica hipoksije tih ćelija. Smrt ćelija može da nastane usled delovanja raznih fizičkih, hemijskih ili bioloških agenasa, ili kao posledica nedostatka neophodnih životnih materija usled prekida cirkulacije i nastanka hipoksije tkiva.

Hipoksija ćelija u različitim tkivima odvija se različitom brzinom, a u zavisnosti od osetljivosti ćelija na nedostatak kiseonika. Iz tog razloga ćelije kore velikog mozga su najosetljivije na nedostatak kiseonika i umiru posle nekoliko minuta od nastalog prekida cirkulacije i nedostatka kiseonika. Smrt ćelije može nastati „slučajno“, pre vremena, usled oštećenja nekim faktorom, a može biti i prirodna – fiziološka kao deo razvojnog procesa organizma, jer ćelijski ciklus se završava ili deobom ćelije na dve kćerke ćelije (čime ćelija produžava svoje trajanje) ili starenjem i umiranjem (Alberts B. i sar., 2008.). Na osnovu morfoloških karakteristika smrt ćelija može se podeliti na nekrozu, apoptozu i autofagiju.

Nekroza (nekros – smrt) morfološki se odlikuje edemom (bubrenjem) organela i same ćelije, rupturom ćelijske membrane i lizom ćelije. Usled nastale razgradnje ćelije intracelularni sastojci dospevaju u međućelijski prostor, što dovodi do nastanka zapaljenske reakcije.

Apoptoza (apoptosis – raspadanje) ili programirana ćelijska smrt (ćelijsko samoubistvo) je deo fiziološkog životnog ciklusa ćelije koji omogućava normalan razvoj organizma time što otklanja suvišne ćelije. Stalan broj ćelija – ćelijska homeostaza u organizmu održava se zahvaljujući dinamičkoj ravnoteži dva suprotna procesa – ćelijskoj deobi i ćelijskoj smrti. Inače, apoptoza predstavlja aktivan, uređen i genski regulisan proces, tokom koga ćelija prolazi kroz karakterističan sled morfoloških promena. Morfološke promene podrazumevaju kondenzaciju hromatina u jedru i smanjenje volumena čitave ćelije, zgušnjavanje organela bez vidljivih morfoloških oštećenja (u početku procesa) i konačno fragmentacijom čitave ćelije na veći broj manjih delova obavljenih ćelijskom

membranom. Ti nastali fragmenti predstavljaju apoptotska tela, koja fagociti uklanjaju. Zbog postojanja membrane oko apoptotskih tela njihov sadržaj se ne izliva u međucelijski prostor, te ne dolazi do pojave zapaljenske reakcije i stvaranja ožiljaka.

Autofagija ili autofagocitoza je katabolički proces nastao aktivnošću lizozoma, a usled koga dolazi do razgradnje i reciklaže oštećenih citoplazmatskih organela. Prekomernom aktivacijom ovog procesa nastaje ćelijska smrt, zapravo ćelija „pojede“ samu sebe. Ovaj proces je takođe genski regulisan, jer same ćelije aktivno učestvuju u njemu (Green D., 2011).

VI 3. Klinička smrt

Klinička smrt predstavlja reverzibilni prestanak respiracije, cirkulacije i moždane aktivnosti. Brzom lekarskom intervencijom – odgovarajućom kardiopulmonalnom reanimacijom moguće je ponovo uspostaviti vitalne funkcije i omogućiti normalan nastavak života. U slučaju kada hipoksija mozga traje duže, kao posledica ishemije i prekida cirkulacije (trauma, trovanje, produžena reanimacija), nastaje oštećenje ganglijskih ćelija moždane kore i posledičnog trajnog gubitka svesti u vidu perzistentne kome, uz očuvano funkcionisanje disanja i krvotoka. To stanje predstavlja kortikalnu smrt i može trajati dugi niz godina, te se u zakonskom smislu i ne smatra moždanom smrću.

VI 4. Moždana smrt i kriterijumi za utvrđivanje moždane smrti

Sve funkcije ljudskog organizma, podrazumevajući i funkcije samih ćelija, kontrolisane su i uslovljene funkcionisanjem centralnog nervnog sistema kao centralnog integratora. Trajnim prestankom funkcija moždane kore i moždanog stabla odpočinje nepovratna funkcionalna dezintegracija organizma, te zato smrt mozga predstavlja smrt organizma, iako drugi organi u trenutku njenog nastanka još uvek imaju životne funkcije.

Moždanu smrt ili Mors cerebri karakteriše odsustvo svesti, spontanog disanja i refleksa moždanog stabla. Klinički znaci koji je prate su hipotenzija, dijabetes insipidus i poremećaji termoregulacije. Ovaj oblik smrti definisan je 1959. godine (Mollaret P. i Goulon M., 1959.) čime je postavljena medicinska osnova za prvu transplantaciju srca izvedenu 1967. godine. Do tada važeća definicija smrti podrazumevala je potpun i trajan prekid kardiorespiratornih funkcija i funkcija centralnog nervnog sistema.

Hardvardski kriterijumi za utvrđivanje moždane smrti postavljeni su 1968. godine (A definition of irreversible coma, 1968.), a zasnovani su na trajnom prestanku svih funkcija centralnog nervnog sistema. Na taj način je prestanak funkcija centralnog nervnog sistema postao dovoljna činjenica za dijagnozu smrti, dok su kardiorespiratorni kriterijumi za utvrđivanje smrti odbačeni.

Prema kriterijumima za utvrđivanje moždane smrti, koje su postavili Mohandas i Chou, 1971. godine, a koji su poznati kao Minesota kriterijumi, trajni gubitak funkcija moždanog stabla dovoljan je za dijagnozu moždane smrti, iz razloga što svest i disanje (kao osnovne karakteristike života) ne postoje bez funkcija moždanog stabla.

Još 1981. godine izdat je vodič za utvrđivanje smrti (Guidelines, JAMA, 1981.), koji je našao široku primenu u svim razvijenim zemljama gde se transplantacija organa rutinski obavlja. U isto vreme i u našoj zemlji, tada SFRJ, počinju da se primenjuju isti kriterijumi za utvrđivanje moždane smrti.

Danas, kriterijumi za utvrđivanje moždane smrti u našoj zemlji jasno su definisani zakonom i to Zakon o transplantaciji organa, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2009., kao i Pravilnik o medicinskim kriterijumima, načinu i postupku utvrđivanja smrti lica čiji se deo tela može uzeti radi presađivanja, Službeni glasnik Republike Srbije br. 31/2005. Na osnovu ovog Zakona i Pravilnika, smatra se da je moždana smrt nastupila ako je kod lica nastao potpun i konačan prestanak moždane cirkulacije.

Moždana smrt postoji, ako se kliničkim pregledom utvrdi: duboka koma i nepostojanje reakcije na bilo koje spoljne ili unutrašnje nadražaje; nepostojanje cerebralnih refleksa; postojanje širokih zenica bez reakcije; nepostojanje pokreta očnih jabučica na okrete glave ili fleksiju vrata; nepostojanje vestibulo-okularnog refleksa; nepostojanje refleksa carina traheae; nepromenjen puls na test atropinom; potpuna mišićna atonija; i nepostojanje spontanog disanja tri minuta posle isključivanja bolesnika sa respiratora, uz normalnu vrednost CO₂ u krvi.

Utvrđivanje moždane smrti vrši se kliničkim pregledom tri puta sa razmakom od jednog sata i potvrđuje jednom od dopunskih metoda: izazvani potencijali moždanog stabla, dopler-sonografijom ili elektroencefalografijom. Kliničke preglede za utvrđivanje moždane smrti vrši Komisija u sastavu: lekar neurolog ili neurohirurg i lekar anesteziolog-reanimator. Odluka o utvrđivanju moždane smrti

mora biti doneta na osnovu samostalne stručne odluke svakog člana Komisije, s tim da odluka mora biti doneta jednoglasno. Komisija o izvršenim pregledima sačinjava zapisnik o moždanoj smrti i donosi zaključak koji se čuva u istoriji bolesti, a kao vreme smrti unosi se vreme prvog pregleda. Kompletan obrazac zapisnika o utvrđivanju smrti mozga prikazan je kao Prilog 1.

Prilog 1.

Prilog IV.
1/3

---

naziv i adresa zdravstvene ustanove

ZAPISNIK O UTVRĐIVANJU SMRTI MOZGA

A: ime i prezime: _____

B: datum rođenja:
    dan   mjesec   godina

C: matični broj povijesti bolesti: _____

UVJETI ZA POČETAK POSTUPKA

D: datum:
    dan   mjesec   godina

E: dijagnoza: _____

F: oštećenje mozga: 1. uzrok: _____

2. vrijeme pojave (ukoliko se može utvrditi):

3. oštećenje: primarno supratentorijsko sekundarno
 primarno infratentorijsko nije poznato

G: prisutni su sljedeći znakovi:

		DA	NE		DA	NE
1. otrovanja		☐	☐		☐	☐
2. djelovanja lijekova (hipnotici, sedativi, neuroleptici) u dozama koje mogu utjecati na stanje svijesti		☐	☐		☐	☐
3. djelovanja mišićnih relaksansa		☐	☐		☐	☐
4. endogena depresija CNS		☐	☐		☐	☐
5. primarnog pothlađenja		☐	☐		☐	☐
6. endokrine ili metaboličke kome		☐	☐		☐	☐
7. cirkulacijskog šoka		☐	☐		☐	☐

stupac ispunjava   stupac ispunjava
1 član povjerenstva   2 član povjerenstva

ime i prezime članova povjeren: _____

potpis i faksimil članova povjerenstva:

PRVI PREGLED

2/3

H: datum i vrijeme: u
                                   dan   mjesec   godina   sat   min

I: UTVRĐENI SLIJEDEĆI KLINIČKI POKAZATELJI:

	DA	NE	DA	NE
1. Odsutnost reakcije zjenica na svjetlo	☐	☐	☐	☐
2. Odsutnost kornealnog refleksa	☐	☐	☐	☐
3. Odsutnost reakcije na bolni podražaj u području inervacije živca n. trigeminusa	☐	☐	☐	☐
4. Odsutnost okulocefalnih refleksa	☐	☐	☐	☐
5. Odsutnost okulovestibularnih refleksa	☐	☐	☐	☐
6. Odsutnost faringealnog refleksa	☐	☐	☐	☐
7. Odsutnost trahealnog refleksa	☐	☐	☐	☐
8. Atonija miškulature	☐	☐	☐	☐
9. Anopinski test	☐	☐	☐	☐

stupac ispunjava
1. član Povjerenstva

stupac ispunjava
2. član povjerenstva

J: smrt mozga klinički utvrđena DA

NE

ime i prezime članova povjerenstva: _____

potpis i faksimil članova povjerenstva:

DRUGI PREGLED

K: datum i vrijeme: u
 dan mjesec godina sat min

L: UTVRĐENI SLIJEDEĆI KLINIČKI POKAZATELJI:

	DA	NE	DA	NE
1. Odsutnost reakcije zjenica na svjetlo	☐	☐	☐	☐
2. Odsutnost kornealnog refleksa	☐	☐	☐	☐
3. Odsutnost reakcije na bolni podražaj u području inervacije živca n. trigeminusa	☐	☐	☐	☐
4. Odsutnost okulocefalnih refleksa	☐	☐	☐	☐
5. Odsutnost okulovestibularnih refleksa	☐	☐	☐	☐
6. Odsutnost faringealnog refleksa	☐	☐	☐	☐
7. Odsutnost trahealnog refleksa	☐	☐	☐	☐
8. Atonija miškulature	☐	☐	☐	☐
9. Atropinski test	☐	☐	☐	☐
10. Odsutnost spontanog disanja pri apneja testu	☐	☐	☐	☐

stupac ispunjava
1. član povjerenstva

stupac ispunjava
2. član povjerenstva

ime i prezime članova povjeren: _____

potpis i faksimil članova povjerenstva:

M: parakliničkim testom _____ potvrđena je smrt mozga.
 navesti vrstu pretrage

datum i vrijeme: u
 dan mjesec godina sat min

ime i prezime liječnika: _____ potpis i faksimil:

Suštinski isti zakoni i pravilnici postoje i u zemljama iz okruženja, kao Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja, Narodne novine Republike Hrvatske br. 177/2004.; Pravilnik o načinu, postupku i medicinskim kriterijima za utvrđivanje smrti osobe čiji se dijelovi tijela mogu uzimati radi presađivanja, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 3/2006.; Zakon o transplantaciji ljudskih tkiva i ćelija, Službeni glasnik Republike Srpske br. 14/2010.; Pravilnik o načinu i medicinskim kriterijumima za utvrđivanje moždane smrti kod davaoca ljudskih tkiva i ćelija, Službeni glasnik Republike Srpske br. 65/2010.

VI 5. Prividna smrt

Prividna smrt ili Vita minima predstavlja stanje organizma u kome su sve vitalne funkcije svedene na minimum. Spoljašnjim pregledom teško se uočavaju znaci vitalnih funkcija, jer su otkucaji srca skoro nečujni i retki, disanje je površno i plitko, reflekse je teško izazvati. Međutim, detaljnim pregledom elektrokardiogramom i elektroencefalogramom registruju se srčana i moždana aktivnost. Postoje razni uzroci koji mogu izazvati prividnu smrt, kao na primer: trovanje alkoholom, ugljenmonoksidom ili depresorima centralnog nervnog sistema (sedativi, anestetici, miorelaksanti), hipotermija, povrede električnom strujom, elektrolitni disbalans, metabolički i cirkulatorni poremećaji, neke zapaljenske bolesti, asfiktična stanja novorođenčadi i dr. U svim ovim slučajevima neophodno je pravovremeno preduzeti kardiopulmonalnu reanimaciju ili poštujući sva pravila utvrđivanja smrti sprečiti grešku u vidu proglašavanja živog čoveka mrtvim. Takve stručne greške mogu imati i krivičnopravne posledice po lekara koji je konstatovao smrt prividno mrtvog čoveka.

VII MORALNO-ETIČKI I TEOLOŠKI ASPEKT EUTANAZIJE

Eutanazija u svim svojim pojavnim oblicima desetinama godina izaziva žučne polemike između dve zaraćene strane, s jedne strane vatreni pobornici, a s druge strane ljuti protivnici legalizacije eutanazije. I jedni i drugi brojnim moralno-etičkim principima brane svoje stavove. Jedni favorizuju pravo na život, bez obzira na njegov kvalitet, dok drugi poistovećuju pravo na život sa pravom na smrt, favorizujući kvalitet i dostojanstvo života.

Sigurno je da zadnjih više od dvadeset godina dolazi do promene u odnosu na prihvatanje aktivne eutanazije, što potvrđuje njena legalizacija u mnogim zemljama Evrope i Amerike, kao i prihvatanje pasivne eutanazije u velikoj većini zemalja Evrope i čitavog sveta. To prihvatanje prvenstveno pasivne eutanazije ide uporedo sa tehničko-tehnološkim napretkom u medicini i mogućnošću veštačkog održavanja života, a i produžetkom životnog veka ljudi. Sve to neminovno zahteva i modifikaciju moralno-etičkih principa, kako opšte populacije, tako i lekara.

Došlo je do nastanka nove medicinske etike – bioetike, koja ima benevalentan odnos prema eutanaziji. Držati se čvrsto „hipokratove“ teze da su lekari pozvani da čuvaju život a ne da bilo šta čine protiv njega i zagovarati samo „pravo na život“, a pritom zaboravljati ili ignorisati „pravo na dostojanstvenu smrt“, značilo bi kretati se u suprotnom pravcu od humanističkih ciljeva medicinske etike.

Još je Frensis Bekon smatrao da je dužnost lekara da ublaži telesne patnje bolesnika i pruži im mirnu i spokojnu smrt (Bogdanić M., Rakić J., 2014.). Platon u svom delu „Država“: „...je smatrao da ne treba negovati ljude koji nisu sposobni za život, jer oni ne koriste ni sebi samima ni državi...mislili su oni koji su po prirodi bolesni i neumereni da nemaju od svog života ništa ni sami, niti kome drugom koriste, pa lekarska veština ne sme biti radi njih i oni ne smeju biti lečeni čak ni onda kad su bogatiji od samog Mide“ (Platon, 2013.).

A Tomas Mor u delu „Utopija“ kaže: „...ako je bolest ne samo neizlečiva već bolesniku zadaje stalne i užasne muke, onda sveštenici i magistrati savetuju jadnika otprilike ovako: „ Za tebe je u životu sve izgubljeno! Drugima si težak, a sebi si nesnosan pošto samo nadživljuješ svoju smrt. Odluči se da ne hraniš više tu neizlečivu kugu! Život je tvoj samo mučenje i zašto da oklevaš? Pun nade što ćeš se osloboditi svoje tamnice, mučilištva svog, svog čemernog života, odluči se i oslobodi se sam, ili daj odobrenje da te drugi oslobode! Samo će patnje tvoje a

ne sreću tvoju prekinuti smrt, i stoga je mudro ako je ubrzaš. To ti savetuju sveštenici, tumači volje božje! Poslušaj ih, učinićeš pobožno i sveto delo!“... oni koji usvoje ovakav savet, odriču se života ili dobrovoljnim gladovanjem ili ih oslobađaju muka u snu da ne oseće trenutak smrti“ (Mor T., 2011.).

Danas se više ne može govoriti o eutanaziji bez njene povezanosti i s nekim drugim uspostavljenim i prihvaćenim ljudskim pravima. Kao što je pravo pacijenta da prihvati ili odbije ponuđenu terapiju. S tim pravom u vezi je bioetičko pitanje koje je staroj medicinskoj etici bilo potpuno nepoznato, a to je ko sme i pod kojim okolnostima odlučivati o prihvatanju ili odbijanju tretmana ili terapije, ako se radi o „nekompetentnom“ pacijentu, odnosno osobi koja nije sposobna donositi odluke (Šegota I., 1996.).

O vrlo dinamičnom razvoju bioetike svedoči i primena novih bioetičkih pojmova kao što su ortotanazija, mistanazija i distanazija. Distanazija predstavlja prekomerno produžavanje agonije, patnje i smrti pacijenta. Istrajnom primenom brojnih lekova i primenom sofisticirane tehnologije, kada ne postoji nikakva nada za izlečenje može se produžiti život. Ti postupci su beskorisni, jer ne donose nikakvu korist pacijentu, već povećavaju patnju njega i njegovih najbližih. Isto važi i za novorođenčad s teškim malformacijama, prema smernicama FIGO (International Federation of Gynecology and Obstetrics) organizacije, oni imaju pravo na dostojanstvenu smrt bez nepotrebne ili beskorisne medicinske intervencije, kada roditelji i njihovi lekari smatraju da je to u njihovom interesu. U Barcelonskoj deklaraciji o pravima majke i novorođenčeta stoji da ako se plod rodi s anomalijama koje su nespojive sa životom „na novorođenčetu se ne trebaju primenjivati uzaludni postupci lečenja“ (Frković A., 2004.).

Razlika između aktivne i pasivne eutanazije najčešće se uspostavlja na kontrastu između ubijanja i puštanja da se umre. Pod aktivnom eutanazijom se podrazumeva onaj slučaj kad se bilo šta radi, uključujući i prekidanje tretmana i terapije održavanja u životu, koje doprinosi pacijentovoj smrti, dok se pod pasivnom eutanazijom podrazumeva samo onaj slučaj kada se ne čini ništa i što dovodi do pacijentove smrti.

Ovakvo rigidno povlačenje demarkacione linije čine oni koji pasivnu eutanaziju smatraju moralno opravdanom, a aktivnu ne. Mnogi smatraju da je prestanak davanja terapije pacijentu u terminalnom stadijumu bolesti moralno prihvatljivije

od toga da se na direktan način učestvuje u ubijanju pacijenta – ubrizgavanjem smrtonosne injekcije. Još uvek Hipokratova zakletva zabranjuje lekarima upotrebu smrtonosne supstance, ali im savetuje da se uzdrže od intervencija u očito terminalnim situacijama. I zato, danas većina lekara poštuje pacijentov zahtev da se ne leči, ali ne pristaju da čine bilo šta što bi neposredno izazvalo pacijentovu smrt (Đerić M., 2013.).

I u filozofiji morala postoji duga tradicija uspostavljanja razlike između ubijanja i puštanja da se umre. Međutim, konsekvencionalisti ukazuju da između ubijanja i dopuštanja da se umre nema nikakve moralne razlike, jer se njihove posledice ne razlikuju. Prestanak davanja leka pacijentu sa neizlečivim rakom može imati iste posledice kao i davanje smrtonosne injekcije pacijentu. U oba slučaja krajnji ishod je smrt pacijenta. Zato konsekvencionalisti zaključuju, da u onim slučajevima u kojima je pasivna eutanazija prihvatljiva, prihvatljivom treba smatrati i aktivnu eutanaziju (Rejčels Dž., 2012.).

Mnogo je primera iz života koji ukazuju da ne samo pasivna eutanazija, već i aktivna eutanazija imaju moralno-etičku opravdanost, jer olakšavaju muke umirućem. Britani Mejnard iz Kalifornije, 29-godišnja, mlada, tek udata žena, koja pokušava da postane majka, počela je da pati od teških glavobolja. Lekari joj saopštavaju da boluje od agresivne vrste tumora mozga i da joj je ostalo samo šest meseci života. Mejnard, svesna da je njen rak neizlečiv, odlučila je da se sa porodicom preseli u Oregon, gde državni zakon o dostojanstvenoj smrti omogućava ljudima u poslednjim stadijumima neizlečive bolesti da dobiju od svog lekara smrtonosnu dozu lekova kako bi mogli mirno da okončaju život. „Ne mogu da vam opišem koje sam olakšanje osetila znajući da neću morati da umrem onako kako mi je opisano da se umire prirodnim tokom od tumora mozga“. Britani Mejnard, koja je svoj zahtev sprovela u delo 01. novembra 2014. godine, pre smrti je iznela savet kako treba živeti: „Iskoristite svaki dan...Šta je važno za vas, šta vam je vredno? Posvetite se tome. Zaboravite na ostalo“ (Aktuelno.debata o pravu...2014).

Drugi od bezbroj primera je slučaj starije žene koja je 2002. godine rekla svojoj ćerki da ne želi da nastavi da živi na aparatima, posle čega je pala u komu, kao posledica izliva krvi u mozak. Po savetu advokata, ćerka je prekinula sondu pomoću koje je njena majka održavana u životu. Sonda je ponovo postavljena, ali je žena preminula posle dve nedelje. Njena ćerka, koja je zajedno sa advokatom

bila optužena za pokušaj ubistva, oslobođena je, dok je advokatu izrečena uslovna kazna u trajanju od devet meseci (Eutanazija dozvoljena u Nemačkoj...2010.).

Jedan od najpoznatijih primera aktivne eutanazije je primer holandske lekarke Gertrude, koja je svojoj majci koja je bolovala od cerebralne hemoragije prvo dala injekciju morfijuma, koja je dovela do gubitka svesti, a zatim injekciju kurarea, koji je izazvao letalni ishod. Ovaj slučaj se desio 1971. godine i predstavljao je prvi korak u procesu legalizacije eutanazije u Holandiji.

Robert Veatch (1977) u jednoj svojoj raspravi o smrti i umiranju analizira primer jednog 80-godišnjeg čoveka, bez rodbine, koji je dovezen u bolnicu zbog zapaljenja pluća. Osim toga imao je metastaze i bilo je jasno da će uskoro umreti od te opake bolesti. On je već sutradan bio mrtav. Medicinsko osoblje ga je pustilo da umre od zapaljenja pluća pre nego što dođe u fazu umiranja od raka, podupirući tako etičku tezu o „dostojanstvenoj smrti“. Da li su oni etički ispravno postupili? Po mišljenju Roberta Veatch-a, suština etičkog problema je u neprepuštanju odluke pacijentu i saznavanja njegovog mišljenja o svemu tome.

Betty Rollin je 1985. godine objavila priču „Poslednja želja“ kojom je opisala borbu svoje majke sa karcinomom jajnika, otkrivajući da se ubila prekomernom dozom sedativa (History of Euthanasia in America 2015.).

Nažalost postoje i primeri zloupotrebe eutanazije, kao što je Dr Jack Kevorkian, iz SAD, koji je izvršio 130 eutanazija, od čega za petoro pacijenata na autopsiji nije otkriveno ni jedno oboljenje (Jašović Gašić M., Lečić Toševski D., 2010.), a mnogi nisu bili u terminalnom stadijumu bolesti. Dr Kevorkian se nije pridržavao medicinskih pravila i procedura tokom doniranja organa svojih pacijena za transplantaciju (Shah A., 2014.). Isti lekar je konstruisao mašinu, koju je nazvao “mercitron”, koja se sastojala od spleta cevi i flaša, tako postavljenih da slabo pokretnim pacijentima omogućavaju da sami sebi injiciraju letalnu dozu koktela lekova (Euthanasia is the Best Option, 2015.).

Marinić (2010) je u okviru istraživanja svoje doktorske disertacije, među članovima nekoliko civilnih udruženja telesnih invalida sa sedištem u Zagrebu, došao do jasnog zaključka da invalidi, svedeno koliko neko smatrao da žive “životom niskog kvaliteta”, odnosno da žive “životom nevrednog življenja”, ne prihvataju eutanaziju kao rešenje njihovog nezavidnog položaja. Autor (Marinić M., 2010) dalje zaključuje da su osobe sa invaliditetom u manjoj meri sklone

eutanaziji od opšte populacije u Republici Hrvatskoj, zatim da nemaju poverenja u lekara kome je eutanazija deo profesionalnog života, kao i da je osobe sa invaliditetom strah od legalizacije eutanazije, jer postoji mogućnost da bi ona mogla biti primenjena nad njima tokom lečenja neke od njihovih neizlečivih bolesti. Kako god, to istraživanje je pokazalo da invalidi podržavaju pravo na život, bez obzira na njegov kvalitet prema parametrima “zdravih”, kao i da osobe koje nisu u stanju da iskažu svoje mišljenje o sopstvenom životu mnogo više cene i poštuju život, te suprotno pristalicama dostojanstvene smrti smatraju da je odluka za život jedina ispravna opcija.

U prilog nalazima ovog istraživanja ide slučaj Marike Vervort, učesnice paraolimpijskih igara u Riju, koja je osvojila srebrnu medalju u trci na 400 metara u kolicima. Marike Vervort je belgijanka stara 37 godina, koja boluje od neizlečive degenerativne bolesti kičme, zbog koje trpi velike bolove i ima česte napade, pa mora da bude pod stalnom medicinskom negom. Ona je pre Paraolimpijskih igara u Riju najavila da će po njihovom završetku medicinskom asistencijom okončati život, ali se predomislila. Njene reči su potresne, ali ulivaju nadu svakoj teško oboleloj osobi: “Imam spremne dokumente za eutanaziju, ali i dalje uživam u svakom životnom momentu. Kada budem imala više loših dana nego dobrih, onda ću ih iskoristiti. Sada nije vreme”. Vervortova je u emotivnoj konferenciji u Riju naglasila da je razmišljala i o samoubistvu, kao i da sada nema strah od smrti. Dodala je da želi da podstakne debate o eutanaziji u drugim zemljama, kao i da odluka na taj korak čak može da produži život. “Dozvolu za eutanaziju sam dobila još 2008. godine, ali sada je 2016. godina i osvojila sam srebrnu medalju” rekla je Vervortova i demantovala medije koji su pisali o njenoj tragičnoj sudbini. Belgijanka još uvek ima motiva i optimizma za životnu borbu (vest objavio Reuters, 2016.).

Ovo je pokazatelj da čovek može da prevaziđe najteže muke ukoliko ima motiv, nadu i veru u budućnost, a mogućnost izbora mu daje dodatnu snagu.

Kada se govori o moralno-etičkom aspektu eutanazije, neophodno je razdvojiti moralno-etički aspekt čina iz ugla osobe nad kojom se izvršava eutanazija, od moralno-etičkog aspekta eutanazije iz ugla izvršioca samog čina, kao i od moralno-etičkog aspekta eutanazije iz ugla porodice osobe nad kojom se izvršava eutanazija.

Zakoni, propisi i protokoli jasno postavljaju principe kada i u kojim slučajevima je eutanazija prihvatljiva i moguća, ne ulazeći u moralno-etičke dileme osobe koja zahteva eutanaziju. S moje tačke gledišta relativno je jednostavnije kada je u pitanju osoba koja je u terminalnom stadijumu neizlečive bolesti, njen zahtev za eutanaziju je olakšanje za nju, a i lekar nema posebne moralno-etičke dileme, jer pomaže osobi kojoj ako nastavi život, samo produžava muke i beznađe. Članovi porodice, u takvim slučajevima često imaju moralno-etičke dileme, jer je s jedne strane voljena osoba od koje ne žele da se rastanu, a s druge strane teško im je i ne žele da se voljena osoba toliko muči i doživljava kompletnu dezintegraciju.

Legalizacija eutanazije, bez obzira na zdravstveno stanje pacijenta, samo na njegov zahtev, nosi višestruke moralno-etičke dileme. Jer, nažalost, danas produžetkom ljudskog veka sve je više starih ljudi, koji osećaju da su na teretu porodici i čitavom društvu. Na to im se ne retko indirektno ili čak i direktno ukazuje. Te osobe se odlučuju na eutanaziju samo iz želje da svoje najmilije ne opterećuju svojim postojanjem, a ne zato što im se sopstveni život čini bezvrednim, ništavnim i lišenim dostojanstva. Pretpostavljam da u tim slučajevima lekar, koji je izvršilac eutanazije sigurno ima moralno-etičku dilemu i nerado pristaje na izvršenje eutanazije. Takvi slučajevi bi trebalo da postanu moralno-etičko pitanje savremene porodice i društvene zajednice, jer ne sumnjivo je da što je čovek stariji sve više ceni život i sve ono što on sobom nosi, a odlučivanjem na čin eutanazije oni pretpostavljaju da poslednji put čine nešto dobro za svoje najdraže. Ovom gledištu ide u prilog činjenica da se tokom 2010. godine u američkim državama Oregon i Vašington, jedna četvrtina pacijenata, čiji su životi okončani uzimanjem letalnih doza lekova, odlučila na čin eutanazije jer nisu hteli da budu „na teretu“ članovima svoje porodice (Oregon death with..2014.).

Ako se prihvati da je život, sve u svemu, dobro (uvek se svi raduju rađanju novog života – deteta), onda je smrt loša, jer lišava čoveka tog dobra i privodi kraju sva dobra koja sadrži život (Nagel T., 1979.). Pitanje je šta je sa onim životom koji je ispunjen uglavnom negativnim sadržajima, patnjom ili bolom, koji se ne može opisati kao neko dobro? Da li se lišavanje čoveka ovih loših sadržaja takođe može smatrati zlom? Da li je u takvim okolnostima smrt „loša stvar“ ili zlo za čoveka? Tomas Neigel (Nagel T., 1979.) smatra da je život „vredan življenja čak i kada su loši elementi preovlađujući, a oni dobri toliko oskudni da sami nikako ne mogu da

prevagnu one loše“. Međutim, s druge strane, ako se prihvati da je eutanazija čin kojim se teži dobru onoga čija je smrt u pitanju, čin kojim se njegva smrt ostvaruje kao njegovo dobro, implicira da je smrt neko dobro (Đerić M., 2013.).

Po Epikuru (Epikur, 2005.): “smrt je ništa za nas...Ona se ne tiče ni živih ni mrtvih, budući da za prve ona nije, a ovih drugih više nema“. Prema tome, smrt nije loša jer nema nikoga ko može kao takvu da je doživi. Na primer osoba koje se nalazi u terminalnom stadijumu neizlečive bolesti, trpi nepodnošljive bolove koji se više ne mogu umanjiti lekovima, živi u saznanju da oporavak nije moguć, i u bolu i patnji proživljava svaki naredni dan, bez nade da će joj biti bolje. Takav život je ispunjen isključivo negativnim sadržajem, te ta osoba svoju smrt sasvim racionalno može posmatrati kao dobru stvar za sebe, ili kao nešto zbog čije potencijalne realizacije ne bi trebalo da žali. U takvim slučajevima, sasvim je opravdano reći za eutanaziju da je čin kojim se teži dobru onoga čija je smrt u pitanju.

Za hrišćane i Crkvu pitanje ljudskih prava, a time i prava na život, predstavlja poseban izazov. Ideja ljudskih prava začeta je u hrišćanskoj zapadnoj kulturi, i od hrišćanstva je dobila odlučujući impuls. Svaki čovek poseduje dostojanstvo i neotuđiva prava, te su pojave kao ubistvo, pobačaj, eutanazija, kao i razni oblici manipulacije čovekovim životom, za hrišćansko shvatanje potpuno neprihvatljive (Aničić M., 2011.).

U tradicionalnoj etici ljudskog života polazi se od shvatanja da ljudski život ima svoje unutrašnje dostojanstvo, svoju vrednost i svoju svetost (Hollinger D., 2004.), što ljudski život u potpunosti razlikuje od drugih živih bića. Koncept svetosti daje ljudskom životu posebnu važnost, što se jasno vidi u svim svetskim religijama.

U judaizmu taj koncept svoje utemeljenje ima u Knjizi postanka u kojoj se navodi da je Bog stvorio čoveka „na svoju sliku, sebi slična“ (Post. 1,26), ali i u hrišćanstvu vredi stav da je čovek stvoren na sliku i priliku Božju, pa je prema tome i ljudski život, od časa začeca pa sve do smrti, svetinja (KKC, br.2319). Sama činjenica da Bog sam žrtvuje sopstvenog sina da bi spasio ljudski rod pokazuje koju vrednost u hrišćanstvu ima ljudski život. Slični stavovi o svetosti života nalaze se i u islamu i u drugim svetskim religijama (Markešić I., 2011.).

Pristalice etike svetosti života smatraju da je čovek sve što poseduje primio na dar od Boga, pa time i vlastiti život, te niko nema pravo donositi odluku o

prevremenom skraćivanju života. Polazni stav hrišćanske pozicije je da ne postoji tako nešto kao što je život bez vrednosti. Hrišćanski pristup ljudskom životu i dostojanstvu, koji podrazumeva činjenicu da čovek ne dodeljuje život, te ga samim tim ne može ni oduzeti, bez obzira na okolnosti i teškoće koje ga prate (Trajković M., 2011.).

Katolički teolog Matulić (Matulić T., 2005.) navodi da svođenje ljudskog dostojanstva isključivo na „materijalni deo ljudske ličnosti“ znači potpunu degradaciju čoveka u svoj njegovoj celovitosti. U Katehizmu Katoličke crkve (KKC, 1994.) stoji da je Bog, kao vrhovni gospodar života, darovao čoveku život za koji on treba da bude odgovoran, što znači da je čovek samo „korisnik“, a ne vlasnik života koji mu je Bog poverio i zato ga ne sme uništavati, već prema njemu se s poštovanjem odnositi.

U bogoslovskim diskusijama o graničnim oblastima bioetike dolazi do izražaja stav savremenih hrišćana prema životu. Oni optužuju kulturu humanizma za unižavanje ne samo ljudskog dostojanstva već i same svetinje ljudskog života. Po njima, ljudsko biće ne treba poistovećivati sa nižim životinjskim vrstama, niti ga svoditi na nivo nagona, prostog rađanja, rasta, starenja i umiranja, jer se uzvišenost čoveka u hrišćanskoj misli temelji na njegovoj mogućnosti opštenja sa Bogom i na blagoslovu da po Božjem planu stvaranja vlada svetom u kome živi. Hrišćanska antropologija čuva predanje o ljudskom biću i daje mu posebnu snagu i vrednost kroz isticanje duboke i prisne veze kojom se ljudska ličnost i priroda sjedinjuju sa Bogom, veza koja ukorenjuje postojanje svakog čoveka u večnosti i temelji njegovo dostojanstvo u Univerzumu.

Hrišćanstvo u odnosu na eutanaziju ima krajnje isključiv stav, tumačeći je kao ubistvo ili samoubistvo, jer je život čoveka u Božijoj vlasti. Pravoslavlje propoveda da svako nosi svoj Krst i da se čovek mora pokoravati volji Božijoj ma kakva ona bila. Po njima, eutanazija je produkt savremenog obezboženog čoveka koji nastoji da ukloni sve one osobe koje žive u globalnom društvu, a zbog svojih psiho-fizičkih nedostataka nisu u stanju da doprinesu bogaćenju i sticanju vojne, političke i ekonomske moći. Obezbožen i gord savremeni čovek nije u stanju da shvati da čovek ne daje život i zato ga ne može ni uzeti (www.nacionalnasvest.rs).

Ali istovremeno, Crkva smatra da nije neophodno posebnim sredstvima produžavati život koji se gasi, već se u tom slučaju može pustiti da se tok umiranja

odvija prirodno. Ako je neka osoba upala u nepovratnu komu i samo vegetira, bez ikakve šanse za oporavak, nije je neophodno držati u takvom stanju, nego se može isključiti sa aparata i tako pustiti da dođe do prirodnog umiranja, što bi predstavljalo dostojanstvenu smrt. Osim toga, kada je pacijent u terminalnoj fazi neizlečive bolesti, mogu mu se dati analgetici i opojna sredstva, sa ciljem olakšanja patnje, iako mu ta sredstva mogu skratiti život. Primarno je olakšati pacijentu muke, a skraćenje života je samo posledica. Crkva naglašava da umirućima treba pomoći pružanjem prave iskrene ljubavi, pažnje i brige, a ne ubijati ih, ali ne treba ih ni mučiti produženjem života i sprečavati prirodnu smrt (www.vjeraidjela.com/eutanazija-iz-moralne-perspektive/).

Osnovni zakon Crkve jeste jedna od deset Božijih zapovesti, koja izričito kaže: ne ubij! Čoveku nije dato da on ubija iz ma kakvih pobuda. Bog to ne dozvoljava. Hrišćanska Crkva upućuje i najtežeg bolesnika da se obrati Bogu svojim iskrenim molitvama za spasenje. Pomoć će mu doći. On je u Božijim rukama. U svom iskrenom pokajanju privući će milost Boga. Otvoreno i iskreno ispovedanje svešteniku ima vrlo umirujuće dejstvo. Mnogobrojni su takvi primeri čudotvorne snage (Protić M., 1974.). Ta čudotvornost je prirodna, jer Bog prašta iskrenim pokajnicima. Tokom molitve duša čoveka se okrepljuje, smiruje i oslobađa bolova (Marković M., 1976.).

Najkompletnije viđenje eutanazije iz ugla pravoslavne crkve dao je ruski Patrijarh Kiril: „Poslednjih godina razvijaju se takve tendencije u sferi ljudskih prava koje verujući ljudi ocenjuju u najmanjoj meri kao dvostruke standarde. S jedne strane, ljudska prava služe dobrobiti. Ne treba smesti sa uma da su se upravo pod uticajem ove koncepcije na javno mnjenje zemalja bivšeg socijalističkog bloka Pravoslavna crkva i druge verske zajednice iz Istočne Evrope oslobodile od okova bezbožništva. Osim toga, ljudska prava promovišu borbu protiv različitih zloupotreba, poniženja i zala koja se ličnosti nanose u društvu. Međutim, s druge strane, postajemo svedoci pojave da se koncepcijom ljudskih prava prikrivaju laž, nepravda, vređanje moralnih i nacionalnih vrednosti. Pored toga, u kompleks ljudskih prava i sloboda postepeno se integrišu ideje koje se nalaze u koliziji ne samo sa hrišćanskim, nego i sa tradicionalnim moralnim predstavama o čoveku uopšte. Sve to temu ljudskih prava prenosi na čisto političku sferu koja se tiče pitanja života i sudbine čoveka, a na jeziku Crkve – čovekovog spasenja.

Podsećam na to da je čovek, prema hrišćanskoj antropologiji, posle grehovnog pada izgubio svoje iskonsko dostojanstvo i da kao takav potrebuje moralni zakon koji bi mu pomogao da to dostojanstvo povрати. U vezi sa tim, ne mogu se svi čovekovi postupci smatrati adekvatnim onim normama koje je Bog u njega usadio prilikom stvaranja. Prema tome, ima postupaka koji se ne mogu podvoditi pod ljudska prava i slobode. Najvažnija u procesu vraćanja čoveka svome dostojanstvu jeste usmerenost volje čovekove. Čovek poseduje slobodu, bez koje je nemoguća i sama pomoć Božija u njegovom ispravljanju. Zahvaljujući svojoj slobodi čovek ima izbor – ili će ići za dobrom i na taj način vraćati sebi dostojanstvo, ili će izabrati zlo i na taj način gubiti dostojanstvo. Ne može se negirati činjenica da i u savremenoj humanističkoj misli postoji svest o tome da se čovek stalno nalazi pred izborom između dobrih i loših postupaka. Na tom osnovu postoje norme ponašanja koje zakoni stimulišu, kao i kažnjivi postupci. Međutim, razlika između sekularnog humanizma i religijske tradicije tiče se odgovora na pitanje: šta smatrati autoritetom u određenju dobra i zla?

Zapadnom mišljenju od vremena Žan Žaka Rusoa i drugih filozofa iz epohe prosvetiteljstva čvrsto se ukorenila predstava o tome da je dovoljno obezbediti slobodu i dati ličnosti prava, i ona će sama neizbežno izabrati ono što je za nju dobro i korisno. Zato nikakvi formalni autoriteti ne treba da joj ukazuju šta je to dobro, a šta zlo. Čovek sam određuje moralne norme ponašanja. To se naziva moralnom autonomijom čovekovom. Takva autonomija može biti ograničena jedino autonomijom drugog čoveka. U toj ideologiji nije prisutan pojam greha, već postoji samo pluralizam mišljenja; drugim rečima, čovek može izabrati bilo koju varijantu ponašanja, ali pod uslovom da to njegovo ponašanje ne ograničava slobodu drugog čoveka. Žalosna posledica ovakvog antropocentričnog pristupa sastoji se u tome što se danas u mnogim zemljama izgrađuju društveni sistemi koji pogoduju grehu i izbegava zadatak da stimuliše moralno usavršavanje ličnosti. Društvo, uključujući i naše, suočava se sa ciničnim falsifikatom. Dopustivost amoralnosti opravdava se učenjem o čovekovom dostojanstvu.

Sa duhovne tačke gledišta postoji viša sila koja čoveku pomaže u razlikovanju zla od dobra i u tome da u svakom konkretnom momentu svoga života načini pravilan izbor. Postoji moralni zakon koji je ustanovljen od samog Boga, i jedino potčinjavajući se tom zakonu čovek je kadar da izbegne greške u određivanju životnih ciljeva. Kodeks fundamentalnih moralnih pravila identičan je za sve

osnovne svetske religije. U suštini on se svodi na deset zapovesti zabeleženih u biblijskom Otkrovenju. U okvirima Deset Božijih zapovesti sve osnovne religije sveta podudaraju se međusobno u određenju dobra i zla. Verska tradicija, na taj način, sadrži kriterijum razlikovanja dobra i zla. S tačke gledišta te tradicije ne mogu se kao norma priznavati izrugivanje svetinjama, abortusi, homoseksualnost, eutanazija i drugi vidovi ponašanja koji se danas aktivno zagovaraju sa pozicija koncepcije o ljudskim pravima“.

Diskusije o eutanaziji koje su posebno zaživele u poslednje vreme, a u kojima humanisti dosledno brane stav o „pravu na smrt“ za beznadežno bolesne ljude, izuzetno jasno demonstriraju antihumanu suštinu savremenog sekularnog humanizma. Najradikalniji humanisti tvrde da pravo na smrt mora pripadati svim ljudima, uključujući i one zdrave, i svaki čovek koji je zaželeo da se rastane od života može ili samostalno izvršiti samoubistvo, ili se obratiti lekarima za pomoć u tome činu. U mnogim zapadnim zemljama postoje društva koja se bave propagiranjem eutanazije i samoubistva. U Francuskoj postoji „Asocijacija za pravo umiranja sa dostojanstvom“, u Japanu „Društvo za smrt sa dostojanstvom“. U Americi skoro dvadeset godina deluje „Hemlock Society“, organizacija koja okuplja oko 25000 članova; njegova deviza je: „Lep život, lepša smrt“. Osnivač toga društva je Derek Hamfri, autor knjige Poslednji izlaz – svojevrsnog priručnika za izvršenje samoubistva. U knjizi su sadržani brojni saveti vezani za način na koji se može okončati život ili način na koji se drugome može pružiti pomoć u tome. Navode se tabelarni pregledi smrtonosnih doza različitih lekova, razmatraju se svojstva cijankalijuma, predlažu se brojna praktična sredstva za one koji su rešili da se uguše – od polietilenskih kesa do izduvnih gasova. Svoje ideje Hamfri je potvrdio u praksi, pruživši pomoć u izvršenju samoubistva svojoj ženi, bratu i tastu (žena i njen otac su po Hamfrijevom receptu uzeli smrtonosnu dozu uspavljujućeg sredstva, a bratu je pokvario aparat na koji je ovaj bio priključen radi održavanja života).

Liberalni pristup čovekov život posmatra kao apsolutnu vrednost, a bolest i smrt kao zlo. U hrišćanskoj tradiciji zemaljski život ne smatra se apsolutnom vrednošću: budući da hrišćani polaze od perspektive večnog postojanja, bolest se razmatra kao iskušenje koje može da donese duhovnu korist, a smrt kao prelazak u drugi svet. Nereligiozni čovek koji ne veruje u život posle smrti nastoji da na zemlji proživi što je moguće duže. Odatle pokušaji produženja života uz pomoć

veštačkih sredstava kada prirodne funkcije ljudskog organizma otkazuju. Crkva se pridržava drugačije tačke gledišta, smatrajući da „produžavanje života veštačkim sredstvima kada faktički funkcionišu samo pojedini organi ne može biti posmatrano kao obavezan i u svim slučajevima poželjan zadatak medicine“.

Nereligiozan čovek boji se smrti, same pomisli na smrt, pripreme za smrt i predsmrtne bolesti. Otuda je toliko rašireno gledište da je iznenadna smrt najpovoljniji ishod. Hrišćani se, naprotiv, pripremaju za smrt, istovremeno se moleći za izbavljenje od iznenadne smrti, smatrajući da je veliko dobro imati mogućnost pripreme za smrtni ishod, koji se smatra duhovno značajnom etapom čovekovog života. Okružen hrišćanskom brigom, samrtnik u poslednjim danima zemaljskog postojanja može doživeti blagodatnu promenu vezanu za novo osmišljavanje već pređenog puta i za pokajno predstajanje pred večnošću. Toga se lišava kako samoubica, tako i čovek koji se izlaže eutanaziji.

Pitanje eutanazije povlači za sobom i čitav niz dopunskih moralnih kolizija koje su na najtešnji način vezane za problematiku diskusije o tradicionalnim i liberalnim vrednostima. Reč je, između ostalog, o funkcijama i ulozi lekara. Prema predstavi utemeljenoj na religiji, koja nalazi odraz u vekovnoj tradiciji, zadatak lekara je lečenje bolesti i očuvanje života bolesnika, a ni u kom slučaju ne presecanje života. Hipokratova zakletva glasi: “Neću pružiti lek koji donosi smrt, čak i ukoliko me za tako nešto budu molili“. Lekar koji je pomogao usmrćenju bolesnika, čak i ukoliko je to obavljeno uz saglasnost ili na molbu bolesnika, preuzima na sebe funkcije dželata. Iščezava onaj moralni kriterijum koji je vekovima profesiju medicinskog radnika činio toliko uzvišenom i počasnom i zahvaljujući kome je pacijent svoj život poveravao lekaru. Legalizacija eutanazije će ovakvo poverenje učiniti nemogućim.

Još jedna moralna kolizija, posredno vezana za eutanaziju, tiče se postepene izmene proporcionalnog odnosa između omladine i starijih ljudi u zapadnim zemljama. Godine 2000. u Organizaciji Ujedinjenih Nacija pripremljen je izveštaj prema kome proces starenja stanovništva u svetu nema analoga u istoriji čovečanstva. Povećanje proporcionalnog udela starijih ljudi (starosti od 60 godina ili starijih) praćeno je smanjenjem proporcionalnog udela mladih ljudi (uzrasta do 15 godina).

Do 2050. godine broj starijih ljudi u svetu prvi put u istoriji čovečanstva prevazići će broj mladih. Najbrže se proces starenja stanovništva odvija u razvijenim zemljama Zapada, gde je on uslovljen kako naglim smanjenjem nataliteta, tako i produženjem životnog veka zahvaljujući poboljšanju kvaliteta medicinskih usluga i nizu drugih činilaca. Međutim, izvesno je da što veća bude prosečna starost stanovništva bilo koje zemlje, to će teže finansijsko breme leći na pleća svakog mladog čoveka te zemlje, jer će on biti prinuđen da plaća sve veće doprinose za izdržavanje neprestano rastuće armije staraca. U toj situaciji eutanazija se može učiniti naročito poželjnom kao jednostavan način izbavljenja od neophodnosti trošenja sredstava na izdržavanje starijih ljudi. Njima će se sve češće govoriti o njihovom „pravu na smrt“ i o mogućnosti da „dostojanstveno odu iz života“.

Zakonodavno priznavanje prava na eutanaziju jeste primer koji pokazuje na koji se način može razoriti tradicionalni moral. Legalizacija eutanazije predstavlja atak na svešteni dar života, prema kome se u hrišćanskoj kulturi Evrope vekovima negovao odnos poštovanja.

Ruska Pravoslavna Crkva, kao i druge tradicionalne verske zajednice Evrope, istupa protiv priznavanja zakonitosti eutanazije, koja umanjuje dostojanstvo čoveka i devastira profesionalnu etiku lekara, čiji je poziv da čuva, a ne da prekida život.

Totalitarno društvo u kome se čovek prezire, a država i kolektiv poseduju sva prava nad čovekom, je antičovečno. Ali, antičovečno postaje i ono društvo u kome se ljudska prava pretvaraju u instrument oslobađanja razuzdanog instinkta, dok se pojmovi dobra i zla mešaju i istiskuju idejom moralne autonomije i pluralizma. Ovakvo društvo gubi kočnice moralnog uticaja na ličnost. Zadatak savremenog društva sastoji se u tome da se dostigne ispravan balans između načelaljudskih prava i načela moralne odgovornosti“.

Savremeni propagatori eutanazije negiraju svaku vezu između svojih ideja i procesa koji su se dešavali u nacističkoj Nemačkoj. Međutim, upravo tamo je prvi put razrađena teorija eutanazije i upravo tamo ta teorija je prvi put oprobana u praksi. Godine 1936. doktor Helmut Unger objavio je priču o lekaru koji je pomogao svojoj ženi u poodmaklom stadijumu skleroze da skonča život. Na osnovu te priče snimljen je film koji je izazvao simpatije široke publike za ideju „milosrdne smrti“. Ubrzo se Hitleru obratio otac neizlečivo bolesnog deteta sa

molbom da lekarima dopusti da ga ubiju. Hitler je ovaj predmet predao svom ličnom lekaru Karlu Brantu, koji je molbi izašao u susret.

Godine 1939. Hitler je dozvolio rajhlajteru Bouleru i doktoru Brantu da izdaju dozvolu lekarima za „darivanje milosrdne smrti onim pacijentima koji su po ljudskom sudu neizlečivo bolesni“. Ubrzo se u Nemačkoj pojavio prvi Hungerhaus („Dom gladi“) – tako se nazivala medicinska ustanova u kojoj su neizlečivo bolesna deca i starci umrtvljivani glađu. U periodu od 1939. do 1941. godine eutanazija je postala rutinska pojava. Neizlečivo bolesni, invalidi i osobe zaostale u razvoju po nalogu lekara sistematski su ubijani u gasnim komorama. U tim godinama na osnovu „programa eutanazije“ ubijeno je oko 70000 ljudi, a do momenta završetka Drugog svetskog rata ukupan broj žrtava toga programa, po proceni Nirnberškog tribunala, iznosio je 275 hiljada ljudi (Ilić D., 2001.).

U posleratnom periodu eutanazija je bila zabranjena u svim evropskim zemljama. U većini zapadnih zemalja ona kao i ranije ostaje nelegalna, iako se u praksi primenjuje sve više. Međutim, postepeno menjanje javnog mnjenja u korist eutanazije dovelo je do toga da su u dvema evropskim zemljama – Holandiji i Belgiji – 2002. godine usvojeni zakoni prema kojima se lekari koji su sudelovali u samoubistvu beznadežno bolesnih ljudi oslobađaju krivične odgovornosti. Slične norme, po svemu sudeći, u skorije vreme biće uvedene i u drugim evropskim zemljama, a mogu ući i u zakonodavstvo Evropske unije. U Savetu Evrope već je razmatrana rezolucija o neophodnosti usaglašavanja zakonodavnih normi sa postojećom praksom i o legalizaciji „aktivne eutanazije“, odnosno prava lekara da „prekinu život pacijenta na osnovu njegove aktivne, uporne i promišljene molbe“. Za sada nije reč o programu sistematskog uništavanja neizlečivih bolesnika, poput onoga koji se primenjivao u Hitlerovoj Nemačkoj, ali ko garantuje da, ukinuvši jednu zabranu, evropski zakonodavci – razume se, isključivo u „humane“ svrhe, neće zaželeći da ukinu i druge zabrane?

Protiv legalizacije eutanazije danas istupaju predstavnici tradicionalnih Crkava, između ostalih, Pravoslavne i Rimokatoličke. Kardinalna razlika u gledištima na eutanaziju i samoubistvo između hrišćanske tradicije i sekularnog liberalnog humanizma bazira se na različitosti polaznih pretpostavki u predstavama o životu i smrti. U liberalnom humanizmu oba pitanja razmatraju se pre svega u kontekstu problematike ljudskih prava. Svaki čovek je gospodar svog života i zato, ukoliko je nekome život dosadio, ima pravo da ga prekine. U hrišćanskoj tradiciji,

naprotiv, gospodarem života i smrti smatra se Bog. Zato Pravoslavna Crkva samoubistvo smatra teškim grehom, a eutanaziju izjednačava sa samoubistvom ili ubistvom, u zavisnosti od toga da li u njoj učestvuje sam pacijent.

Kako kaže profesor Jerotić (2008.): „Bolesnik teškog stanja je – ovo ne smemo da zaboravimo – naročito osetljiv na svesne i nesvesne poruke rodbine; nepoželjnost njegovog daljeg postojanja jača u njemu želju za smrću“. Dok, zagrebački profesor teologije Pozaić (Pozaić B., 1993.) primećuje: „ Kao što je preobrazba načina poroda bila jedno od najvećih postignuća u prvoj polovici XX stoleća, tako bi druga polovica tog istog stoleća, mogla biti obeležena preobrazbom načina umiranja. Ovdje, međutim, izbor još nije konačno učinjen :“na dobro ili zlo“. Preobrazba na zlo bit će ako prevagne eutanazijski mentalitet – kultura smrti; preobrazba na dobro, ako pobijedi hospicijski mentalitet – kultura života“.

Prihvatanje i legalizacija eutanazije sa sobom nosi i određeni stepen arbitrarnosti pri proceni da li bi nekoj osobi trebalo dopustiti milosrdnu smrt. Tako bi eutanazija mogla biti zloupotrebljena, pa bi pravno normiranje nekog takvog instituta moglo da vodi i potkopavanju samih temelja društva i njegovom samouništenju (Jerotić V., 2008.).

Protestantske denominacije variraju u svom pristupu eutanaziji. Od 1970-ih godina rade sa katoličkom crkvom na svetosti života, iako neki evangelisti mogu usvojiti i drugačije gledište. Liberalne protestantske denominacije uglavnom su protiv eutanazije.

U Hinduizmu postoje dva pogleda na eutanaziju. S jedne strane pomažući neizlečivo bolesnom da se oslobodi neizdržljivih muka je dobro delo i na taj način osoba koja pomaže ispunjava svoje moralne obaveze. S druge strane, osoba koja pomaže u okončanju života ometa ciklus smrti i ponovnog rađanja. Ometanje ciklusa nije dobro, te svi koji su uključeni u eutanaziju reskiraju da će im se to nekako vratiti. Isto tako i veštačko održavanje života je loše. Sam čin eutanazije nije greh, ali njene posledice su greh.

Jevrejski medicinski etičari su podeljenih mišljenja kada je eutanazija u pitanju. Jevrejski mislioci su protiv dobrovoljne eutanazije. U okviru konzervativnog jevrejskog pokreta raste podrška prihvatanju pasivne eutanazije.

Islam kao i hrišćanske crkve zabranjuje sve oblike samoubistva kao i sve radnje koje tome mogu pomoći. Muslimanima je zabranjeno da planiraju ili na bilo koji

način unapred da znaju vreme svoje smrti. To potiče još iz vremena islamskog proroka Muhameda koji je odbio da blagoslovi telo osobe koja je počinila samoubistvo. Mada je osobama koje su u terminalnom stadijumu neizlečive bolesti dozvoljeno da odbiju dalje lečenje, uzimanje terapije i sve mere reanimacije. Celovito mišljenje o eutanaziji iz ugla islamske vere dao je Hfz. mr Senaid Zajimović 06. januara 2013. godine za Islamski Edukativni YT Kanal (www.islamradostpravovjernih.blogspot.com/eutanazija), odakle citiram upečatljive delove, koji odslikavaju stav Islama prema eutanaziji:

„Uzvišeni Alah je stvorio život, kao što je stvorio i smrt. Alah njima raspolaže, dok ih naša tela koriste. On odlučuje kada će neko živeti, a kada umreti. Hvala Alahu koji je stvorio život i odredio mu kraj. Hvala Alahu koji je stvorio smrt i odredio da posle nje ljudi opet žive. Zato muslimanu smrt nije tragedija, već prelazak iz jednog stanja u drugo. A muslimanu je dužnost učiniti sve od sebe radi očuvanja i spasa tuđeg života. Mi ne znamo kada je kome Alah propisao smrt i radi te nepoznanice činimo sve što je u našoj mogućnosti. U protivnom, svako odustajanje od pomoći pod izgovorom da je određeni slučaj otpisan, ili pomoć da neko brže umre, saučesništvo je u smrti. Ovaj svet je njiva na kojoj se seje za Ahiret. Sve što uradimo, bilo dobro ili loše, šaljemo na Ahiret. Za sve što trpimo, imaćemo nagradu na Ahiretu. Trpeti bolove od raznih bolesti i strpljivo čekati smrt, znači nadati se nagradi i čišćenju od greha. Svaki atak na život pre krajnjeg isteka jeste ubistvo ili samoubistvo. Ko izvrši samoubistvo bacanjem sa nekog brda, on će otići u Džehennem, gde će ostati za vjek vjekova stalno se survavajući. Ko ispije otrov i na taj način izvrši samoubistvo, on će sa otrovom u ruci otići u Džehennem i ispijajući otrov ostati u njemu za vjek i vjekov. Ko izvrši samoubistvo gvozdanim predmetom, on će s tim gvožđem u ruci otići u Džehennem, gde će ostati večno, razdirući svoju utrobu s tim oružjem. Ne moći trpeti bolove i zato posegnuti za eutanazijom ili samoubistvom, kukavički je čin koji čoveka vodi u Džehennem. Nisu besmisleni ni život ni smrt, kao ni patnja nekog stvorenja, a posebno čoveka, kome je data moć da čini dobro ili zlo. Stvoritelj ga je stvorio na ovom svetu radi ispitivanja; život je na neki način ispitno vreme, a smrt znači da je ispitivanje završeno. Upravo radi tog ispitivanja, Stvoritelj je svakom čoveku dao priliku za delovanje, tako da u svetu čini dobro ili zlo i da na taj način praktično pokazuje kakav je on čovek. Samo će Stvoritelj presuditi ko je činio dobro, a ko zlo; nama ne priliči postavljanje kriterijuma, nego samo Svemoćnom Alahu“.

VIII METODE ISTRAŽIVANJA

Istraživanja za potrebe ovog rada sprovedena su u periodu od maja do jula meseca 2015. godine. Zapravo anketiranje ispitanika putem Upitnika 1. (Slika 1.) zahtevalo je više vremena zbog velikog broja ispitanika, dok je anketiranje ispitanika putem Upitnika 2. (Slika 2.) sprovedeno u periodu od dve nedelje od 01. do 15. jula 2015. godine.

Slika 1.

УНИВЕРЗИТЕТ ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА У НОВОМ САДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИВРЕДУ И ПРАВОСУЂЕ НОВИ САД
УПИТНИК 1.

Пол   мушки   женски

Година рођења: _____ год.

Школска спрема: _____

Вероисповест: _____

1. Да ли сте чули за појам ЕУТАНАЗИЈА?	Да	Не
2. Да ли знате шта „ЕУТАНАЗИЈА“ значи?	Да	Не
3. Да ли би сте за себе изабрали чин ЕУТАНАЗИЈЕ?	Да	Не
4. Да ли би сте свом ближњем саветовали ЕУТАНАЗИЈУ?	Да	Не
5. Да ли сте сагласни са укидањем СМРТНЕ КАЗНЕ?	Да	Не
6. Да ли АБОРТУС прихватате као нормалан уобичајен чин?	Да	Не
7. Да ли сте сагласни са забраном КЛОНИРАЊА ЉУДИ?	Да	Не

Хвала што сте учествовали у овом истраживању

Oba upitnika su bila anonimna, što pretpostavljam da je davalo mogućnost da ispitanici budu iskreniji pri davanju odgovora. Broj ispitanika koji je učestvovao u anketi putem Upitnika 1. bio je 1640, ali je u obradu uzeto 1614 popunjena upitnika, jer je 26 bilo nevažeće. Ispitanici, stanovnici Beograda, Pančeva i Novog Sada, dobijeni su slučajnim izborom, oba pola, starosti između 18 i 83 godine.

Na osnovu starosti svi ispitanici su podeljeni u dve kategorije, prva – starosti do 40 godina (srednja vrednost godina starosti 28.96 ± 10.03) i druga – starosti preko 40 godina (srednja vrednost godina starosti 59.42 ± 21.48). Ovakva primena starosne granice, korišćena je, jer smatramo da se posle 40 godina života stiče životna i profesionalna zrelost.

Ispitanici su imali mogućnost da na postavljeno pitanje odgovore samo sa DA ili NE. S namerom nije data mogućnost neodlučnosti, iz razloga da bi se dobili jasni, definisani i konkretni odgovori.

Svi ispitanici su upisivali opšte podatke (pol, godinu rođenja, školsku spremu i veroispovest), da bi se kasnijom statističkom obradom utvrdilo da li postoje razlike u zavisnosti od pola, starosti, školske spreme ili veroispovesti.

Slika 2.

УПИТНИК 2

Упитник за процену перцепције правника о усклађености закона и прокламованог права на живот и права на смрт

Поштовани/а

Ово је упитник формулисан ради прикупљања података о перцепцији правника о усклађености закона и прокламованог права на живот и права на смрт. Упитник је анониман, а добијени подаци ће се користити само у научно-истраживачке сврхе у циљу реализације докторског истраживања на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна Академија у Новом Саду.

Хвала Вам што сте одвојили време и пажљиво одговорили на сва питања.

Мирјана Живковић

Пол Женски Мушки

Година рођења: _____ год.

Ваша професија: _____

Молим Вас да у следећем делу упитника одговорите на постављене тврдње заокруживањем једног од могућа три степена слагања са изнетом тврдњом:

У потпуности се слажем Подједнако се слажем и не слажем Уопште се не слажем

1. **Сматрам да је Устав Републике Србије у потпуности усклађен са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода.**

У потпуности се слажем Подједнако се слажем и не слажем Уопште се не слажем

2. Сматрам да је Кривични закон Републике Србије у потпуности усклађен са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

3. Сматрам да је укидање смртне казне једна од најбољих тековина нашег законодавства.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

4. Укидање смртне казне дискриминише људе.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

5. Забрана клонирања исказује превентивну улогу закона.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

6. Сматрам да забрана клонирања спречава развој и напредак науке.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

7. Забрана абортуса нарушава права жена на слободан избор.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

8. У нашем друштву и здравственим установама често се вршење абортуса вештачки ставља у законске оквире.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

9. Сматрам да је еутаназија израз слободне воље сваког појединца.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

10. Еутаназија се неодговарајуће квалификује у нашем Кривичном закону.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

11. Еутаназију у закону треба квалификовати као самоубиство.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

12. У нашем друштву и здравственим установама не ретко се примењује пасивни облик еутаназије (без писаног захтева) без санкционисања починиоца.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

13. Сматрам да је потребна јавна расправа пре легализације еутаназије.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

14. Сматрам да је потребно легализовати еутаназију уз стриктна законска ограничења која би спречила злоупотребе.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

15. Коначна одлука о извршењу еутаназије не сме бити препуштена само једном човеку – лекару.

У потпуности се слажем   Подједнако се слажем и не слажем   Уопште се не слажем

Upitnik 2. su popunjavali isključivo pravnici zaposleni u pravosudnim organima (Osnovni sudovi, Tužilaštva, Više tužilaštvo i Apelacioni sud) grada Beograda, uz predhodno dobijenu saglasnost Predsednika nadležnog organa. Svakoј Ustanovi obraćeno je sa odgovarajućim propratnim pismom (Slika 3.).

Slika 3.

Поштовани,

Обраћам Вам се као професор, руководилац пројекта и ментор са једном молбом.

У склопу истраживања која се обављају на пројекту израде докторске дисертације под називом „Право на живот и право на смрт“, на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна Академија у Новом Саду, молим Вас да нам одобрите спровођење анонимног упитника међу запосленим правницима у Вашој Установи.

У прилогу Вам достављамо пример упитника који ће се користити.

Унапред захвалан.

С поштовањем,

Проф. др Зоран Павловић

U ovom istraživanju učestvovalo je 132 ispitanika, ali za obradu je bilo validno 130 upitnika, dva su bila nevažeća. Ispitanici su bili oba pola, dobijeni slučajnim izborom, zapravo u zavisnosti ko je u periodu sprovođenja ankete bio na poslu, a istovremeno bio voljan da učestvuje u istraživanjima.

Ispitanici su upisivali opšte podatke (pol, godinu rođenja i profesiju), da bi se kasnijom statističkom obradom utvrdilo da li postoje razlike u zavisnosti od pola, starosti i profesije. Starost ispitanika je bila između 28 i 65 godina i na osnovu nje su podeljeni u dve starosne kategorije, prva – do 40 godina (srednja vrednost 34.2 ± 5.6) i druga - preko 40 godina (srednja vrednost 54.7 ± 12.5).

Svi dobijeni podaci iz upitnika pripremljeni su za statističku analizu unošenjem u računarsku bazu podataka (Excel softerski paket). Podaci dobijeni statističkim analizama prikazani su tabelarno i grafički sa uključenim statističkim parametrima neophodnim za donošenje zaključaka u vezi ovih istraživanja.

Deskriptivne statistike za prvi deo rezultata (Upitnik 1.) u ovom istraživanju dobijene su korišćenjem FREQ procedure statističkog paketa SAS (SAS Institute

2010) za sve ispitivane osobine. Prikazana je veličina uzorka za svaku osobinu a za svaku kategoriju unutar grupe (pol, uzrast, školska sprema i veroispovest) prikazana je veličina uzorka i izračunate su procentualne zastupljenosti svake kategorije.

Radi testiranja postojanja povezanosti između dve klasifikacione varijable (pol, uzrast, školska sprema i veroispovest), između klasifikacione (nezavisne) i zavisne varijable (7 pitanja u Upitniku 1.) kao i između dve zavisne varijable (eutanzija i četiri drugih pitanja u Upitniku 1.) izračunat je Chi-kvadrat test korišćenjem FREQ procedure statističkog paketa SAS (SAS Institute 2010). Kada je analizirana veroispovest, gde smo pretpostavili da bi očekivane frekvence po kategorijama mogle da budu 5 ili manje od 5, umesto Chi-kvadrat testa korišćen je "Fisher's exact" test. Prikazana je test statistika i pripadajuće P-vrednosti.

Statistička analiza podataka iz Upitnika 2. izvedena je na nešto drugačiji način pošto je tip odgovora u anketama bio drugačiji - uključivao je tri tipa odgovora (u potpunosti se slažem-1, podjednako se slažem i ne slažem-2 i uopšte se ne slažem-3). Deskriptivne statistike rezultata dobijenih u ovom istraživanju dobijene su korišćenjem MEANS i UNIVARIATE procedura statističkog paketa SAS (SAS Institute 2010) za sve ispitivane osobine (pitanja u Upitniku 2.). Srednja vrednost i modus (najčešća vrednost) su prikazani kao mere centralne tendencije dok je standardna devijacija prikazana kao mera disperzije. Takođe, prikazana je veličina uzorka za svaku grupu (pol i uzrasna kategorija) i procentualna zastupljenost ovih vrednosti za odgovarajuće grupe uzoraka.

Pošto podaci iz Upitnika 2. nisu imali normalnu distribuciju, za analizu su korišćene neparametrijske metode. Testiranje značajnosti razlika srednjih vrednosti kategorija nezavisnih osobina (između dva pola ili između dve uzrasne kategorije) u odgovorima na pojedinačna pitanja u Upitniku 2. urađeno je Kruskal-Wallis-ovim testom (NPAR1WAY procedura (SAS Institute 2010)). Prikazana je test statistika i pripadajuće P-vrednosti.

Radi testiranja uzajamne zavisnosti srednjih vrednosti dve zavisne varijable (dva pitanja iz Upitnika 2.) korišćena je "Wilcoxon Signed Rank"-test statistika (neparametrijska verzija uparenog t-testa) UNIVARIATE procedure statističkog paketa SAS (SAS Institute 2010). Prikazana je test statistika (S) i pripadajuće P-vrednosti.

IX REZULTATI

IX 1. Tabelarni i grafički prikaz statistički obrađenih podataka dobijenih analizom Upitnika 1.

Na osnovu ankete – Upitnika 1. dobijeni su rezultati koji su prikazani na tabelama (Tabela 1.; Tabela 2. i Tabela 3.) i grafikonima (Grafikon 1.a, b, c, d, đ, e, f, g, h, i, j, k, l, lj, m, n, nj, o, p, q, r, s, š, t, u, v, č, ć, dž, z, ž, x, y, w, aa, bb, cc.; Grafikon 2. a, b, c, d, đ, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, nj, o, p, q, r, s, š, t, u, v, č, ć, dž, z.; Grafikon 3. a, b, c, d, đ, e, f, g, h, i, j, k, l, lj, m, n, nj, o, p, q, r, s, š, t, u, v, č, ć, dž, z, ž, x, y, w, aa, bb.). Tabelom 1. prikazan je procentualni odnos odgovora sa “Da” ili “Ne” na svih sedam pitanja u zavisnosti od pola i godina starosti.

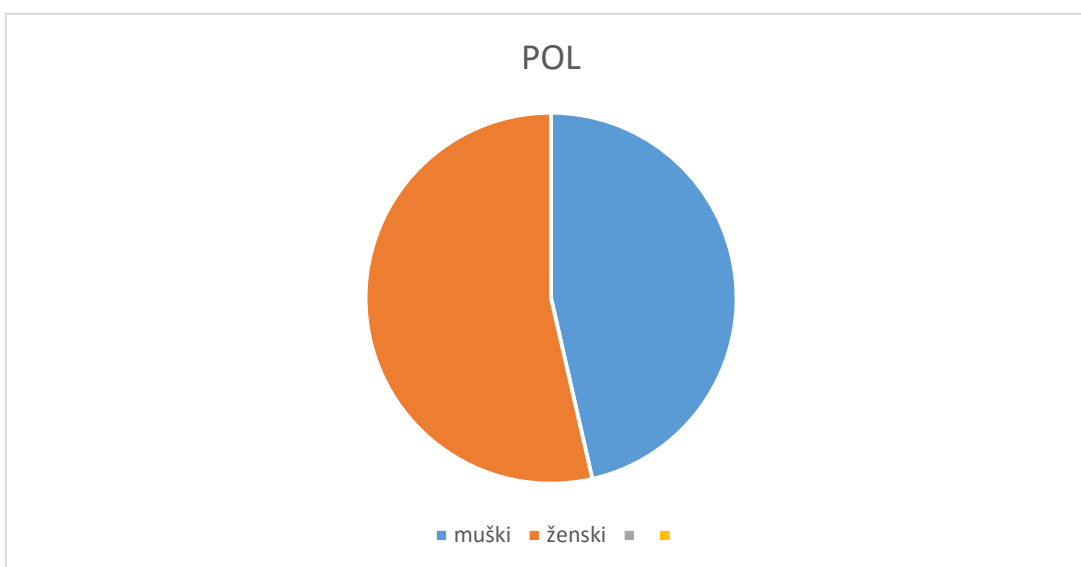
Tabela 1.

Pitanja u anketi	Ukupan uzorak		Pol				Uzrast			
	1614		Muški		Ženski		Do 40g.		Peko 40g.	
			46.1%		53.2%		53.8%		46.2%	
	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Da li ste čuli za pojam eutanazija	94.3	5.7	94.6	5.4	94.0	6.0	92.2	7.8	96.8	3.2
Da li znate šta znači eutanazija	93.9	6.1	94.6	5.4	93.1	6.9	92.0	8.0	96.2	3.8
Da li biste za sebe izabrali čin eutanazije	33.3	66.6	30.1	69.9	36.2	63.8	40.55	59.45	24.9	75.1
Da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju	23.2	76.8	21.8	78.2	24.2	75.8	28.4	71.6	17.2	82.8
Da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne	42.2	57.8	44.1	55.9	36.2	63.8	36.2	63.8	49.3	50.7
Da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin	53.9	46.1	55.1	44.9	53.0	47.0	43.5	56.5	66.0	34.0

	68.9	31.1	69.4	30.6	68.7	31.3	71.0	29.0	66.5	33.5
Da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi										

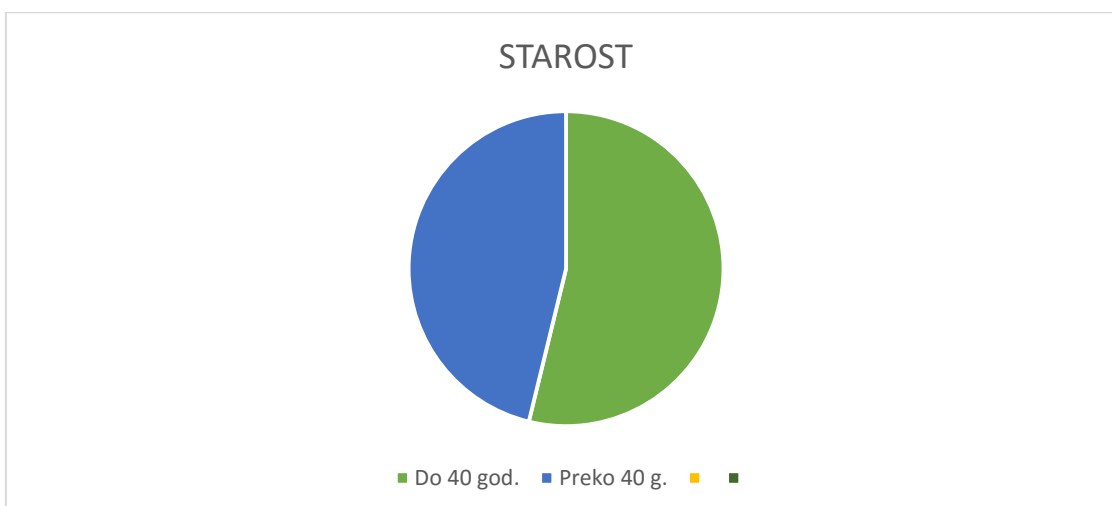
Ukupan broja ispitanika, dobijenih slučajnim izborom, bio je 1614, od čega je 53.2% bilo ženskog pola i 46.1% muškog pola (Grafikon 1.a.).

Grafikon 1.a.

Kako su svi ispitanici u odnosu na godine starosti bili podeljeni u dve grupe, starosti do 40 godina i starosti preko 40 godina, od ukupnog broja ispitanika 53.8% bilo je starosti do 40 godina i 46.2% starosti preko 40 godina (Grafikon 1.b.).

Grafikon 1.b.

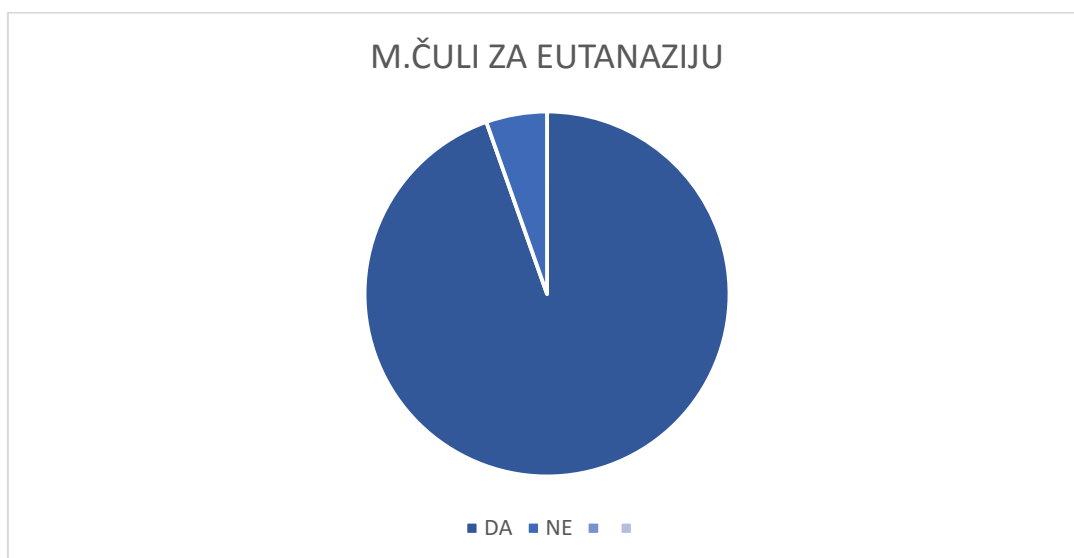
Rezultati pokazuju da je od ukupnog broja ispitanika 94.3% čulo za pojam eutanazija, a samo 5.7% nije čulo za taj pojam (Grafikon 1.c.).

Grafikon 1.c.

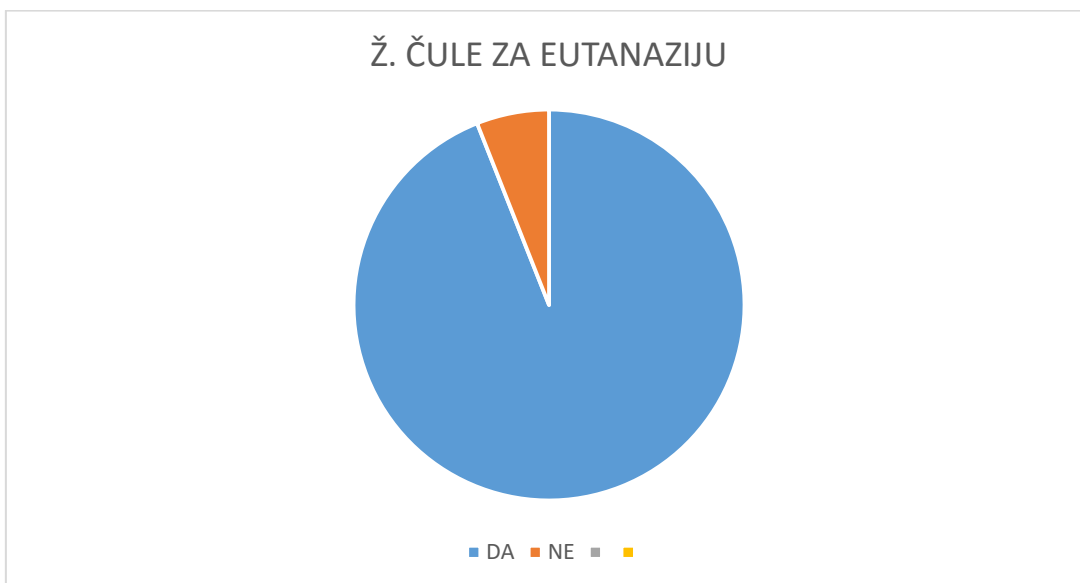
Od svih ispitanika muškog pola njih 94.6% je čulo za pojam eutanazija, dok 5.4% nije čulo (Grafikon 1.d.).

Grafikon 1.d.

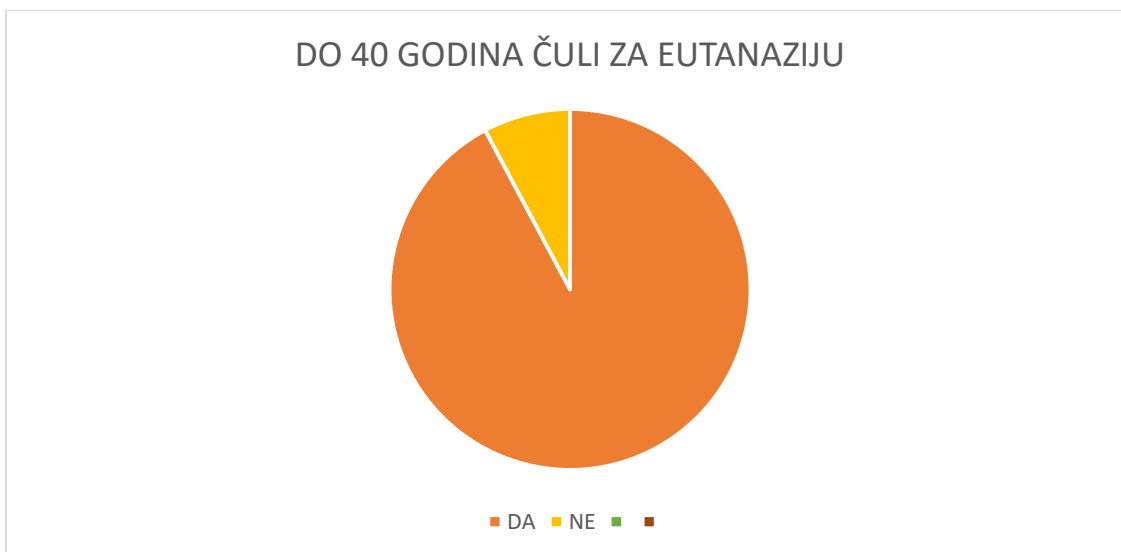
Od ispitanika ženskog pola, njih 94% je čulo za pojam eutanazija, dok 6.0% nije čulo za taj pojam (Grafikon 1.đ.).

Grafikon 1.đ.

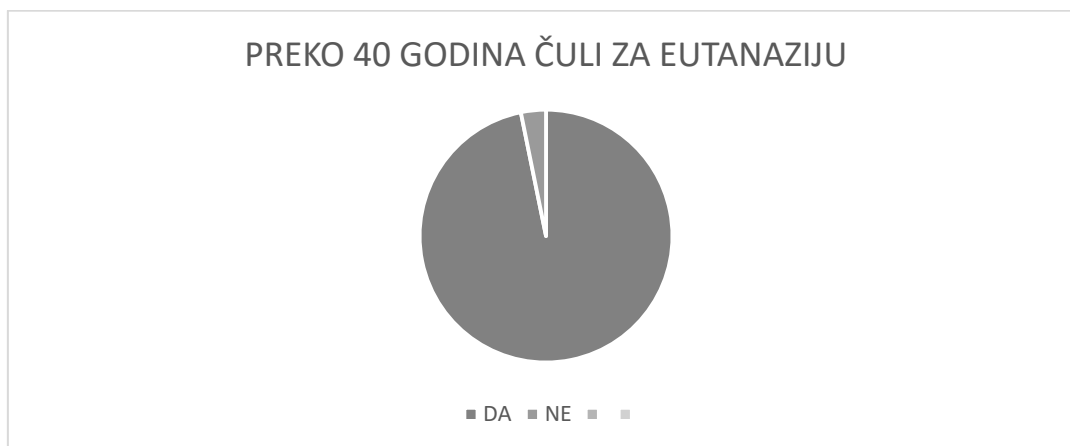
Od ispitanika mlađih od 40 godina 92.2% je čulo za pojam eutanazija, a 7.8% nije čulo za taj pojam (Grafikon 1.e.).

Grafikon 1.e

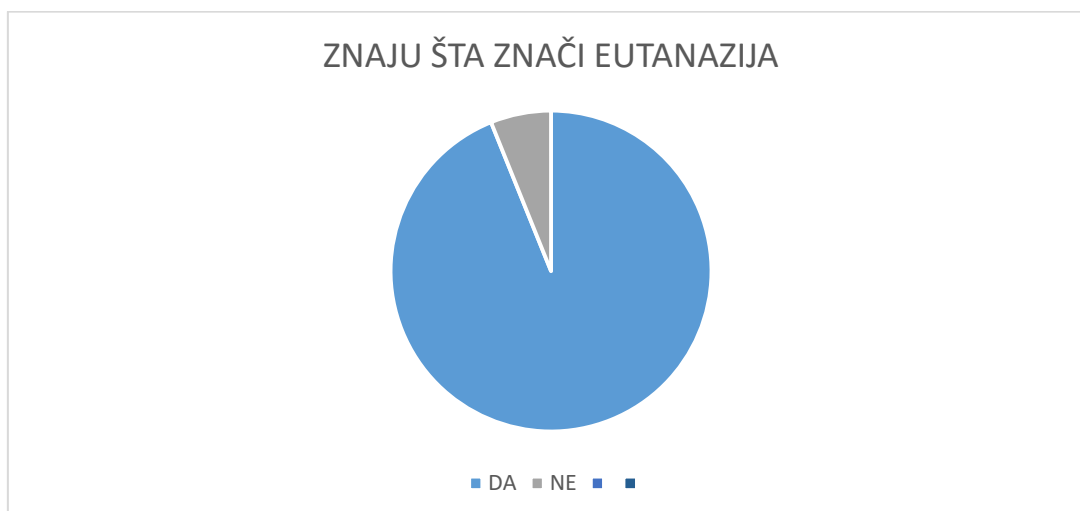
Ispitanici stariji od 40 godina u 96.8% su čuli za pojam eutanazija, dok 3.2% nije čulo za dati pojam (Grafikon 1.f.).

Grafikon 1.f.

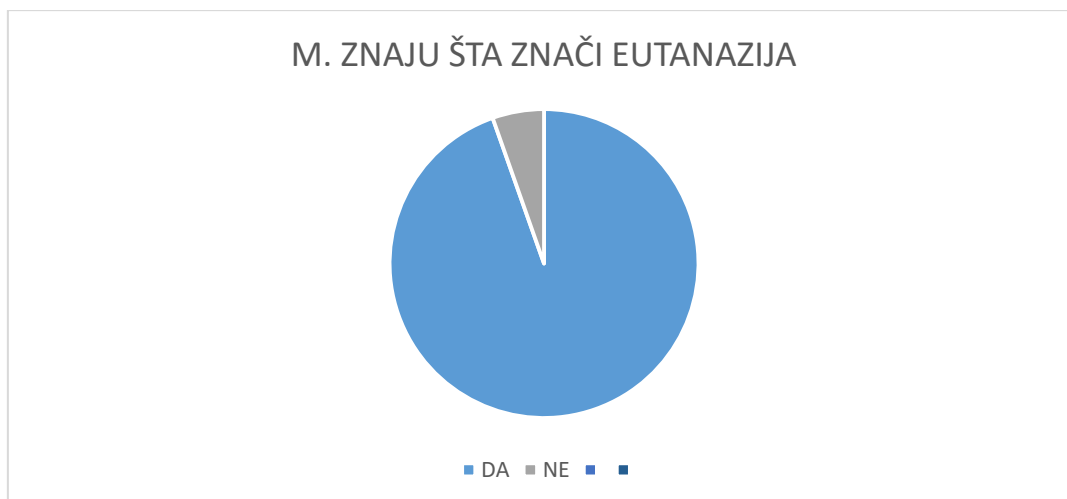
Analizirajući odgovore svih ispitanika na pitanje “da li znaju šta znači eutanazija”, 93.9% zna šta znači, dok 6.1% ne zna (Grafikon 1.g.).

Grafikon 1.g.

Od ispitanika muškog pola, njih 94.6% zna šta znači eutanazija, a 5.4% ne zna šta znači (Grafikon 1.h.).

Grafikon 1.h.

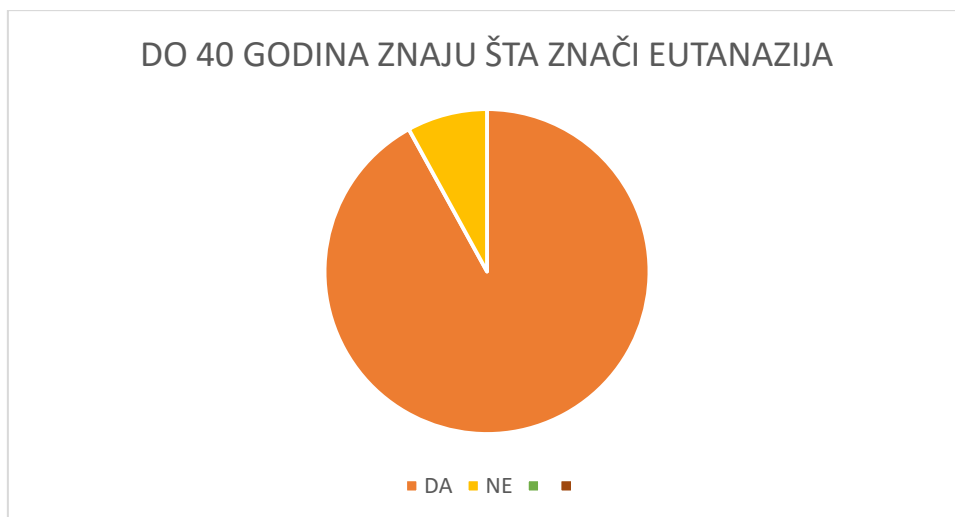
93.1% spitanika ženskog pola zna šta eutanazija znači, a 6.9% ne zna (Grafikon 1.i.).

Grafikon 1.i.

Ispitanici mlađi od 40 godina u 92.0% znaju šta znači eutanazija, dok 8% ne zna šta taj pojam znači (Grafikon 1.j.).

Grafikon 1.j.

Najveći procenat 96.2% osoba starijih od 40 godina zna šta eutanazija znači, a 3.8% ne zna (Grafikon 1.k.).

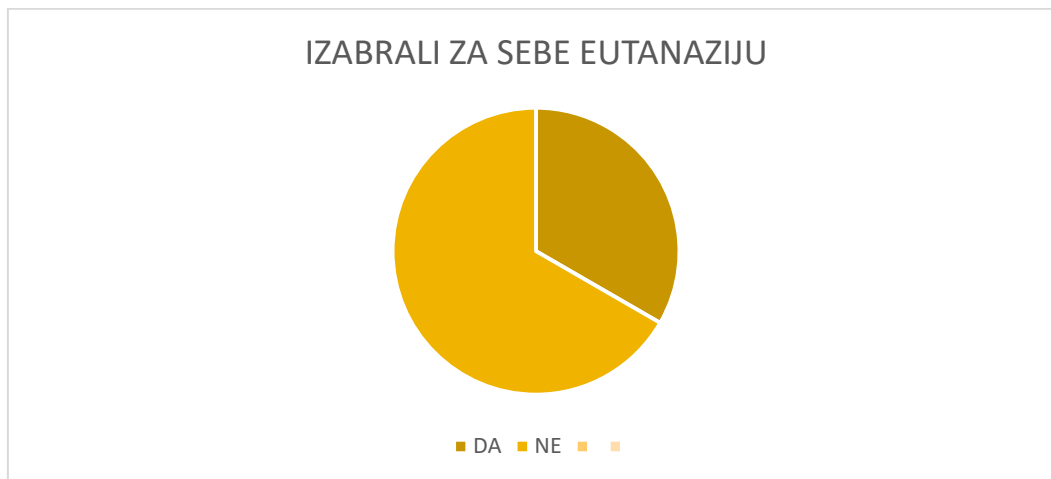
Grafikon 1.k.

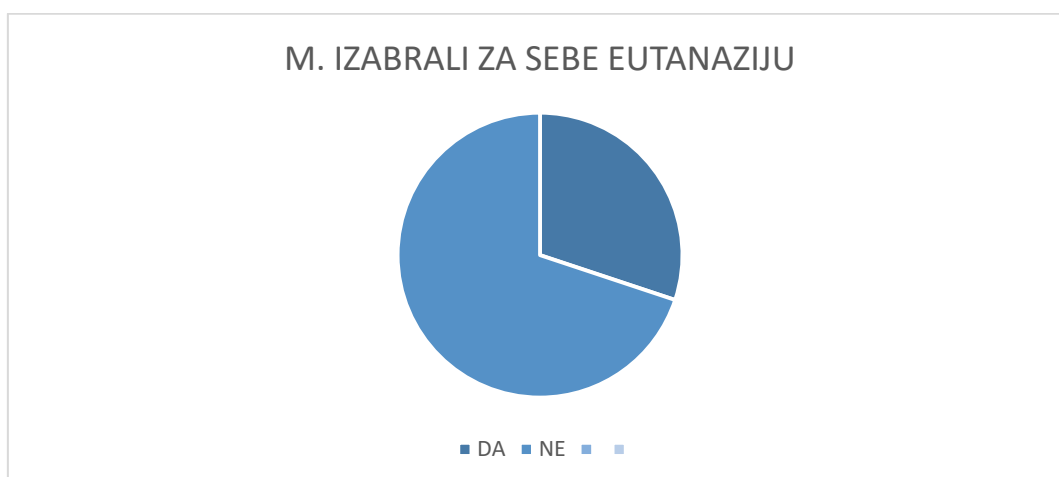
Na pitanje “da li biste za sebe izabrali čin eutanazije”, ukupna populacija je sa 33.3% dala pozitivan odgovor, dok je 66.6% dalo negativan odgovor (Grafikon 1.1.).

Grafikon 1.1.

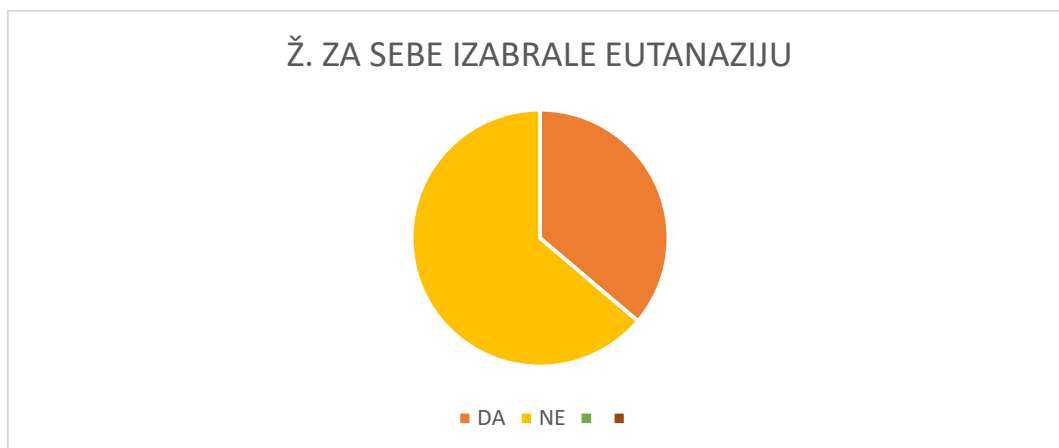
Ispitanici muškog pola u 30.1% bi za sebe izabralo čin eutanazije, a 69.9% ne bi izabralo taj čin za sebe (Grafikon 1.lj.).

Grafikon 1.lj.

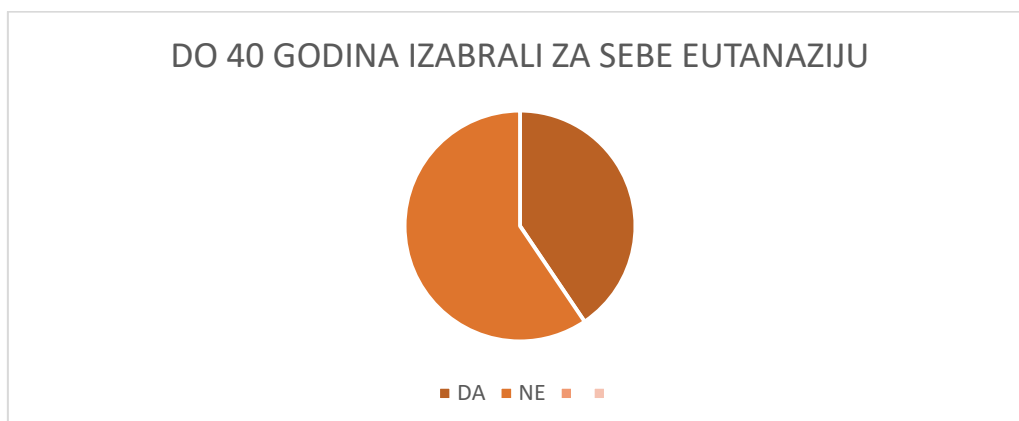
Od ispitanika ženskog pola, njih 36.2% bi za sebe izabralo čin eutanazije, dok 63.8% ne bi (Grafikon 1.m.).

Grafikon 1.m.

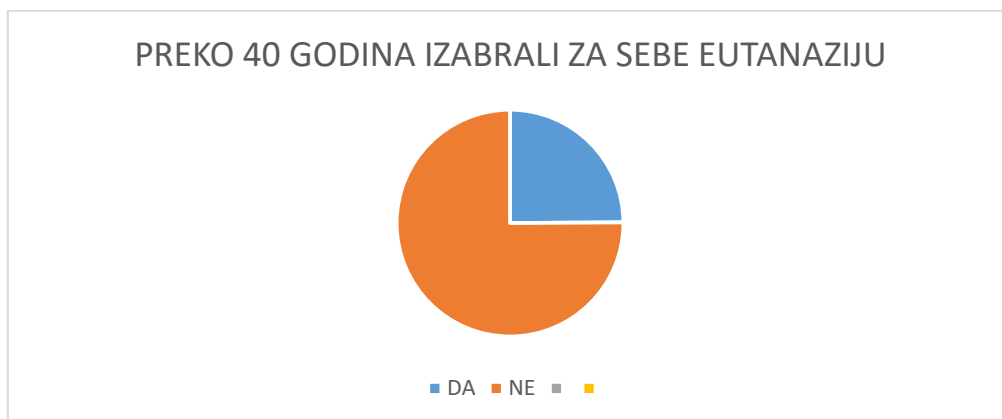
Kada su u pitanju ispitanici do 40 godina, njih 40.5% bi za sebe izabralo eutanaziju, a 59.4% ne bi izabralo za sebe taj čin (Grafikon 1.n.).

Grafikon 1.n.

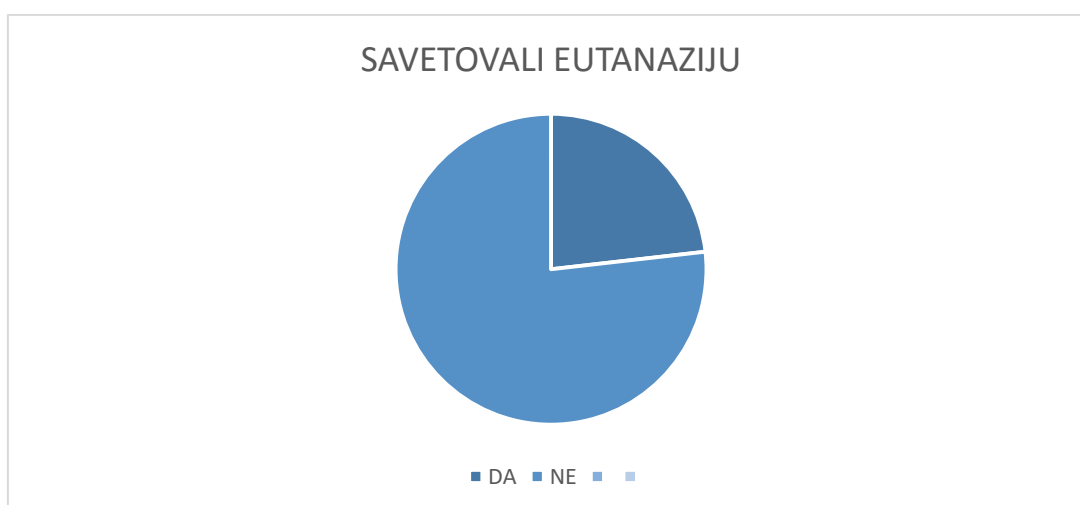
Ispitanici stariji od 40 godina u 24.9% bi za sebe izabralo eutanaziju, dok 75.1% se ne bi odlučilo na taj čin (Grafikon 1.nj.).

Grafikon 1.nj.

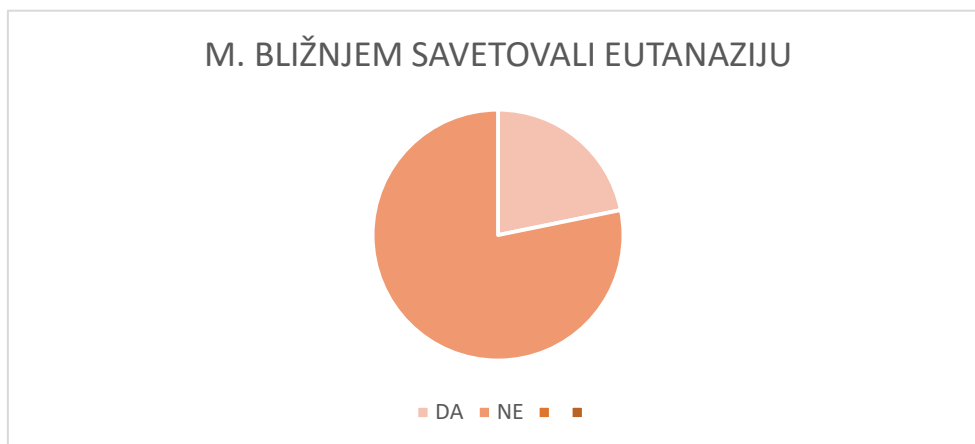
Od ukupne populacije, na pitanje “da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju”, potvrdno je odgovorilo 23.2%, a negativno je odgovorilo 76.8% (Grafikon 1.o.).

Grafikon 1.o.

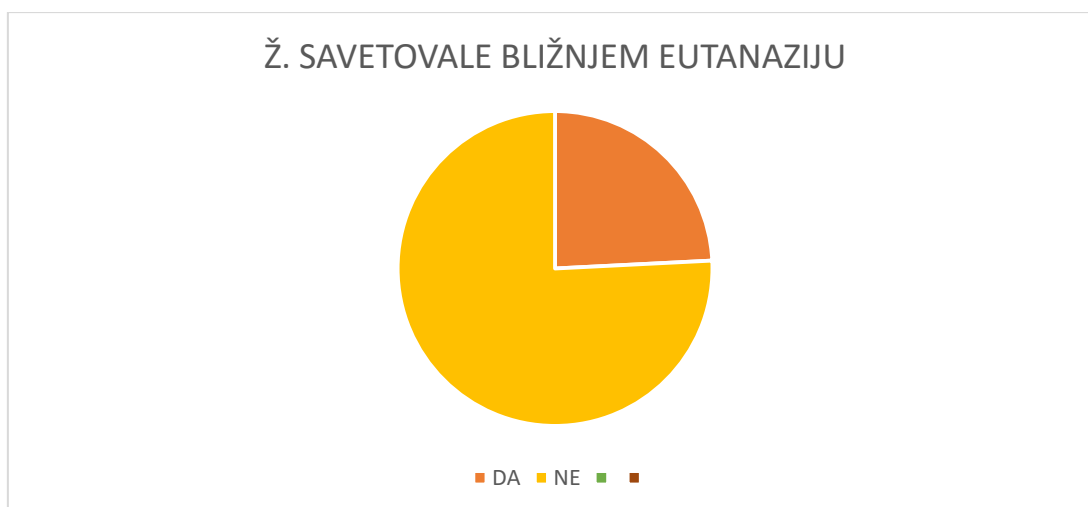
Od toga 21.8% muških ispitanika bi svom bližnjem savetovalo eutanaziju, dok 78.2% ne bi savetovalo (Grafikon 1.p.).

Grafikon 1.p.

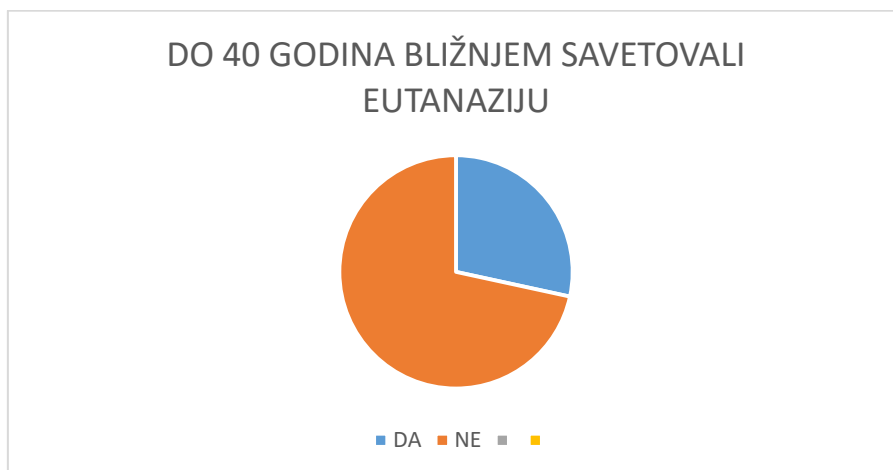
Od ispitanika ženskog pola 24.2% bi savetovalo bližnjem eutanaziju, a 75.8% ne bi savetovalo (Grafikon 1.q.).

Grafikon 1. q.

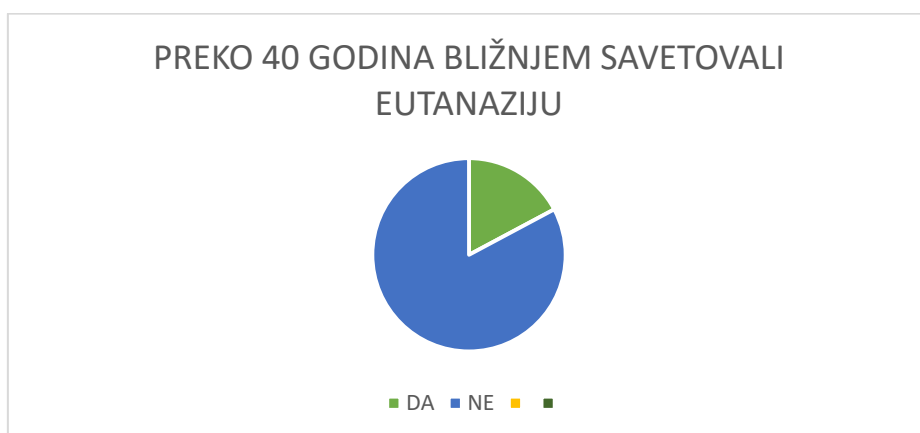
Ispitanici mlađi od 40 godina u 28.4% bi savetovalo bližnjem eutanaziju, a 71.6% ne bi savetovalo (Grafikon 1.r.).

Grafikon 1. r.

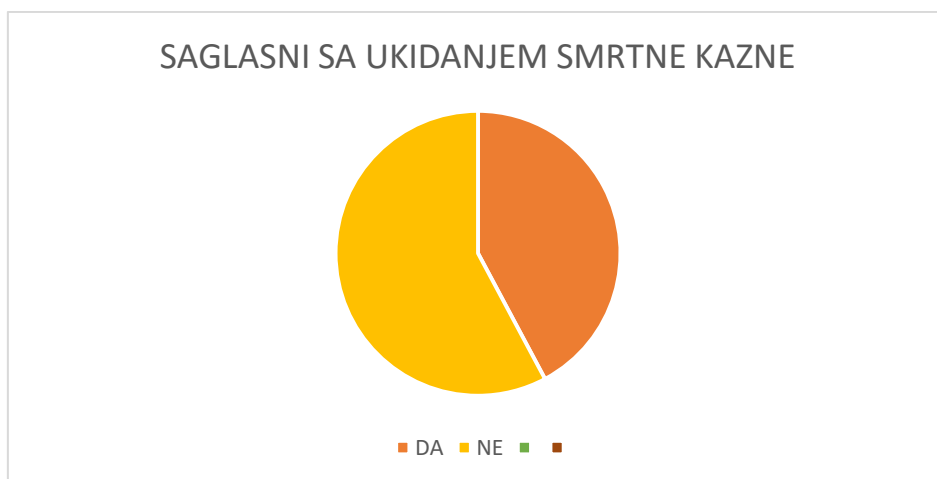
Od ispitanika starijih od 40 godina, 17.2% bi svom bližnjem savetovalo eutanaziju, a 82.8% ne bi savetovalo (Grafikon 1.s.).

Grafikon 1. s.

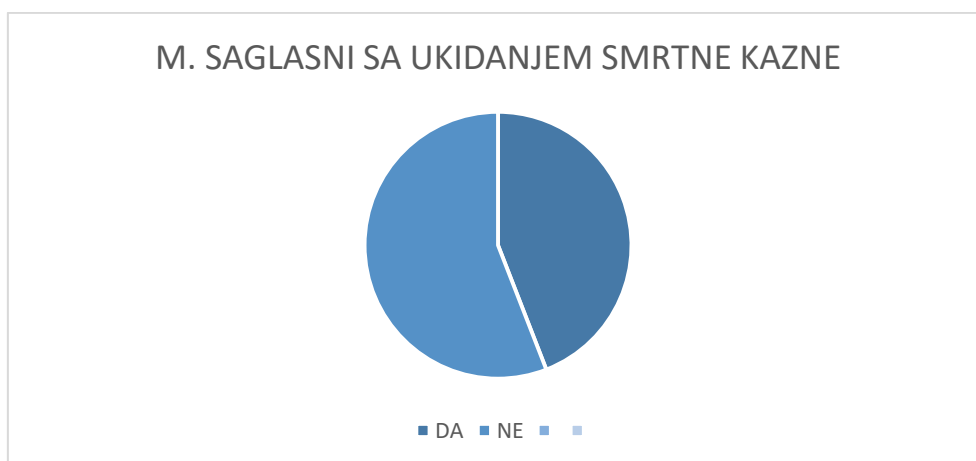
Na pitanje “da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne” od ukupnog broja ispitanika 42.2% je odgovorilo da je saglasno, a 57.8% je odgovorilo da nije saglasno sa ukidanjem smrtne kazne (Grafikon 1.š).

Grafikon 1. š.

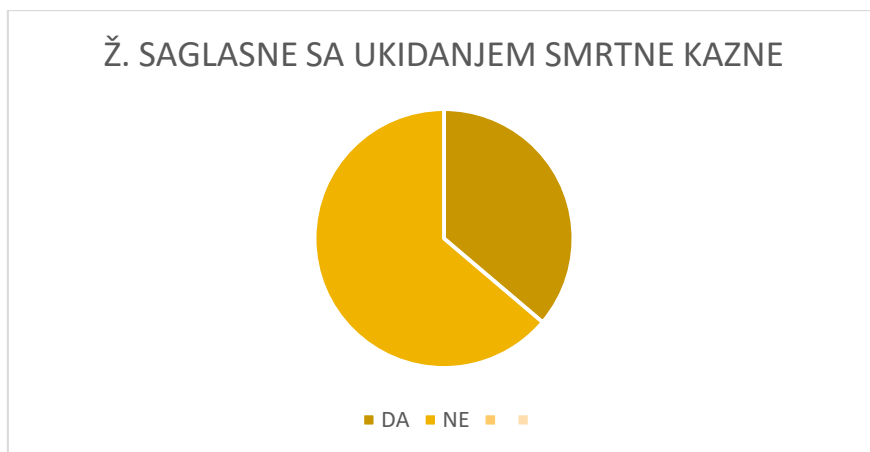
Od ispitanika muškog pola 44.1% je saglasno sa ukidanjem smrtne kazne, dok 55.1% nije saglasno (Grafikon 1.t.).

Grafikon 1. t.

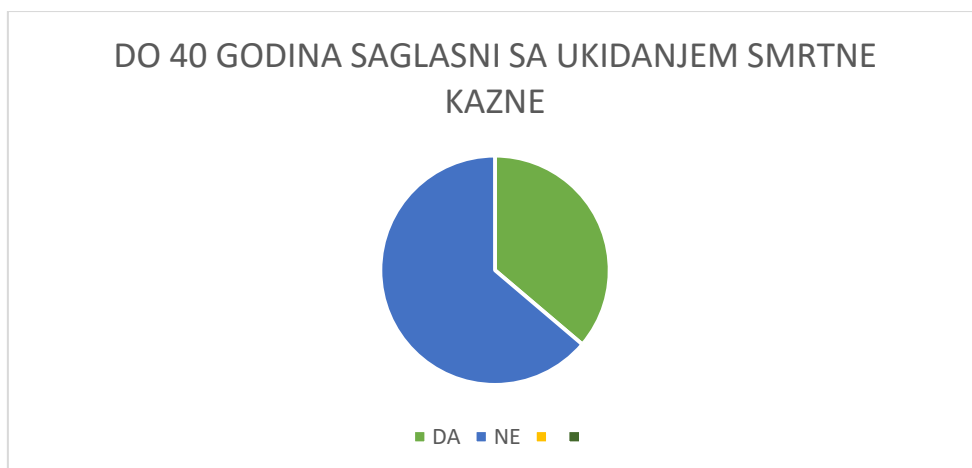
Ispitanici ženskog pola u 36.2% su saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, a 63.8% nije saglasno sa ukidanjem smrtne kazne (Grafikon 1.u.).

Grafikon 1. u.

Ispitanici starosti do 40 godina su u istom procentu (saglasno 36.2% i nije saglasno 63.8%), odgovorili na pitanje, kao i osobe ženskog pola (Grafikon 1.v.).

Grafikon 1. v.

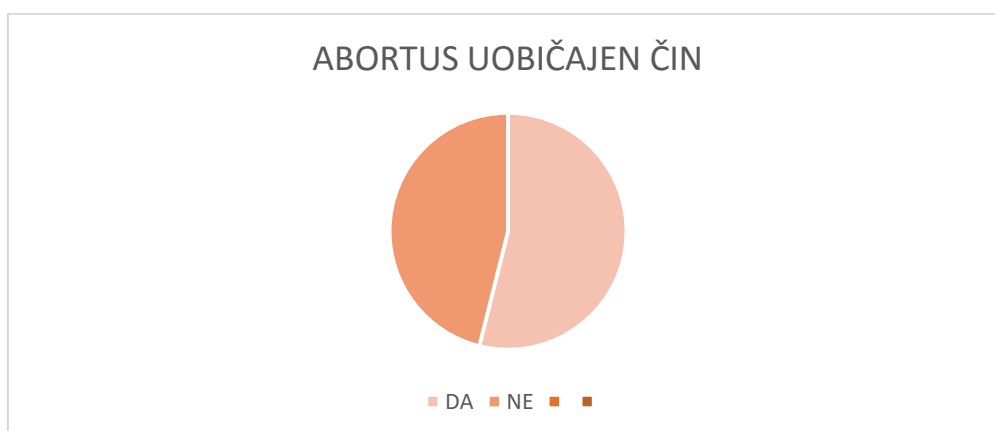
Od ispitanika starijih od 40 godina 49.3% je saglasno sa ukidanjem smrtne kazne, dok 50.7% nije saglasno sa ukidanjem smrtne kazne (Grafikon 1.č.).

Grafikon 1. č.

Ukupno svi ispitanici na pitanje “da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin”, potvrdno je odgovorilo 53.9%, dok je 46.1% odgovorilo negativno (Grafikon 1.ć.).

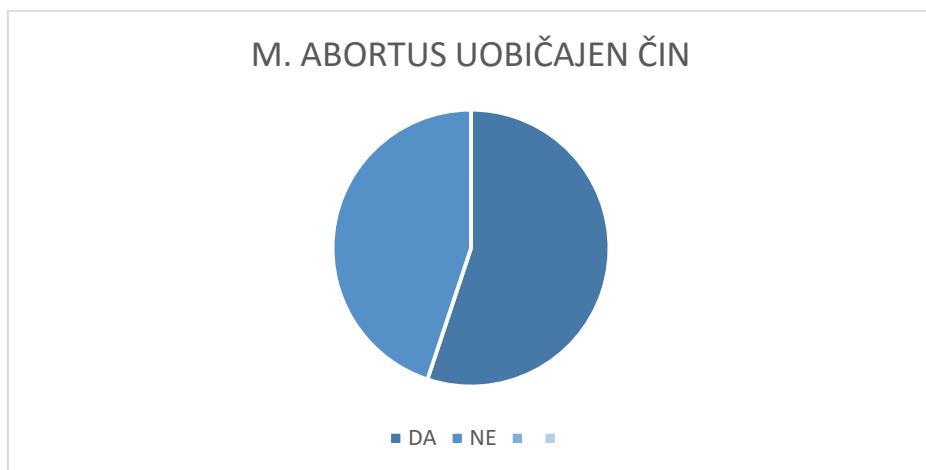
Grafikon 1. ć.

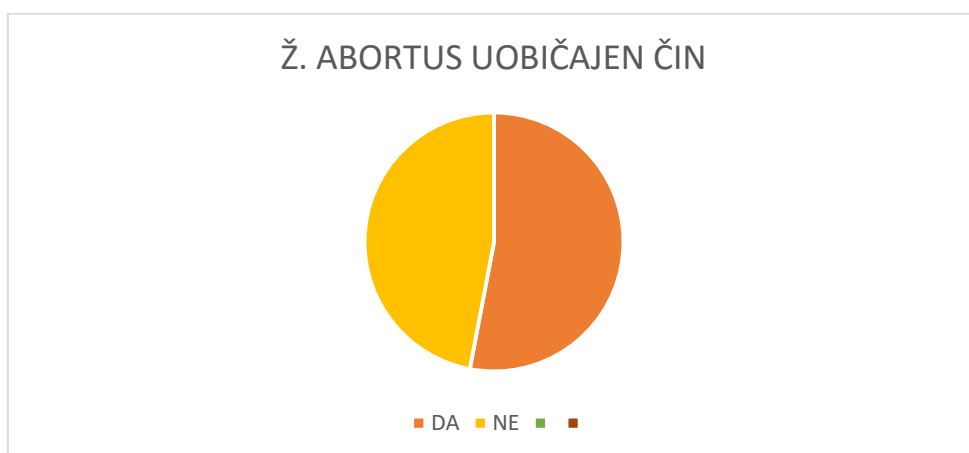
Od ispitanika muškog pola 55.1% abortus prihvata kao normalan čin, a 44.9% ima suprotno mišljenje (Grafikon 1.dž.).

Grafikon 1. dž

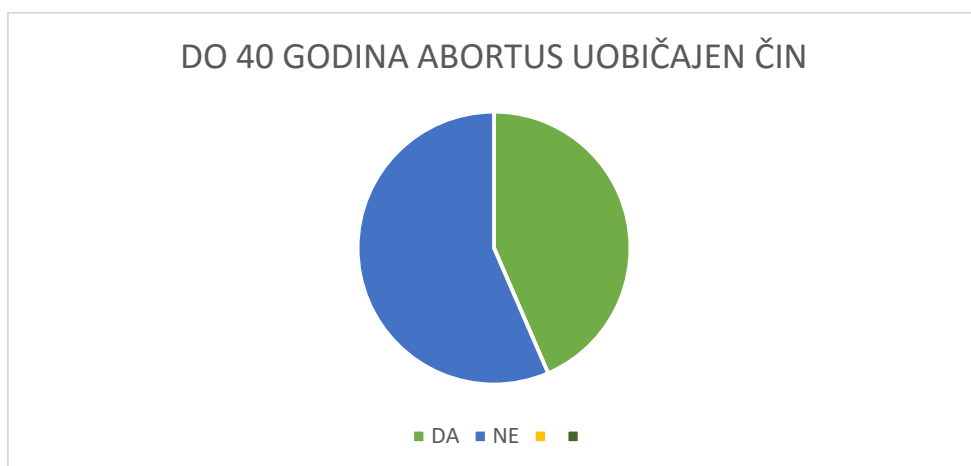
Ispitanici ženskog pola u 53.0% prihvataju abortus kao normalan čin, a 47.0% ne prihvata (Grafikon 1.z.).

Grafikon 1. z.

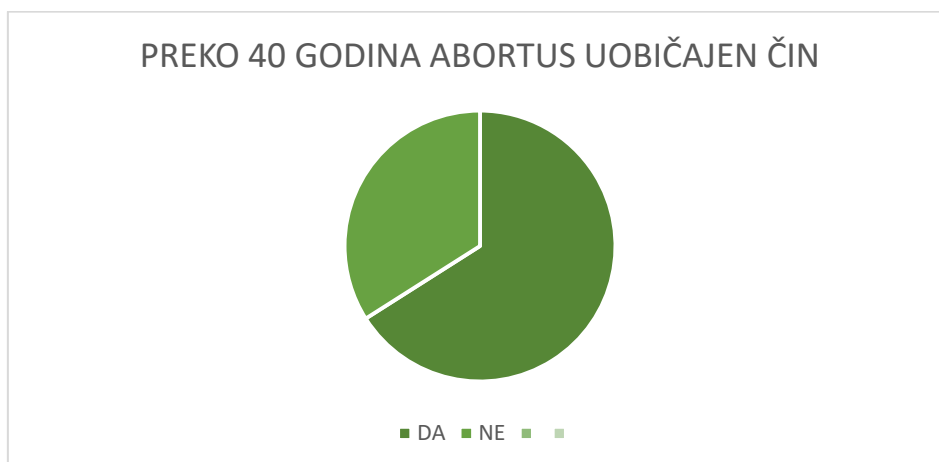
Osobe starosti do 40 godina u 43.5% prihvataju abortus kao uobičajen čin, dok 56.5% ne prihvataju da je abortus uobičajen čin (Grafikon 1.ž.).

Grafikon 1.ž.

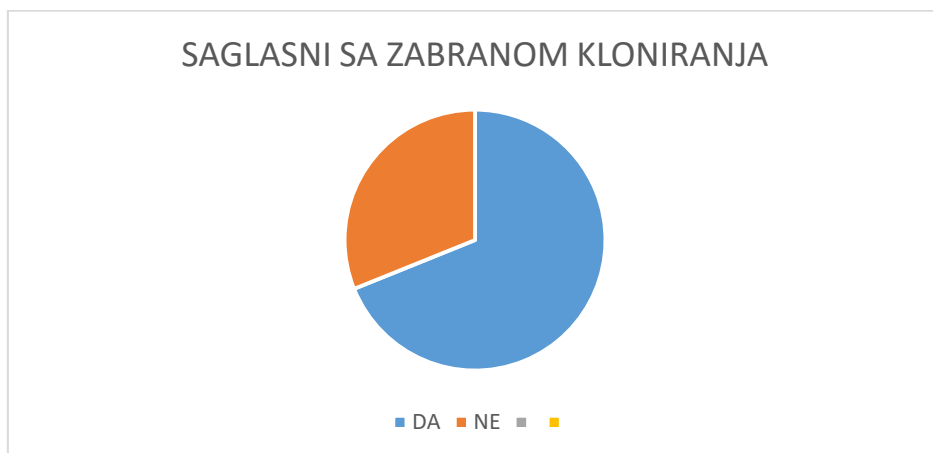
Ispitanici starosti preko 40 godina u 66.0% prihvataju, a u 34% ne prihvataju da je abortus normalan uobičajen čin (Grafikon 1.x.).

Grafikon 1. x.

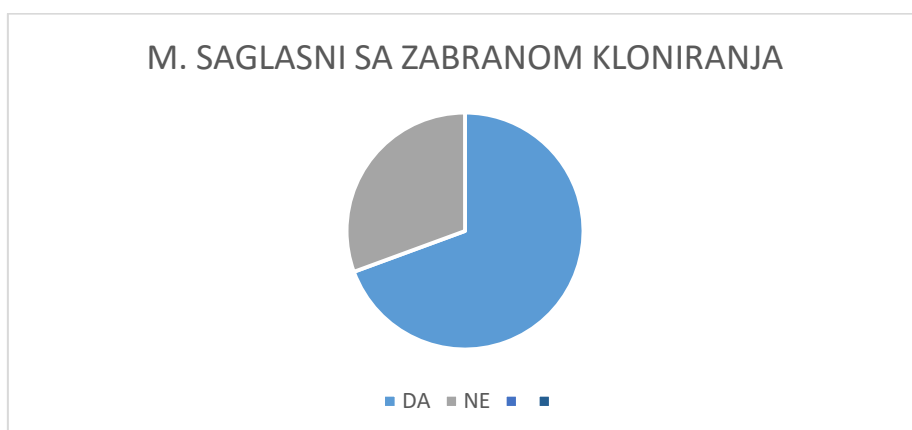
Na pitanje “da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi” od ukupnog broja ispitanika 68.9% je saglasno, a 31.1% nije saglasno (Grafikon 1.y.).

Grafikon 1. y.

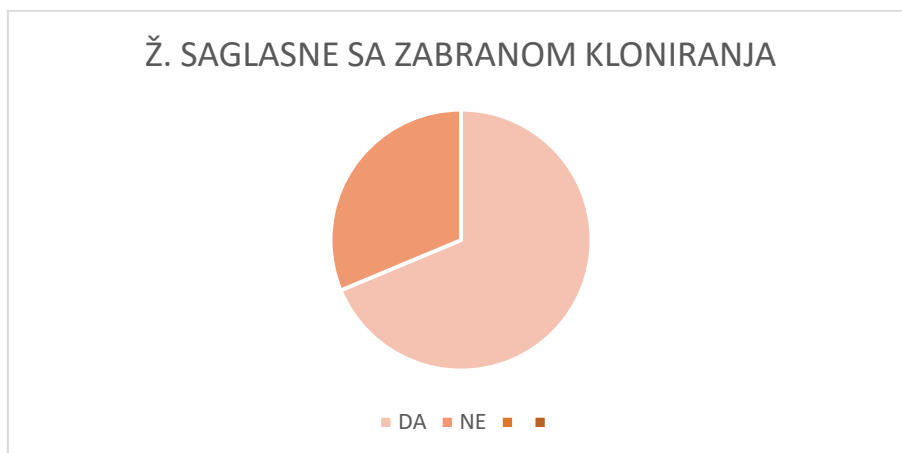
Ispitanici muškog pola u 69.4% su saglasni sa zabranom kloniranja, dok 30.6% nije saglasno (Grafikon 1.w.).

Grafikon 1. w.

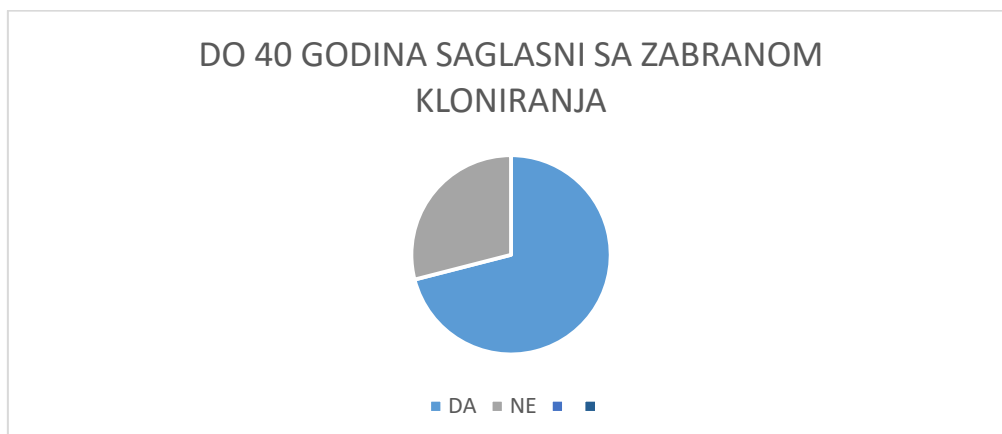
Ispitanici ženskog pola u 68.7% su saglasni, a 31.3% nije saglasno sa zabranom kloniranja (Grafikon 1.aa.).

Grafikon 1. aa.

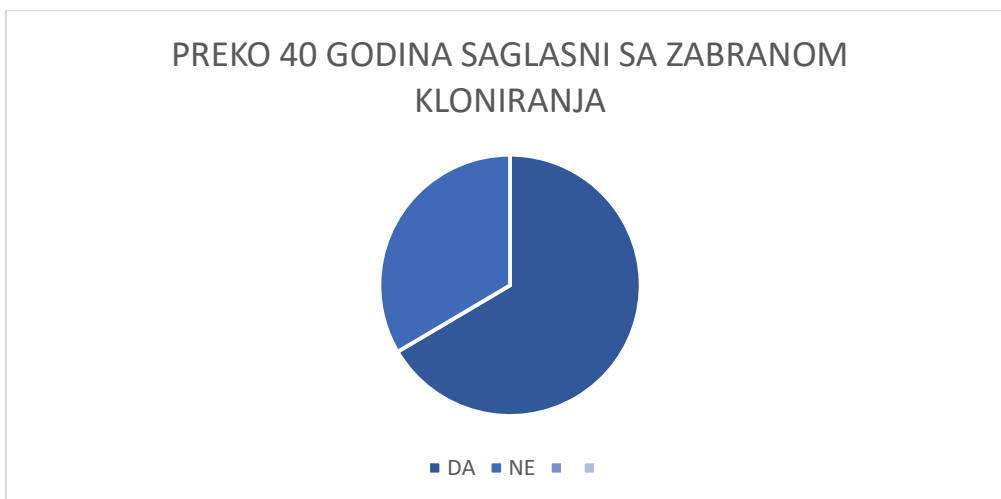
Od ispitanika mlađih od 40 godina 71.0% je saglasno sa zabranom kloniranja, dok 29.0% nije saglasno (Grafikon 1.bb.).

Grafikon 1. bb.

Od ispitanika starijih od 40 godina 66.5% je saglasno sa zabranom, a 33.5% nije saglasno sa zabranom kloniranja ljudi (Grafikon 1.cc.).

Grafikon 1. cc.

Na Tabeli 2. Prikazana je procentualna zastupljenost ispitanika sa osnovnom, srednjom, višom i visokom stručnom spremom, kao i procentualna zastupljenost odgovora sa “Da” i “Ne” na sedam pitanja iz Upitnika 1. u zavisnosti od školske spreme ispitanika.

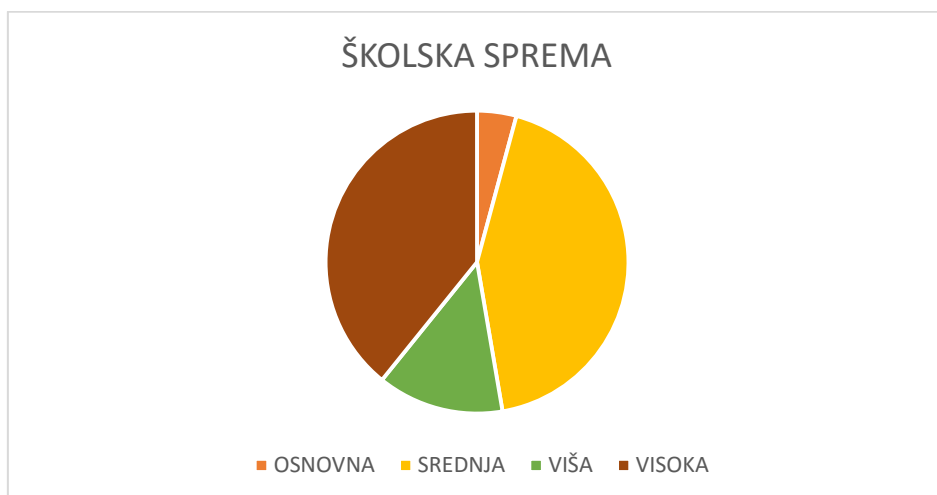
Tabela 2.

Pitanja u anketi	Školska sprema							
	Osnovna		Srednja		Visa		Visoka	
	68		696		218		632	
	4.2%		43.1%		13.5%		39.2%	
	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne
	%	%	%	%	%	%	%	%

Da li ste čuli za pojam eutanazija	76.5 23.5	90.5 9.5	99.1 0.9	98.7 1.3
Da li znate šta znači eutanazija	64.7 35.3	90.5 9.5	99.1 0.9	99.0 1.0
Da li biste za sebe izabrali čin eutanazije	8.8 91.2	39.9 60.1	19.3 80.7	33.5 66.5
Da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju	2.9 97.1	27.9 72.1	12.8 87.2	23.7 76.3
Da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne	38.2 61.8	35.9 64.1	53.2 46.8	45.9 54.1
Da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin	61.7 38.3	46.0 54.0	77.1 22.9	53.8 46.2
Da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi	70.6 29.4	67.5 32.5	64.2 35.8	71.8 28.2

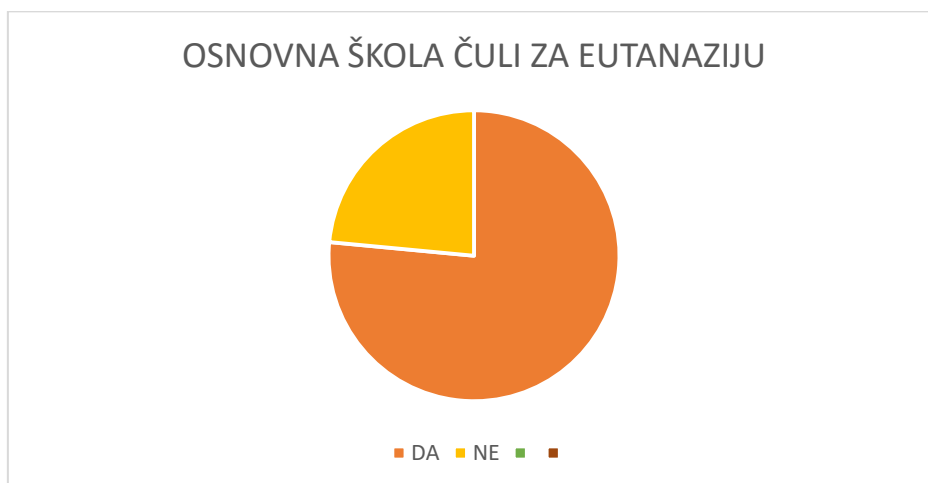
Iz prikazanih rezultata se vidi da je od ukupno 1614 ispitanika najveći broj njih imao srednju školsku spremu (696) ili 43.1%, zatim visoku školsku spremu, njih 632 ili 39.2%, potom višu školsku spremu, njih 218 ili 13.5% i najmanje osnovnu školu njih 68 ili 4.2% (Grafikon 2. a.).

Grafikon 2. a.

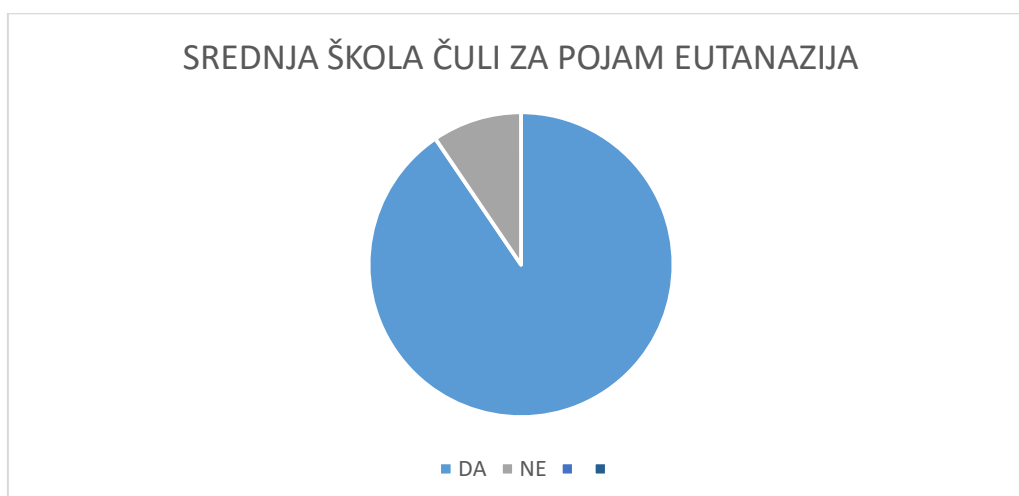
Na pitanje “da li ste čuli za pojam eutanazija”, ispitanici sa osnovnom školom su potvrdno odgovorili u 76.5%, dok je negativan odgovor dalo 23.5% (Grafikon 2. b.).

Grafikon 2. b.

Ispitanici sa srednjom školom u 90.5% su čuli za pojam eutanazija, dok u 9.5% nisu čuli za taj pojam (Grafikon 2. c.).

Grafikon 2. c.

Na isto pitanje ispitanici sa višom školom u 99.1% su dali pozitivan odgovor, dok u 0.9% negativan odgovor (Grafikon 2. d.).

Grafikon 2. d.

Ispitanici sa visokom školskom spremom u 98.7% su čuli za ovaj pojam, dok 1.3% nije čuo (Grafikon 2. đ.).

Grafikon 2. đ.

Na pitanje “da li znate šta znači eutanazija” ispitanici sa osnovnom školom su pozitivno odgovorili u 64.7%, a negativno je odgovorilo 35.3% (Grafikon 2. e.).

Grafikon 2. e.

Osobe sa srednjom školom u 90.5% znaju šta znači eutanazija, dok 9.5% ne zna (Grafikon 2. f.).

Grafikon 2. f.

Ispitanici sa višom školom uglavnom znaju šta znači eutanazija njih 99.1%, dok samo 0.9% ne zna čta znači eutanazija (Grafikon 2. g.).

Grafikon 2. g.

Ispitanici sa visokom školskom spremom takođe u velikom procentu – 99.0% znaju šta znači eutanazija, dok samo 1% ne zna (Grafikon 2. h.).

Grafikon 2. h.

Odgovori na pitanje “da li biste za sebe izabrali čin eutanazije” su u procentualnom odnosu bili raznoliki. Od ispitanika sa osnovnom školom samo 8.8% bi za sebe izabralo čin eutanazije, dok je negativne odgovore dalo 91.2% ispitanika (Grafikon 2. i.).

Grafikon 2. i.

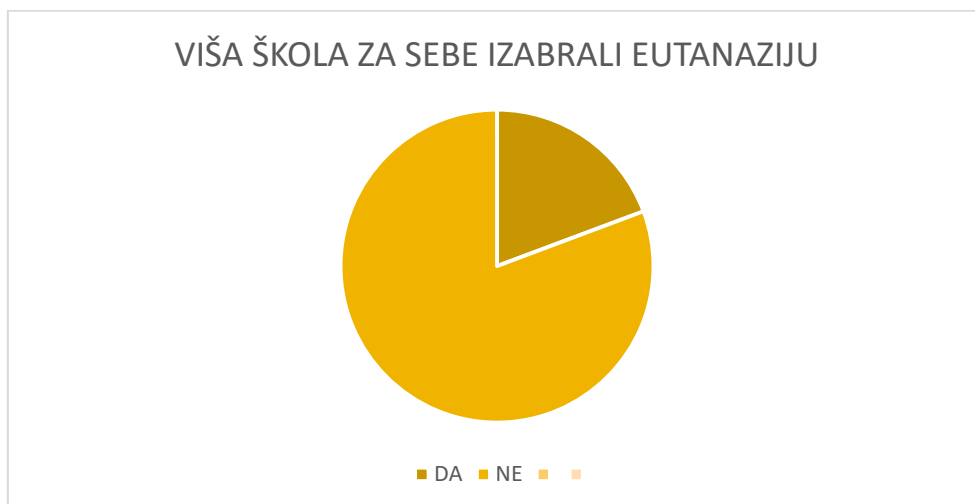
Ispitanici sa srednjom školom u značajno većem procentu 39.9% bi za sebe izabralo čin eutanazije, a 60.1% ne bi (Grafikon 2. j.).

Grafikon 2. j.

Ispitanici sa višom školom samo u 19.3% bi za sebe izabrali čin eutanazije, dok 80.7% ne bi (Grafikon 2. k.).

Grafikon 2. k.

Ispitanici sa visokom školskom spremom bi u 33.5% izabrali za sebe čin eutanazije, a u 66.5% ne bi (Grafikon 2. l.).

Grafikon 2.l.

Samo 2.9% ispitanika sa osnovnom školom bi bližnjem savetovalo eutanaziju, dok 97.1% ne bi savetovalo (Grafikon 2. m.).

Grafikon 2. m.

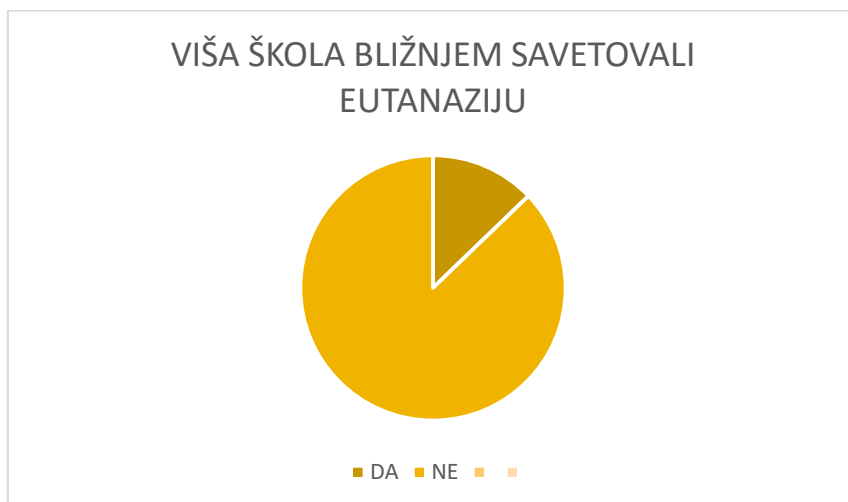
Od ispitanika sa srednjom školom njih 27.9% bi bližnjem savetovalo eutanaziju, a 72.1% ne bi (Grafikon 2. n.).

Grafikon 2. n.

Ispitanici sa višom školom u 12.8% bi bližnjem savetovali eutanaziju, a u 87.2% ne bi (Grafikon 2. nj.).

Grafikon 2. nj.

Od ispitanika sa visokom školskom spremom 23.7% bi bližnjem savetovalo eutanaziju, a 76.3% ne bi savetovalo (Grafikon 2. o.).

Grafikon 2. o.

Saglasno sa ukidanjem smrtne kazne od ispitanika sa osnovnom školom bilo je 38.2%, dok 61.8% nije saglasno (Grafikon 2. p.).

Grafikon 2. p.

Ispitanici sa srednjom školom u 35.9% su saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, a u 64.1% nisu saglasni (Grafikon 2. q.).

Grafikon 2. q.

Od ispitanika sa višom školom njih 53.2% je saglasno sa ukidanjem smrtne kazne, dok 46.8% nije saglasno sa ukidanjem smrtne kazne (Grafikon 2. r.).

Grafikon 2. r.

Ispitanici sa visokom školskom spremom su u 45.9% saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, a u 54.1% nisu saglasni (Grafikon 2. s.).

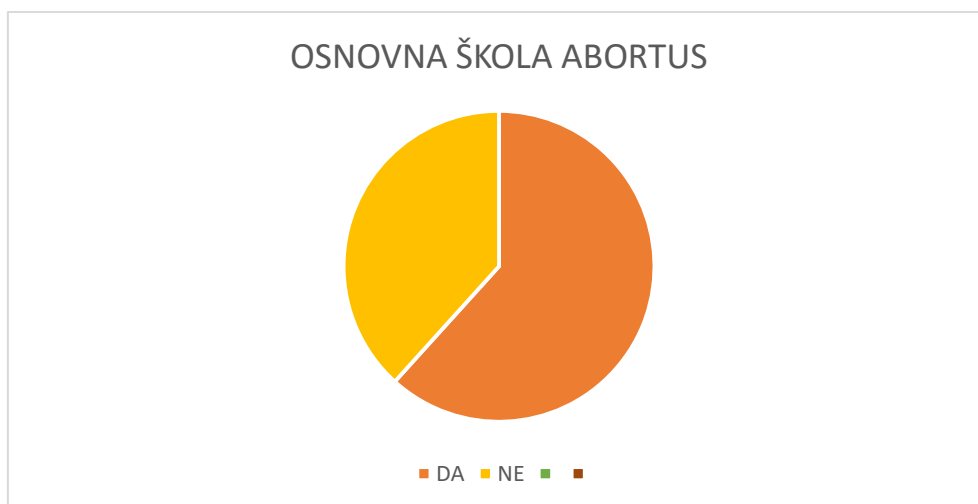
Grafikon 2. s.

Na pitanje “da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin osobe sa osnovnom školom su pozitivan odgovor dali u 61.7%, a negativan odgovor u 38.3% (Grafikon 2. š.).

Grafikon 2. š.

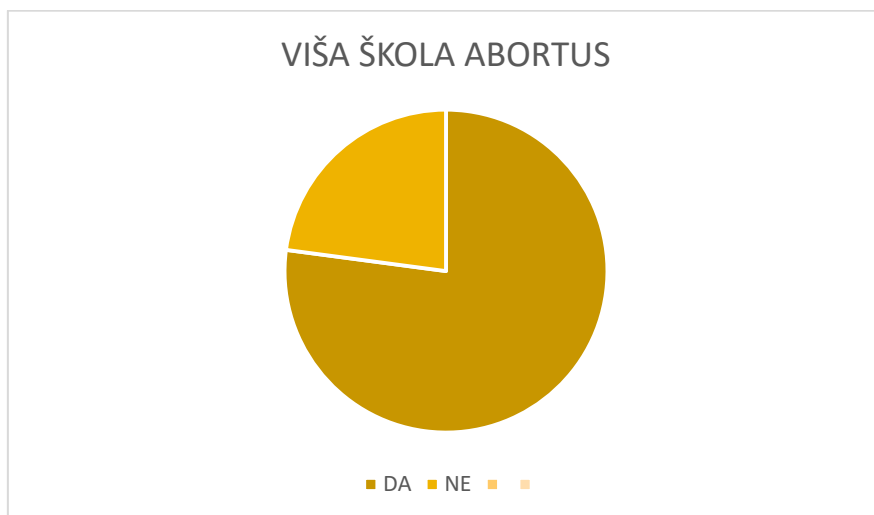
Ispitanici sa srednjom školom u 46.0% prihvataju da je abortus normalan uobičajen čin, dok u 54.0% ne prihvata abortus kao uobičajen čin (Grafikon 2. t.).

Grafikon 2. t.

Od ispitanika sa višom školom 77.1% smatra da je abortus normalan čin, a 22.9% smatra da nije (Grafikon 2. u.).

Grafikon 2. u.

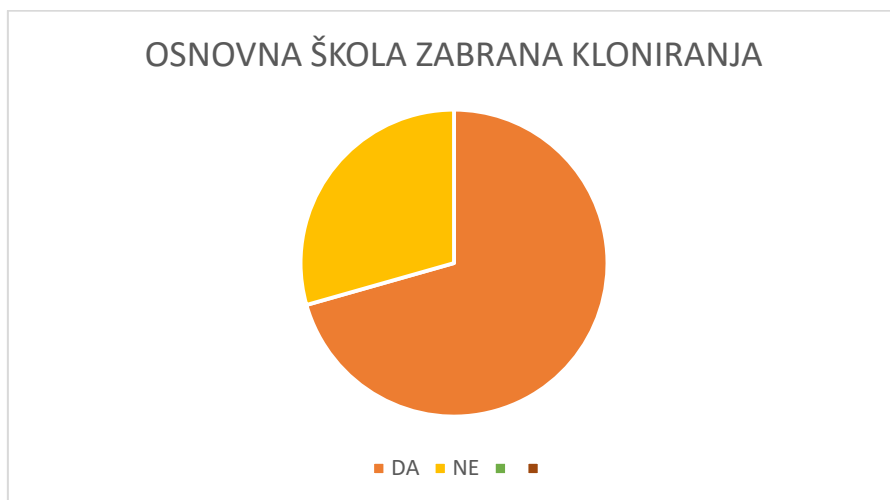
Ispitanici sa visokom školskom spremom u 53.8% prihvataju abortus kao normalan čin, a u 46.2% ne prihvataju (Grafikon 2. v.).

Grafikon 2. v.

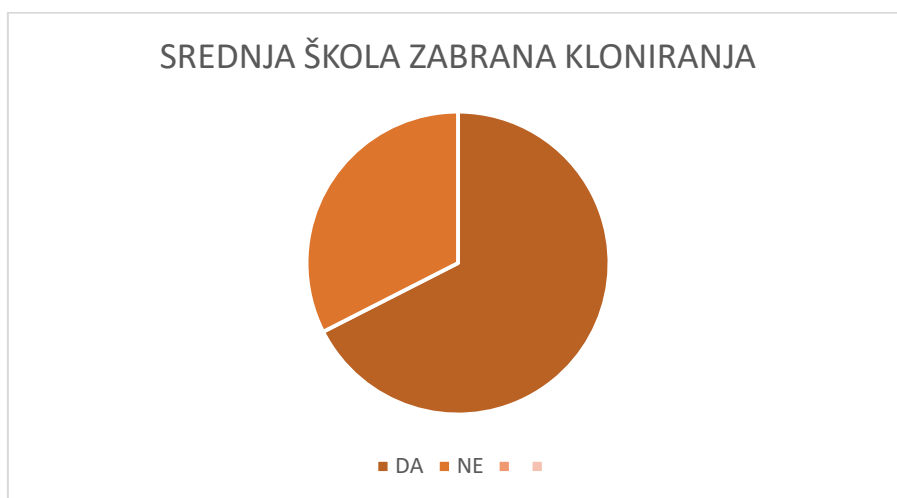
Saglasno sa zabranom kloniranja ljudi među ispitanicima sa osnovnom školom je 70.6%, dok nije saglasno sa zabranom kloniranja 29.4% (Grafikon 2. č.).

Grafikon 2. č.

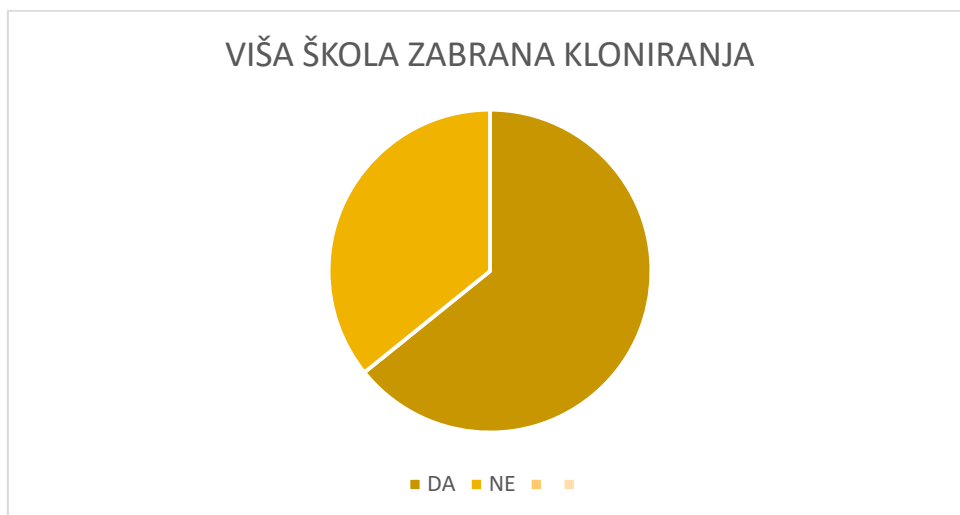
Ispitanici sa srednjom školom u 67.5% su saglasni sa zabranom kloniranja, dok u 32.5% nije saglasno (Grafikon 2. ć.).

Grafikon 2. ć.

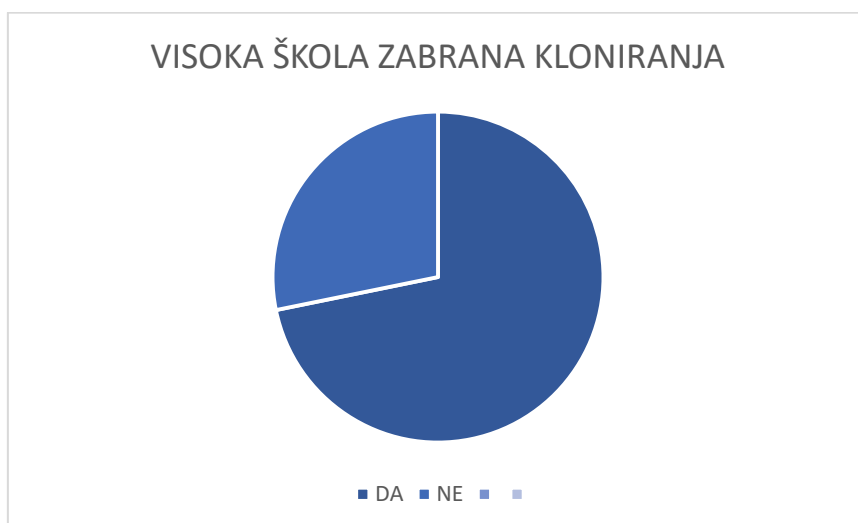
Od ispitanika sa višom školom 64.2% je saglasno sa zabranom kloniranja, a 35.8% nije saglasno sa zabranom kloniranja ljudi (Grafikon 2. dž.).

Grafikon 2. dž.

Ispitanici sa visokom školskom spremom u 71.8% saglasni su sa zabranom kloniranja, a 28.2% nisu saglasni sa zabranom kloniranja ljudi (Grafikon 2. z.).

Grafikon 2. z.

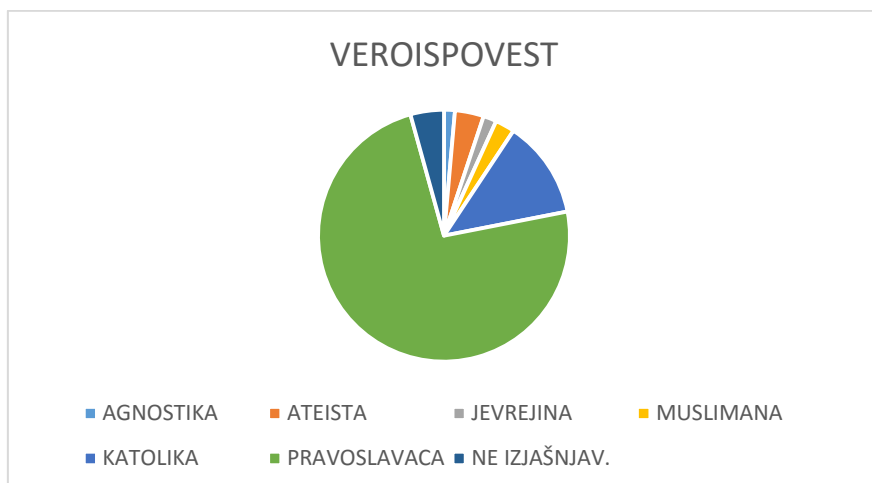
Tabelom 3. prikazan je procentualni odnos zastupljenosti ispitanika različitih veroispovesti, kao i procentualni odnos odgovora sa “Da” ili “Ne” na svih sedam pitanja u zavisnosti od veroispovesti ispitanika.

Tabela 3.

Pitanja u anketi	Veroispovest													
	Agnostic		Ateista		Jevrejin		Musliman		Katolik		Pravoslavac		ne izjasnjava se	
	22		60		28		40		204		1188		70	
	1.40%		3.70%		1.70%		2.50%		12.60%		73.70%		4.30%	
	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Da li ste čuli za pojam eutanazija	100	0	96.7	3.3	100	0	95	5	99	1	93.9	6.1	82.8	17.2
Da li znate šta znači eutanazija	100	0	96.7	3.3	100	0	95	5	99	1	93.4	6.6	82.8	17.2
Da li biste za sebe izabrali čin eutanazije	9.1	90.9	70	30	7.1	92.9	15	85	16.7	83.3	35.7	64.3	40	60
Da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju	9.1	90.9	43.3	56.7	7.1	92.9	15	85	18.6	81.4	23.4	76.6	31.4	68.6
Da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne	45.5	54.5	43.3	56.7	85.7	14.3	55	45	50	50	40.4	59.6	25.7	74.3
Da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin	81.8	18.2	50	50	92.8	7.2	75	25	77.4	22.6	48.9	51.1	37.1	62.9
Da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi	72.7	27.3	70	30	92.8	7.2	65	35	62.7	37.3	68.5	31.5	85.7	14.3

U uzorku od 1614 ispitanika bila je zastupljena većina veroispovesti zastupljenih u našoj zemlji. Najviše ispitanika 1188 (73.7%) se izjasnilo da pripada pravoslavnoj veri, pripadnika katoličke vere bilo je 204 (12.6%), muslimanske, zapravo islamske vere bilo je 40 (2.5%), jevreja ili pripadnika judaizma bilo je 28 (1.7%) ispitanika, agnostika je bilo u broju od 22 (1.4%), ateista 60 (3.7%), a po pitanju vere nije se izjasnilo njih 70 (4.3%) (Grafikon 3. a).

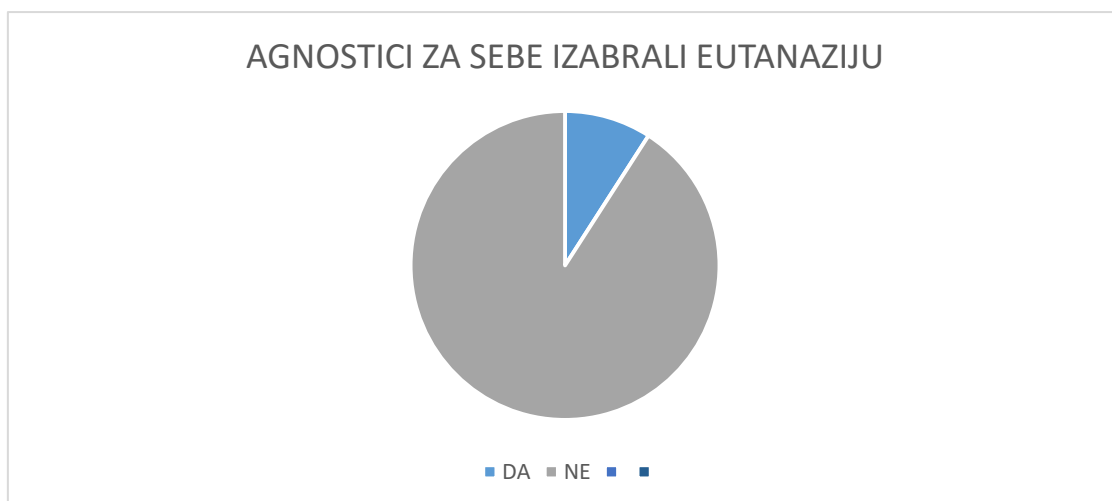
Grafikon 3. a.

Iz tabele 3. vidi se da su pripadnici pojedinih vera davali identične odgovore na prva dva pitanja, zapravo na pitanje „da li ste čuli za pojam eutanazija“ i „da li znate šta znači eutanazija“. Isti je procenat onih koji su čuli za eutanaziju kao procenat onih koji znaju šta znači eutanazija, tako da odgovori na ta pitanja nisu grafički prikazani.

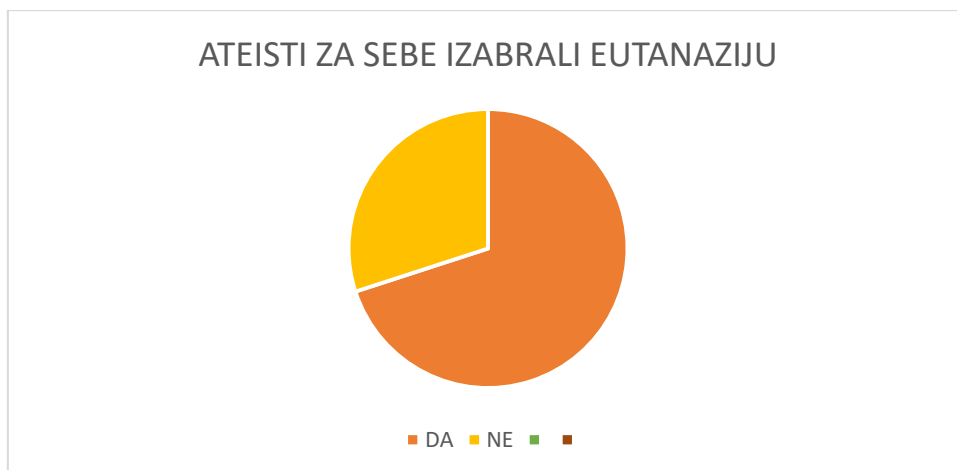
Na pitanje „da li biste za sebe izabrali čin eutanazije“ agnostici su u 9.1% pozitivno odgovorili, a u 90.9% negativno odgovorili (Grafikon 3. b.).

Grafikon 3. b.

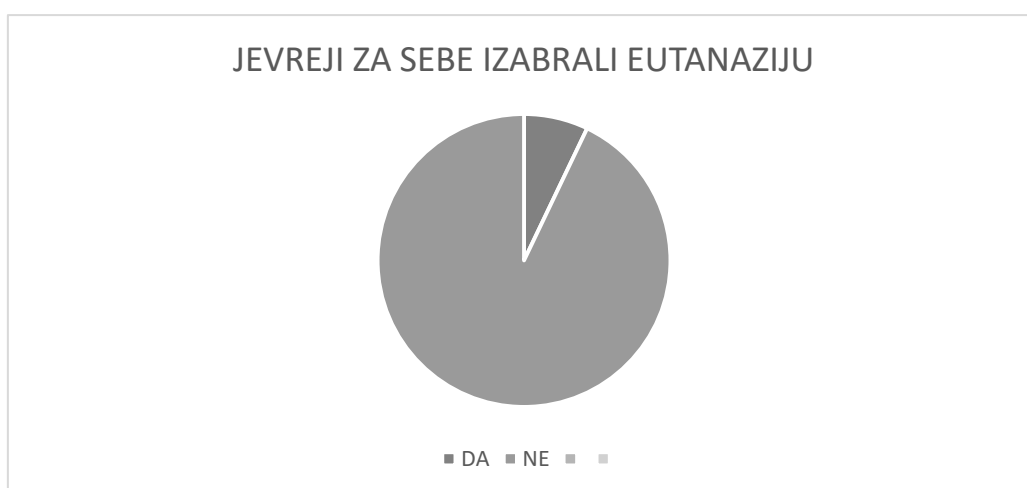
Na isto pitanje ateisti su u 70.0% pozitivno odgovorili, dok su negativno odgovorili u 30.0%. (Grafikon 3. c.).

Grafikon 3. c.

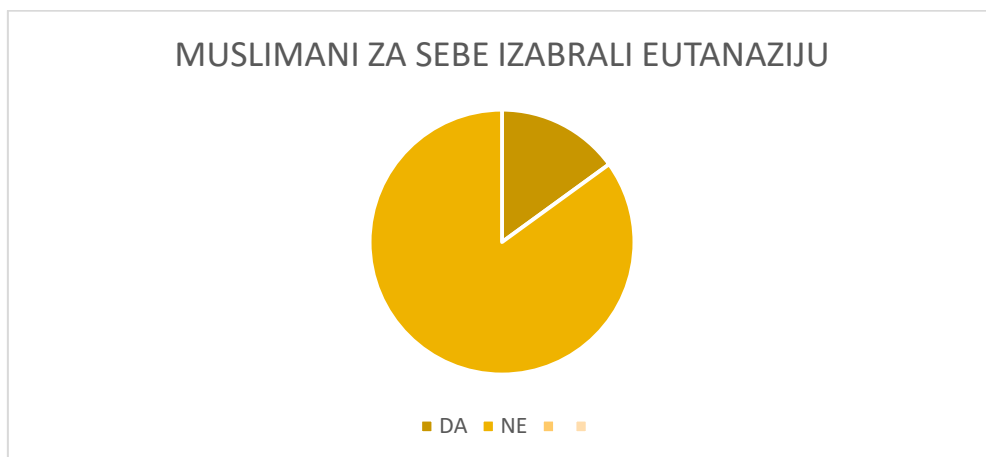
Jevreji su se samo u 7.1% izjasnili da bi za sebe izabrali čin eutanazije, dok u 92.9% ne bi izabrali eutanaziju za sebe (Grafikon 3. d.).

Grafikon 3. d.

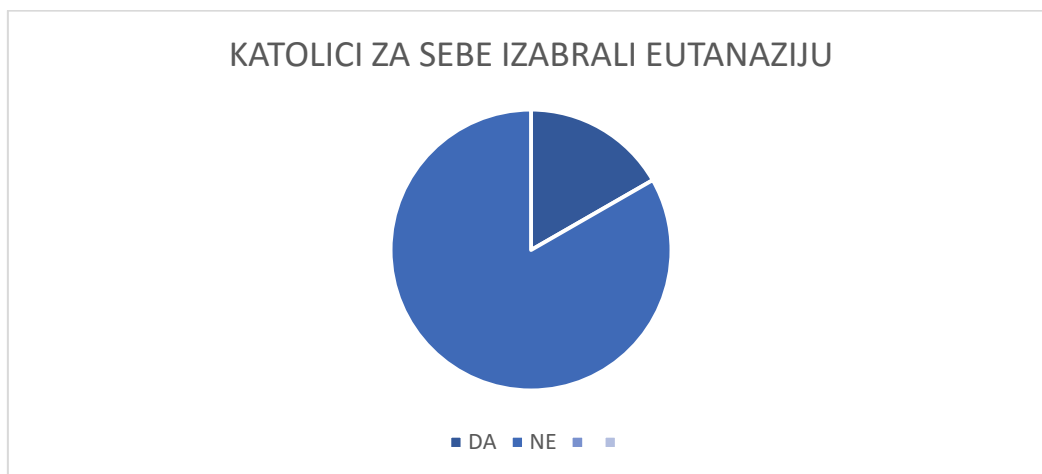
Muslimani bi u 15.0% izabrali za sebe eutanaziju, dok u 85.0% ne bi (Grafikon 3. đ.).

Grafikon 3. đ.

Katolici bi u 16.7% izabrali za sebe eutanaziju, a u 83.3% ne bi za sebe izabrali eutanaziju (Grafikon 3. e.).

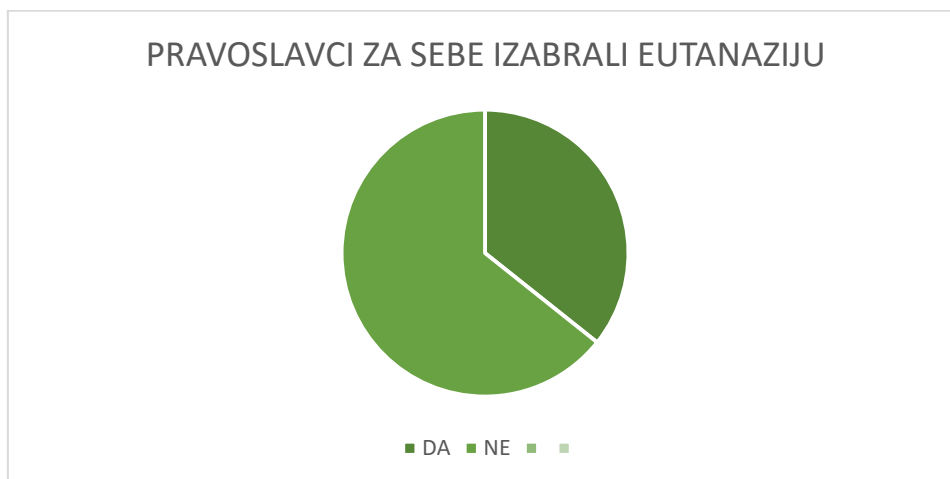
Grafikon 3. e.

Pravoslavci bi u znatno većem procentu – 35.7% izabrali za sebe eutanaziju, dok u 64.3% ne bi izabrali eutanaziju za sebe (Grafikon 3. f.).

Grafikon 3. f.

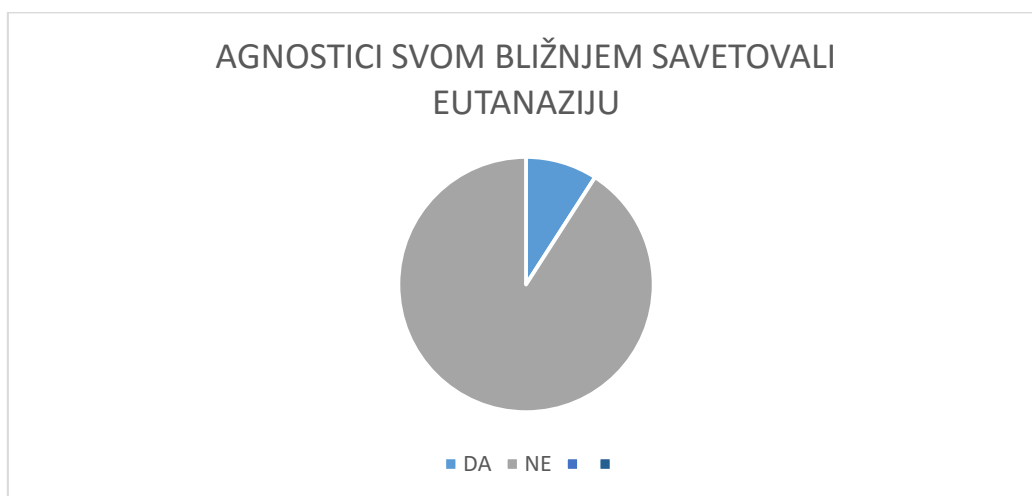
Ispitanici koji se nisu izjasnili po pitanju vere u 40.0% bi za sebe izabrali eutanaziju, a u 60.0% je ne bi izabrali za sebe (Grafikon 3. g.).

Grafikon 3. g.

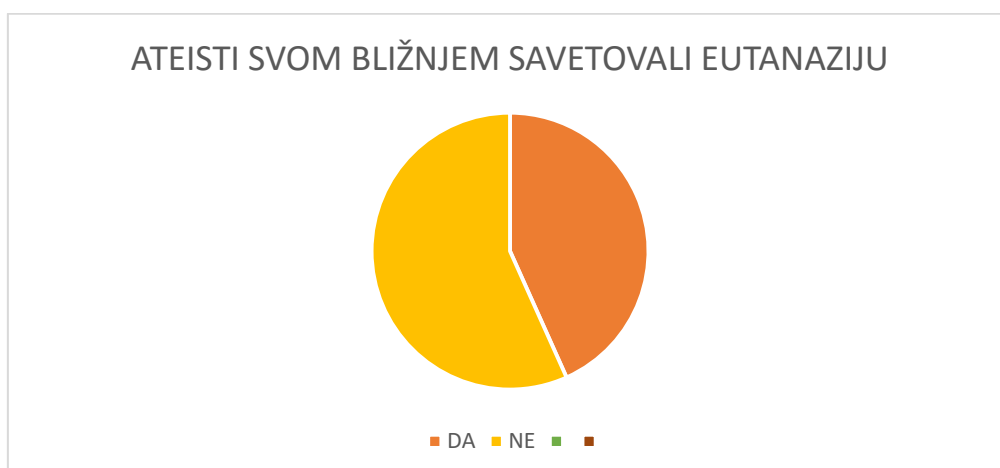
Na pitanje „da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju“ agnostici, jevreji i muslimani su dali u istom procentu pozitivne i negativne odgovore, kao i na predhodno pitanje. Ispitanici koji bi se za sebe odlučili za eutanaziju i svom bližnjem bi savetovali. Kod agnostika je taj odnos – 9.1% ne bi savetovalo bližnje, dok bi 90.9% savetovalo (Grafikon 3.h.).

Grafikon 3. h.

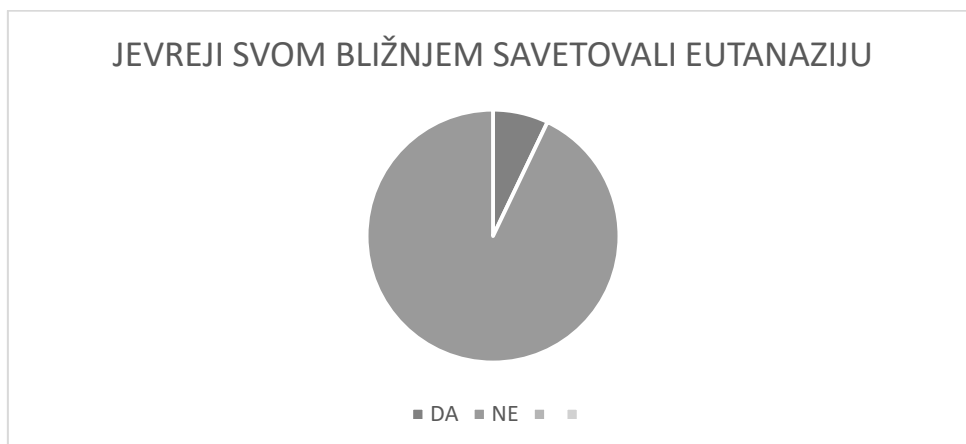
Ateisti bi u 43.3% savetovali bližnjem eutanaziju, a 56.7% ne bi savetovali (Grafikon 3. i.).

Grafikon 3. i.

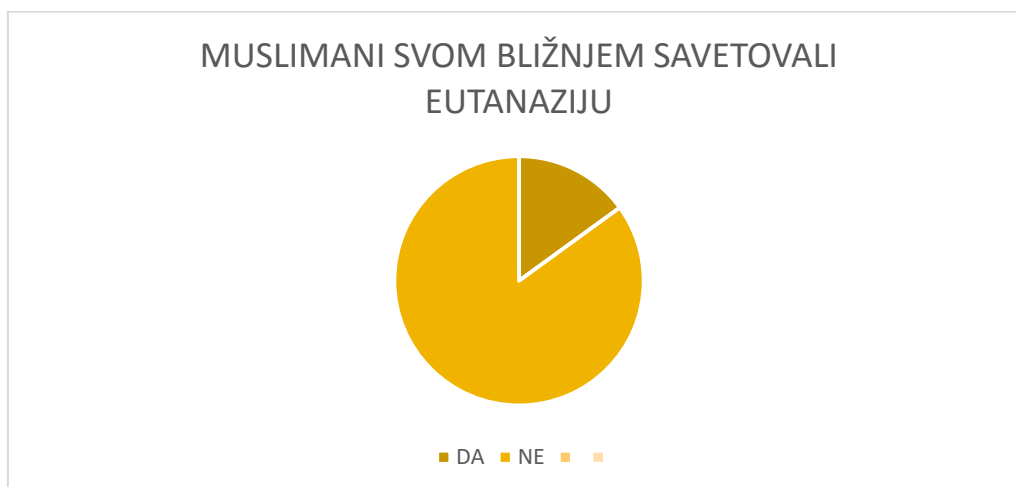
Jevreji bi u 7.1% savetovali bližnjem eutanaziju, dok u 92.9% ne bi savetovali (Grafikon 3. j.).

Grafikon 3. j.

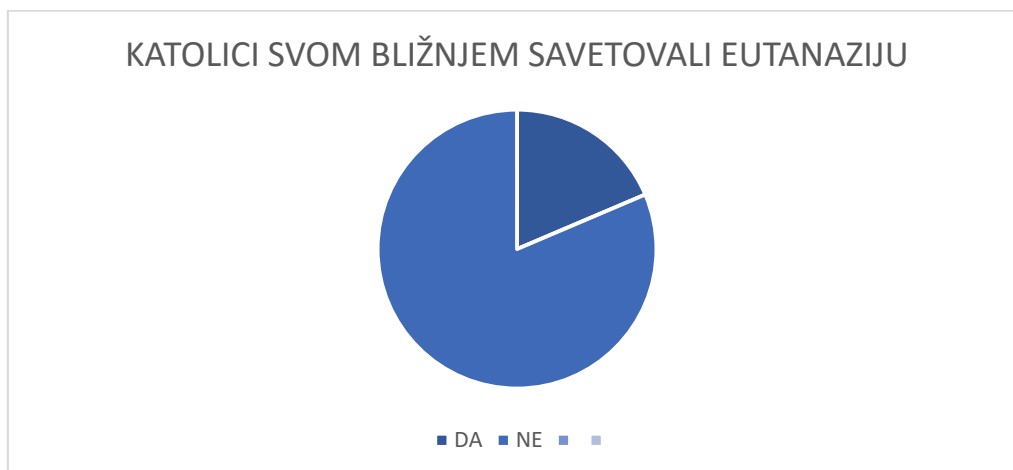
Muslimani – pripadnici islamske vere bi u 15.0% savetovali bližnjem eutanaziju, a u 85.0% ne bi savetovali (Grafikon 3. k.).

Grafikon 3. k.

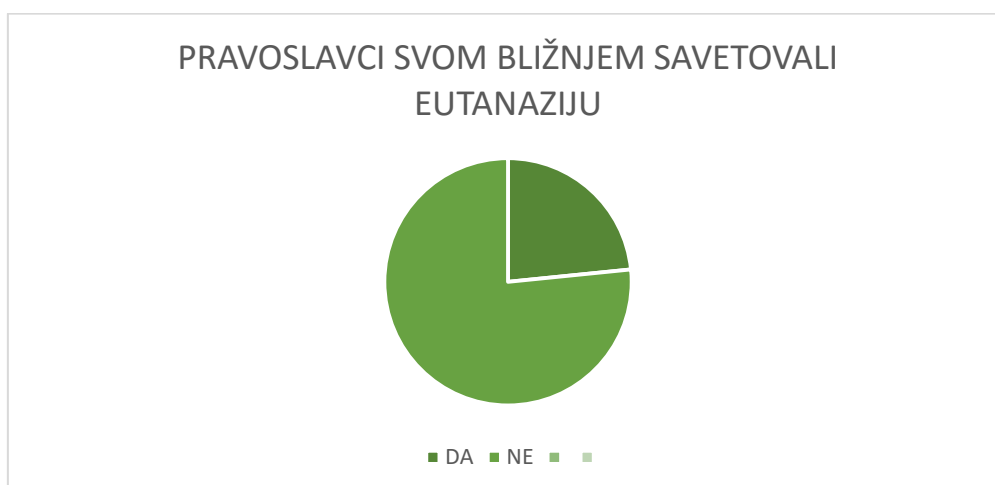
Katolici bi u 18.6% savetovali bližnjem eutanaziju, dok u 81.4% ne bi savetovali (Grafikon 3. 1.).

Grafikon 3. 1.

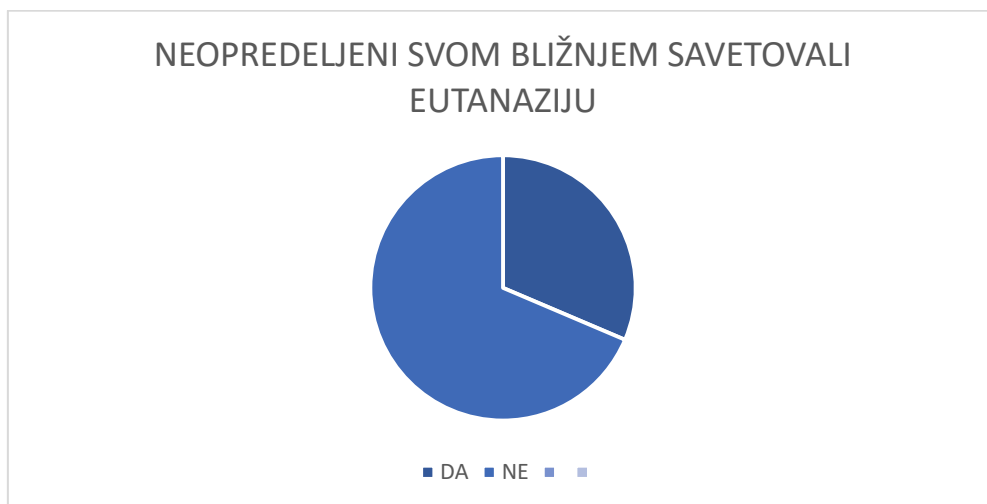
Pravoslavci bi u 23.4% savetovali bližnjem eutanaziju, a u 76.6% ne bi savetovali (Grafikon 3. 1j.).

Grafikon 3. 1j.

Ispitanici koji se nisu izjasnili po pitanju veroispovesti u 31.4% bi savetovali bližnjem eutanaziju, dok u 68.6% ne bi savetovali (Grafikon 3. m.).

Grafikon 3. m.

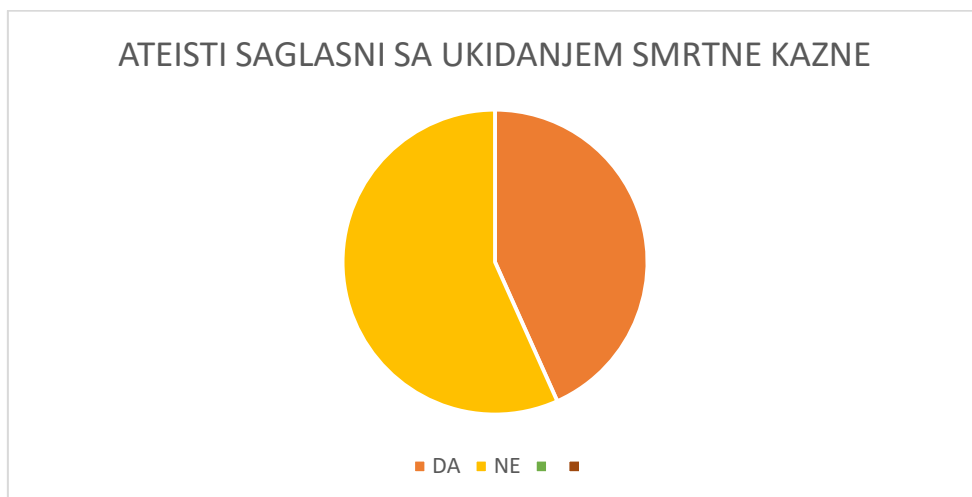
Na pitanje „da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne“ agnostici su u 45.5% saglasni, a u 54.5% nisu saglasni (Grafikon 3. n.).

Grafikon 3. n.

Ateisti su u 43.3% saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, dok u 56.7% nisu saglasni (Grafikon 3. nj.).

Grafikon 3. nj.

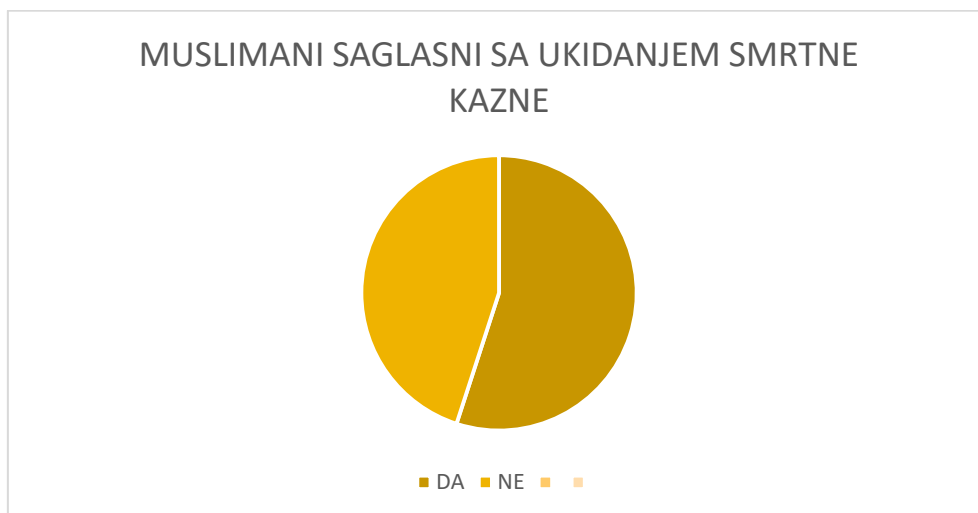
Jevreji su u 85.7% saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, a u 14.3% nisu saglasni (Grafikon 3. o.).

Grafikon 3. o.

Muslimani su u 55.0% saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, dok u 45.0% nisu saglasni (Grafikon 3. p.).

Grafikon 3. p.

Katolici su u podjednakom procentu (50.0%) saglasni i (50.0%) nisu saglasni sa ukidanjem smrtne kazne (Grafikon 3. q.).

Grafikon 3. q.

Pravoslavci su u 40.4% saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, dok u 59.6% nisu saglasni (Grafikon 3. r.).

Grafikon 3. r.

Ispitanici koji se nisu izjasnili po pitanju veroispovesti u 25.7% su saglasni, dok u 74.3% nisu saglasni sa ukidanjem smrtne kazne (grafikon 3. s.).

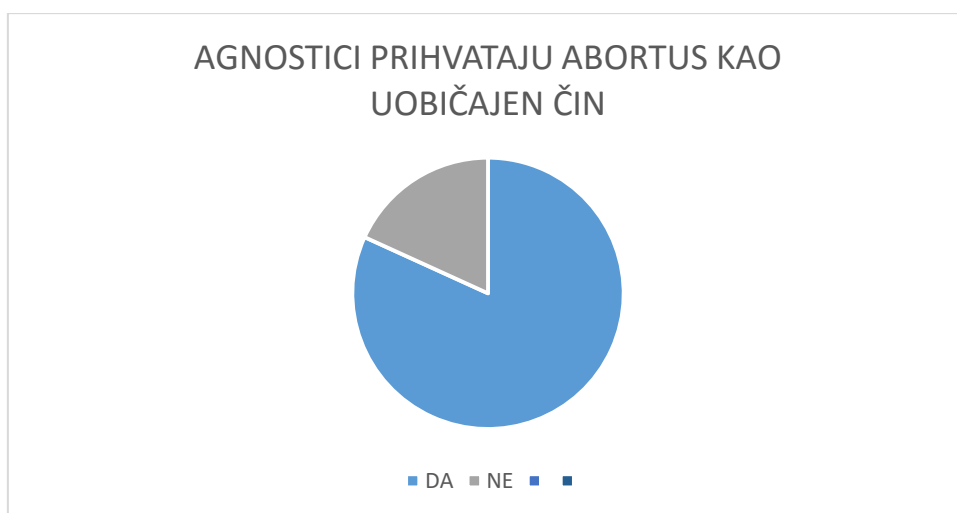
Grafikon 3. s.

Na pitanje „da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin“ dobijeni su u sledećem odnosu pozitivni i negativni odgovori pripadnika različitih veroispovesti. Agnostici u 81.8% prihvataju abortus kao uobičajen čin, a u 18.2% ne prihvataju (Grafikon 3. š.).

Grafikon 3. š.

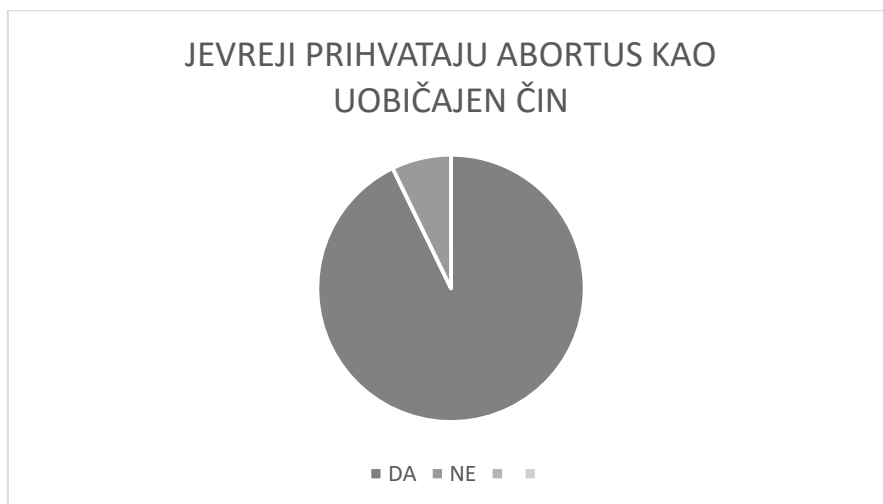
Ateisti u podjednakom procentu prihvataju i ne prihvataju abortus kao normalan uobičajen čin (Grafikon 3. t.).

Grafikon 3. t.

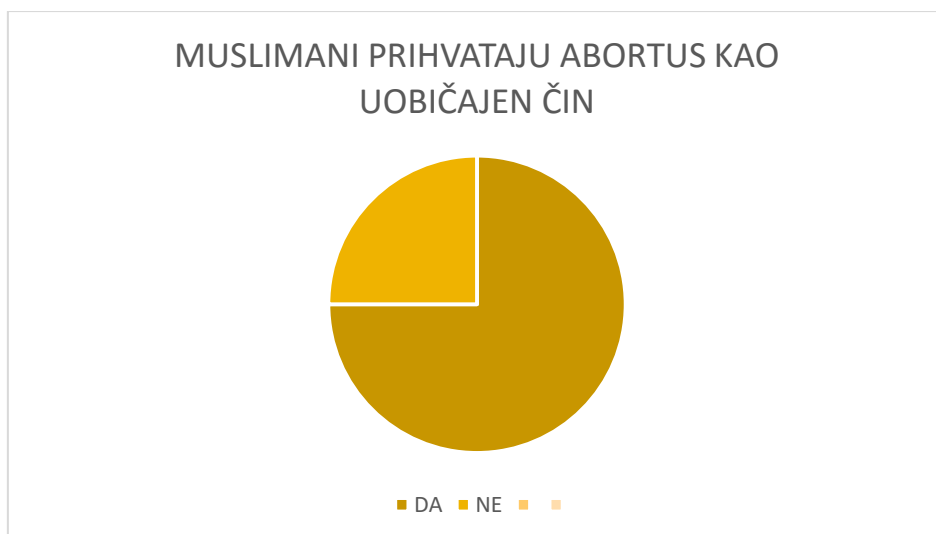
Jevreji u 92.8% prihvataju abortus kao normalan čin, a 7.2% ne prihvataju (Grafikon 3. u.).

Grafikon 3. u.

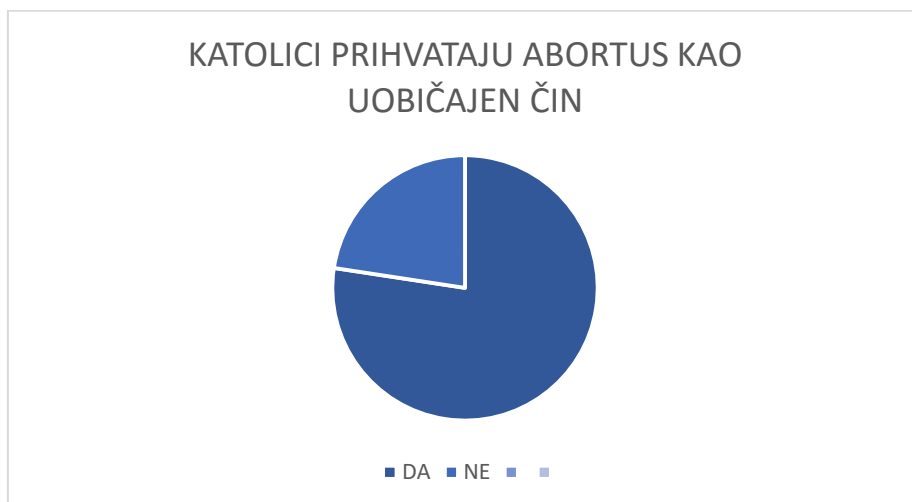
Pripadnici islamske veroispovesti u 75.0% prihvataju abortus kao normalan, uobičajen čin, a u 25.0% ne prihvataju (Grafikon 3. v.).

Grafikon 3. v.

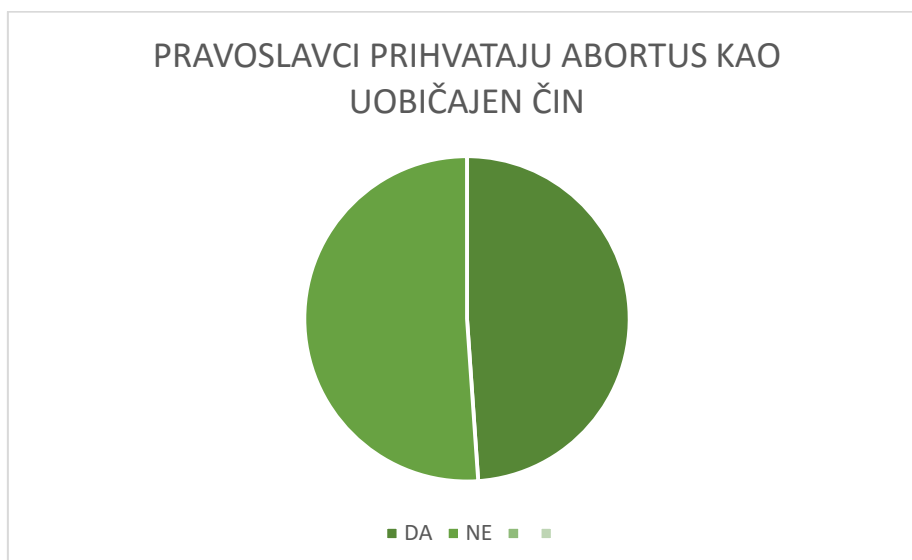
Katolici u 77.4% prihvataju abortus, dok u 22.6% ne prihvataju abortus kao uobičajen čin (Grafikon 3. č.).

Grafikon 3. č.

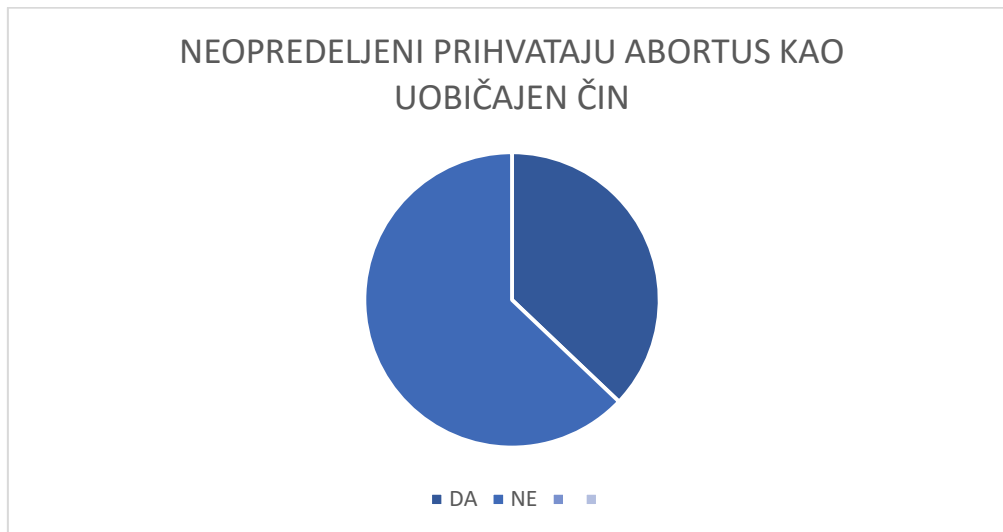
Pravoslavci u 48.9% prihvataju abortus, dok u 51.1% ne prihvataju da je abortus uobičajen čin (Grafikon 3. é.).

Grafikon 3. é.

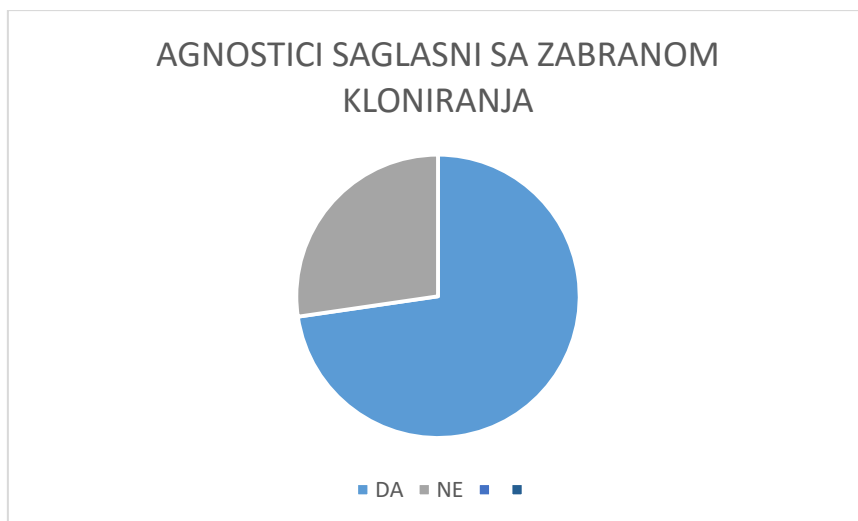
Ispitanici koji se nisu izjasnili o veroispovesti u 37.1% prihvataju abortus kao uobičajen čin, a u 62.9% ne prihvataju (Grafikon 3. dž.).

Grafikon 3. dž.

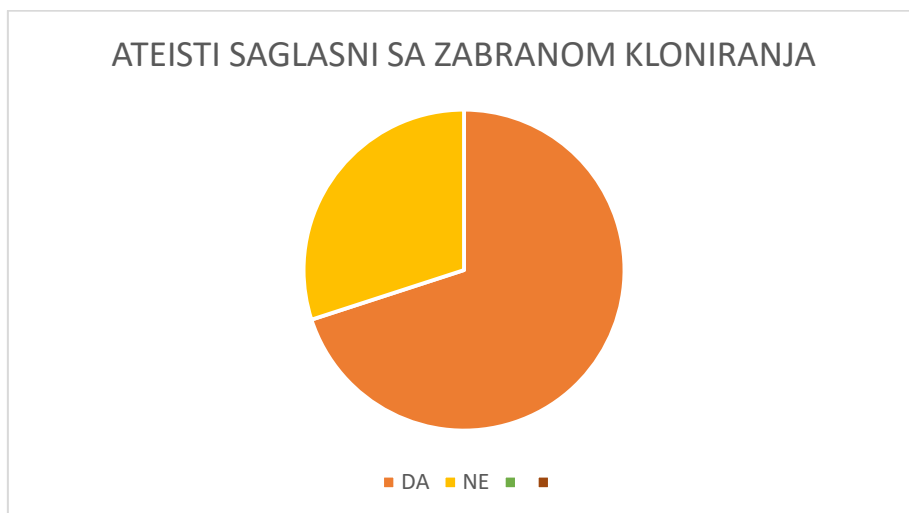
Na pitanje „da li ste saglasni sa zabranom kloniranja“ agnostici su u 72.7% saglasni, dok u 27.3% nisu saglasni (Grafikon 3. z.).

Grafikon 3. z.

Ateisti su u 70.0% saglasni sa zabranom kloniranja, a u 30.0% nisu saglasni (Grafikon 3. ž.).

Grafikon 3. ž.

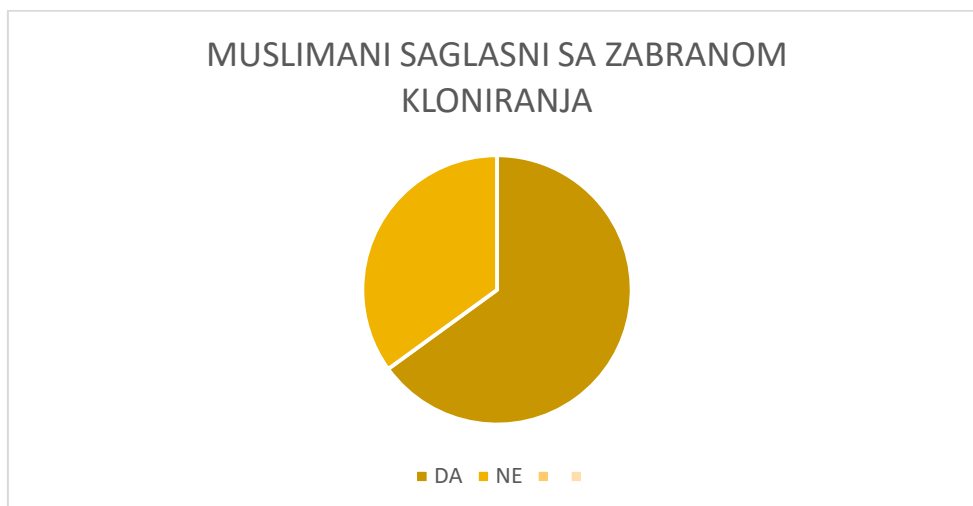
Jevreji su u 92.8% saglasni sa zabranom kloniranja, dok u 7.2% nisu saglasni sa zabranom (Grafikon 3. x.).

Grafikon 3. x.

Pripadnici islamske veroispovesti u 65.0% su saglasni sa zabranom kloniranja, a u 35.0% nisu saglasni (Grafikon 3. y.).

Grafikon 3. y.

Katolici su u 68.5% saglasni sa zabranom kloniranja, dok u 37.3% nisu saglasni (Grafikon 3. w.).

Grafikon 3. w.

Pravoslavci su u 68.5% saglasni sa zabranom kloniranja, a u 31.5% nisu saglasni (Grafikon 3. aa.).

Grafikon 3. aa.

Ispitanici koji se nisu izjasnili po pitanju veroispovesti saglasni su sa zabranom kloniranja u 85.7%, a nisu saglasni u 14.3% (Grafikon 3. bb.).

Grafikon 3. bb.

Povezanost između dve klasifikacione varijable (pol, uzrast, školska sprema i veroispovest), između klasifikacione (nezavisne) i zavisne varijable (sedam pitanja u Upitniku 1.) izračunata Chi-kvadrat testom prikazana je na Tabeli 4.

Tabela 4.

Anketna pitanja	Pol		Uzrast		Školska sprema		Veroispovest	
	Chi-kvadrat	P	Chi-kvadrat	P	Chi-kvadrat	P	Chi-kvadrat	P
Da li ste čuli za pojam eutanazija	0.1476	0.7009	7.955	0.0048	45.5687	<0.0001	15.0077	0.0202
Da li znate šta znači eutanazija	1.1633	0.2808	6.5373	0.0106	77.6239	<0.0001	14.7081	0.0227
Da li biste za sebe izabrali čin eutanazije	3.4123	0.0647	22.0242	<0.0001	25.7444	<0.0001	43.3129	<0.0001
Da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju	0.5501	0.4583	14.091	0.0002	18.7245	0.0003	13.3746	0.0375
Da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne	1.1151	0.291	14.2262	0.0002	13.0194	0.0046	19.4873	0.0034
Da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin	0.3115	0.5767	40.5197	<0.0001	33.1778	<0.0001	48.2645	<0.0001
Da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi	0.0239	0.8771	1.8786	0.1705	2.7352	0.4343	10.4582	0.1066

Rezultati ankete pokazuju da nema statistički značajne razlike u raspodeli frekvencija dva pola.

Razlike između uzrasnih kategorija (do 40 godina-mladi i preko 40 godina-stari):

Odgovori ispitanika pokazuju da se uzrastne kategorije razlikuju u odgovoru na većinu pitanja (6 od 7) (Tabela 4). Jedino pitanje na koja su ispitanici dve uzrasne kategorije dali slične odgovore je: “Da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi“.

Kada su u pitanju odgovori na pitanja “Da li ste čuli za pojam eutanazija“ i “Da li znate šta znači eutanazija“ obe uzrasne kategorije (mladi i stari) velikom većinom odgovaraju da su čuli za pojam eutanazija i da su upoznati sa značenjem tog pojma. Drugaćiju raspodela odgovora imamo u slučaju anketnih pitanja “Da li biste za sebe izabrali čin eutanazije” i “Da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju“. Značajno češći odgovori u obe uzrasne kategorije je da ni za sebe ni za druge ne bi izabrali eutanaziju. Pri tome je razlika u odgovorima znatno veća

kod starijih ispitanika koji su u znatno većem procentu dali negativne odgovore na ova dva pitanja.

Odnos prema ukidanju smrtne kazne je takođe različit između dve uzrasne kategorije. Stariji ispitanici u skoro jednakom procentu odgovaraju da jesu i da nisu saglasni sa ukidanjem smrtne kazne, dok mlađi ispitanici u značajno većem procentu nisu saglasni sa ukidanjem smrtne kazne.

Abortus kao uobičajen, normalan čin ne prihvata većina mlađih ispitanika. Kod starijih ispitanika ovaj odnos je obrnut - većina prihvata abortus kao uobičajen, normalan čin.

Rezultati testiranja postojanja povezanosti između dve zavisne varijable (eutanzija i četiri druga pitanja u Upitniku 1.) korišćenjem FREQ procedure prikazani su na Tabeli 5.

Tabela 5.

	Da li biste za sebe izabrali čin eutanazije	
	Chi-kvadrat	P
Da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju	397.5975	<0.0001
Da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne	27.4644	<0.0001
Da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin	16.3599	<0.0001
Da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi	3.5419	0.0598

Većina ispitanika koji su potvrdili da bi za sebe izabrali čin eutanazije takođe su odgovorili da bi i svom bližnjem savetovali eutanaziju. Takođe, većina ispitanika koji su odgovorili da za sebe ne bi izabrali čin eutanazije ni svom bližnjem ne bi savetovali eutanaziju ($P < 0.0001$).

Većina ispitanika koji su potvrdili da bi za sebe izabrali čin eutanazije kao i oni koji za sebe ne bi izabrali eutanaziju nisu saglasni sa ukidanjem smrtne kazne ($P < 0.0001$).

Većina ispitanika koji su potvrdili da bi za sebe izabrali čin eutanazije ne prihvata abortus kao normalan uobičajen čin. Takođe, većina ispitanika koji za sebe ne bi izabrali čin eutanazije prihvata abortus kao normalan uobičajen čin ($P < 0.0001$).

IX 2. Tabelarni i grafički prikaz statistički obrađenih podataka dobijenih analizom Upitnika 2.

Rezultati dobijeni analizom odgovora iz Upitnika 2. prikazani su na Tabeli 6., Tabeli 7., Tabeli 8., Grafikonu 4. (a, b, c, d, đ, e, f, g, h, i, j, k, l, lj, m.) i Grafikonu 5. (a, b, c, d, đ, e.).

Tabelom 6. su prikazane brojčane i procentualne vrednosti tri mogućnosti odgovora (slažem se u potpunosti, i slažem se i ne slažem se i u potpunosti se ne slažem) na 15 iznetih konstatacija.

Tabela 6.

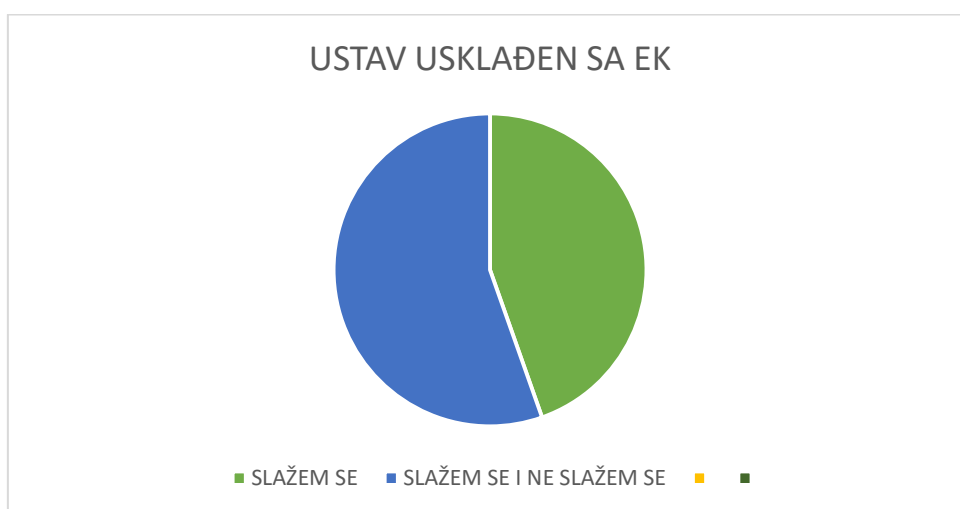
Pitanje	Slažem se	Slažem se i ne slažem se	Ne slažem se
Smatram da je Ustav Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.	58 44.6%	72 55.4%	/ /
Smatram da je Krivični zakon Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.	46 35.4%	80 61.5%	4 3.1%

Smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva.	44 33.8%	32 24.6%	54 41.6%
Ukidanje smrtne kazne diskriminiše ljude.	20 15.5%	40 30.7%	70 53.8%
Zabrana kloniranja iskazuje preventivnu ulogu zakona.	72 55.4%	46 35.4	12 9.2%
Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke.	10 7.7%	48 36.9%	72 55.4%
Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor.	100 76.9%	16 12.3%	14 10.8%
U našem društvu i zdravstvenim ustanovama često se vršenje abortusa veštački stavlja u zakonske okvire.	22 17.0%	76 58.4%	32 24.6%
Smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca.	76 58.4%	40 30.7%	14 10.9%
Eutanazija se neodgovarajuće kvalifikuje u našem Krivičnom zakonu.	46 35.4%	60 46.1%	26 18.5%
Eutanaziju u zakonu treba kvalifikovati kao samoubistvo.	26 18.5%	30 24.6%	74 56.9%
U našem društvu i zdravstvenim ustanovama ne retko se primenjuje pasivni oblik eutanazije	26 18.5%	70 53.8%	34 27.7%

(bez pisanog zahteva) bez sankcionisanja počinioca.			
Smatram da je potrebna javna rasprava pre legalizacije eutanazije.	106 81.5%	20 15.4%	4 3.1%
Smatram da je potrebno legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe.	96 73.8%	28 21.5%	6 4.7%
Konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku – lekaru.	120 92.3%	10 7.7%	/ /

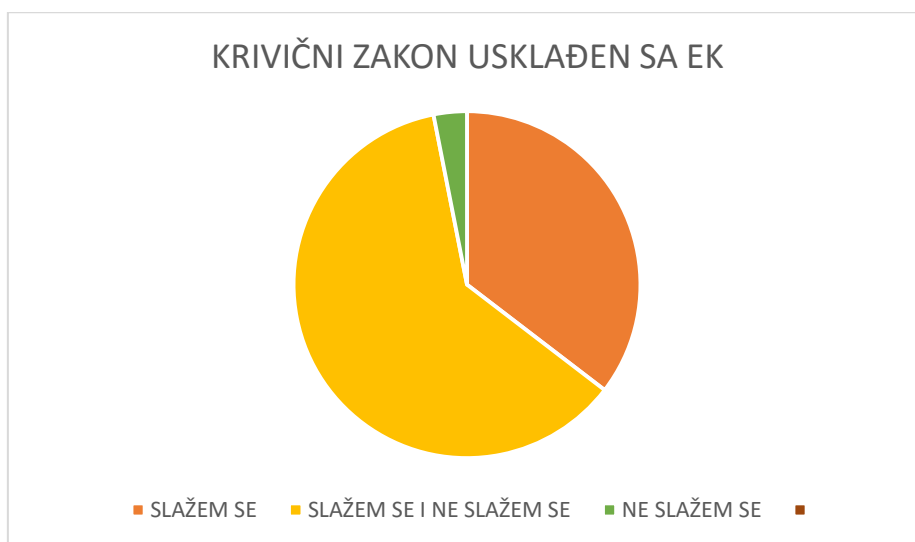
Od ukupno 130 ispitanika – pravnika, njih 58 ili 44.6% se u potpunosti složilo sa tvrdnjom da je Ustav Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, dok većina njih 72 ili 55.4% nema određen stav, jer se i slažu i ne slažu sa datom tvrdnjom (Grafikon 4.a.).

Grafikon 4. a.

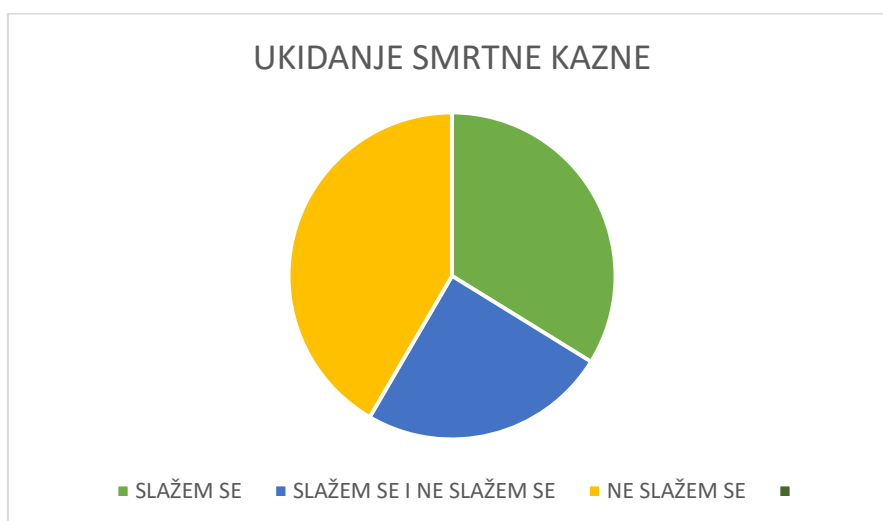
Ispitanici su još veću neodlučnost pokazali kod druge tvrdnje „smatram da je Krivični zakon Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda“, jer njih 80 ili 61.5% se i slaže i ne slaže sa datom tvrdnjom, dok se njih 46 ili 35.3% u potpunosti slaže, a njih 4 ili 3.1% u potpunosti se ne slaže (Grafikon 4. b.).

Grafikon 4. b.

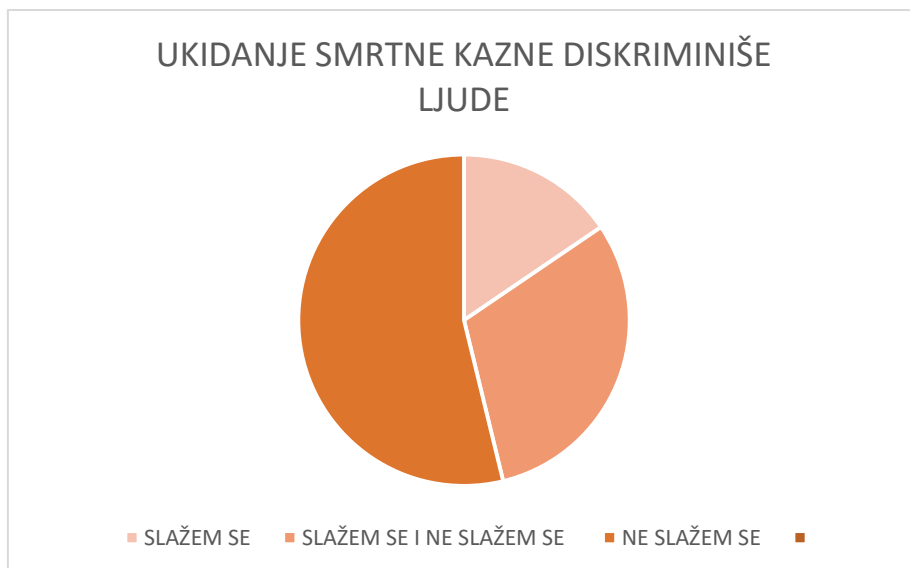
Pravnici u većini, njih 54 ili 41.6% uopšte se ne slažu da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva, njih 44 ili 33.8% se u potpunosti slažu sa iznetom tvrdnjom, a njih 32 ili 24.6% nema stav, zapravo i slažu se i ne slažu sa datom tvrdnjom (Grafikon 4. c.).

Grafikon 4. c.

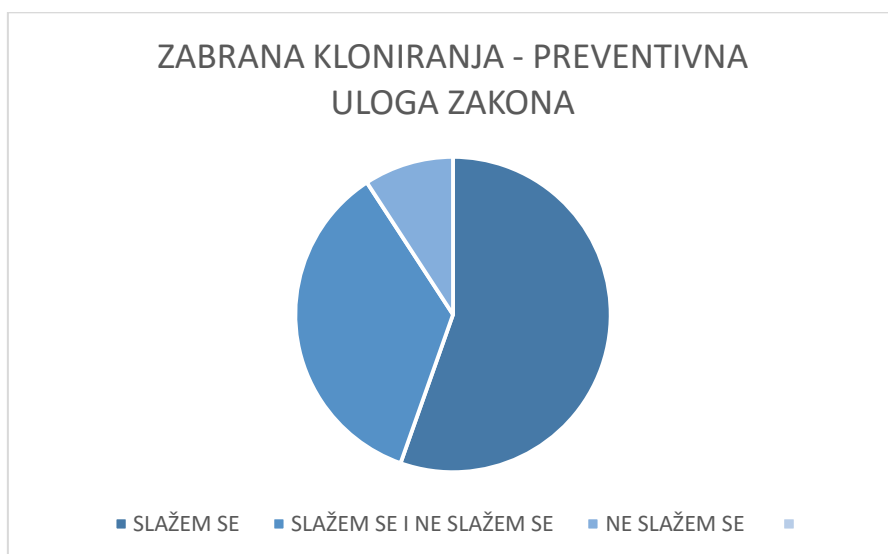
Sa tvrdnjom „ukidanje smrtne kazne diskriminiše ljude“ u potpunosti se ne slaže njih 70 ili 53.8%, njih 40 ili 35.4% nema stav - i slažu se i ne slažu sa tom tvrdnjom, dok njih 20 ili 15.5% se u potpunosti slaže sa iznetom tvrdnjom (Grafikon 4. d.).

Grafikon 4. d.

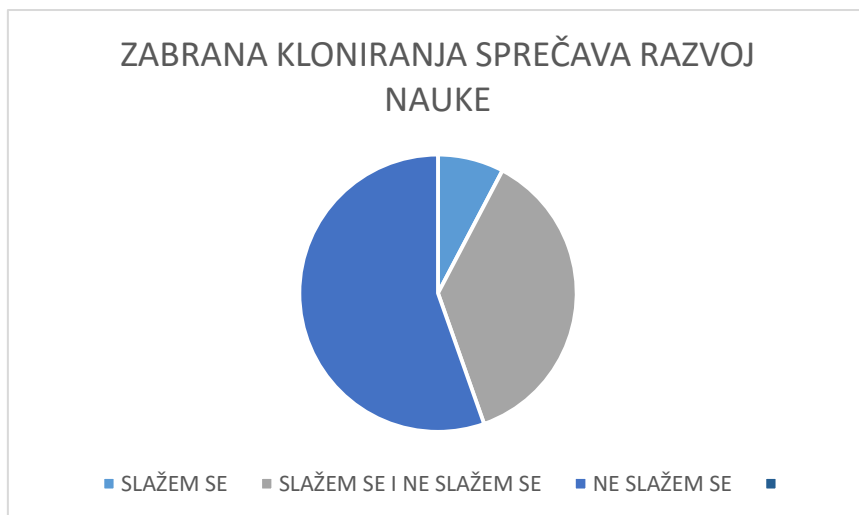
Većina ispitanika njih 72 ili 55.4% smatra da zabrana kloniranja iskazuje preventivnu ulogu zakona, njih 12 ili 9.2% uopšte se ne slaže sa datom tvrdnjom, dok je i za ovu tvrdnju puno njih 46 ili 35.4% neopredeljeno - i slažu se i ne slažu (Grafikon 4. đ.).

Grafikon 4. đ.

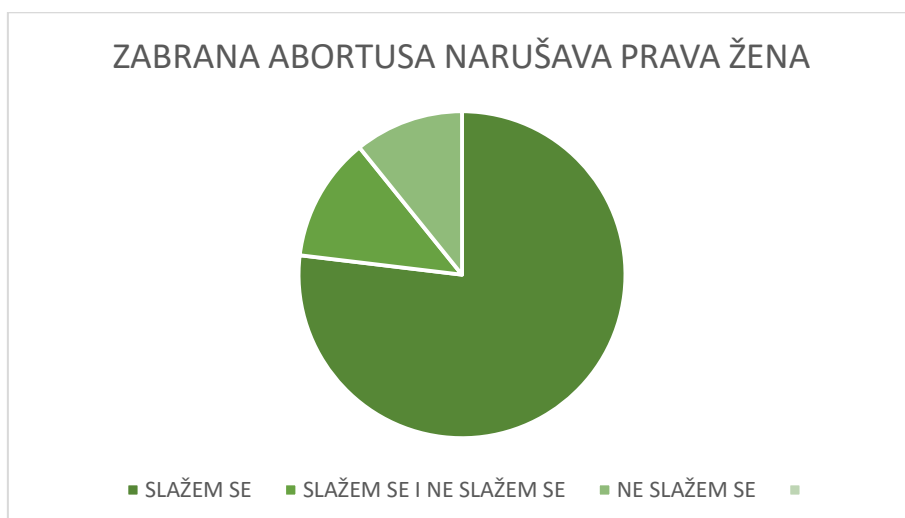
Sa tvrdnjom „zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke“ uopšte se ne slaže 72 ispitanika ili njih 55.4%, njih 10 ili 7.7% se u potpunosti slaže sa datom tvrdnjom, dok je broj neopredeljenih i za ovu tvrdnju prilično visok, 48 ili 36.9% (Grafikon 4. e.).

Grafikon 4. e.

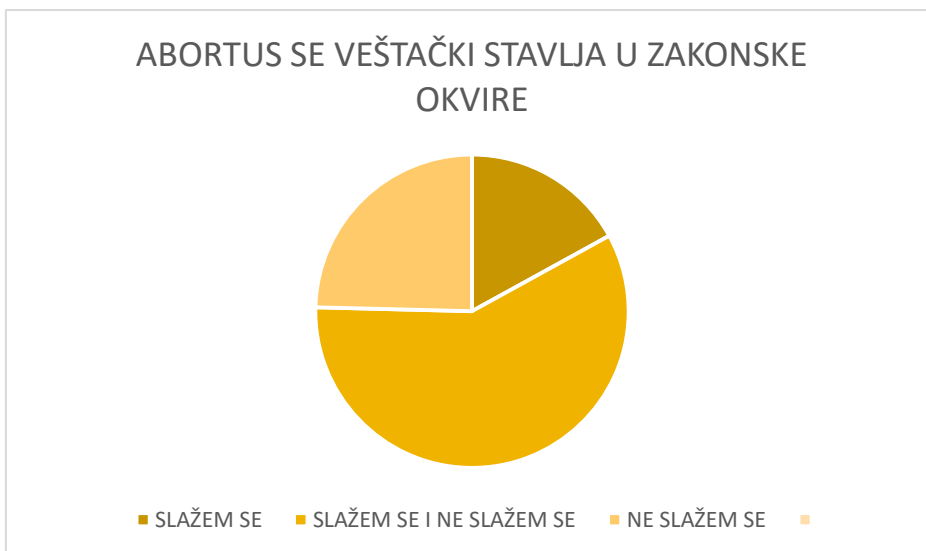
Njih 100 ili 76.9% ispitanika se u potpunosti slaže sa tvrdnjom da „zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor, njih 16 ili 12.3% se i slaže i ne slaže sa datom tvrdnjom, dok 14 ili 10.8% ispitanika se u potpunosti ne slaže sa iznetom tvrdnjom (Grafikon 4. f.).

Grafikon 4. f.

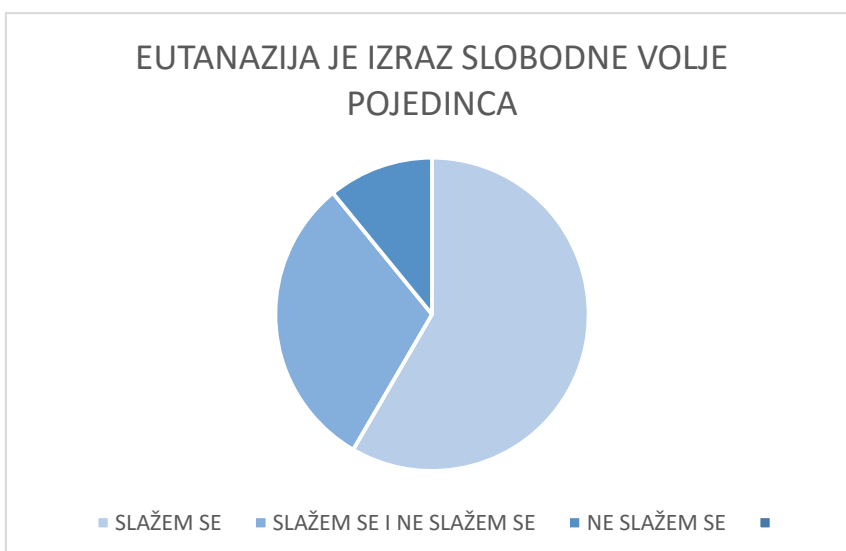
Sa tvrdnjom „u našem društvu i zdravstvenim ustanovama često se vršenje abortusa veštački stavlja u zakonske okvire“, u potpunosti se slaže samo 22 ili 17.0% ispitanika, uopšte se ne slaže 31 ili 24.6% ispitanika, dok je onih koji se i slažu i ne slažu 76 ili 58.4% (Grafikon 4. g.).

Grafikon 4. g.

Saglasno sa tvrdnjom „eutanzija je izraz slobodne volje svakog pojedinca“ je 76 ili 58.4% ispitanika, neopredeljeno je 40 ili 30.7% ispitanika i njih 14 ili 10.9% se uopšte ne slaže sa iznetom tvrdnjom (Grafikon 4. h.).

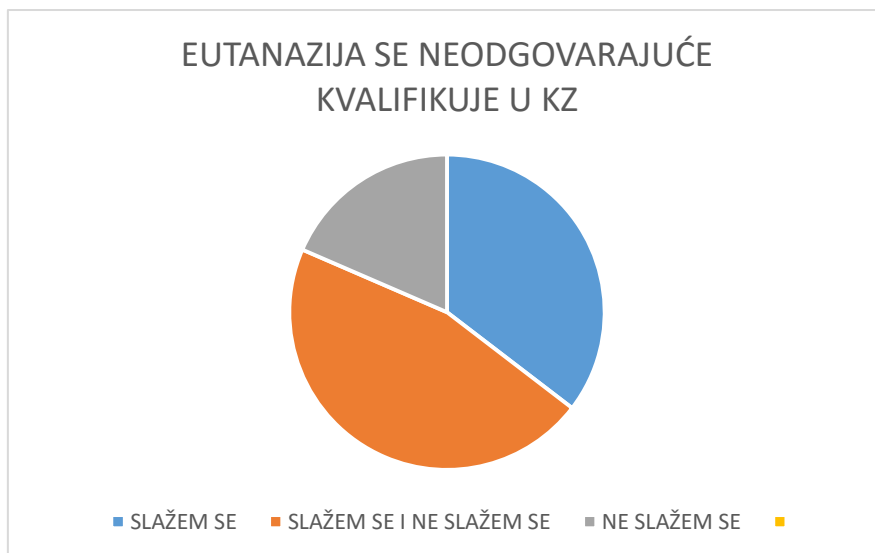
Grafikon 4. h.

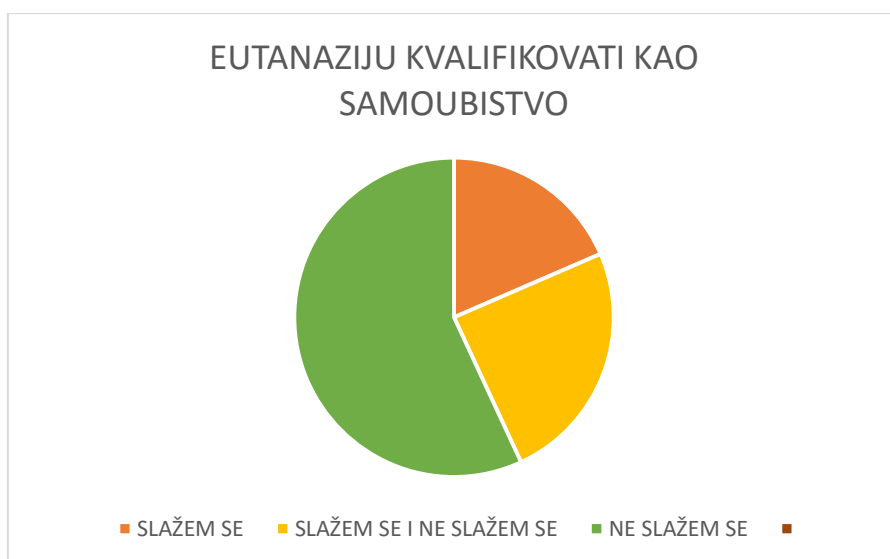
46 ili 35.4% ispitanika smatra da se „eutanzija neodgovarajuće kvalifikuje u našem Krivičnom zakonu, njih 26 ili 18.5% uopšte se ne slaže sa datom tvrdnjom, dok je broj onih koji se i slažu i ne slažu i u ovom slučaju visok, 60 ili 46.1% ispitanika (Grafikon 4. i.).

Grafikon 4. i.

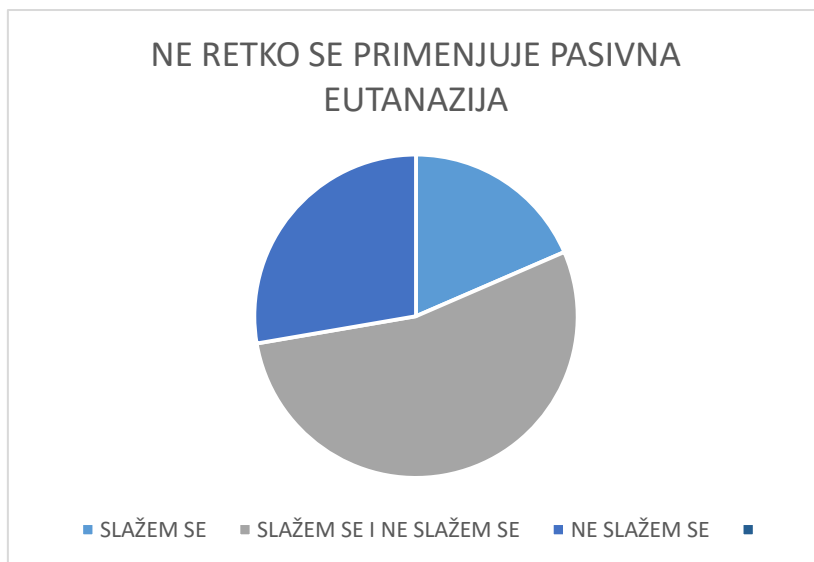
Da „eutanziju u zakonu treba kvalifikovati kao samoubistvo“ ne slaže se 74 ili 56.9% ispitanika, slaže se 26 ili 18.5% ispitanika, dok se i slaže i ne slaže 30 ili 24.6% ispitanika (Grafikon 4. j.).

Grafikon 4. j.

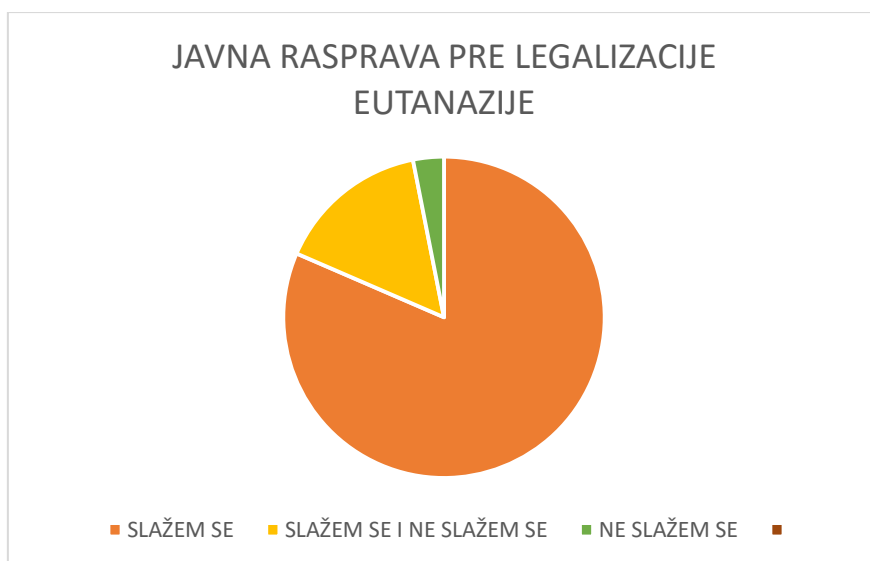
70 ili 53.8% ispitanika se i slaže i ne slaže sa tvrdnjom da se „u našem društvu i zdravstvenim ustanovama ne retko primenjuje pasivni oblik eutanazije (bez pisanog zahteva) bez sankcionisanja počinioca“, dok se njih 34 ili 27.7% uopšte ne slaže, a 26 ili 18.5% se u potpunosti slaže (Grafikon 4. k.).

Grafikon 4. k.

Da je „potrebna javna rasprava pre legalizacije eutanazije“ smatra 106 ili 81.5% ispitanika, uopšte se ne slaže samo 4 ili 3.1% ispitanika, a neopredeljeno je 20 ili 15.4% ispitanika (Grafikon 4. l.).

Grafikon 4. l.

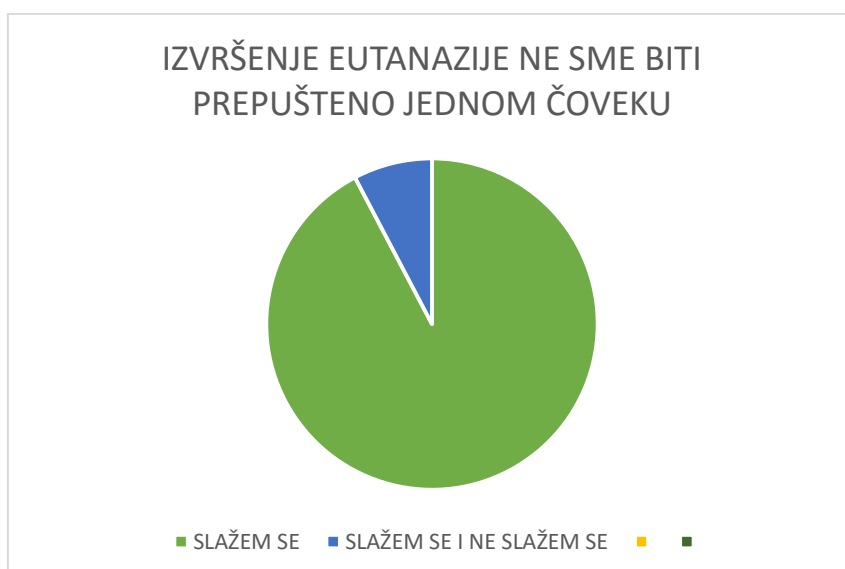
„Potrebno je legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe“ smatra 96 ili 73.8% ispitanika, njih 6 ili 4.7% se uopšte ne slaže, dok njih 28 ili 21.5% se i slaže i ne slaže sa navedenom tvrdnjom (Grafikon 4. lj.).

Grafikon 4. lj.

Velika većina ispitanika njih 120 ili 92.3% smatra da „konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku – lekaru“, niko nije protiv te tvrdnje, dok se njih 10 ili 7.7% i slaže i ne slaže sa tom tvrdnjom (Grafikon 4. m.).

Grafikon 4. m.

Kompletna statistička analiza rezultata u zavisnosti od pola ispitanika i starost ispitanika (mlađi od 40 godina i stariji od 40 godina), sa srednjim vrednostima, najčešćim odgovorima i standardnom devijacijom data je na Tabeli 7.

Tabela 7.

Smatram da je Ustav Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mlađi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.58	1.56	1.59	1.71	1.52
najčešći odgovor	2	2	2	2	2
standardna devijacija	0.52	0.50	0.53	0.55	0.50
Smatram da je Krivični zakon Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mlađi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.68	1.56	1.71	1.71	1.66
najčešći odgovor	2	2	2	2	2
standardna devijacija	0.53	0.50	0.54	0.55	0.52
Smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mlađi	stari

broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	2.08	1.69	2.20	1.81	2.20
najčešći odgovor	3	1	3	1	3
standardna devijacija	0.87	0.78	0.86	0.80	0.87
Ukidanje smrtne kazne diskriminiše ljude					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	2.38	2.69	2.28	2.62	2.27
najčešći odgovor	3	3	3	3	3
standardna devijacija	0.74	0.47	0.79	0.49	0.81
Zabrana kloniranja iskazuje preventivnu ulogu zakona					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.54	1.69	1.49	1.52	1.54
najčešći odgovor	1	2	1	2	1
standardna devijacija	0.66	0.59	0.68	0.50	0.72
Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	2.48	2.44	2.49	2.33	2.54
najčešći odgovor	3	3	3	2	3
standardna devijacija	0.64	0.62	0.65	0.65	0.62
Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor					

	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.34	1.50	1.28	1.52	1.25
najčešći odgovor	1	1	1	1	1
standardna devijacija	0.66	0.80	0.61	0.80	0.57
U našem društvu i zdravstvenim ustanovama često se vršenje abortusa veštački stavlja u zakonske okvire					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	2.08	2	2.10	2.19	2.02
najčešći odgovor	2	2	2	2	2
standardna devijacija	0.64	0.62	0.65	0.59	0.66
Smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.52	1.69	1.47	1.57	1.50
najčešći odgovor	1	1	1	1	1
standardna devijacija	0.68	0.69	0.68	0.67	0.69
Eutanazija se neodgovarajuće kvalifikuje u našem Krivičnom zakonu					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.85	1.75	1.88	2.00	1.77

najčešći odgovor	2	1	2	2	2
standardna devijacija	0.73	0.76	0.72	0.76	0.71
Eutanaziju u zakonu treba kvalifikovati kao samoubistvo					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	2.37	2.56	2.31	2.76	2.18
najčešći odgovor	3	3	3	3	3
standardna devijacija	0.80	0.62	0.84	0.43	0.86
U našem društvu i zdravstvenim ustanovama ne retko se primenjuje pasivni oblik eutanazije (bez pisanog zahteva) bez sankcionisanja počinioca					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	2.06	2.19	2.02	2.00	2.09
najčešći odgovor	2	2	2	2	2
standardna devijacija	0.68	0.74	0.66	0.62	0.70

Smatram da je potrebna javna rasprava pre legalizacije eutanazije					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.21	1.19	1.22	1.29	1.18
najčešći odgovor	1	1	1	1	1
standardna devijacija	0.48	0.53	0.46	0.55	0.44

Smatram da je potrebno legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.31	1.37	1.28	1.33	1.29
najčešći odgovor	1	1	1	1	1
standardna devijacija	0.55	0.61	0.54	0.57	0.55
Konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku-lekaru					
	svi anketirani	pol		uzrasna kategorija	
		muški	ženski	mladi	stari
broj anketiranih	130	32	98	42	88
srednja vrednost	1.08	1.12	1.06	1.09	1.09
najčešći odgovor	1	1	1	1	1
standardna devijacija	0.27	0.34	0.24	0.30	0.25

Od 130 anketiranih osoba većina (55%) nema izgrađen stav u vezi pitanja da li je Ustav Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (najčešći odgovor na ovo pitanje je broj 2.- tj. "podjednako se slažem i ne slažem"). Među onima koji imaju izgrađen stav u vezi ovog pitanja znatno veći broj je dalo odgovor da se u potpunosti slaže sa tom tvrdnjom (43 %) što objašnjava zašto je „prosečna vrednost“ odgovora na ovo pitanje (1.58) manja od najčešće vrednosti (2) (Tabela 7.).

I kod muškaraca i kod žena koji su anketirani najčešći odgovor je da se i slažu i ne slažu sa tvrdnjom da je Ustav Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (56 i 55% je dalo odgovor "2") (Tabela 7.). Kod oba pola daleko veći broj ispitanika se slaže sa ovom tvrdnjom (44 i 43%) u poređenju sa onima koji se u potpunosti ne slažu (0 i 2%) (Tabela 7.). Standardna devijacija je slična kod ispitanika muškog i

ženskog pola (0.50 i 0.53) što ukazuje da je homogenost uzoraka dva pola slična u sprovedenoj anketi (Tabela 7.).

U obe uzrasne kategorije (mladi i stari) najviše ispitanika (62 i 52%) nema izgrađen stav prema ovom pitanju (najčešći odgovor je „2“, tj. „podjednako se slažem i ne slažem“). Među osobama do 40 godina starosti ima skoro 5% onih koji se potpuno ne slažu sa ovom tvrdnjom, dok kod starijih osoba nema onih koji se potpuno ne slažu. Ta razlika je uzrokovala nešto veću „srednju vrednost“ odgovora kod mlađih anketiranih osoba (1.71 u odnosu na 1.52) (Tabela 7.). Standardna devijacija je slična kod mlađih i starijih ispitanika (0.55 i 0.50) (Tabela 7.).

Na Tabeli 8. prikazani su dobijeni rezultati Kruskal-Wallis-ovog testa za poređenje polova i starosnih kategorija.

Tabela 8.

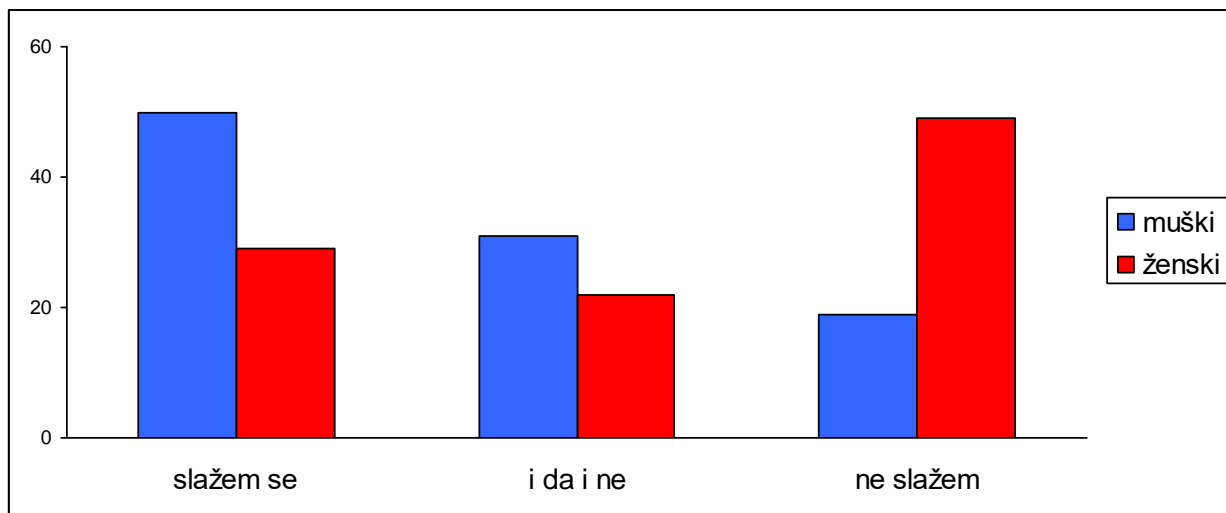
	Razlike polova		Razlike starosnih kategorija	
	Kruskal-Wallis Test	P	Kruskal-Wallis Test	P
Smatram da je Ustav Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda	0.0399	0.8417	3.2159	0.0729
Smatram da je Krivični zakon Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda	1.7825	0.1818	0.2420	0.6228
Smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva	8.6860	*0.0032	6.1004	*0.0135
Ukidanje smrtne kazne diskriminiše ljude	6.0534	*0.0139	4.4121	*0.0357
Zabrana kloniranja iskazuje preventivnu ulogu zakona	3.5756	0.0586	0.2020	0.6531
Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke	0.3036	0.5816	3.6331	0.0566

Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor	1.9464	0.1630	4.1724	*0.0411
U našem društvu i zdravstvenim ustanovama često se vršenje abortusa veštački stavlja u zakonske okvire	0.6325	0.4264	1.8597	0.1727
Smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca	3.1471	0.0761	0.5781	0.4471
	Razlike polova		Razlike uzrasnih kategorija	
	Kruskal-Wallis Test	P	Kruskal-Wallis Test	P
Eutanazija se neodgovarajuće kvalifikuje u našem Krivičnom zakonu	0.8276	0.3630	2.5969	0.1071
Eutanaziju u zakonu treba kvalifikovati kao samoubistvo	1.7136	0.1905	13.4106	*0.0003
U našem društvu i zdravstvenim ustanovama ne retko se primenjuje pasivni oblik eutanazije (bez pisanog zahteva) bez sankcionisanja počinioca	1.5449	0.2139	0.5604	0.4541
Smatram da je potrebna javna rasprava pre legalizacije eutanazije	0.7500	0.3865	1.2276	0.2679
Smatram da je potrebno legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe	0.6019	0.4379	0.1729	0.6776
Konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku-lekaru	1.3712	0.2416	0.2909	0.5897

Korišćenjem Kruskal-Wallis-ovog testa za poređenje polova dobili smo značajne razlike u odgovorima na samo dva pitanja - oba koja se tiču smrtne kazne (Tabela 8. rezultat sa zvezdicom i boldovan). Možemo reći da su odgovori ispitanika muškog pola potpuno suprotni odgovorima ispitanika ženskog pola na pitanje: "Da li se slažete da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva". Polovina anketiranih muškaraca se slaže sa ovom tvrdnjom, dok se svega 19% ne slaže (Grafikon 5. a.). Kod ispitanika ženskog pola skoro

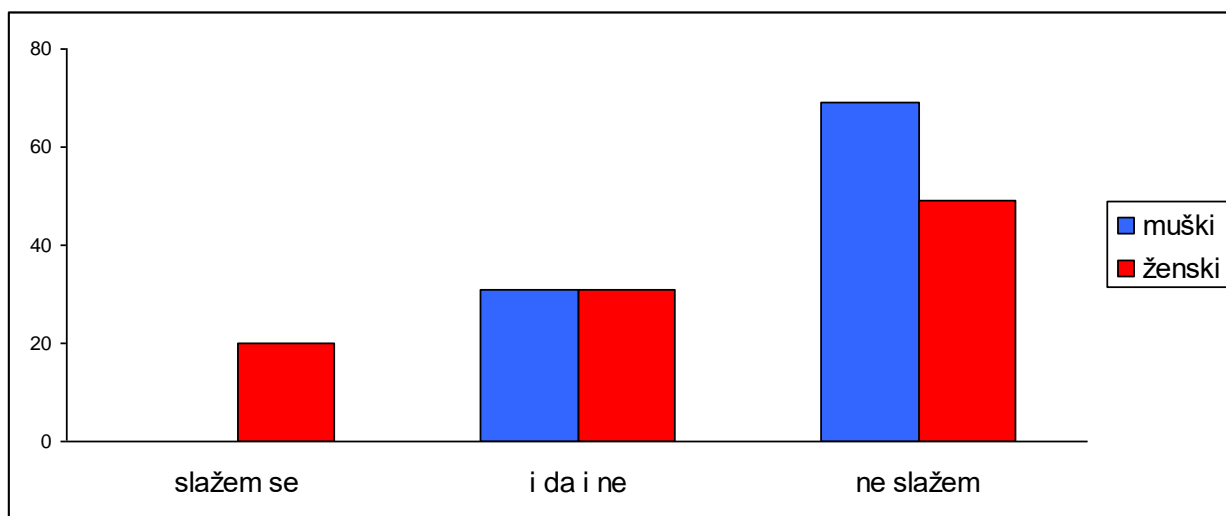
polovina (49%) se ne slaže da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva (Grafikon 5. a.).

Grafikon 5. a.

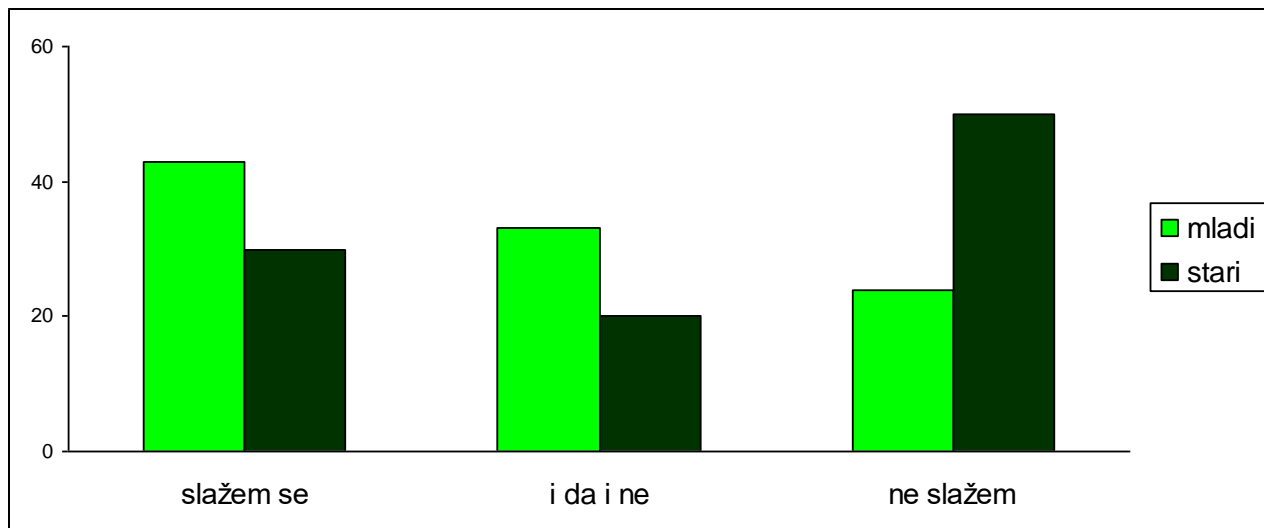
Iako se najveći broj ispitanika i muškog i ženskog pola ne slaže sa tvrdnjom da ukidanje smrtne kazne diskriminiše ljude, kod muškog pola taj odgovor je dalo skoro 70%, a kod ženskog pola 50% ispitanika (Grafikon 5. b.). Neformiran stav prema ovom pitanju ima oko 30% ispitanika i muškog i ženskog pola. Dvadeset procenata učesnica ankete se u potpunosti slažu da ukidanje smrtne kazne diskriminiše ljude, dok kod muškog dela populacije u anketi nije bilo onih koji se slažu sa ovom tvrdnjom (Grafik 5. b.).

Grafikon 5. b.

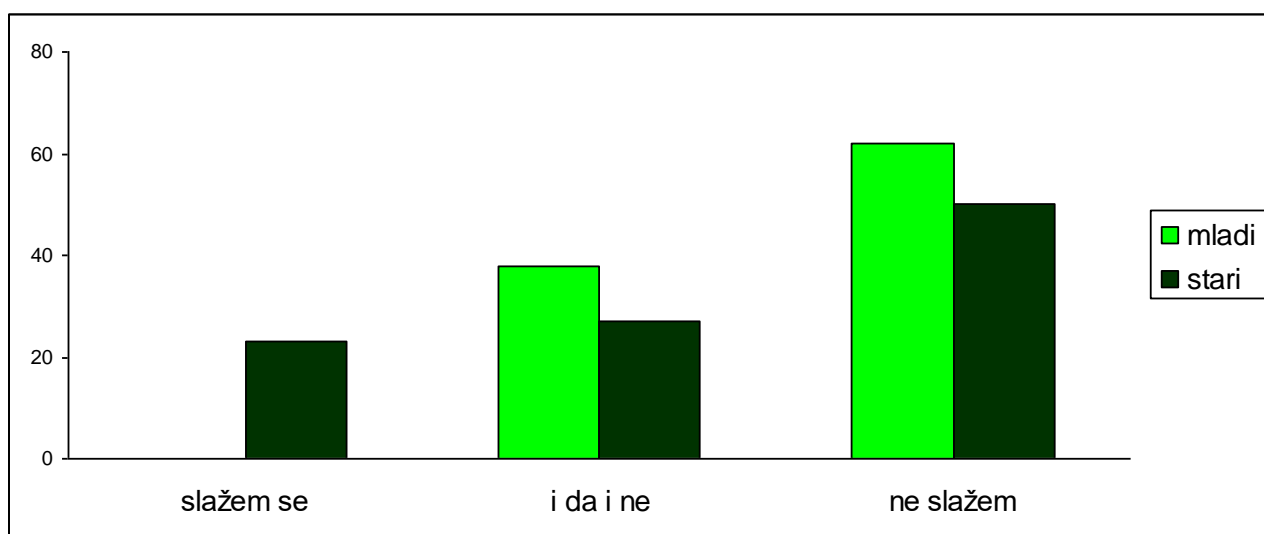
Značajne razlike postoje u odgovoru na tvrdnju da je smrtna kazna jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva, između dve starosne kategorije, što je prikazano na Grafikonu 5. c.

Grafikon 5. c.

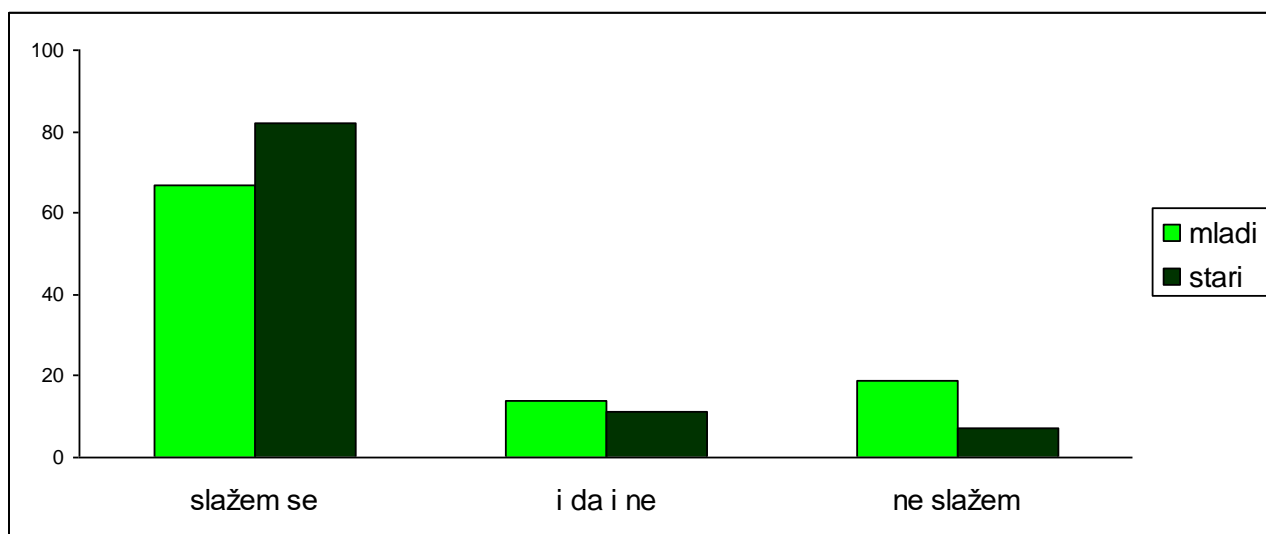
Značajne razlike postoje između dve starosne kategorije u mišljenjima vezanim za diskriminaciju ljudi usled ukidanja smrtne kazne (Grafikon 5. d.).

Grafikon 5. d.

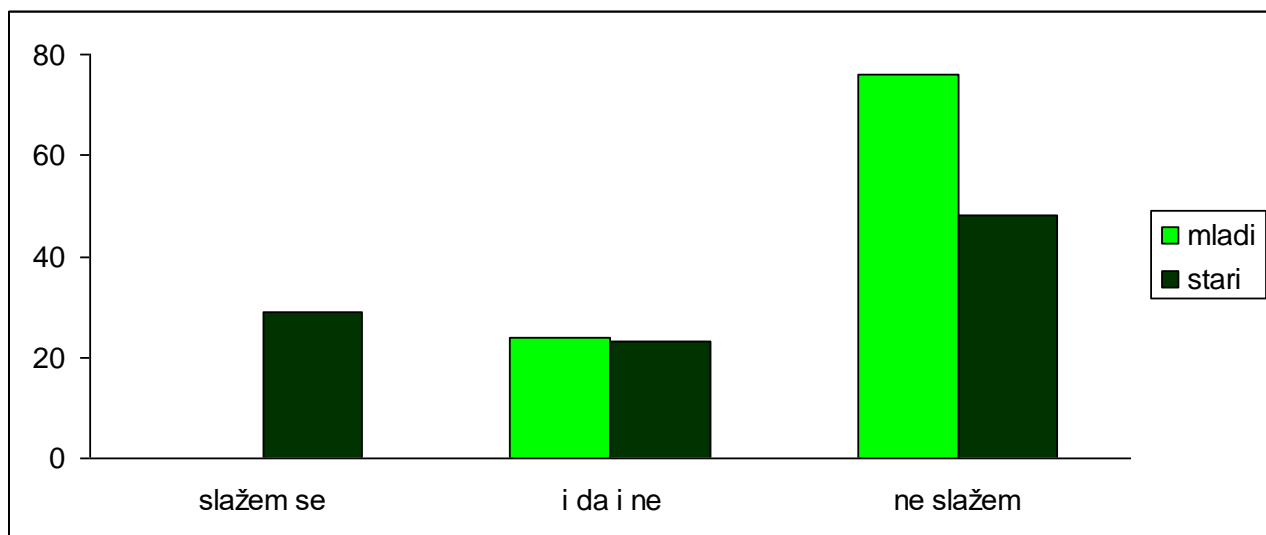
Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor - značajne razlike između dve starosne kategorije (Grafikon 5. đ.).

Grafikon 5. đ.

Eutanaziju u zakonu treba kvalifikovati kao samoubistvo - značajne razlike između dve starosne kategorije (Grafikon 5. e.).

Grafikon 5. e.

U ovim graficima su prikazani procenti (ne sirovi podaci) onih koji su odgovorili "da se slažu", "podjednako se i slažu i ne slažu" ili "ne slažu se" za svaku kategoriju (polovi ili starosne kategorije). Prikazani su samo oni grafici gde smo dobili značajne razlike između kategorija (polova ili starosnih kategorija) (Tabela 8.).

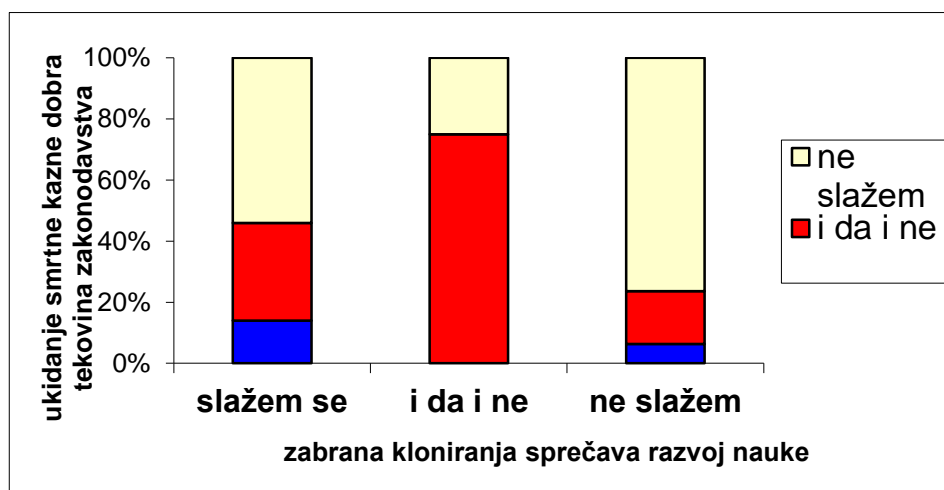
Na Tabeli 9. prikazani su rezultati testiranja uzajamne zavisnosti srednjih vrednosti dve zavisne varijable – dva pitanja iz Upitnika 2.

Tabela 9.

Poređenje dva dobijena odgovora	Wilcoxon Signed Rank test statistika (S)	P
	Smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva	
Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke	-564	<0.0001
	Smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva	
Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor	1589	<0.0001
	Smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva	
Smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca	1370.5	<0.0001
	Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke	
Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor	2787.5	<0.0001
	Smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca	
Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor	270	0.0349

Poređenjem tipova odgovora na različita pitanja (parovi odgovora) korišćenjem Wilcoxon-ove “Signed Rank“ test statistike dobili smo sledeće rezultate. Značajan deo ispitanika je dao različite odgovore na pitanja “Smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva“ i “Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke“ (Tabela 9.). Neslaganje sa obe tvrdnje (odgovor “uopšte se ne slažem“) je prisutno kod 84% ispitanika u našem uzorku, ali svega 14% ispitanika je na oba pitanja dao odgovor “u potpunosti se slažem“ (Grafikon 6. a.).

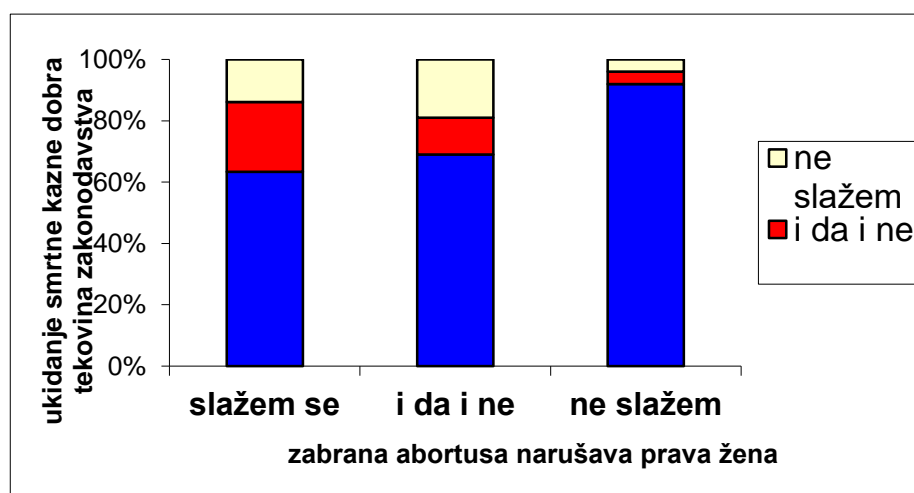
Grafikon 6. a.

Na grafikonu 6. a. vidimo da među osobama koje se slažu da zabrana kloniranja sprečava razvoj nauke, većina (54%) se ne slaže da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina zakonodavstva. Isti je slučaj i kod osoba koje se ne slažu da zabrana kloniranja sprečava razvoj nauke, ali je ovde procenat onih koji se takođe ne slažu da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina dosta veći (84%). Većina neodlučnih daje slične odgovore na oba pitanja – 75% je neodlučno u oba odgovora.

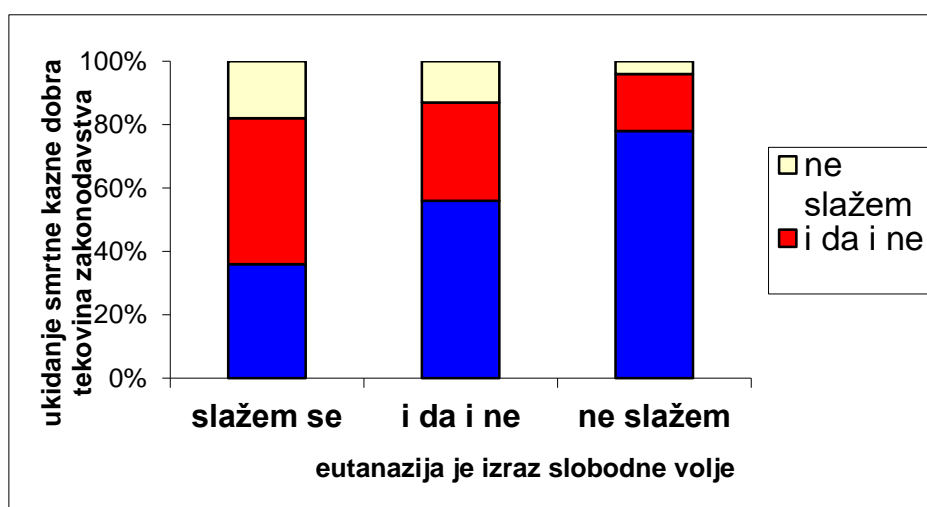
I kod poređenja odgovora na tvrdnju “smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva” sa odgovorima na tvrdnju “zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor”, vidi se (Grafikon 6. b.), da postoje statistički vrlo značajne razlike ($p \leq 0.0001$), s tim što je procenat neodlučnih za obe tvrdnje sličan.

Grafikon 6. b.

Poređenjem tvrdnji “smatram da je ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva” i “smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca” uočava se na Grafikonu 6. c. da postoje statistički vrlo značajne razlike ($p \leq 0.0001$), s tim što je procenat neodlučnih za obe tvrdnje sličan.

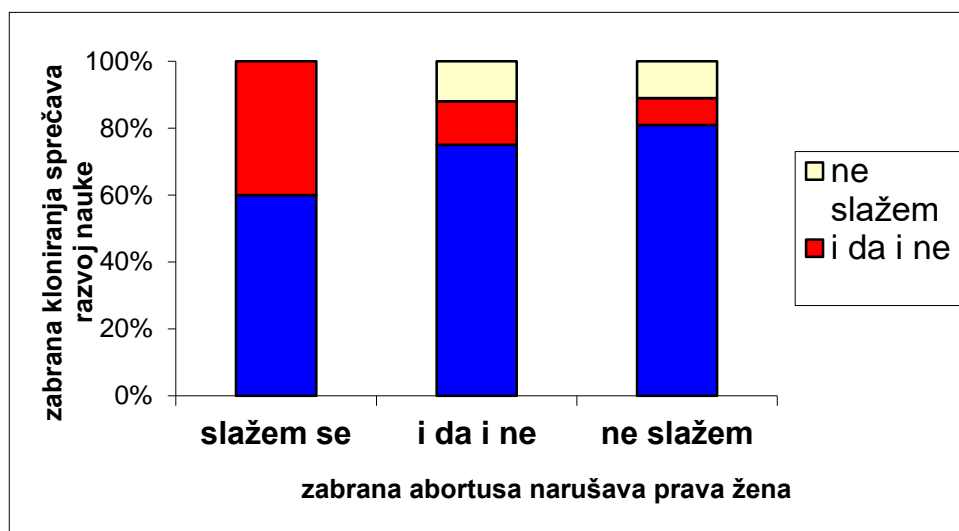
Grafikon 6. c.

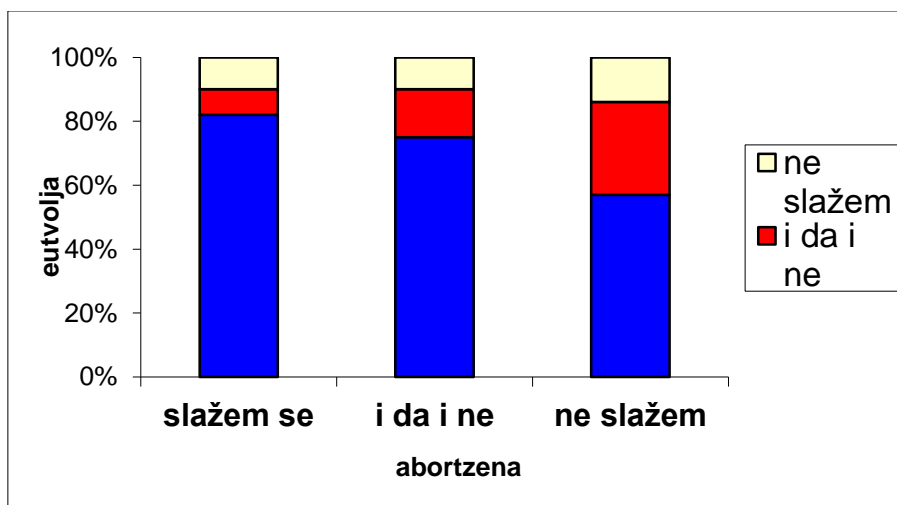
Statistički vrlo značajna razlika ($p \leq 0.0001$) postoji i između odgovora na tvrdnje “Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke” “Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor” (Grafikon 6.d.).

Grafikon 6. d.

Poređenjem odgovora na tvrdnje “Smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca” i “Zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor”, vidi se (Grafikon 6. đ.) da nema statistički značajne razlike, iako postoji razlika u odgovorima.

Grafikon 6. đ.

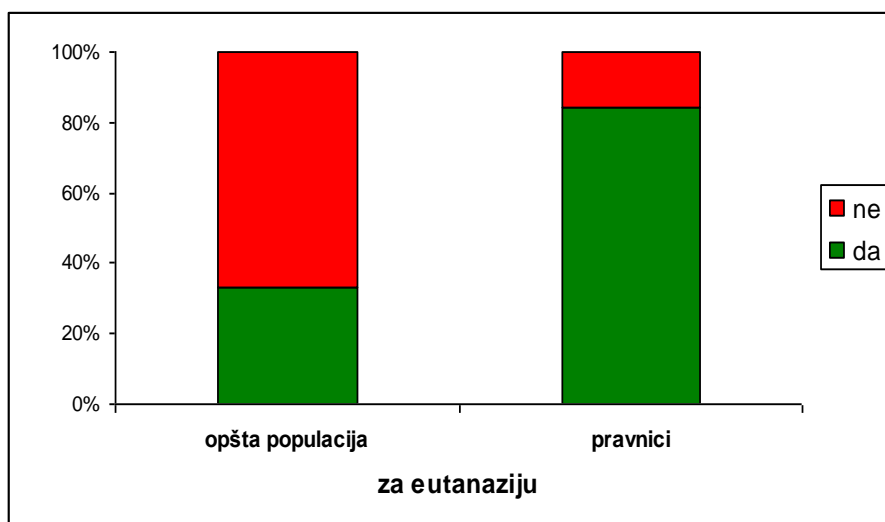
Iako se pitanja - tvrdnje iz Upitnika 1. i Upitnika 2. razlikuju, izvršili smo poređenje odgovora opšte populacije i pravnika na tvrdnje koje se odnose na principijelan stav po pitanju eutanazije, smrtne kazne, abortusa i kloniranja, s tim što su za poređenje korišćeni samo potvrdni i odrečni odgovori (Tabela 10.).

Tabela 10.

	OPŠTA POPULACIJA		PRAVNICI		TESTIRANJE RAZLIKA	
	DA	NE	DA	NE	Chi-sq.	P
Da li biste za sebe izabrali čin eutanazije	538	1076				
Smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca			76	14	89.36	≤ 0.0001
Da li ste saglasni sa ukidanjem smrtne kazne	682	932				
Smaram da je ukidanje ukidanje smrtne kazne jedna od najboljih tekovina našeg zakonodavstva			44	54	0.25	0.6173
Da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin	870	744				
Zabrana abortusa narušava prava žena na Slobodan izbor			100	14	46.92	≤ 0001
Da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi	1112	502				
Smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke			10	72	12.83	0.0003

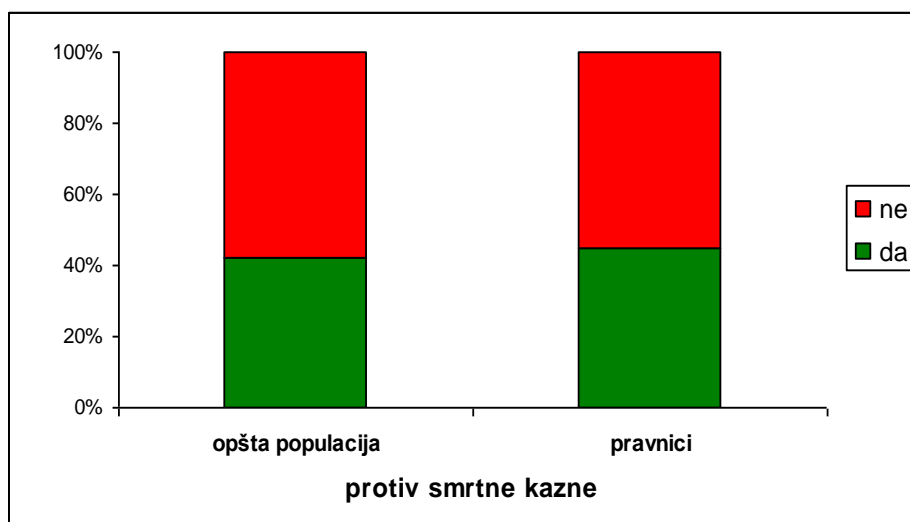
Rezultati Upitnika 1. i 2. pokazuju da, iako pitanja nisu identična, možemo zaključiti da postoje značajne razlike u odnosu prema eutanaziji između opšte populacije i pravnika ($p \leq 0.0001$). U opštoj populaciji većina ispitanika ne bi za sebe izabrala eutanaziju, dok među pravnicima većina smatra da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pacijenta (Grafikon 7. a.).

Grafikon 7. a.

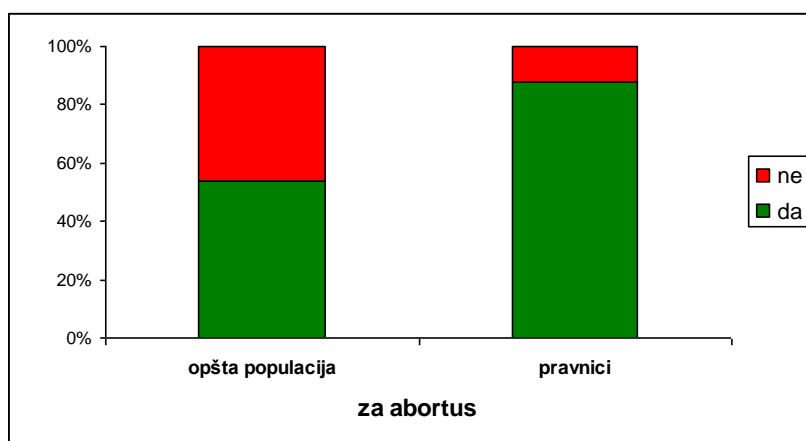
Poređenjem odgovora ispitanika koji su pripadali opštoj populaciji i pravnika nisu dobijene statistički značajne razlike kada je u pitanju odnos prema smrtnoj kazni ($p \geq 0.05$) (Tabela 10. i Grafikon 7. b.).

Grafikon 7. b.

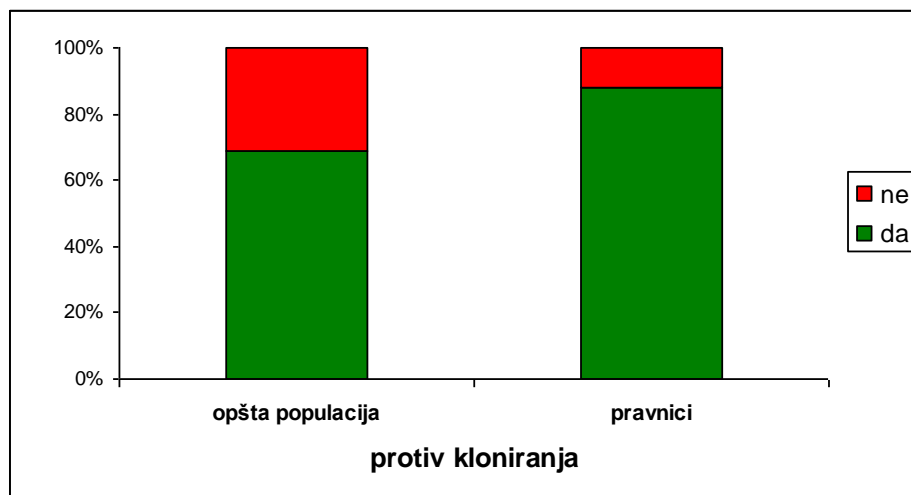
Kada je u pitanju odnos prema abortusu takođe postoje statistički značajne razlike između opšte populacije i pravnika ($p \leq 0.0001$). Iako se na osnovu odgovora na pitanja koja se odnose na abortus može zaključiti da u obe grupe ispitanika vlada mišljenje da je abortus normalan čin i da ga ne treba zabranjivati, ipak je među pravnicima značajno veći procenat ispitanika koji imaju ovako mišljenje (88% u odnosu na 53%) i to je razlog statistički značajne razlike (Tabela 10. i Grafikon 7.c.).

Grafikon 7.c.

Statistički značajna razlika u odgovorima dve grupe ispitanika je dobijena u odnosu na kloniranje. Iako se i u opštoj populaciji i među pravnicima većina izjašnjava protiv kloniranja, među pravnicima je bilo značajno više ispitanika u toj kategoriji (88 u odnosu na 69%) (Tabela 10. i Grafikon 7.d.).

Grafikon 7.d.

X DISKUSIJA

Poštovanje i bukvalno sprovođenje prava na život podrazumevalo bi zabranu abortusa, omogućavanje kloniranja ljudi, ukidanje smrtne kazne i zabranu eutanazije, dok nasuprot prava na život, pravo na smrt podrazumevalo bi legalizaciju abortusa, kloniranje ljudi sa ciljem doniranja organa, primenu smrtne kazne i legalizaciju eutanazije. Evidentno je da trenutna zakonska rešenja, kako u našoj zemlji, tako i u drugim zemljama iz okruženja i čitavog Sveta imaju ambivalentan odnos prema pravu na život i pravu na smrt. Rezultati ovog istraživanja pokazuju kakvo je s jedne strane mišljenje građana Srbije u odnosu na pravo na život i pravo na smrt, dok s druge strane kakvo je mišljenje pravnika o zakonima vezanim za abortus, kloniranje, smrtnu kaznu i eutanaziju.

U nama dostupnoj literaturi nismo naišli na sličan oblik istraživanja, koja bi obuhvatila stav običnih građana prema abortusu, kloniranju, smrtnoj kazni i eutanaziji, kao i stav pravnika o zakonima vezanim za te pojave, već postoje samo rezultati anketa za pojedine od navedenih pojava. To će nam uskratiti mogućnost poređenja dobijenih rezultata sa rezultatima istraživanja sprovedenim u drugim delovima Sveta.

X 1. Diskusija dobijenih rezultata na osnovu Upitnika 1.

Diskutovaćemo rezultate po redosledu postavljenih pitanja u Upitniku 1. Rezultati dobijeni na osnovu Upitnika 1. nedvosmisleno pokazuju da su građani Republike Srbije, dobijeni slučajnim izborom, čuli za pojam eutanazije i znaju šta on znači (u rasponu od 90 do 99%), bez obzira na pol, starost, školsku spremu ili veroispovest. Jedino je taj procenat 76.5% i 64.7% za osobe sa osnovnom školom, ali je njihov broj (68) relativno mali u odnosu na ukupan broj (1614) ispitanika. Taj rezultat nam daje mogućnost da ostale odgovore prihvatimo sa sigurnošću, jer potiču od osoba koje znaju o čemu pričaju i o čemu iznose svoje mišljenje. Procenat ispitanika koji bi za sebe izabrali čin eutanazije je vrlo nizak (33.3%) od ukupnog broja ispitanika (Grafikon 8.).

U pilot istraživanjima sprovedenim između 15. i 16. novembra 2014. godine u kojima je učestvovalo 326 ispitanika, njih 50.9% bi za sebe izabralo eutanaziju (Pavlović Z., Živković M., 2015.). U ovom istraživanju tih 33.3% ispitanika Republike Srbije koji podržavaju eutanaziju je statistički vrlo značajno manji nego što pokazuju on line istraživanja (80% of Canadians in favour of euthanasia,

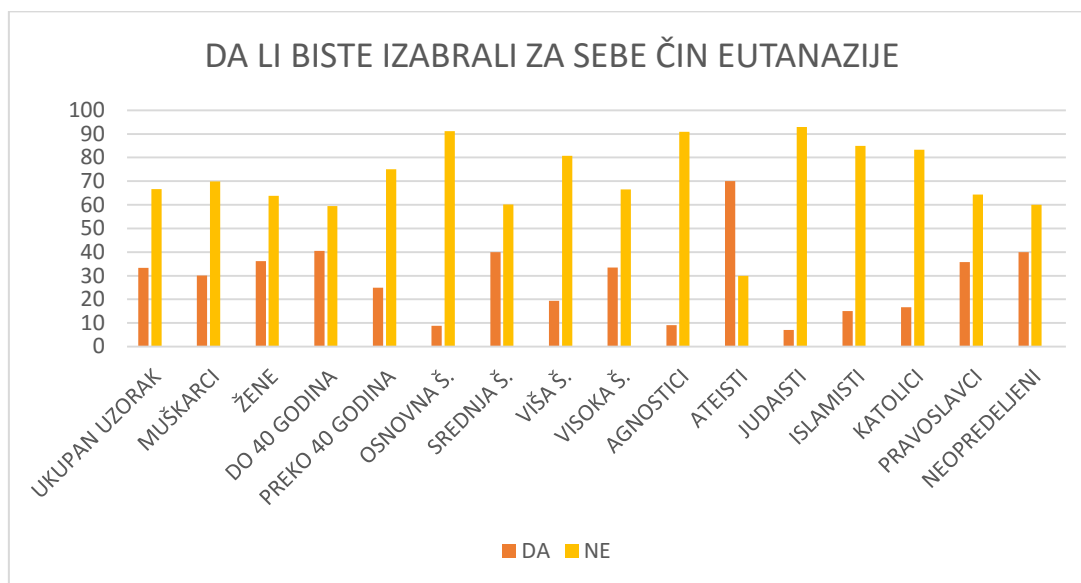
2014.) na 1003 odrasla Amerikanca sprovedena u periodu od 20. do 21. juna 2012. godine; 2019 odrasla Britanica sprovedena u periodu od 29. do 30. juna 2012. godine i 1003 odrasla Kanadana sprovedena u periodu od 4. do 5. jula 2012. godine. Ta istraživanja pokazuju da 56% Amerikanaca, 77% Britanaca i 80% Kanadana podržava eutanaziju.

Razlike između dobijenih rezultata naših istraživanja i ovih istraživanja nisu posledica različite veličine uzorka, jer su oni po veličini slični, već mogući razlog je taj što je naša sredina još uvek patrijarhalna, te su stare, dementne i terminalno obolele osobe problem, briga i obaveza porodice, a ne društva i države.

Interesantna su istraživanja Washington Post-a iz marta 1996. godine koja pokazuju da je 50% ispitanika (u rasponu od 57 do 33%) starosti između 35 i 44 godine podržalo legalizaciju eutanazije uz pomoć lekara, dok nasuprot njima, ispitanici od 65 godina i na više od 54% do 38% bili su protivnici legalizacije eutanazije. Najveći procenat ispitanika protivnika eutanazije (54%) imalo je godišnja primanja manja od 15000\$ ili su pripadnici grupe afroamerikanaca (70%). To najverovatnije ukazuje na njihov strah da ukoliko se eutanazija legalizuje postoji mogućnost da postanu njene žrtve, bez date saglasnosti (Factor Affecting Euthanasia, 2015.).

Analizirajući odgovore naših ispitanika na ovo pitanje po grupama, vidi se da se ženske osobe u većem procentu od muškaraca opredeljuju za eutanaziju, zatim osobe mlađe od 40 godina od osoba preko 40 godina, osobe sa srednjom školom i ateisti u značajno većem procentu se opredeljuju za eutanaziju od pripadnika drugih grupa. Mogući razlog tih razlika je različito vrednovanje i shvatanje života. Osobe ženskog pola verovatno više misle o svojim potomcima i ne žele da ih svojim problemima opterećuju. Mladim osobama i osobama sa srednjom školom (uglavnom studenti) starost i bolest se čine isuviše dalekim i neprihvatljivim. Najveći protivnici eutanazije su osobe starosti preko 40 godina (75.1%) i pripadnici judaizma (jevreji) (92.9%), verovatno iz razloga što više od drugih vrednuju i cene život i sve ono što on sobom nosi. Sve u svemu, građani Republike Srbije nisu pristalice okončanja života putem eutanazije. Da li je to posledica nedovoljne informisanosti i neobrazovanosti, sebičnosti ili tradicionalizma i iskonske hrišćanske potrebe približavanja Hristu i njegovim mukama ili je jednostavno u pitanju narod čija je svaka generacija doživela ratne strahote i stradanja, pa ceni život, ma kakav on bio.

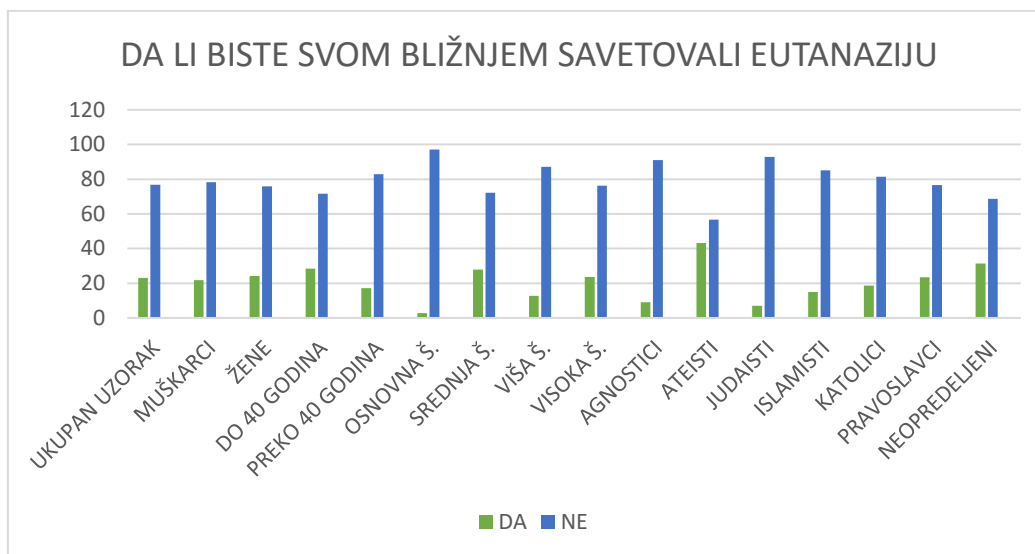
Grafikon 8.

Analizom rezultata dobijenih na pitanje “da li biste svom bližnjem savetovali eutanaziju”, uočava se da je u svim grupama ispitanika procenat pozitivnih odgovora manji, nego u prethodnom pitanju, dok je za isti procenat, procenat negativnih odgovora povećan u ovom pitanju. Osim toga, većina ispitanika koji su potvrdili da bi za sebe izabrali čin eutanazije takođe su odgovorili da bi i svom bližnjem savetovali eutanaziju. Takođe, većina ispitanika koji su odgovorili da za sebe ne bi izabrali čin eutanazije ni svom bližnjem ne bi savetovali eutanaziju ($p \leq 0.0001$).

U ukupnom uzorku 23.2% bi bližnjem savetovalo eutanaziju, dok rezultati našeg pilot istraživanja (Pavlović Z., Živković M., 2015.) pokazuju da bi 37.7% ispitanika svom bližnjem savetovalo eutanaziju. Ove razlike su verovatno posledica različite veličine uzorka, a možda je imalo uticaja i to što su ispitanici u pilot istraživanju bile osobe iz najbližeg okruženja, sa posla, fakulteta i porodice. Jedino, kod pripadnika određenih veroispovesti isti je procenat pozitivnih i negativnih odgovora kao na prethodno pitanje, što je verovatno posledica verskog uticaja, da ono što želim sebi želim i drugome. Identične odgovore na ovo pitanje, sa odgovorima iz prethodnog pitanja dali su agnostici, judaisti i islamisti (Grafikon 9.).

Grafikon 9.

Saglasno sa ukidanjem smrtne kazne od ukupnog uzorka ispitanika je manje od 50.0% (42.2%) (Grafikon 10.). Posmatrajući po polu ispitanika, ženske osobe su u 63.8% protivnice ukinute smrtne kazne, a u istom procentu i ispitanici mlađi od 40 godina su protivnici ukinute smrtne kazne. Ta podudarnost u gledištu je možda posledica činjenice da je među ispitanicima mlađim od 40 godina bilo više osoba ženskog pola. Ovako iskazana surovost osoba ženskog pola i mladih osoba je malo iznenađujuća. Ovi naši rezultati se razlikuju od rezultata ankete javnog mnjenja u Srbiji, koju je sproveo Beogradski centar za ljudska prava u jesen 2001. godine, pre ukidanja smrtne kazne u našoj zemlji. Rezultati te ankete pokazuju da je podjednak procenat (43%) i pristalica i protivnika smrtne kazne, dok je 14% bilo neodlučnih (Nikolić B. i Žarevac R., 2002.).

Podaci o stavovima prema smrtnoj kazni, u istraživanjima sprovedenim 2007., 2008., 2009., 2010. i 2011. godine, od strane stratedžik marketinga, na troetapnom, slučajnom, reprezentativnom stratifikovanom uzorku (između 1030 i 1080 ispitanika u svakoj godini) punoletnog stanovništva Srbije (urbana i "ostala" naselja) pokazuju varijacije od godine do godine. 2007. godine 44% je bilo pristalica smrtne kazne, a 56% protivnika, 2008. godine 52% je bilo pristalica, a 48% protivnika smrtne kazne. 2009. godine 47% pristalica, a 53% protivnika smrtne kazne. 2010. godine 53% pristalica, a 47% protivnika smrtne kazne. 2011. godine 47% pristalica i 53% protivnika smrtne kazne (Janković I., 2012.). I ovi nalazi su različiti od naših rezultata, pa čak postoje različiti nalazi vezani za pol i starost. U njihovim istraživanjima muškarci su češće od žena za smrtnu kaznu, a mlađi ispitanici su češće protiv smrtne kazne nego stariji. Uzrok ovih razlika u

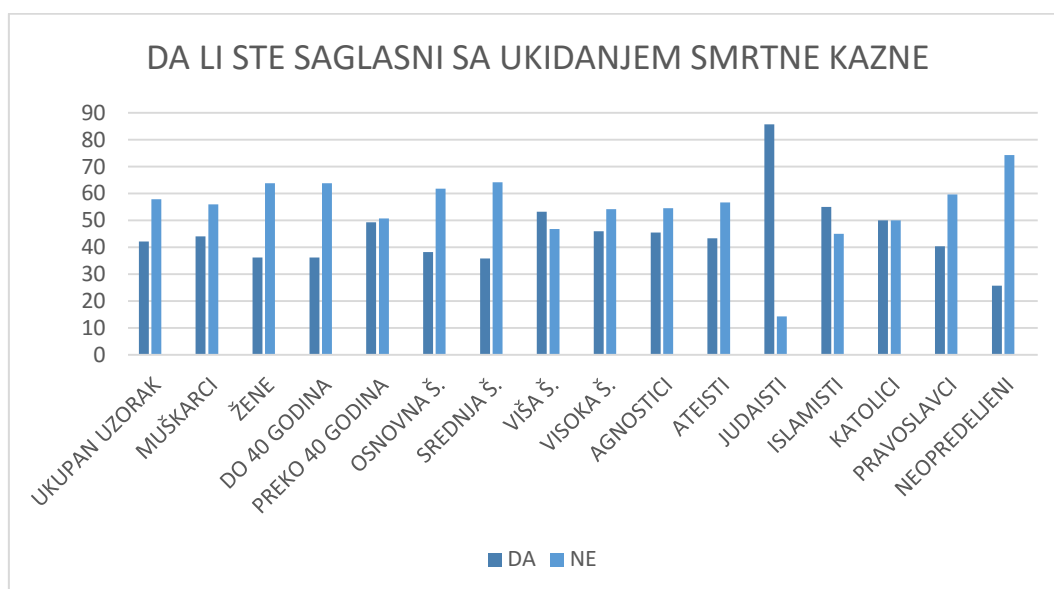
nalazima nije lako objasniti, jer su u svim slučajevima veličine uzoraka bile reprezentativne, jedino je vremenska distanca od pet godina možda uticala na promenu mišljenja stanovnika Srbije vezano za smrtnu kaznu. Ono u čemu su naši rezultati u saglasnosti sa navedenim istraživanjima je da su više obrazovani ispitanici češće protiv smrtne kazne od onih sa manjim obrazovanjem.

Iz naših istraživanja proizilazi da deklarativno promovisanje ljudskih prava i osnovnog prava na život je zaboravljeno od osoba za koje bi se po logici stvari očekivalo da su samilosne i mnogo manje surove od osoba muškog pola ili starijih ispitanika.

Ono što unosi nemir i nagoni na dublju sociološku analizu je činjenica da je preko 50.0% ispitanika saglasno sa ukidanjem smrtne kazne, samo u grupi ispitanika sa višom školskom spremom, a od pripadnika raznih veroispovesti jedino judaisti sa 85.7% podržavaju ukidanje smrtne kazne, islamisti sa 55.0%, dok katolici sa 50.0% podržavaju ukidanje smrtne kazne.

Sigurno je da postoje počinioци zločina koji zaslužuju smrtnu kaznu, ali moguće slučajne greške pri izricanju smrtne presude ili političke presude u nedemokratskim režimima u cilju obračuna sa političkim neprijateljem, svakako opravdavaju ukidanje smrtne kazne. Svaka izrečena kazna ima vaspitni karakter i cilj joj je prevaspitavanje počinioца, smrtna kazna nema tu ulogu i ne doprinosi poboljšanju počinioца, već samo eventualno ima preventivnu ulogu u odnosu na druge potencijalne počinioce.

Grafikon 10.

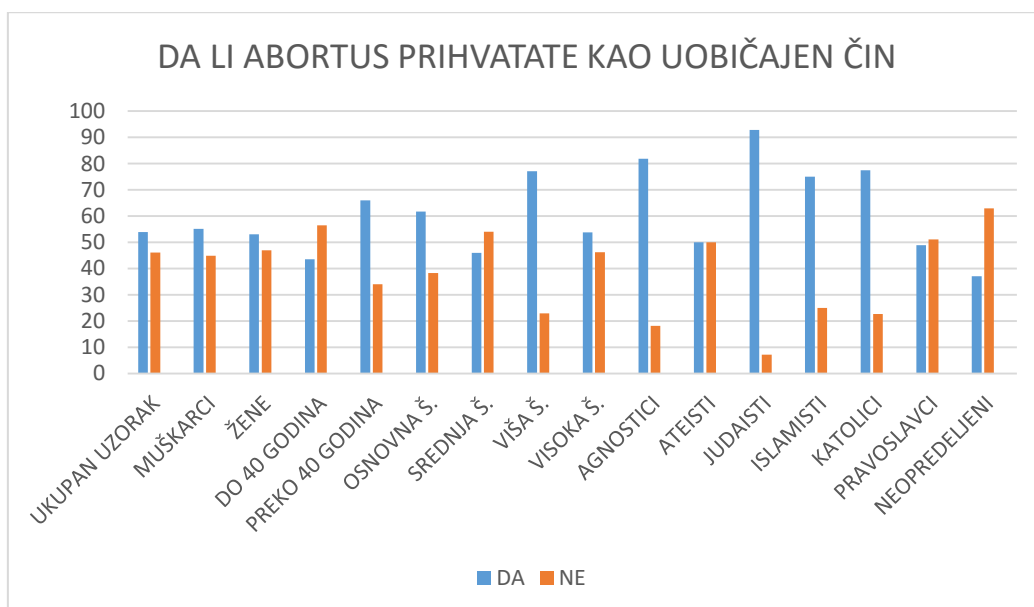

Na pitanje “da li abortus prihvatate kao normalan uobičajen čin” dobijeni su prilično neočekivani odgovori i pored poznate činjenice da se samo u državnim zdravstvenim ustanovama u našoj zemlji svakodnevno izvrši nekoliko stotina abortusa. Naime, samo u grupi ispitanika starosti do 40 godina (43.5%), grupi ispitanika sa završenom srednjom školom (46.0%), u grupi ispitanika pravoslavne veroispovesti (48.9%) i grupi ispitanika neopredeljenih po pitanju vere (37.1%) procenat onih koji abortus ne smatraju normalnim uobičajenim činom je manji od 50.

Velika većina ispitanika abortus prihvata kao uobičajen čin. Posebno je čudno da osobe starosti preko 40 godina (66.0%), zatim pripadnici judaizma (92.8%), islamisti (75.0%), katolici (77.4%) i agnostici (81.8%) smatraju abortus uobičajenim činom (Grafikon 11.).

Da li ovi rezultati predstavljaju zaista mišljenje ispitanika i njihov stav po pitanju abortusa ili je prevagnula želja da se prikaže uvažavanje ženskih prava i sloboda, zanemarujući osnovno ljudsko pravo – pravo na život.

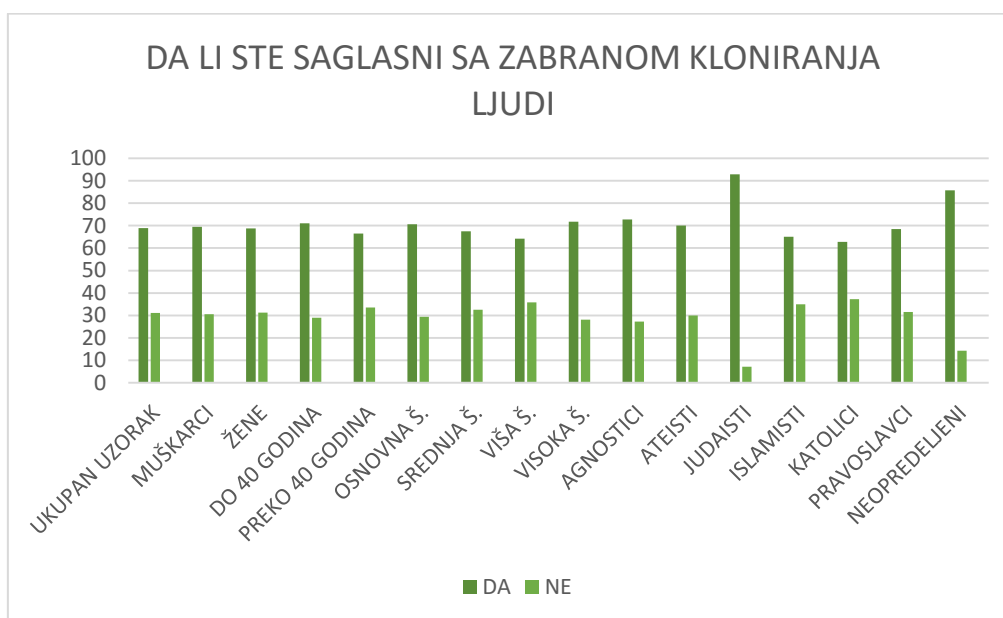
Grafikon 11.

Najujednačeniji odgovori su dobijeni na pitanje “da li ste saglasni sa zabranom kloniranja ljudi”. Oko 70% svih ispitanika, a sličan procenat i u okviru svake grupe, se slaže sa zabranom kloniranja ljudi (Grafikon 12.). Ovi rezultati su u saglasnosti sa rezultatima ankete sprovedene među stanovništvom SAD, 1997. godine, koji pokazuju da 87% anketiranih smatra da kloniranje ljudskih bića treba zabraniti (Bulletin of Medical Ethics, 1997.). Razlike u broju procenta su posledica vremenske distance od skoro dvadeset godina između sprovođenja naše ankete i ankete u SAD. Sigurno je danas povećan broj pristalica kloniranja u SAD, na šta ukazuje i beskrajno duga polemika u Senatu po pitanju kloniranja.

Ovako ujednačen stav ni po jednom pitanju građani Republike Srbije nisu pokazali, kao u odnosu na kloniranje. Pitanje se samo nameće, da li je to strah od nepoznatog ili svesno sagledavanje činjenice da kloniranje ljudi može biti opasno oružje u rukama nesavesnih ili bolesnih ljudi i pored svih vrednosti koje može da ima u terapiji obolelih.

Grafikon 12.

Na osnovu rezultata dobijenih analizom odgovora građana Republike Srbije iz Upitnika 1. jasno je da se pravo na život i pravo na smrt prepliću. Analizom rezultata postojanja povezanosti između gledišta vezanog za eutanaziju sa jedne strane, i ukidanja smrtne kazne i odnosa prema kloniranju i abortusu sa druge strane dobijenih FREQ procedure uočava se da većina ispitanika koji su potvrdili da bi za sebe izabrali čin eutanazije kao i oni koji za sebe ne bi izabrali eutanaziju nisu saglasni sa ukidanjem smrtne kazne ($p \leq 0.0001$) (Tabela 5.).

S druge strane, većina ispitanika koji su potvrdili da bi za sebe izabrali čin eutanazije ne prihvata abortus kao normalan, uobičajen čin. Takođe, većina ispitanika koji za sebe ne bi izabrali čin eutanazije prihvata abortus kao normalan uobičajen čin ($p \leq 0.0001$) (Tabela 5.).

Zapravo, ispitanici s jedne strane favorizuju pravo na život, negirajući pravo na smrt kroz odgovore vezane za eutanaziju, dok s druge strane neslaganjem sa ukidanjem smrtne kazne, to isto pravo na život negiraju, kao i prihvatanjem abortusa kao uobičajenog čina, uskraćuju pravo na život nerođenom detetu zarad poštovanja prava majke na izbor i samopredeljenje. Sigurno je da je uzorak od 1614 ispitanika bio reprezentativan, sa ujednačenim brojem osoba muškog i ženskog pola, sa ujednačenim brojem mlađih i starijih osoba, sa odgovarajućom raspodelom pripadnosti raznim veroispovestima i prosečnom školskom spremom karakterističnom za gradske sredine, te da može na pravi način da nam prikaže stavove i mišljenje prosečnog građanina Republike Srbije. Nesumnjivo je da je većina ispitanika protiv eutanazije, protiv ukidanja smrtne kazne, protiv kloniranja ljudi i prihvataju abortus kao uobičajen čin, ali ne treba zaboraviti da su ponuđeni odgovori bili jasni i kategorični i nisu davali mogućnost ispitanicima da budu neopredeljeni, tako da sigurno određeni procenat kako pozitivnih tako i negativnih odgovora može u određenim situacijama da pređu u drugu kategoriju.

X 2. Diskusija dobijenih rezultata na osnovu Upitnika 2.

Analizom dobijenih rezultata na osnovu Upitnika 2., koji su popunjavali isključivo pravnici zaposleni u Javnoj upravi, Sudovima i Tužilaštvima Beograda, njih 130, prvo što se uočava je vrlo visok procenat odgovora koji su neodređeni i nedefinisani jer glase „slažem se i ne slažem se“. Od petnaest postavljenih tvrdnji, samo na pet je sa manje od 25% odgovoreno slažem se i ne slažem se, dok za

ostalih deset tvrdnji dominiraju u rasponu od 30 do 58% odgovori „slažem se i ne slažem se“.

Sa prvom tvrdnjom „smatram da je Ustav Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom Konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda“, slaže se 44.6% ispitanika, ni jedan ispitanik se ne slaže sa datom tvrdnjom, ali zato je 55.4% onih koji se i slažu i ne slažu. Posmatrano u odnosu na pol ispitanika takođe je najčešći odgovor da se slažu i ne slažu (56 i 55%). Kod oba pola daleko veći broj ispitanika se slaže sa datom tvrdnjom (44 i 43%) u poređenju sa onima koji se u potpunosti ne slažu (0 i 2%). Standardna devijacija je slična kod ispitanika muškog i ženskog pola (0.50 i 0.53) što ukazuje da je homogenost uzorka dva pola slična u sprovedenoj anketi. U obe uzrasne kategorije (do 40 godina i preko 40 godina) najviše ispitanika (62 i 52%) nema izgrađen stav prema ovoj tvrdnji (najčešći odgovor je slažem se i ne slažem se). Među osobama do 40 godina starosti ima skoro 5% onih koji se potpuno ne slažu sa ovom tvrdnjom dok kod starijih osoba nema onih koji se u potpunosti ne slažu. Standardna devijacija je slična kod mlađih i starijih ispitanika (0.55 i 0.50).

Slično je i sa tvrdnjom „Smatram da je Krivični zakon Republike Srbije u potpunosti usklađen sa Evropskom Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda“, sa kojom se slaže 35.4% ispitanika, samo 3.1% se ne slaže, ali je zato 61.5% ispitanika neopredeljeno – slažu se i ne slažu se. Analizirano po polu i starosti odnos je isti, najveći procenat odgovora u obe kategorije otpada na neopredeljenost, s tim što su osobe ženskog pola u većem procentu od osoba muškog pola odgovorile da se u potpunosti ne slažu sa datom tvrdnjom, dok u starosnoj kategoriji, osobe mlađe od 40 godina su u većem procentu od osoba preko 40 godina odgovorile da se uopšte ne slažu sa iznetom tvrdnjom. Standardna devijacija kod osoba muškog i ženskog pola je slična (0.50 i 0.54), kao i kod starosnih kategorija do 40 i preko 40 godina (0.55 i 0.52).

Kao autor ovog istraživanja, a i kao relativno mlad pravnik iskreno sam iznenađena ovako visokim procentom odgovora „slažem se i ne slažem se“. Da li je u pitanju neodlučnost, nesigurnost, neznanje ili neopravdani strah nosioca pravosudnih funkcija, iako je upitnik anonimn ili nešto sasvim drugo? Da li je moguće da je došlo vreme kada obrazovani i stručni ljudi nemaju definisano mišljenje za pitanja iz struke ili i ako ga imaju plaše se da ga ispolje.

Zabrinjavajuće i poražavajuće je to, jer je najlakše manipulirati ljudima koji nemaju vlastito mišljenje.

Kada razmatramo odgovore na tvrdnje vezane za smrtnu kaznu uočava se da je manji procenat neodređenih odgovora, a interesantno je to da većina ispitanika smatra da ukidanje smrtne kazne nije najbolja tekovina našeg zakonodavstva (41.6%). Slični rezultati su dobijeni i u već pomenutim istraživanjima Beogradskog centra za ljudska prava iz 2001. godine na uzorku od 139 sudija, koji pokazuju da su sudije znatno sklonije smrtnoj kazni nego opšta populacija, 64% sudija je bilo za smrtnu kaznu (Nikolić B. i Žarevac R., 2002.).

Posmatrajući po polu i starosti, osobe ženskog pola i ispitanici stariji od 40 godina su u većem procentu od osoba muškog pola i ispitanika ispod 40 godina protivnici ukidanja smrtne kazne. Zato su i standardne devijacije za pol (0.78 i 0.86) i za starosnu kategoriju (0.80 i 0.87) slične.

Na tvrdnju „ukidanje smrtne kazne diskriminiše ljude“ ispitanici su u 53.8% iskazali neslaganje, posmatrajući po polu veće neslaganje su iskazale osobe muškog pola od osoba ženskog pola. Ispitanici starosti do 40 godina su takođe iskazali veće neslaganje od osoba starijih od 40 godina. Standardne devijacije se razlikuju kod osoba muškog i ženskog pola (0.47 i 0.79), kao i osoba mlađih od 40 i starijih od 40 godina (0.49 i 0.81), što ukazuje da je smanjena homogenost odgovora uzoraka dva pola i dve starosne kategorije.

Ispitanici su izneli uglavnom usaglašeno mišljenje za tvrdnje vezane za kloniranje. Isti procenat ispitanika se slaže sa tvrdnjom „zabrana kloniranja iskazuje preventivnu ulogu zakona“ (55.4%), kao i procenat ispitanika koji se u potpunosti ne slaže sa tvrdnjom „smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke“ (55.4%). Za obe tvrdnje ujednačen je procenat odgovora slažem se i ne slažem se (35.45 i 36.9%), s tim što je veći procenat osoba muškog pola i ispitanika mlađih od 40 godina izrazio i slaganje i neslaganje sa tvrdnjom vezanom za preventivnu ulogu zabrane kloniranja, od osoba ženskog pola i ispitanika starijih od 40 godina. Standardne devijacije se razlikuju kod osoba muškog i ženskog pola (0.59 i 0.68), kao i osoba mlađih od 40 i starijih od 40 godina (0.50 i 0.72), što ukazuje da je smanjena homogenost odgovora uzoraka dva pola i dve starosne kategorije.

Za tvrdnju „smatram da zabrana kloniranja sprečava razvoj i napredak nauke“ ispitanici mlađi od 40 godina u većem procentu su izrazili i slaganje i neslaganje od ispitanika starijih od 40 godina. Standardne devijacije su slične i u kategoriji vezanoj za pol (0.62 i 0.65), kao i u starosnoj kategoriji (0.65 i 0.62), što ukazuje na homogenost odgovora uzoraka dva pola i uzoraka dve starosne kategorije.

Rezultati dobijeni analizom saglasnosti na tvrdnju „zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor“ pokazuju da su ispitanici muškog, ženskog pola, mlađi od 40 godina i stariji od 40 godina uglavnom saglasni sa datom tvrdnjom, jer je najčešći odgovor bio da se u potpunosti slažu, među osobama muškog pola i mlađih od 40 godina nešto je veći procenat onih koji se i slažu i ne slažu sa datom tvrdnjom.

To se najbolje vidi iz standardnih devijacija za pol (0.80 i 0.61), kao i standardnih devijacija starosnih kategorija (0.80 i 0.57). Na sledeću tvrdnju takođe vezanu za abortus „u našem društvu i zdravstvenim ustanovama često se vršenje abortusa veštački stavlja u zakonske okvire“ ispitanici muškog i ženskog pola kao i obe starosne kategorije – mlađi od 40 godina i stariji od 40 godina izjasnili su se uglavnom da se slažu i ne slažu sa datom tvrdnjom. Tako da su i standardne devijacije za pol (0.62 i 0.65), kao i za starosnu kategoriju (0.59 i 0.66) slične, što znači da postoji homogenost odgovora ispitanika sva četiri uzorka.

Ispitanici oba pola i obe starosne kategorije u velikoj većini su saglasni sa tvrdnjom „smatram da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca“, jer je pretežan odgovor bio „u potpunosti se slažem“, s tim što je nešto veći procenat osoba muškog pola izrazio i slaganje i neslaganje sa datom tvrdnjom, što nije značajno uticalo na vrednost standardnih devijacija i homogenost odgovora u kategoriji pola (0.69 i 0.68). Standardne devijacije su slične i kod mlađih i starijih ispitanika (0.67 i 0.69).

Na tvrdnju „eutanazija se neodgovarajuće kvalifikuje u našem Krivičnom zakonu“ ispitanici oba pola i obe starosne kategorije uglavnom su se izjasnili da se slažu i ne slažu, osim osoba muškog pola koje su izrazile slaganje sa datom tvrdnjom. Standardne devijacije za pol (0.76 i 0.72), kao i za starosnu kategoriju (0.76 i 0.71) su relativno slične, što znači da postoji homogenost odgovora ispitanika sva četiri uzorka.

Sa tvrdnjom „eutanziju u zakonu treba kvalifikovati kao samoubistvo“ ispitanici oba pola i obe starosne kategorije se u potpunosti ne slažu, s tim što je iz standardnih devijacija uočljiva nehomogenost odgovora ispitanika kategorije vezane za pol (0.62 i 0.84), kao i starosne kategorije (0.43 i 0.86). Tvrdnja „u našem društvu i zdravstvenim ustanovama ne retko se primenjuje pasivni oblik eutanazije (bez pisanog zahteva) bez sankcionisanja počinioca“ je kod pravника izazvala nedoumicu. Naime, velika većina ispitanika se slaže i ne slaže sa datom tvrdnjom, njih 53.8%, s tim što je veći procenat onih koji se ne slažu sa tvrdnjom (27.7%) od onih koji se slažu sa datom tvrdnjom (18.5%). Standardne devijacije za pol (0.74 i 0.66), kao i za starosnu kategoriju (0.62 i 0.70) se razlikuju u istom odnosu za obe kategorije ispitanika.

Ubedljiva većina ispitanika (81.5%) se u potpunosti slaže sa tvrdnjom „smatram da je potrebna javna rasprava pre legalizacije eutanazije“, kako ispitanici iz ukupnog uzorka, tako i ispitanici muškog i ženskog pola, kao i obe starosne kategorije ispitanika. Standardne devijacije kako za oba pola (0.53 i 0.46), tako i za obe starosne kategorije (0.55 i 0.44) su slične, što ukazuje na homogenost odgovora ispitanika svih kategorija. Ispitanici su u velikoj većini takođe saglasni (73.8%) sa tvrdnjom „smatram da je potrebno legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe“, s tim što je nešto veći broj ispitanika muškog pola i mlađih od 40 godina koji se i slažu i ne slažu sa datom tvrdnjom. Standardne devijacije kategorije pola (0.61 i 0.54) i starosne kategorije (0.57 i 0.55) ukazuju da je homogenost odgovora na zadovoljavajućem nivou u okviru obe kategorije ispitanika.

Najveću saglasnost (92.3%) ispitanici su iskazali sa tvrdnjom „konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku – lekaru“, na šta ukazuju i male vrednosti standardnih devijacija za kategoriju pola (0.34 i 0.24), kao i za starosnu kategoriju (0.30 i 0.25), koje takođe ukazuju na homogenost odgovora u okviru obe kategorije ispitanika.

Sumirano rezultati ankete sprovedene među pravnicima korišćenjem Upitnika 2. pokazuju da pravnici nisu sigurni da li su Ustav Republike Srbije, kao i Krivični zakon Republike Srbije usaglašeni sa Evropskom Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Sa ukidanjem smrtne kazne pravnici u većini nisu saglasni, kao što pokazuju i rezultati ankete na osnovu Upitnika 1., po kojima i obični građani Republike Srbije nisu saglasni sa ukidanjem smrtne kazne. Kada i danas takvo mišljenje preovlađuje, onda ni ne čudi činjenica da je ukidanje smrtne kazne bio težak i bolan proces u našoj zemlji.

Do 2002. godine sve vlasti su sistematski odbijale da se odreknu prava na oduzimanje života svojim podanicima i građanima – pod bilo kojim izgovorom (Janković I., 2012.). Ni jedna vlast ne odriče se tek tako prava na život podanika. Najbolji primer za to su Sjedinjene Američke Države u kojima je od 1608. godine do 1991. godine pogubljeno 15269 osoba (Espy file 2011.), a tokom 2011. godine pogubljeno je 43 osobe (Death Penalty in 2011.).

Za utehu su reči guvernera države Konektikat, Dannel Malloy-a prilikom potpisivanja novog zakona kojim se ukidaju smrtne kazne u ovoj američkoj državi „Kao bivši državni tužilac, često sam imao prilike doživeti i uveriti se da naše pravosuđe nije savršeno. Drugim rečima, samo ukidanje smrtne kazne može biti garancija da ubuduće nikada više nedužni neće na taj način izgubiti svoje živote“.

Primer greške pravosuđa je slučaj Anthony Graves-a, koji je bio osuđen na smrt i 18 godina je čekao izvršenje kazne. Konačno, ispostavilo se da nije kriv (SAD polako ukida smrtne kazne, 2012.). U Americi je njegov slučaj promenio po neko mišljenje, ali nažalost zagovornika smrtne kazne ima još mnogo, kao i kod nas.

Na osnovu izveštaja organizacije za zaštitu ljudskih prava, Amnasty International, poslednjih godina u sve više zemalja se sve manje primenjuje izvršenje smrtnih kazni. Dok s druge strane, broj smrtnih kazni u zemljama u kojima one još uvek postoje, sve se više povećava. Na primer u Iraku, Iranu i Saudijskoj Arabiji broj smrtnih kazni se povećao čak za 50 posto. Broj smrtnih kazni izvršenih u Kini je nepoznat, jer se do tih podataka teško dolazi, ali se pretpostavlja da u Kini od smrtne kazne godišnje strada otprilike toliko ljudi koliko ukupno u ostatku Sveta (SAD polako ukida smrtne kazne, 2012.).

Pravnici u većini smatraju da zabrana kloniranja ljudi ima preventivnu ulogu i da ta zabrana ne sprečava razvoj i napredak nauke, sličnog su mišljenja i građani Republike Srbije, koji su u značajnoj većini saglasni sa zabranom kloniranja ljudi.

Uporište za zabranu kloniranja ljudi, u teoriji prava i bioetici nalazi se u kategoriji dostojanstva. Evropska Konvencija i Protokol kao dodatno uporište zabrani

kloniranja nalaze i u zaštiti identiteta i integriteta ljudske individue. Integritet ljudske individue subjektivno je pravo (Casabona R., 1998.). Međutim, pravo na identitet ljudske osobe ugrožava se kloniranjem čoveka samo polovično, jer klon nastaje samo od jedne osobe i njegovog genetskog materijala.

Prilikom prirodnog seksualnog razmnožavanja nismo upoznati sa genetskim kodom druge osobe, te je genetska šifra potomka nastala slučajnom kombinacijom oba genetska koda roditelja. Kod svesnog stvaranja nove osobe, sa identičnim genetskim materijalom, naša odgovornost se podiže na jedan viši nivo. Mi više nismo odgovorni samo za nastanak nove osobe, već smo direktno odgovorni za sve osobine koje će ona imati. Na taj način mi smo vlasnici te nove osobe, a vlasnici smo, jer smo klonu svesno i namerno uskratili osnovno pravo koje je garantovano svakom drugom čoveku, nastalom seksualnom reprodukcijom, a koje se sastoji iz jedinstvenosti i neponovljivosti genetskog koda. Suditi o moralnosti kloniranja je zaista sizifovski posao, jer sa jedne strane potencijalni benefiti kloniranja jesu nemerljivi, ali i negativne posledice se mogu u nedoglad nabrajati (Antonić S., 2009.).

Kada je u pitanju zabrana abortusa pravnici u značajnoj većini smatraju da ta zabrana narušava prava žena na slobodan izbor, što je u korelaciji sa gledištem građana Republike Srbije, koji u većini smatraju da je abortus normalan uobičajen čin. U prilog ovakvom mišljenju je i iskustvo iz zemalja u okruženju. Naime, u nastojanju da podignu stopu nataliteta Rumunija (u periodu od 23 godine), Bugarska, Čehoslovačka, Mađarska (u više navrata) i Poljska (u devedesetim godinama 20. veka) odlučile su se na restriktivnu politiku prema namernom prekidu trudnoće. Kratkotrajni efekat povećanja nataliteta zabeležen je u svim ovim sredinama, mada, očekivani dugotrajni efekti u smislu povećanja nivoa rađanja nisu ostvareni (Rašević M., 2008.).

Odsustvo mogućnosti u određenoj sredini da se na legalan način prekine trudnoća, osim zdravstvenih posledica ima i jasne psihološke posledice kako za ženu tako i za dete rođeno iz neželjene trudnoće. Nalazi longitudinalne studije sprovedene u Pragu otkrili su da rođeno neželjeno dete može patiti do zrelosti. Taj zaključak je izveden na osnovu istraživanja koja su pratila razvoj 110 devojčica i 110 dečaka čijim majkama je dva puta odbijen abortus. U devetoj godini života ova deca su bila bolesnija od dece u kontrolnoj grupi. Imala su slabiji uspeh u školi i pokazivala su preteranu osetljivost i agresivnost, kao i manji stepen integracije u

socijalnoj sredini. Emocionalni razlaz između dece rođene iz neželjene trudnoće i njihovih majki kulminirao je u adolescenciji. U odnosu na kontrolnu grupu neželjena deca su u većoj meri izražavala i konzervativne stavove po mnogim pitanjima. Bili su i manje informisani o seksualnosti i pitanjima vezanim za nju (Matejcek D., 2004.).

Većina pravnika smatra da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca, da je pre legalizacije eutanazije potrebna javna rasprava, da je potrebno legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja koja bi sprečila zloupotrebe i da konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku – lekaru, dok građani Republike Srbije u većini ne bi za sebe izabrali čin eutanazije, niti bi je svome bližnjem savetovali. Ovi rezultati su u saglasnosti sa iskustvom zemalja u kojima je već duži niz godina eutanazija legalizovana.

Eutanazija je u Holandiji legalizovana tek posle 30 godina javne društvene debate (Pereira J., 2012.). Mnogi zakonski zaštitni kriterijumi i procedure su uspostavljene radi društvene kontrole i sprečavanja da eutanazija i samoubistvo uz pomoć lekara ne budu zloupotrebljeni. U njih spadaju: eksplicitan zahtev u pisanom obliku, izveštaj ovlašćenog lekara Federalnoj kontroli i Komitetu za evaluaciju, eutanaziju može da izvede samo lekar, konsultovanje drugog lekara koji proverava da li su svi kriterijumi ispoštovani (u Belgiji se u konsultovanje uključuje i treći nezavisan lekar, koji ni na koji način nije uključen u lečenje i negu pacijenta) ukoliko stanje pacijenta nije u terminalnom stadijumu (Pereira J., 2012.). Osim toga, u Holandiji lekari imaju pravo na prigovor savesti, ali postoje „timovi za kraj života“ koji eutanaziju izvode i u domovima pacijenata ([www.srbijadanas](http://www.srbijadanas.com), 2014.).

U Holandiji je 1990. godine bilo 9050 izvršenih eutanazija, od kojih za više od polovine ili 5.450 nije postojao pisani zahtev (Keown J., 2002.). Pokazano je da je u Holandiji u 2001. godine eutanazija izvršena na 2.6% svih smrtnih slučajeva, dok je u 2005. godini eutanazija izvršena na 1.7% svih smrtnih slučajeva. Samoubistvo uz pomoć lekara smanjeno je sa 0.2% u 2001. godini na 0.1% u 2005. godini (Van der Heide A., 2007.). Zvanične statistike ([www.Christian](http://www.Christian.org) 2014.) pokazuju da je u 2001. godini od ukupno izvršenih eutanazija u Holandiji, 20% bilo nedobrovoljno.

X 3. Mogućnosti i načini usklađivanja prava na život i prava na smrt

Univerzalnost, međuzavisnost i nedeljivost, jednakost i nediskriminacija, i ideja da ljudska prava podrazumevaju prava i obaveze – jesu osnovni principi postavljeni u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (UDHR), koji se isto tako ponavljaju u brojnim međunarodnim konvencijama, deklaracijama i rezolucijama o ljudskim pravima.

Evropska Konvencija o ljudskim pravima i njen član 2 garantuju pravo na život, ali Konvencija se mora posmatrati kao celina, jer i u njoj sadržana prava ne deluju izolovano jedna od drugih. Neki osnovni koncepti i pristupi – kao što je koncept „zakona“ i ispitivanja „legitimnog cilja“, „neophodnosti“, „proporcionalnosti“, „neproizvoljnosti“ i „pravične ravnoteže“ – provlače se kroz strukturu Konvencije i raznih prava koja su u njoj sadržana. Osim toga, postoje posebne veze između određenih članova, kao što je u okviru prava na život, između člana 2 – stav 1 i Protokola br. 6 i 13, kada je u pitanju smrtna kazna, i između člana 2, stav 2 i člana 15 Konvencije. Slučajevi koji se odnose na jedno pitanje, često su podvedeni pod različite članove, kao što je slučaj sa vršenjem abortusa, „pomoći“ prilikom samoubistva, te u takvim slučajevima, pristup Suda može se jedino razumeti pozivanjem na njegove odluke po svim relevantnim članovima.

Važna je činjenica, a i prednost, da Konvencija ne nameće stroge zahteve državama potpisnicama. Ona zapravo, postavlja određene minimalne standarde, istovremeno dozvoljavajući državama potpisnicama određenu slobodu izbora, „prostor slobodne procene“, u tome kako da ispune standarde. Obim tog diskrecionog prava zavisi od prirode prava, prirode problema i važnosti interesa o kojima je reč, kao i od postojanja ili odsustva evropske, pa i šire, saglasnosti o materiji koja se razmatra (Nowak M., 2005.).

Konvencija ne razjašnjava šta „život“ jeste, niti kada počinje ili se završava, a time niti kada počinje ili se završava zaštita iz njenog člana 2. Naime, u odsustvu evropske ili svetske saglasnosti na pravnom i naučnom nivou po tom pitanju, Komisija nije bila voljna, kao ni Sud, da postavi precizne standarde u tom smislu.

Na prvi pogled izgleda nemoguće na bilo koji način uskladiti pravo na život i pravo na smrt, jer su to prava koja se međusobno isključuju, ali pošto je glavni i jedini akter tih prava čovek i zakoni vezani za garantovanje i zaštitu tih prava, onda to i nije nemoguća misija.

Pre više od četrdeset godina pojavile su se prve bioetičke dileme, i mnogi su posumnjali da ključ za njihovo rešenje mogu biti standardi i principi ustavnog prava. Međutim, pokazalo se da ključ za rešavanje mnogih problema vezanih za nove kako tehnološke, tako i sociološke pojave, tj. za pravo žene da odluči o rađanju, za kloniranje ili eutanaziju – leži u postojećim pojavama svakog ustava – ljudskim pravima. Na taj način su, pozivanjem na ustavna prava, abortus, eutanazija, pa i kloniranje, postale ustavne kategorije. Što svakako ne znači da se bioetička pitanja mogu rešiti samo pozivanjem na Ustav. Države biraju „strategiju“ shodno svojim političkim, pravnim, kulturnim i religijskim nasleđem. One u kojima dominira „govor ljudskih prava“, kao što su SAD (ne retko samo govor a ne i dela) ili one čiji su građani godinama bili lišeni tih prava, kao što su građani bivših komunističkih zemalja, sklonije će biti da do kompromisa oko osetljivih bioetičkih pitanja dođu uz pomoć ustavnih principa. Dok, druge, čiji su građani relativno neopterećeni bremenom religije, generalno skloni toleranciji i lakom postizanju dogovora u svakodnevnom političkom procesu, kao što su to, građani Holandije, izabraće taj proces za postizanje kompromisa (Beširević V., 2006.).

Iako je pokazano da su domaći zakoni u potpunosti usaglašeni sa međunarodnim konvencijama, protokolima, poveljama i drugim aktima, kada je u pitanju osnovno ljudsko pravo, pravo na život i njegove negacije, prava na smrt, ne treba prenebregnuti i druge činjenice. Naime, za uspešnu implementaciju međunarodnih normi o ljudskim pravima nisu dovoljni samo dobro uređeni pravni sistemi, odnosno unutrašnji propisi koji će u potpunosti preuzeti međunarodne standarde. Neukost stanovništva, dugotrajni ratovi, diktature koje su do nedavno bile nešto sasvim normalno za ceo svet, pa i nas, razlozi su zbog kojih se mora pribeći i izgradnji kulture ljudskih prava da bi se ona dobro implementirala u svakodnevni život u svim državama. Pod kulturom ljudskih prava jedne države, podrazumeva se rad na izgradnji države, odnosno društva koje je naklonjeno civilizacijski usvojenim ljudskim pravima od strane međunarodne zajednice. Država treba da insistira na upoznavanju stanovništva sa pravima koja im pripadaju, a oni sami da pokazuju spremnost da priznaju i poštuju tuđa prava, da imaju sposobnost da identifikuju povrede osnovnih prava i sloboda, kao i da poseduju odlučnost da iskoriste sva sredstva koja im stoje na raspolaganju radi zaštite tih prava (Paunović M., Krivokapić B., Krstić I., 2015.).

Osnovno i neprikosnoveno ljudsko pravo na život, najjednostavnije i najlakše bilo je zaštititi zakonom - ukidanjem smrtne kazne, bez obzira da li postoji opšta saglasnost sa tom odlukom, ona je poštovana, jer za njeno sprovođenje nadležni su samo Sudovi. Ostala prava, iz korpusa prava na život, kao što su abortus i kloniranje, predstavljaju mnogo teži i „klizaviji“ teren, jer osim države koja donosi odgovarajući zakon tu je upleteno i medicinsko osoblje, naučnici, pokreti za prava žena i mnogi drugi.

Neki konsenzus postoji, kada je u pitanju abortus, neko srednje rešenje, kojim se poštuju prava žena, istovremeno i štiti pravo na život nerođenog deteta, tako da je zakonom regulisano do kog vremena trudnoće postoji mogućnost vršenja abortusa, dok za kasnije periode su propisani uslovi pod kojima je moguće taj čin zakonski izvesti. Nažalost, kontrola državnih inspeksijskih organa tu zakazuje. Verovatno, ne iz razloga što odgovarajuće inspeksijske službe ne rade, već, zbog siromaštva države, broj odgovarajućih inspektora je nedovoljan da u kraćim vremenskim intervalima vrše kontrolu kako državnih isto tako i privatnih zdravstvenih ustanova koje imaju pravo za vršenje te zdravstvene intervencije.

Nesumnjivo je da kloniranje ljudskih bića u reproduktivne svrhe treba da bude zabranjeno, što čini i Povelja o osnovnim pravima Evropske unije u članu 3, ali ustavna zabrana kloniranja ljudi, zbog izostanka kontinuirane rasprave, začudila je mnoge. Ne sporeći njenu preventivnu ulogu u sprečavanju nastanka klonova ljudi, koja sigurno ne bi donela dobro ni tim veštački stvorenim ljudima ni čitavom društvu, ipak terapeutsko kloniranje ima mnoge dobre strane, te je njegovom zabranom ukinuto pravo na život mnogim obolelima, čiji bi životi u suprotnom bili sačuvani. Utisak je da je takvo ustavno rešenje, rešenje „linijom manjeg otpora“, jer dozvoljavanje terapeutskog kloniranja iziskuje stalnu kontrolu i proveru laboratorija i ustanova, kao i medicinskog i naučnog osoblja koje u njima rade, da bi se sprečile greške i propusti, a za to su potrebna materijalna sredstva kojih država nema.

Pravo na smrt, je negacija prava na život, ali to pravo je takođe neprikosnoveno, jer život nije samo mučenje, nesposobnost i vegetiranje, te pravo na dostojanstvenu smrt treba omogućiti svakom čoveku u cilju prekraćivanja turobnog i nedostojnog življenja života.

Trenutno važeće srpsko zakonodavstvo eutanaziju definiše kao „ubistvo iz milosrđa“, koje iziskuje odgovarajuće kaznene mere. Tek prednacrtom Građanskog zakonika predviđa se legalizacija eutanazije. Kako je predlog na javnoj raspravi do jula 2016. godine, još uvek su nepoznati ishodi te rasprave.

Za donošenje tako važnog zakona, koji se odnosi na najvulnerabilniji deo populacije, u Zemlji u kojoj godinama ljudski život nije značio mnogo, potreban je značajan vremenski period posvećen s jedne strane, javnoj, društvenoj debati u kojoj će učestvovati pravnici, lekari (različitih profila), psiholozi, filozofi, predstavnici crkava i svi zainteresovani građani; a sa druge strane, to vreme treba posvetiti unapređenju zdravstvene zaštite i palijativne nege teško obolelih u terminalnom stadijumu bolesti i starih i iznemoglih pacijenata. Nije loše učiti na greškama i iskustvu malog broja zemalja u kojima je eutanazija legalizovana. Neophodno je pre donošenja zakona o legalizaciji stvoriti zdravstvene, finansijske i pravne pretpostavke koje će zaštititi pacijente od bilo čije samovolje i slobodne procene. Potrebni su zakonski preduslovi koji će striktno definisati uslove pod kojima je čin eutanazije izvodljiv.

Doktor Hajrija Mujić Zorić, naučni savetnik Instituta društvenih nauka i urednik sekcije za zdravlje Kopaoničke škole, rekla je Tanjugu (08.01.2016. godine) (<http://www.blic.rs/vesti/drustvo/da-li-ce-eutanazija-biti-ozakonjena-u-srbiji/8m5vf5m>), da će sekcija preporučiti da se pitanje aktivne eutanazije i dalje raspravlja, kao i da se razjasni pitanje pasivne eutanazije čiji su oblici, kako je navela, kod nas u praksi u nekoj formi prisutni. Dalje je izjavila: “Mi smo skloni kao sekcija da podržimo praksu pasivne eutanazije u striktno određenim slučajevima kada je to potpuno opravdano i medicinski i sa pravne strane i u tom delu podržavamo rešenje iz Nacrta GZ“, kao i da: “Postoje protokoli i procedure koje uveliko imaju razvijene zemlje, a isto tako i mi težimo da Srbija usvoji dobru praksu. Mislimo da treba podržati ono što se radi u praksi i nazvati ga pravim imenom, jer imamo u pojedinim službama praksu pasivne eutanazije, koja se naziva nekako drugačije“.

Zakonom treba definisati i regulisati određene norme ponašanja u društvu, a uzimajući u obzir to, da se usled dostignuća na medicinskom polju lekari pojavljuju kao gospodari života i smrti neminovno se postavlja i pitanje prava na dostojanstvenu smrt, budući da se i samim životom može manipulirati. Dakle, kako se eutanazija može zloupotrebiti, tako i sam život može biti predmet

zloupotreba (Simović D., Avramović D., Zekavica R., 2013.). Zato sam mišljenja da se pri donošenju zakona o legalizaciji eutanazije ne treba ponašati licemerno, jer smo skloni da dozvolimo pasivnu eutanaziju, a ne i aktivnu, a svima je jasno da je ishod svake eutanazije isti, a to je neminovna smrt pacijenta.

Težište problema je u faktičkom utvrđivanju da li je određeni oblik pomoći koju lekar pruža, u konkretnom slučaju, upravo ona pomoć koja je za klinički status tog neizlečivo bolesnog pacijenta najprimerenija i u najboljem interesu tog pacijenta, jer svaki pacijent je jedinstven i neponovljiv slučaj, koji traži odgovarajuće rešenje. I zato, ni lekareva pomoć kod samoubistva, ni aktivna direktna i dobrovoljna eutanazija ne bi mogle biti nedopustive opcije, već bi pre morale biti paralelne i alternativne opcije dopuštene neizlečivo bolesnom pacijentu, ali samo u slučaju kada su sve druge terapijske mogućnosti iscrpljene ili kad za klinički status datog pacijenta drugi oblici lekareve pomoći nisu prikladni i ostvarljivi. Za takvu slobodu izbora, koju bi trebalo obezbediti pacijentu, pretpostavka je da se svim oblicima lekareve pomoći dodeli isti zakonski status. Materijalne i proceduralne uslove pod kojima bi bile dopustive i lekareva pomoć u samoubistvu i aktivna direktna i dobrovoljna eutanazija trebalo bi utvrditi zakonom ili protokolima medicinskih udruženja, na isti način na koji je to već učinjeno u pogledu palijativnog lečenja, i u njegovom okviru, aktivne indirektno eutanazije, prekidanja medicinskog tretmana i veštačkog oživljavanja umirućih pacijenata (Klajn-Tatić V., 2002.).

Lekaru je potrebna suštinska zakonska sigurnost, a ne formalna, kada očekujemo da on poštuje autonomiju svog pacijenta, da bude vođen principima medicinske etike, koji iziskuju od njega da spreči pacijentovu patnju i da zaštiti ljudsko dostojanstvo i da, u interesu delotvorne kontrole, bude otvoren i iskren u pogledu radnje koju je izvršio. Zato se čini da je dekriminalizacija lekareve pomoći kod samoubistva i aktivne direktne i dobrovoljne eutanazije preduslov za delotvornu kontrolu nad njihovim izvršavanjem. Lekarevu pomoć u samoubistvu i aktivnu direktnu i dobrovoljnu eutanaziju treba tretirati na isti način kao i pasivnu eutanaziju i aktivnu indirektnu eutanaziju, da se smatraju „normalnom medicinskom praksom“, „medicinskim izuzetkom“ i predmetom kontrole koja se primenjuje, prema sadašnjem zakonskom okviru, na druge postupke lekara kojima se skraćuje život pacijenta (Klajn-Tatić V., 2007.).

Donošenje odluke o eutanaziji umirućeg pacijenta zahteva vreme, jer to nije postupak koji se preduzima u trenutku, već je sam proces umiranja pacijenta postepen. Kod pacijenata koji umiru prirodnim putem lekar piše izveštaj o smrtnom ishodu, kojim objašnjava šta je sve preduzeto da do smrtnog ishoda ne dođe. U slučaju eutanazije smatramo da osim izveštaja nakon izvršenja eutanazije, da bi se predupredile eventualne zloupotrebe i da bi se ispravile greške, kao i ono što se zamera zakonima Holandije i Belgije vezano za eutanaziju, neophodno je pre izvršenja eutanazije podneti zahtev etičkom komitetu i zaštitniku prava pacijenata (pravnik) ustanove u kojoj se izvršava eutanazija. Taj zahtev popunjava ordinirajući lekar i sadrži:

- Opis planiranog postupka skraćanja pacijentovog života, uključujući i lekove i njihove doze, ako su planirani.
- Opis mentalne sposobnosti pacijenta da učestvuje u donošenju odluke o okončanju svog života, u slučaju da postoji sumnja u mentalnu sposobnost pacijenta, neophodna je pisana izjava nezavisnog lekara (psihijatra).
- Izveštaj o toku razgovora sa pacijentom, potvrđen od strane svedoka, čiji pismeni iskaz je sastavni deo ovog zahteva.
- Zahtev pacijenta za medicinskim postupkom koji prekraćuje njegov život ili saglasnost sa njim, u pisanoj formi sa potpisom.
- Pisana izjava nezavisnog lekara koji je bio konsultovan povodom predloženog postupka eutanazije.
- Pisana izjava medicinskog osoblja, najneposrednije uključenog u staranje o pacijentu, koja se tiče pacijentovog zdravstvenog stanja i zahteva.
- Pisana izjava bliskog člana porodice i/ili drugih osoba u neposrednom okruženju pacijenta, koja se tiče pacijentovog zdravstvenog stanja i zahteva, kao i postupka po kome je doneta odluka o okončanju pacijentovog života.

Etički komitet i zaštitnik prava pacijenata ustanove je u obavezi da u roku od 24h po prispelom zahtevu lekara donese odluku o saglasnosti ili odbijanju čina eutanazije.

Tek po dobijenoj saglasnosti od etičkog komiteta lekar može da pristupi izvršenju čina eutanazije.

Po izvršenoj eutanaziji lekar podnosi izveštaj koji obavezno sadrži:

- Potpuni opis postupka eutanazije, uključujući lekove (ukoliko su primenjeni), njihovu dozu i način davanja, sa tačnim vremenom upotrebe.
- Odluku etičkog komiteta i zaštitnika prava pacijenata o datoj saglasnosti o izvršenju eutanazije.
- Kompletnu dokumentaciju koja je predata etičkom komitetu i zaštitniku prava pacijenata za dobijanje saglasnosti o izvršenju eutanazije.
- Pisane izjave osoba koje su bile prisutne u vreme kada je izvršena eutanazija.

Na ovaj način vrši se provera opravdanosti izvršenja eutanazije, kao i kontrola sprovedenog postupka eutanazije. Sam izveštaj po izvršenju eutanazije je postfaktum postupak, koji ne može da bude zaustavljen ili ispravljen, već samo potvrđuje da je postupak sproveden po propisu ili daje osnov za krivično gonjenje lekara.

Propust od strane lekara da podnese zahtev i dobije saglasnost od etičkog komiteta, kao i nepodnošenje propisnog izveštaja o postupku izvršenja eutanazije predstavljalo bi krivično delo, koje povlači određene sankcije.

XI ZAKLJUČAK I PREDLOZI

Na osnovu analizirane, dostupne literature, međunarodnih Konvencija, povelja i protokola, kao i domaćih zakona i zakona zemalja iz okruženja, nastalih na teritoriji bivše Jugoslavije, koji se odnose na pravo na život i pravo na smrt, kao i dobijenih rezultata ankete građana Republike Srbije i pravnik Beograda, nedvosmisleno se mogu izvesti sledeći Zaključci:

1. Međunarodne Konvencije, Protokoli i Povelje ne nameću stroge zahteve državama potpisnicama. Oni zapravo, postavljaju određene minimalne standarde, istovremeno dozvoljavajući državama potpisnicama određenu slobodu izbora, „prostor slobodne procene“, u tome kako da ispune standarde. Obim tog diskrecionog prava je širok, zbog specifične prirode prava, kao i zbog odsustva evropske i svetske saglasnosti po pitanju prava na život i prava na smrt. Oni ne razjašnjavaju šta „život“ jeste, niti kada počinje ili se završava, a time niti kada počinje ili se završava zaštita ljudskog života, te nisu postavljeni precizni, opšteprihvaćeni standardi.
2. Postoji potpuna saglasnost između međunarodnih pravnih akata i zakonskih rešenja Republike Srbije vezano za pravo na život i pravo na smrt. Po međunarodnim Konvencijama, Poveljama i Protokolima zabranjena je smrtna kazna u svim slučajevima, bez izuzetka, kao i Ustavom Republike Srbije. Pitanje abortusa ne reguliše se direktno, već u vidu preporuke Evropske Komisije za ljudska prava, državama potpisnicama Konvencije “zakoni o abortusu moraju nužno da se baziraju na kompromisu između poštovanja nerođenog života i drugih suštinskih i vrednosnih pitanja“, dok je našim zakonom tačno dato vremensko ograničenje do 10 nedelje od začeća, majka donosi odluku, a u svim kasnijim slučajevima, samo ako su život majke i/ili ploda ugroženi. Na osnovu Univerzalne Deklaracije o humanom genomu i ljudskim pravima, postupci koji su u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom, kao što je reproduktivno kloniranje ljudskih bića nisu dopušteni, dok je pitanje terapijskog kloniranja ostalo otvoreno; u našoj zemlji Ustavom je zabranjeno i reproduktivno i terapijsko kloniranje ljudi. Konvencija ne reguliše pitanje eutanazije, jer ona svojim odredbama štiti život, ali Deklaracijom Svetske medicinske asocijacije, izričito se navodi da je „eutanazija, tj. voljno prekidanje bolesnikovog života, bilo na njegov

zahtev ili na zahtev njegovih bliskih srodnika, neetični čin“, dok Krivični zakonik Republike Srbije, eutanaziju tretira kao ubistvo iz milosrđa i predviđa kaznu zatvora do pet godina, ali Prednacrt Građanskog zakonika predviđa legalizaciju eutanazije.

3. Pravo na život i pravo na smrt su skoro identično definisani i regulisani zakonima u našoj zemlji i zemljama iz okruženja. Smrtna kazna je svuda ukinuta, kao i u svim evropskim zemljama, osim u Belorusiji i Republici Srpskoj, u izuzetnim slučajevima. Abortus je suštinski u svim zemljama iz okruženja, kao i zemljama Evrope zabranjen posle određenog perioda od trenutka začeća, a u svim kasnijim slučajevima, samo ako su život majke i/ili ploda ugroženi. Kloniranje u reproduktivne svrhe je zabranjeno u svim zemljama sveta, dok je terapeutsko kloniranje dozvoljeno u Belgiji, Danskoj, Grčkoj, Holandiji, Nemačkoj i Velikoj Britaniji. Eutanazija je za sada zabranjena u Republici Srbiji, kao i svim zemljama sa teritorije bivše Jugoslavije, dok je legalizovana u Holandiji, Belgiji, Luksemburgu, Švajcarskoj, Nemačkoj i Velikoj Britaniji.
4. Građani Republike Srbije uglavnom abortus smatraju normalnim, uobičajenim činom, u velikoj većini saglasni su sa zakonom o zabrani kloniranja, dok je samo polovina njih saglasna sa ukidanjem smrtne kazne, a samo jedna trećina bi za sebe izabrala čin eutanazije.
5. Manje od polovine anketiranih pravnika pravosudnih organa Beograda smatra da je Ustav Republike Srbije usklađen sa Evropskom Konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, dok preko 60% njih i slaže se i ne slaže da je Krivični zakon Republike Srbije usklađen sa Evropskom Konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.
6. Pravnici pravosudnih organa Beograda, uglavnom smatraju da zabrana abortusa narušava prava žena na slobodan izbor, dok je velika većina njih neopredeljena po pitanju veštačkog stavljanja abortusa u zakonske okvire. Većina njih smatra da ukidanje smrtne kazne nije najbolja tekovina našeg zakonodavstva. Pravnici u većini smatraju da zabrana kloniranja ima preventivnu ukogu i da ta zabrana ne sprečava razvoj i napredak nauke. Većina pravnik a smatra da je eutanazija izraz slobodne volje svakog pojedinca, da je pre legalizacije eutanazije potrebna javna rasprava, kao i da je potrebno legalizovati eutanaziju uz striktna zakonska ograničenja

koja bi sprečila zloupotrebe, kao i da konačna odluka o izvršenju eutanazije ne sme biti prepuštena samo jednom čoveku – lekaru.

Kako je za dobro implementiranje ljudskih prava u svakodnevni život jedne države, neophodno sistematski raditi na građenju kulture ljudskih prava, što podrazumeva stvaranje društva koje je naklonjeno civilizacijski usvojenim ljudskim pravima od strane međunarodne zajednice, i upoznavanju stanovništva sa pravima, kao i obavezama koje iz njih proističu, a građani sami da pokazuju spremnost da ih priznaju i poštuju, a uzimajući u obzir trenutna zakonska rešenja vezana za pravo na život i iz njega proisteklog prava na prirodnu ili dostojanstvenu smrt mišljenja smo da:

1. Pitanje abortusa je na adekvatan način zakonom regulisano i maksimalno štiti pravo na život još nerođenog deteta, a istovremeno omogućava majci slobodan izbor. Predlog za moguće smanjenje broja abortusa na godišnjem nivou je:
  - Kontinuirana kontrola rada privatnih i državnih zdravstvenih ustanova i provera da li se abortusi izvršavaju kako je predviđeno zakonom.
  - Stroža kaznena politika u odnosu na Ustanove i pojedince koji se ne pridržavaju zakonskih odredbi o prekidu trudnoće.
  - Agresivna medijska kampanja sa predočavanjem mogućih kobnih zdravstvenih posledicama po buduće zdravlje majke.
  - Predavanja u školskim ustanovama o načinima zaštite i sprečavanja neželjene trudnoće.
2. Pitanje ukidanja smrtno kazne je Ustavom regulisano, ali značajan procenat građana, kao i pravnik ne deli taj stav, tako da i po tom pitanju predlažemo organizovanje edukativnih programa i popularnih predavanja, koji će na prihvatljiv način tumačiti, koje sve loše posledice po državu i društvo može da ima primena smrtno kazne.
3. Pitanje zabrane kloniranja ljudi je Ustavom regulisano, kao i u svim zemljama sveta, ali ta zabrana u našoj zemlji obuhvata i terapeutsko kloniranje, koje je ne bez razloga dozvoljeno u mnogim zemljama. Svesni činjenice koliko terapeutsko kloniranje sobom nosi nebrojano rizika i opasnosti, uz ogromnu mogućnost zloupotrebe, ali u cilju zaštite prava na život svih onih pacijenata obolelih od Daunovog sindroma, nekih vrsta

kancera, leukemija, sistemskih bolesti imunog sistema, cistične fibroze, i još oko 7000 bolesti, kojima bi primena terapijskog kloniranja pružila šansu za normalan život, smatramo da kloniranje u terapijske svrhe treba dozvoliti, ali uz propisane vrlo rigorozne uslove. Naime, treba dozvoliti istraživanja na embrionima u sledeće svrhe:

- Omogućavanja napretka u tretmanu neplodnosti,
- Povećanja nivoa znanja o uzrocima kongenitalnih bolesti,
- Povećanja nivoa znanja o uzrocima nastanka spontanih pobačaja,
- Razvoja efektivnijih i uspešnijih tehnika kontracepcije,
- Razvoja metoda za otkrivanje prisustva genskih i hromozomskih abnormalnosti,
- Povećanja nivoa znanja o embrionalnom razvoju,
- Povećanja nivoa znanja o ozbiljnim i teškim bolestima,
- Unapređenja znanja primenljivih u razvoju terapije ozbiljnih i teških bolesti.

Osim određivanja u koje svrhe se dozvoljava terapijsko kloniranje neophodno je uspostaviti vrlo rigorozne kriterijume za Ustanove koje mogu da izvode ta istraživanja, kao i permanentnu kontrolu rada tih istraživačkih centara sa ciljem da se preduprede slučajne greške i propusti, kao i namerne zloupotrebe i uspostavljanje kaznenih mera u slučaju i najmanjeg propusta u radu, kako pojedinca, tako i čitave Ustanove.

4. Pitanje eutanazije ili ubistva iz milosrđa je trenutno zakonom zabranjeno. Prednacrtom Građanskog zakonika predviđa se legalizacija eutanazije, ako se ispune propisani humani, psiho-socijalni i medicinski uslovi. (Uslovi i postupak za ostvarivanje prava na eutanaziju propisuju se posebnim zakonom).

Smatramo da lekarevu pomoć u samoubistvu i aktivnu direktnu i dobrovoljnu eutanaziju treba tretirati na isti način kao i pasivnu eutanaziju i aktivnu indirektnu eutanaziju, da se smatraju „normalnom medicinskom praksom“, „medicinskim izuzetkom“ i predmetom kontrole koja se primenjuje, prema sadašnjem zakonskom okviru, na druge postupke lekara kojima se skraćuje život pacijenta. U slučaju eutanazije smatramo da osim izveštaja nakon izvršenja eutanazije, da bi se predupredile eventualne zloupotrebe i da bi se ispravile greške, kao i ono što se zamera zakonima Holandije i Belgije vezano za eutanaziju, neophodno je pre izvršenja

eutanazije podneti zahtev etičkom komitetu i zaštitniku prava pacijenata (pravnik) ustanove u kojoj se izvršava eutanazija. Taj zahtev popunjava ordinirajući lekar i sadrži:

- Opis planiranog postupka skraćenja pacijentovog života, uključujući i lekove i njihove doze, ako su planirani.
- Opis mentalne sposobnosti pacijenta da učestvuje u donošenju odluke o okončanju svog života, u slučaju da postoji sumnja u mentalnu sposobnost pacijenta, neophodna je pisana izjava nezavisnog lekara (psihijatra).
- Izveštaj o toku razgovora sa pacijentom, potvrđen od strane svedoka, čiji pismeni iskaz je sastavni deo ovog zahteva.
- Zahtev pacijenta za medicinskim postupkom koji prekraćuje njegov život ili saglasnost sa njim, u pisanoj formi sa potpisom.
- Pisana izjava nezavisnog lekara koji je bio konsultovan povodom predloženog postupka eutanazije.
- Pisana izjava medicinskog osoblja, najneposrednije uključenog u staranje o pacijentu, koja se tiče pacijentovog zdravstvenog stanja i zahteva.
- Pisana izjava bliskog člana porodice i/ili drugih osoba u neposrednom okruženju pacijenta, koja se tiče pacijentovog zdravstvenog stanja i zahteva, kao i postupka po kome je doneta odluka o okončanju pacijentovog života.

Etički komitet i zaštitnik prava pacijenata ustanove su u obavezi da u roku od 24h po prispelom zahtevu lekara donesu odluku (konsenzusom) o saglasnosti ili odbijanju čina eutanazije.

Tek po dobijenoj saglasnosti od etičkog komiteta i zaštitnika prava pacijenata lekar može da pristupi izvršenju čina eutanazije.

Po izvršenoj eutanaziji lekar podnosi izveštaj koji obavezno sadrži:

- Potpuni opis postupka eutanazije, uključujući lekove (ukoliko su primenjeni), njihovu dozu i način davanja, sa tačnim vremenom upotrebe.
- Odluku etičkog komiteta i zaštitnika prava pacijenata o datoj saglasnosti o izvršenju eutanazije.
- Kompletnu dokumentaciju koja je predata etičkom komitetu i zaštitniku prava pacijenata za dobijanje saglasnosti o izvršenju eutanazije.

- Pisane izjave osoba koje su bile prisutne u vreme kada je izvršena eutanazija.

Na ovaj način vrši se provera opravdanosti izvršenja eutanazije, kao i kontrola sprovedenog postupka eutanazije. Sam izveštaj po izvršenju eutanazije je postfaktum postupak, koji ne može da bude zaustavljen ili ispravljen, već samo potvrđuje da je postupak sproveden po propisu ili daje osnov za krivično gonjenje lekara.

Propust od strane lekara da podnese zahtev i dobije saglasnost od etičkog komiteta i zaštitnika prava pacijenata, kao i nepodnošenje propisnog izveštaja o postupku izvršenja eutanazije predstavljalo bi krivično delo, koje povlači određene sankcije.

XII LITERATURA

1. KNJIGE I MONOGRAFIJE

- Alberts B., Johnson A., Lewis J., Raff M., Roberts K., Walter P. (2008), *Molecular biology of the cell*, 5th edition, Garland Science, New York, ISBN978-0-8153-4105-5.
- Antić D. (2001), *Latinski citati*, Plavo slovo, Beograd, 102.
- Aristotel (1960.), *Politika*, Beograd.
- Banner S. (2002.), *The Death Penalty: An American History*, Harvard University Press, Cambridge, Mas.
- Basta L. (2012.), *Politika u granicama prava*, Službeni Glasnik, Beograd, str.35, 49.
- Biankini A. (1909.), *Kriminalna sociologija*, Odeljak. Eutanazija, Zadar, str. 88.
- Brody B. (1978.), *On the Humanity of the Foetus*, u: Beauchamp T.R., Walters L., *Contemporary Issues in Bioethics*, California, pp 229-240.
- *Bulletin of Medical Ethics*, (1997), No. 124, str.3.
- Čavoški K. (1995.), *Ustav kao jemstvo slobode*, Beograd, str 47.
- Dimitrijević V., Paunović M. (1997.), *Ljudska prava*, Beograd, st.71.
- Đelić N., Stanimirović Z. (2004.), *Principi genetike*, Elit Medica, Beograd, str. 17-20.
- Eide (1990.), *The Universal declaration in Space and Time*, In: Berting J., *Human Rights in a Pluralist World: Individuals and Collectivities*, Westport/London, Meckler, 15.
- Elster J. (2006.), *retribution and Reparation in the Transition to Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Epikur (2005), *Poslanica Manekeju*, U: *Osnovne misli*, Beograd, Dereta, 64.
- Etinski R. (2010.), *Međunarodno javno pravo*, Beograd, str.376.
- Evans R.J. (1996.), *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany 1600-1987*, Oxford University Press, Oxford, pp. 328-329.
- Faso G. (2007.), *Istorija filozofije prava*, CID, Podgorica, str.299.

- Fleiner T. (1996.), Ljudska prava i ljudsko dostojanstvo, prev. Samardžić S., Gutenbergova Galaksija, Beograd – Valjevo str. 45, 46.
- Gajin S. (2012.), Ljudska prava – pravno-sistemiški okvir, Pravni fakultet, Univerzitet Union, Beograd, str.137.
- Gatrell V:A.C. (1994.), The Hanging Tree; Execution and the English People 1770-1868, Oxford University Press, Oxford.
- Glossary (1993.), Moral status of embryo, u: eds, Singer P., Kuhse H., Buckle S., Dawson K., Kasimba P., Embryo Experimentation: Ethical, Legal and Social Issues, Cambridge, pp. 251.
- Gormally L. (1994.), Clinical Practice and the Law, ed. Euthanasia, London: The Linacre Centre.
- Hollinger D. (2004), Sanctity of Life In: Post, Stephen (ed.), Encyclopedia of Bioethics, New York, Macmillan Reference.
- INTERIGHTS Manual for Lawyers (2008.), The Right to Life Under The ECHR (Article 2), Euthanasia, p.10.
- Janković i. (2012.), Na belom hlebu, smrtna kazna u Srbiji 1804 – 2002, Službeni glasnik i Clio, Beograd.
- Jašović Gašić M., Lečić Toševski D. (2010.), Psihijatrija – Udžbenik za studente medicine, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Keown J. (2002.) The First Survey: The Incidence of Euthanasia, In: Keown J. Euthanasia, Ethics and Public Policy, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kistjakovski A.F. (1910.), Ispitivanja o smrtnoj kazni, (prev.) Mijailović P.K., Geca Kon, Beograd, str.157-255.
- Klajn-Tatić V. (2007.), Eutanazija i lekareva pomoć u samoubistvu, Pomeramo granice, Institut za društvene nauke, Beograd, str. 11-21.
- Klajn-Tatić V. (2002.), Lekareva pomoć neizlečivo bolesnom pacijentu – etički i pravni problemi, Institut društvenih nauka, Beograd, str. 4.
- Klajn-Tatić (1996.), Dopustivost i zabrana eutanazije zavisno od načina izvršenja, U. Aktuelni pravni problemi u medicini, IDN, Beograd, str. 150-151.

- Korljan E. (2012.), Evropska konvencija o ljudskim pravima i pravo na život, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 176-187.
- Koštunica V. (2002.), Ugrožena sloboda – Političke i pravne rasprave, Beograd, st. 93, 94.
- Leick Gwendolyn, (1998), A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology, New York, 36.
- Lelyveld J. (1986.9, tajna je otkrivena: lekar je ubrzao smrt Džordža Petog, New York Times, 28. novembar 1986. godine.
- Lewis J.E., (2003.), A Documentary History of Human Rights, Carroll&Graft Publishers, New York, 267.
- Lukić R. (1995.), Istorija političkih i pravnih teorija, Pravni fakultet, Beograd, 174.
- Marinić M. (2010), Bioetičko tematiziranje vrijednosti ljudskog života u suvremenom hrvatskom društvu, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu i Filozofski fakultet Družbe Isusove (Doktorska disertacija).
- Maritain H. (1949.), „Introduction“, Human Rights: Comments and Interpretation, Allan Wingate, London, 10-11.
- Masur L.P. (1989.), Rites of Execution: Capital Punishment and the Transformation of American Culture, 1776-1865, Oxford University Press, New York, pp.109.
- Matulić T. (2005), Bioetičko tematiziranje ljudskog umiranja: Umiranje u procjepu medicinskog tehnicizma i ontoantropološkog personizma, U: Crkva u Svijetu, 40, 1, 29-62.
- Milenković M. (1940.), Eutanazija ili ubijanje iz milosrđa, Skoplje, str. 23-26.
- Minkler H. (2009.), Imperije – Logika vladavine svetom od starog Rima do Sjedinjenih Država, Beograd, 115.
- Mojić A. (1967.), Pobačaj i regulisanje začeca, Medicinska knjiga, Beograd.
- Monteskie Š. (1989.), O duhu zakona, tom I, Beograd, st.176.
- Mor T. (2011.), Utopija, Pirot, Pi-press, str. 101.
- Mourgeon J. (1996.), prev. Džunić-Drinjaković M., Ljudska prava, Plato, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 123.

- Mowbray A. R. (2004.), The development of positive obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights, Oxford – Portland, Oregon, str. 5-10.
- Nikolić B. i Žarevac R. (2002.), Preživela kazna – priručnik o smrtnoj kazni, Beogradski centar za ljudska prava, str. 13-45.
- Nowak M. (2005.), International Covenant on Civil and Political Rights, N.P. Engel, str. 121.
- Ober J. (1994.), Mass and elite in democratic Athens, In Wallace R.W., Athenian Identity and Civic Ideology, Baltimor – London, 127–155.
- O Byrne J. (2003.), Human Rights: An Introduction, Pearson Education Limited, Malaysia, str. 26.
- Otašević V., Pejaković S. (2001.), Medicinska etika i deontologija, Prosveta, Niš, str. 40.
- Ovey C., White R.C.(2002.), The European Convention on Human Rights, Oxford University Press, p. 56.
- Panović-Đurić S. (1996.), Smrtna kazna kao negacija ljudskih prava, U: Obradović K., Paunović M. (ured.), Prava ljudskih prava - nove teme, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, str. 241-242.
- Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. (2015.), Međunarodna ljudska prava, četvrto izdanje, Pravni fakultet u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Dosije studio, Beograd, str.128-136.
- Pavićević Đ. (2011.), „Ljudska prava: preispitivanje ideje“, Službeni glasnik, Beograd, 15.
- Pavlović M. (2008.), Pravna evropeizacija Srbije: 1804 – 1914., Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Institut za pravne i društvene nauke, Pogledi, Kragujevac str. 52-53.
- Platon, (2013.), Država, Beograd, Dereta, 407 d i e i 408 b.
- Pomeau R. H. (2004.), Volter – French philosopher and author, Encyclopedea Britanica, www.britanica.com/biography/voltaire (15.maj 2016.).
- Popović D. (1992.), Dimitrije Davidović – od narodne k pojedinačnoj slobodi, U: Trkulja J, Popović D., Liberalna misao u Srbiji, str. 338.

- Popović V., Atanasijević T., (2010), *Sudska medicina*, Medicinski fakultet u Beogradu, *Libri medicorum*, Beograd, 22-24.
- Pozaić B. (1993.), *Hospicij promoviše kulturu života*, *Obnovljeni život*, Zagreb.
- Prokopijević M. (1996.), *Ljudska prava – teorije i primene*, Institut za evropske studije, Beograd.
- Radišić J. (2008.), *Medicinsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta Union, *Nomos*, Beograd, str.144-146.
- Rančoč Lerga I. (2007.), *Bioetika i odgovornost u genetici*, Pergamena, Zagreb, str.88.
- Rašević M. (2003.), *Fenomen namernog prekida trudnoće*, *Službeni Glasnik*, Beograd, str.7.
- Rejčels Dž. (2012), *Pasivna i aktivna eutanazija* U: V. Rakić, I. Mladenović, R. Drezgić (prir.) *Bioetika*, Beograd, *Službeni Glasnik*, 583-589.
- Ruso Ž.Ž. (1949.), *Društveni ugovor*, Prosveta, Beograd, st.39,74.
- Schabas A. (2002.), *Abolition of the Death Penalty in International Law*, treće izdanje, Cambridge, University Press.
- Sigel B. (1981.), *Ueber die Grundrechte, insbesondere die Pressefreiheit, in der Schweiz und in Grossbritannien*, Zurich.
- Simović D., Avramović D., Zekavica R. (2013.), *Ljudska prava*, *Kriminalističko-Policijska Akademija*, Beograd.
- Sommermann K. P.(1981), *der Schutz der Grundrechte in Spanien nach der Verfassung von 1978*, Berlin, 32.
- Stauch M., Wheat K., Tingle J., (1998.), *Sourcebook on Medical Law*, London-Sydney, reprinted 1999. pp. 642-644.
- Stojanović D. (1988.), *Osnovna prava u ustavima evropskih država i ustavu SFRJ*, Doktorska disertacija, Pravni fakultet u Nišu, str.39-46.
- Stojanović D. (1989.), *Osnovna prava čoveka – ljudska prava i slobode u ustavima evropskih država*, Institut za pravna i društvena istraživanja Pravnog fakulteta u Nišu, Niš.
- Stojanović Z. (2006.), *Komentar krivičnog zakonika*, Sl. Glasnik, Beograd, str. 92.

- Šovljanski M. (1976.), Samoubistva u Vojvodini i njihove karakteristike, Matica Srpska, Novi Sad, str. 5-82.
- Tadić Lj.(2006.), Filozofija prava, Zavod za Udžbenike, Sužbeni Glasnik, Beograd str. 42.87.
- Tasić M., (2006), Sudska medicina, Zmaj, Novi Sad.
- Thomas N. (1979), Death in Mortal Questions, Cambridge, University Press.
- Tomuschat C. (2003.), Human Rights Between Idealism and Realism, Oxford University Press, 65-74, 354-355.
- Vuković R. (2006), Umiranje i smrt, U Tasić M. Sudska medicina, Zmaj, Novi Sad, 343-352.
- Wright G.(1985.), Between the Guillotine and Liberty: Two Centuries of the Crime Problem in France, Oxford University Press, Oxford pp.168.
- Zergolern-Čupak Lj. (2006.), Bioetika i biomedicina, Pergamena, Zagreb, str. 32-102.

2. ČLANCI

- „A definition of irreversible coma. Report of the Ad Hoc Committee of the Harvard Medical School to re-examine the Definition of Brain Death“ (1968), JAMA: The Journal of the American Medical Association 205 (6): 337-340. PMID 5694976 (www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/5694976).
- Aničić M. (2011), Pravo na život u savremenim etičkim promišljanjima i u socijalnom nauku Crkve, Diacovensia, Vol.19. No2.
- Antonić S., (2009.), Kloniranje kao etički problem, Arhe VI, 12, 173-183. UDK 602.7:179.
- Antonić S., Arsanjani M.H. Prev.(2006.), Negotiating the UN Declaration on Human Cloning, American Journal of International Law, Vol.100, No.1, American Society of International Law, pp. 165.
- Arandelović D. (1906.), „Dnevni list“ i smrtna kazna, Samouprava, Beograd.
- Avramović S. (1997.), Nagoveštaj elemenata pravne države u atinskoj demokratiji. Pravni život, 12, 1960.

- Bellieni C. (2006.), Quality of Life is a Misnomer: The Case for Neonatal Euthanasia, *Journal of Medicine and the Person*, 4(3): 103-105.
- Bogdanić M., Rakić J. (2014.), Eutanazija, *Pravne teme* 2, (3), str.221.
- Borgsteede D.S., Rhodius A.C., De Smet A.G.M.P., Pasma W.R.H., Onwuteaka-Philipsen D.B, Rurup L.M. (2011.), The Use of Opioids at the End of Life: Knowledge Level of Pharmacists and Cooperation with Physicians, *Eur J Clin Pharmacol*, 67(1): 79-89.
- Burnside A.S. (1999.), Posledice ozakonjenja pobačaja u SAD-u, *Obnovljeni život*, Vol. 54, No. 4.
- Colvin C. (1991.), Society for the Protection of Unborn Children (Ireland), Ltd. Grogan V., Irish Abortion Law and the Free Movement of Services in the European Community, *Fordham International Law Journal*, Vol. 15. Issue 2, str. 476-525.
- David H., Matejcek Z., (2004.), Born Unwanted: The 35 Year Prague Study, Reproductive Health Issues in Eastern Europe and the Former Soviet Union, Bucharest, 17-20 October, IUSSP, WHO, UNFPA.
- Dimovski D. (2010.), Eutanazija, *Socijalna misao*, br. 2, str. 189.
- Duner B., Geurtsen H., The Death Penalty and War, *International Journal of Human Rights*, Vol. 6/4, pp. 18.
- Đerić M. (2013), Eutanazija; Konceptualizacija problema i bitnih distinkcija, *Filozofija i društvo*, XXIV (2), 255-263. UDK: 179.3 DOI: 10.2298/FID1302255D.
- Essex K. (2000.), Euthanasia, *The Master s Seminary Journal*, 11/2, pp. 193-201.
- *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, (1998.), 8, 1, str. 4-6.
- Evropska komisija za demokratiju Putem Prava (Venecijanska Komisija)(2007.), *Mišljenje o Ustavu Srbije – broj 405/2006*, Strazbur, CDL-AD(2007)004.
- Fleiner T., Fleiner L.B. (2009.), *Constitutional Democracy in a Multicultural and Globalised World*, Springer, 137-139.
- Freeman M. (2002.), Denying Death its Dominion: Thoughts on the Dianne Pretty Case, *10 Medical Law Review*, p. 245.

- Frković A. (2007.), Bioetički ogledi o kvaliteti života – pitanje distanzacije i eutanazije, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, Vol. 16, No. 2-3, str. 215-229.
- Frković A. (2004), Distanzacija i novorođenčad s teškim malformacijama, *Gynecologia et Perinatologia*, Vol.13, No4.
- Germain G., Boyle J., Finnis M.J. (1987.), Practical Principles, Moral Truth and Ultimate Ends, *American Journal of Jurisprudence*, 32, 99-151.
- *Glass v United Kingdom* appl. No. 61827/00 (2004.), Information note of the Court s, Case – Law No. 62
- Grayling A.C. (2001.), A Good Death, *Guardian (Saturday Review)*, 27.October, 2001.
- Greely H.T. (1998.), Legal, Ethical and Social Issues in Human Genome Research, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 27, str. 473-502. Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/223380>.
- Green D., (2011), Means to an end: Apoptosis and other cell death mechanism, Cold Spring Harbor Laboratory Press, Cold Spring Harbor, NY, ISBN 978-0-87969-888-1.
- Guidelines for the determination of death. Report of the medical consultants on the diagnosis of death to the President's Commission for the study of ethical problems in Medicine and Biomedical and Behavioral Research. (1981), *JAMA* 246: 2184.
- Hall S., Longhurst S., Higginson I. (2009.), Living and dying with dignity: a qualitative study of the views of older people in nursing homes, *Age Ageing*, 38(4): 411-416.
- Harned E.M. (2012.), The Dangers of Assisted Suicide – No Longer Theoretical, *Defending Life*, 513-521.
- Jelačić O., Tolić B. (1976.), Eutanazija /deontološki i pravni problemi, *Naša zakonitost*, br. 2, str. 48-49.
- Jerotić V. (2008.), Eutanazija i religija, *Srpski arhiv za Celokupno lekarstvo*, 136, 5-6, str.331-333.

- Jovanović S., Simeunović-Patić B. (2007.), (Ne)dozvoljeni prekid trudnoće, *Pravni život*, br.9. st.146.
- Kandić-Popović Z. (1999.), *Pravna zaštita osnovnih ljudskih vrednosti u centralnoj i Istočnoj Evropi i moderna biotehnologija: ka evropskoj harmonizaciji*, Higher Education Support Program of the Open Society Institute, Budapest, <http://e-lib.rss.cz>.
- Katekizam Katoličke Crkve (1994), Zagreb, Hrvatska biskupska konferencija i Glas Koncila.
- Kešina I. (2005.), *Etika terapijskog kloniranja i manipuliranja matičnim stanicama*, *Crkva u Svijetu*, Vol. 40, no. 4.
- Klajn-Tatić V. (2005.), *Pravno-etički aspekti lekareve pomoći neizlečivo bolesnom pacijentu*, *Anali*, godina LIII, br. 1, str. 79-92.
- Kolarić D. (2006.), *Lišenje života iz samilosti*, *Pravni život*, br. 9, str. 127-145.
- Kolarić D. (2007.), *Aktivna i pasivna eutanazija i pravo na život*, *Pravni život*, br. 9, str. 127-143.
- Korff D. (2007.), *Pravo na život: vodič u primjeni člana 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Savjet Evrope, Kancelarija u Podgorici, Podgorica, str. 15-16, 121
- Korff D. (2006.). *The right to life*, *Human Rights handbook* no, 8, Council of Europe, str. 5.
- Kozomarka J. (1986.), *Smrtonosno milosrđe*, list *Intervju*, 31. januar 1986. godine.
- Lewis J.D. (1971.), *Isegoria at Athens: When did it begin*, *Zeitschrift fur Alte Geschichte*, 2, 130.
- Lord Irvine of Lairg, (1999.), *Activism and Restraint: Human Rights and the Interpretive Process*, *European Human Rights Law Review*, 350, 354-355.
- Marković M. (1976), *Upotreba eutanazije u zločinačke svrhe*, *Pravoslavlje – novine Srpske Patrijaršije*, br.227, 10-11. <http://pravoslavlje.spc.rs/broj/972/tekst/upotreba-eutanazije-u-zločinačke-svrhe/> (19.novembar 2014.).

- Math B.S., Chaturvedi K.S. (2012.), Euthanasia: Right to Life vs Right to Die, *Indian J Med Res*, 136, 899-902.
- Matkešić I. (2011), Eutanazija u svjetlu Isusove smrti na križu, socijalna konstrukcija dostojanstvene smrti, *Soc. Ekol. Zagreb*, Vol.20, No1, 55-70. UDK179,7:28 28: 179.
- Menon M. (2011.), Euthanasia and the Law: Some Comparative Perspectives, *The West Bengal National University of Juridical Sciences; Asian-African Legal Consultative Organization (AALCO)*. Dostupno na: SSRN2022890,2011-papers.ssm.com.
- Mohandas A., Chou SN., (1971), Brain death, A clinical and parhological study, *J.Neurosurg*, 35(2), 211-218. (Pub.Med).
- Mollaret P., Goulon M., (1959) Le coma depasse memoire preliminaire, *Rev Neurol*, Paris, 1013-15.15. (Pub Med).
- Odinkalu A. (2001.), Analysis of Paralysis or Paralysis by Analysis? Implementing Economic, Social and Cultural Rights Under the African Charter on Human and People s Rights, *HRQ*, 23, 327.
- Onishi N. (2007.), „Decenijama posle suđenja za ratne zločineJapan još uvek odaje poštu sudiji koji je podigao glas protiv“, *New York Times*, 31. avgust 2007.
<http://www.nytimes.com/2007/08/31/wotld/asia/31memo.html>.
- Patrijarh Kiril, (2015), Pravo na eutanaziju i moralna odgovornost, *Pravoslavlje*, br.1150, 22-25.
- Pavlović Z., Živković M. (2015.), Legalizacija eutanazije i pravo na dostojanstvenu smrt, *Kultura Polisa*, XII, 28, 227-236. UDK 316.334.4:172.
- Pereira J. (2012.) Legalizing euthanasia or assisted suicide: the illusion of safeguards and controls, *Curr Oncol*. 19(3): 227-334.
- Petrušić N. (2007.), Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti reproduktivnih prava, *Pravni život*, br.10, str.330.
- Plomer A. (2008.), A Foetal Right to Life? The Case of Vo v. France, *5 Human Rights Law Review*, p. 311.
- Ponjavić Z. (1995.), Pravo na prekid trudnoće, *Pravni život*, br.9, str.115.

- Protić M., (1974), Pokajanje i ispovest, Pravoslavlje, Beograd.
- Quill E.T., Cassel K.C. (2003.), Professional Organizations Position Statements on Physician-Assisted Suicide: A Case for Studied Neutrality, *Annals of Internal Medicine*, 138(3): 208.
- Rašević M. (2008.), Da li je evidentirani broj abortusa u Srbiji realan? *Stanovništvo*, br.2, str. 7-21. UDK 311.214+314.335(497.11), ISSN 0038-98X(2008).
- Rendi F. (2011.), Poruka, „gotovo je“, 2011.
- SAS Institute, Inc. 2010. *The SAS System for Windows*, release 9.3., Cary (NC): SAS Institute.
- Schotman P. (1997.), Debating Euthanasia in Belgium, *The Hastings Center Report*, Vol. 27, No. 5, p. 47. Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/3527806>.
- Shah A., Mushtaq A., (2014), The right to live or die? A perspective on voluntary euthanasia, *Pak J Med Sci*, 30 (5), 1159-1160. doi: <http://dx.doi.org/10.12669/pjms.305.5777>.
- Shipley M. (1907.), Homicide and the Death Penalty in AUSTRIA-Hungary, *Publications of the American Statistical Association*, Vol.10, No. 77, 253-259.
- Shipley M. (1905.), Results of the Practical Abolition of Capital Punishment in Belgium, *American Statistical Association*, Vol. 9, No. 71, pp. 307-314.
- Stanimirović V., (2011), Novi pogled na Hamurabijev zakonik (I deo), *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LIX, 1, 133-159.
- Stanovčić V. (1988.), Od Velike povelje sloboda do Atlanske povelje, str .56.
- Stanovčić V. (1989.), Deklaracije o pravima i slobodama u Američkoj i Francuskoj revoluciji, *Anali Pravnog fakulteta*, Beograd, br. 6/1989, 339-340.
- Stojanović Z. (1997.), Pravo na život kao prirodno pravo čoveka, *Pravni život*, br. 9, str. 7.
- Stojanović Z. (1998.), Prirodno pravo na život i krivično pravo, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 1, str. 10.

- Šarkić S. (1996.), Elementi pravne države u srednjevekovnoj Srbiji, *Pravni život*, 12, 1120.
- Šegota I., (1996), Nova medicinska etika i eutanazija, *Druš. Istaž.*, Zagreb, god.5., br. 3-4 (23-24), 699-707. UDK 614.25317461.
- Škulić M. (2002.), Komandna odgovornost, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, br. 4, str.503.
- Tomašević L. (2002.), Crkva i smrtna kazna, *Crkva u Svijetu*, Vol. 37, No. 3.
- Trajković M. (2011), Eutanazija u perspektivi kršćanske vjere i pravne znanosti, *Filozofska istraživanja*, Vol.31, No2.
- Van Alpen E.J., Donker A.G., Mrquet L.R. (2010.), Requests for euthanasia in general practice before and after implementation of the Dutch Euthanasia Act, *British Journal of General Practice*, 60: 263-267.
- Van der Heide A. (2007.), Onwuteaka-Philipsen BD, Rurup ML. End-of-life practices in the Netherlands under the Euthanasia Act. *N Engl J Med* 356(7648): 1957-1965.
- Vasić M. (2012.), Na prečac u prisustvu vlasti, *Vreme*, br. 1137.
- Veatch R.M. (1977), Death and Dying: The Legislative Options, *Hastings Center Report*, Vol.7, No5.
- Vodinelić V., (1995.), Moderni okvir prava na život: pokušaj inventara osnovnih problema i rešenja, *Pravni život*, br. 9.str. 4, 13.
- Vogel L. (2012.), Line Between Acts and Omissions Blurred, *Ethanasia Critics Argue*, *CMAJ*, 184(1): 19-20.
- Vukčević M., Čupić D. (2011.), Ustavna žalba kao sredstvo zaštite ljudskih prava i sloboda, *Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu*, str. 212-231. UDK 347.95:342.7.
- Warren M.A. (1973.), On the moral and legal status of abortion, *The Monist*, vol.57, No. 4, pp. 43-61.
- Wildhaber L. (2007.), The European Court of Human Rights: the Past, the Present, the Future, *American University International Law Review*, 22, No.4, 523.

- Živojinović D. (2007.), Pravo nerođenog deteta na život u međunarodnom pravu, Pravni život, br.10, 376-377.

3. INTERNET IZVORI

- „A brief history of habeas corpus“, BBC News Online, 9 March 2005. (25. Oktobar 2014.).
- Assemblée Nationale, „Retablissement de la peine de mort pour les terroristes“, Travaux préparatoires, february 24, 2005.
<http://www.assemblee-nationale.fr/12/dossiers/041521.asp>.
- BBC Panorama, 12. May 2002.
- „Charles II, 1679: An Act for the better securing the Liberty of the Subject and for Prevention of Imprisonments beyond the Seas“, Statutes of the Realm: volume 5: 1628-80, 1819, 935-38. URL:
<http://www.british-history.ac.uk/report.asp?compid=47484>.
(Postavljeno 6 March 2007. (1. Maj 2016.).
- Daily Mail, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2071880/Convicted-Arkansas-murterer-Erickson-Dimas-Martinez-granted-new-trial-juror-wouldnt-stop-tweeting.html>.
- Death Penalty in 2011: Year End Report
(http://www.deathpenaltyinfo.org/documents/2011_Year_End.pdf).
- 22 Commonwealth Law Bulletin 749, Dostupno na:
<http://supremecourtfindia.nic.in>
- Espy file
(<http://www.deathpenaltyinfo.org/article.php?scid=&&did=269>).
Deathpenaltyinfo.org. (14.12.2014.).
- Ethics guide, Pro-euthanasia arguments, Dostupno na:
http://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/infavour/infavour_1.shtml
[Preuzeto 17. Novembra 2014.].
- Euthanasia, Dostupno na:
<https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/rankroder/2102rank.html> (Preuzeto 16. Decembra 2014.)
- Euthanasia is the best option. 123HelpMe.com. 05 Jan 2015.
<http://www.123HelpMe.com/view.asp?id=16808>.

- Euthanasia Pros and Cons, Dostupno na:
<http://www.euthanasia.com/proscons.html> (Preuzeto 17. Novembra 2014.).
- Factors Affecting Euthanasia, 123 HelpMe.com. 05.Jan 2015.
<http://www.123HelpMe.com/view.asp?id=10510>.
- Gideon M., <http://100gf.wordpress.com/2011/12/09/arkansas-overturns-erickson-dimas-martinez-conviction-over-jurors-use-of-twitter/>.
- History of Euthanasia in America“.123HelpMe.com.
<http://www.123HelpMe.com/view.asp?id=188850> (05 Jan 2015.).
<http://www.123HelpMe.com/view.asp?id=188850> (26. novembar 2015.).
<http://aktuelno.debataopravunadostojanstvenusmrt.DžuliTabo.06.november2014>. (26. decembar 2014.).
- <http://www.amnesty.org/en/death-penalty/abolitionist-and-retentionist-countries>. (Oktobar 2013.).
- http://articles.cnn.com/2010-06-14/health/kevorkian.gupta_1_kevorkian-dr-jack-euthanasia-assisted-suicide/3?s=PM:HEALTH .(18. novembar 2014.).
- <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/da-li-ce-eutanazija-biti-ozakonjena-u-srbiji/8m5vf5m>. (08. Januar 2016.).
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/rankroder/2102rank.html>
- <http://eutanzijadozvoljenaunemackoj,25.jun2010>.(28.novembar 2014.).
- <http://islamradostpravovjernih.blogspot.com/eutanazija06.januar2013> . (06. decembar 2015.).
- http://www.jca.apc.org/stop-shikei/epamph/dpinjapan_e.html.
- <http://nacionalnasvest.RS,12.november2015>. (26. novembar 2015.).
- <http://ncb.internet.mu/infa/oau/decpl.htm> (decembar, 2012.).
- <http://vjerajdjela.com/eutanazija-iz-moralne-perspektive/>(12. novembar 2015.).

- <http://www.92.net/vesti.php?yyy=20121Lmm=02LLL>.
- Ilić D. (2001.), Eutanazija, Preuzeto sa:
http://www.sirius.rs/clanci/dragan_ilic/eutanazija.html (25. novembar 2014.).
- Katekizam Katoličke Crkve (1994.), URL;
[http://HBK.HR/katekizam/iii/17-prel.html#RTFT0C9\(14.svibnja2010\)](http://HBK.HR/katekizam/iii/17-prel.html#RTFT0C9(14.svibnja2010)) (02. decembar 2015.).
- Oregon Death with Dignity Act Annual Report for Year 13. Available from:
<http://public.health.oregon.gov/providerpartnerresources/evaluationresearch/deathwithdignityact/pagesar-index.aspx>. (20. novembar 2014.).
- 80% of Canadians in favour of euthanasia,
<http://www.angusreidglobal.com/polls/45951/canadians-and-britons-would-allow-euthanasia-under-some-conditions/> 27.11.2014.
- Pravo na eutanaziju, <http://www.srbijadanas.com/clanak/pravo-na-eutanaziju-dobrovoljno-oduzimanje-zivota>. 29.09.2014.
- Rujević N. (2014.), Lekari kao pomoćnici smrti? Dostupno na:
<http://dw.de/p/1Dmo1> [preuzeto 17. Novembra 2014.].
- SAD polakoukida smrtne kazne / Panorama / DW.COM / 27.04.2012.
<file:///G:smrtna%20kazna5..html>.
- Sušanj D., (2010.) Velika Britanija. net,
<http://www.velikabritanija.net/2010/05/22/maqna-carta-velika-povelja-o-slobodama/> (14. Maj 2016.).
- The Atlantic, „Death Penalty in China“, 22. septembar 2011.
Dostupno na:
<http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/09/capital-punishment-in-china/245520/>.
- The Economist, Samo priznaj krivicu i umri, 13. mart, 2008.
- The Economist, „The question of death and life“, 25. mart 2011.
Dostupno na: <http://www.economist.com/node/15769791>.
- The Economist, „Dying out“, 24.9.2011. Dostupno na:
<http://www.economist.com/node/21530098>.

- The Sanctity of Life, Euthanasia, <http://www.christian.org.uk>, 20.11.2014.
- Vest Ruters-a, septembar, 2016.
- Vest Tanjug-a, Ljudi i događaji, 1. septembar 2016.
- Watt H. (2002.), Euthanasia: Unpacking the Debate, dostupno na: www.linacre.org/euunde.html [preuzeto 17. Novembra 2014.]

4. KORIŠĆENI ZAKONSKI TEKSTOVI

- Američka Deklaracija Nezavisnosti 1776. <http://www.united-states-of-independences>. (15. maj 2016.).
- American Law Institute (1985), Model Penal Code.
- Casabona R., (1998.), Legal limitations on research and its results? The cloning, Bioethics in Asia, The Proceedings of the Unesco Asian Bioethics Conference 7. ed. Macer D. Eubios Ethics Institute, str. 47.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudski prava i osnovnih sloboda (2003.), Službeni list SCG – Međunarodni ugovori, br.9/03.
- Evropska konvencija o ljudskim pravima, Evropski sud za ljudska prava, Strasboirg, www.conventions.coe.int. (12.maj 2016.).
- Kazenski zakonik R. Slovenije (2008.), Uredni List R. Slovenije, št. 55/2008.
- Kazneni zakon R Hrvatske (2015.), Narodne novine, br.61/15.
- Kodeks Profesionalne Etike Lekarske Komore Srbije (2007.), Sl. Glasnik R.S. br.121/2007.
- Krivičen zakonik na R. Makedonija (2001.), Službeni Vestnik na R. Makedonija, br. 37/96, 48/01.
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (2010.), Službene Novine Federacije BiH, BR. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10.
- Krivični zakon Republike Crne Gore (2013.), Službeni List R. Crne Gore, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006, 40/2008, 25/2010, 32/2011, 40/2013, 56/2013.
- Krivični zakonik Republike Srbije (2006.), Službeni glasnik RS, br. 85/2005., 88/2005.-ispr., 107/2005.-ispr., 72/2009., 111/2009., 121/2012., 1004/2013. i 108/2014.

- Krivični zakon Republike Srpske (2003.), Službeni glasnik RS, br. 49/03.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, (25. novembar 2014.). Preuzeto sa: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/međunarodni-pakt-o-građanskim-i-političkim-pravima/55-međunarodni-pakt-o-građanskim-i-političkim-pravima>
- New York State Task Force on Life and the Law, When Death is Sought: Assisted Suicide and Euthanasia in the Medical Context 13 (1994.).
- Pravilnik o medicinskim kriterijumima, načinu i postupku utvrđivanja smrti lica čiji se deo tela može uzeti radi presađivanja (2005.), Sl. Glasnik R.S. br. 31/2005.
- Pravilnik o načinu, postupku i medicinskim kriterijima za utvrđivanje smrti osobe čiji se dijelovi tijela mogu uzimati radi presađivanja (2006.), Narodne novine, Republike Hrvatske br. 3/2006.
- Pravilnik o načinu i medicinskim kriterijumima za utvrđivanje moždane smrti kod davaoca ljudskih tkiva i ćelija (2010.), Službeni Glasnik Republike Srpske br. 65/2010.
- Unesco i bioetika (2008.), zbirka osnovnih dokumenata, Center for Ethics and Law in Biomedicine.
- United Nations Declaration on Human Cloning, (1998.), Resolution adopted by the General Assembly, A/59/516/Add.1.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (1997.), Records of the General Conference, Twenty-ninth Session, Paris, Vol. 1.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, (24. novembar 2014.) Preuzeto sa. <http://www.poverenik.rs/yu/pravni-okvir-pi/medjunarodni-dokumenti-pi/146-univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.html>
- Ustav Republike Crne Gore (2007.), Službeni list Republike Crne Gore br. 1/07.
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine (1994....2008.), Službene novine Federacije BiH br.1/94, 13/97, 16/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05, 88/08.

- Ustav Francuske (1958.), dostupno na: <http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ab.asp>.
- Ustav Grčke, (1975.), The Constitution of Greece, Hellenic Parlaments Department, 2008.
- Ustav Holandije (1983.), Dostupno na: <http://www.servat.unibe.ch/law/icl/N100000.html>.
- Ustav Italije (1948.), Dostupno na: <http://www.servat.unibe.ch/law/icl/it00000.html>.
- Ustav Portugalije (1976.), Dostupno na: http://parlamento.pt/ingles/cons_leg/crp_ing/index.html.
- Ustav Republike Hrvatske (2010.), Narodne novine, broj 76/2010.
- Ustav Republike Makedonije (2001.), Službeni Vestnik na R. Makedonija, 52/91, 31/98, 91/01.
- Ustav Republike Slovenije (2013.), Uradni List R. Slovenije, št. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04 in 47/13.
- Ustav Republike Srbije (2006.), Sl. glasnik RS, br.98/2006.
- Ustav Republike Srpske (2005.), Službeni glasnik R. Srpske, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 115/05, 117/05.
- Ustav Sjedinjenih Američkih Država, 1787. Dostupno na: http://www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/ustav_SAD_srpski.pdf (15. maj 2016).
- Ustav SR. Nemačke, Osnovni zakon, Dostupno na: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/gg.htm>.
- Ustav Španije (1978.), Constitucion Espanola, Publicada en el Boletin Oficial del Estado, de 29. de Diciembre de 1978.
- Ustav Švedske (1977.), Dostupno na: http://www.riksdagen.se/templates/R_Page_6307.aspx.
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama (2005.), Službeni Glasnik republike Srbije br.16/95 i 101/2005.
- Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja (2004.), Narodne novine Republike Hrvatske br. 177/2004.

- Zakon o transplantaciji organa (2009.), Službeni Glasnik Republike Srbije br. 72/2009.
- Zakon o transplantaciji ljudskih tkiva i ćelija (2010.), Službeni Glasnik Republike Srpske br. 14/2010.
- ZZZ – Zakon o zdravstvenoj zaštiti Republike Srbije (2005.), Službeni Glasnik Republike Srbije br. 107/2005.